

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Českého národního korpusu

Matematická lingvistika – filologie

Josef Š i m a n d l

**Dnešní stav skloňování substantiv
takzvaných typů kámen a břímě**

The present state in declension of Czech nouns
belonging to types *kámen*, *břímě*

Disertační práce

vedoucí práce: prof. PhDr. František Čermák, DrSc.

2008

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

Obsah

1 Vstupní část

1.1 Úkol, jeho řešení, tato disertace jako jedna z fází řešení	10
Poděkování	13
1.2 Komentovaná rekapitulace údajů jazykových příruček	14
1.2.1 Slovníkové příručky	14
1.2.1.1 SSJČ a SSČ	14
1.2.1.2 PČPš	15
1.2.1.3 Slavičková 1975	16
1.2.1.4 Jg	18
1.2.2 Mluvnice	19
1.2.2.1 SMČ	19
1.2.2.2 ČM	20
1.2.2.3 NoČJ	21
1.2.2.4 MČ2	23
1.2.2.5 PMČ	25
1.2.2.6 ČŘJ	26
1.2.2.7 ČpU	27
1.2.2.8 ZMČJ	28
1.2.3 Jiné příručky	29
1.2.3.1 ČJA 4	29
1.3 Zdroje dat a jejich využívání	29
1.3.1 Korpus SYN2000	29
1.3.2 Internet a *internet	30
1.3.2.1 Poznámka ke způsobu prezentace internetových dokladů	31
1.3.3 Korpus SYN2005 a jeho subkorpus SYNpo2000	32
1.3.3.1 Poznámka k úpravě korpusových dokladů	34
1.3.4 Korpus SYN a Word Sketches (WS)	34
1.3.5 Diachronní materiál (dia)	35
1.3.6 Bible kralická (BKral)	36
1.3.7 Poznámka o mluvených korpusech	36
1.4 K pojmovému aparátu: škála hodnocení podle frekvence	37
1.5 Uspořádání práce	40

2 Dokumentace a rozbor tvarů

2.1 Maskulina

2.1.1 <i>člen</i>	44
2.1.2 <i>hlen</i>	45
2.1.3 <i>hřeben</i>	46
2.1.3.1 Doloženost	46
2.1.3.2 Gsg <i>hřebene (hřebenu)</i>	47
2.1.3.3 Dsg <i>hřebenu (hřebeni)</i>	47

2.1.3.4	Lsg <i>hřebeni/hřebenu</i>	47
2.1.3.5	Specifické jevy lexému	48
2.1.3.5.1	K lexikálním významům	48
2.1.3.5.2	Poznatky z WS	49
2.1.4	<i>ječmen</i>	51
2.1.4.1	Doloženost	51
2.1.4.2	Gsg <i>ječmene (ječmenu)</i> , zast. a lid. (<i>ječmena</i>)	52
2.1.4.3	Dsg <i>ječmeni/ječmenu</i>	54
2.1.4.4	Lsg <i>ječmeni (ječmenu)</i> , zast. (<i>ječmeně</i>)	54
2.1.4.5	Specifické jevy lexému	55
2.1.5	<i>kámen</i>	55
2.1.5.1	Doloženost	56
2.1.5.2	Gsg <i>kamene ((kamenu, kamena))</i>	56
2.1.5.3	Dsg <i>kameni (kamenu)</i>	58
2.1.5.4	Lsg <i>kameni (kamenu)</i>	59
2.1.5.4.1	Vliv použité předložky?	61
2.1.5.5	Specifické jevy lexému	62
2.1.5.5.1	Tvary s nezkráceným základem	62
2.1.5.5.2	Krátký nominativ	63
2.1.5.5.3	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	64
2.1.5.5.4	Kolokace vytipované podle WS	67
2.1.5.5.5	Kompozita	69
2.1.5.5.6	Účast ve frazémehch	73
2.1.6	<i>kmen</i>	76
2.1.6.1	Doloženost	76
2.1.6.2	Gsg <i>kmene ((kmenu))</i>	76
2.1.6.3	Dsg <i>kmeni (kmenu)</i>	77
2.1.6.4	Lsg <i>kmeni (kmenu)</i>	78
2.1.6.5	Specifické jevy lexému	78
2.1.6.5.1	Informace získané pomocí WS	78
2.1.6.5.2	Významové spektrum: experiment s náhodnými výběry	79
2.1.6.5.3	Deriváty a kompozita	81
2.1.6.5.4	K účasti ve frazémehch	83
2.1.6.5.5	K propriálnímu užití	83
2.1.7	<i>kořen</i>	83
2.1.7.1	Doloženost	84
2.1.7.2	Gsg <i>kořene (kořenu)</i>	85
2.1.7.2.1	Poznámka: Expresivní GAsg <i>-a</i> u inanimat	86
2.1.7.3	Dsg <i>kořeni/kořenu</i>	87
2.1.7.4	Lsg <i>kořeni (kořenu)</i>	87
2.1.7.5	Specifické jevy lexému	87
2.1.7.5.1	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	87
2.1.7.5.2	Účast ve frazémehch	89
2.1.7.5.3	Poznatky o kolokacích podle WS	89
2.1.7.5.4	Poznámka o kompozitech a derivátech	90
2.1.8	<i>křemen</i>	91
2.1.8.1	Doloženost	91
2.1.8.2	Gsg <i>křemene ((křemenu))</i>	91

2.1.8.3	Dsg <i>křemenu/křemeni</i>	92
2.1.8.4	Lsg <i>křemeni (křemenu)</i>	92
2.1.8.5	Specifické jevy lexému	93
2.1.9	<i>křen</i>	95
2.1.10	<i>lupen</i>	96
2.1.11	<i>plamen</i>	97
2.1.11.1	Doloženost	97
2.1.11.2	Gsg <i>plamene ((plamenu))</i>	97
2.1.11.3	Dsg <i>plameni (plamenu)</i>	98
2.1.11.4	Lsg <i>plameni ((plamenu))</i>	98
2.1.11.5	Specifické jevy lexému	99
2.1.11.5.1	Poznatky z WS	99
2.1.11.5.2	Účast ve frazémeh	99
2.1.11.5.2	Kompozitum	101
2.1.12	<i>pramen</i>	101
2.1.12.1	Doloženost	101
2.1.12.2	Gsg <i>pramene (pramenu)</i>	102
2.1.12.3	Dsg <i>prameni (pramenu)</i>	103
2.1.12.4	Lsg <i>prameni (pramenu)</i>	103
2.1.12.5	Specifické jevy lexému	104
2.1.12.5.1	Poznatky z WS	104
2.1.12.5.2	K významové diferenciaci	105
2.1.12.5.3	Účast ve frazémeh	106
2.1.12.5.4	Propria a propriální kompozita	107
2.1.13	<i>prsten</i>	109
2.1.13.1	Poznatky z WS	111
2.1.13.2	Kompozita a deriváty	111
2.1.14	<i>přeslen</i>	112
2.1.15	<i>pupen</i>	112
2.1.16	<i>řemen</i>	113
2.1.16.1	Doloženost	114
2.1.16.2	Gsg <i>řemene/řemenu</i>	115
2.1.16.3	Dsg <i>řemenu (řemeni)</i>	116
2.1.16.4	Lsg <i>řemeni/řemenu</i>	116
2.1.16.5	Specifické jevy lexému	117
2.1.16.5.1	Poznatky z WS a rozlišení významu	117
2.1.17	<i>třmen</i>	118
2.1.17.1	Doloženost	118
2.1.17.2	Gsg <i>třmenu (třmene)</i>	121
2.1.17.3	Dsg <i>třmenu (třmeni)</i>	121
2.1.17.4	Lsg <i>třmenu ((třmeni))</i>	122
2.1.17.5	Specifické jevy lexému	122
2.1.17.5.1	Poznatky z WS	122
2.1.17.5.2	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	122
2.1.17.5.3	Účast ve frazémeh	124

2.2 Neutra

2.2.1	<i>břemeno</i>	_____	127
2.2.1.1	Doloženost	_____	127
2.2.1.2	Gsg <i>břemene (břemena)</i>	_____	128
2.2.1.3	Dsg <i>břemenu (břemeni)</i>	_____	128
2.2.1.4	Lsg <i>břemenu (břemeni)</i>	_____	129
2.2.1.5	Specifické jevy lexému	_____	130
2.2.1.5.1	Krátký NAVsg <i>břímě</i>	_____	130
2.2.1.5.2	Skloňování <i>břímě</i> podle vz. moře a kuře	_____	130
2.2.1.5.3	Poznatky z WS	_____	131
2.2.1.5.4	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	134
2.2.1.5.5	Účast ve frazémeh a ustálených obratech	_____	134
2.2.2	<i>jméno (a příjmě?)</i>	_____	135
2.2.3	<i>koleno</i>	_____	138
2.2.3.1	Doloženost	_____	138
2.2.3.2	Gsg <i>kolena (kolene)</i>	_____	139
2.2.3.3	Dsg <i>kolenu (koleni)</i>	_____	139
2.2.3.4	Lsg <i>koleně (koleni), ((kolenu))</i>	_____	139
2.2.3.5	Specifické jevy lexému	_____	140
2.2.3.5.1	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	140
2.2.3.5.2	Účast ve frazémeh a ustálených obratech	_____	140
2.2.3.5.3	Poznatky z WS	_____	143
2.2.4	<i>písmeno</i>	_____	144
2.2.4.1	Doloženost	_____	144
2.2.4.2	Gsg <i>písmene (písmena)</i>	_____	145
2.2.4.3	Dsg <i>písmenu (písmeni)</i>	_____	146
2.2.4.4	Lsg <i>písmenu (písmeni), ((písmeně))</i>	_____	146
2.2.4.5	Specifické jevy lexému	_____	146
2.2.4.5.1	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	146
2.2.4.5.2	Poznatky z WS	_____	147
2.2.4.5.3	Účast ve frazémeh a ustálených obratech	_____	149
2.2.5	<i>plemeno</i>	_____	149
2.2.5.1	Doloženost	_____	149
2.2.5.2	Gsg <i>plemene (plemena)</i>	_____	150
2.2.5.3	Dsg <i>plemeni (plemenu)</i>	_____	151
2.2.5.4	Lsg <i>plemeni (plemenu)</i>	_____	152
2.2.5.5	Specifické jevy lexému	_____	152
2.2.5.5.1	Krátký NAVsg <i>plémě</i>	_____	152
2.2.5.5.2	Skloňování <i>plémě</i> podle vz. moře a kuře	_____	153
2.2.5.5.3	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	153
2.2.5.5.4	Účast ve frazémeh a ustálených obratech	_____	153
2.2.5.5.5	Kompozita a deriváty	_____	154
2.2.6	<i>poleno</i>	_____	155
2.2.7	<i>rameno</i>	_____	155
2.2.7.1	Doloženost	_____	155
2.2.7.2	Gsg <i>ramene (ramena)</i>	_____	156
2.2.7.3	Dsg <i>rameni (ramenu)</i>	_____	156

2.2.7.4	Lsg <i>rameni</i>	_____	156
2.2.7.5	Specifické jevy lexému	_____	157
2.2.7.5.1	Krátký NAVsg <i>rámě</i>	_____	157
2.2.7.5.2	Skloňování <i>rámě</i> podle vz. moře	_____	159
2.2.7.5.3	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	159
2.2.7.5.4	Účast ve frazémeh a ustálených obratech	_____	162
2.2.8	<i>semeno</i>	_____	162
2.2.8.1	Doloženost	_____	163
2.2.8.2	Gsg <i>semene</i>	_____	163
2.2.8.3	Dsg <i>semeni/semenu</i>	_____	164
2.2.8.4	Lsg <i>semeni (semenu)</i>	_____	164
2.2.8.5	Specifické jevy lexému	_____	165
2.2.8.5.1	Krátký NAVsg <i>sémě/símě</i>	_____	165
2.2.8.5.2	Skloňování <i>sémě</i> podle vz. moře a kuře	_____	165
2.2.8.5.3	Poznatky z WS	_____	166
2.2.8.5.4	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	167
2.2.8.5.5	Účast ve frazémeh a ustálených obratech	_____	168
2.2.9	<i>slemeno</i>	_____	169
2.2.10	<i>temeno</i>	_____	171
2.2.10.1	Doloženost	_____	172
2.2.10.2	Gsg <i>temene (temena)</i>	_____	172
2.2.10.3	Dsg <i>temeni (temenu)</i>	_____	172
2.2.10.4	Lsg <i>temeni</i>	_____	173
2.2.10.5	Specifické jevy lexému	_____	174
2.2.10.5.1	Krátký NAVsg <i>témě</i>	_____	174
2.2.10.5.2	Poznatky z WS	_____	175
2.2.10	<i>vemeno</i>	_____	176
2.2.10.1	Doloženost	_____	177
2.2.10.2	Gsg <i>vemene (vemena)</i>	_____	178
2.2.10.3	Dsg <i>vemeni/vemenu</i>	_____	179
2.2.10.4	Lsg <i>vemeni (vemenu)</i>	_____	179
2.2.10.5	Specifické jevy lexému	_____	180
2.2.10.5.1	Krátké podoby a kořenný vokál	_____	180
2.2.10.5.2	Poznatky z WS	_____	181
2.2.10.5.3	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	182
2.2.11	<i>vřeteno</i>	_____	182
2.2.11.1	Doloženost	_____	182
2.2.11.2	Gsg <i>vřetena/vřetene</i>	_____	183
2.2.11.3	Dsg <i>vřetenu (vřeteni)</i>	_____	183
2.2.11.4	Lsg <i>vřetenu (vřeteni), ((vřeteně))</i>	_____	184
2.2.11.5	Specifické jevy lexému	_____	184
2.2.11.5.1	K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů	_____	184
2.2.11.5.2	Kompozita a deriváty	_____	185
2.2.12	<i>zájmeno</i>	_____	185
2.3	Tři souborné poznámky		
2.3.1	Poznámka o Vsg maskulin	_____	189

2.3.2	Poznámka o Lpl _____	190
2.3.3	Tautolexémické obraty _____	191
3	Čítanka dokladů	
3.1	Korpus SYN2000 a internet _____	201
3.2	Korpusy a *internet _____	209
3.3	Bible kralická _____	236
4	Souhrny a závěry	
4.1	Procentní a škálové poměry měkkých a tvrdých tvarů _____	247
4.1.1	Pádové pozice jednotlivých substantiv _____	247
4.1.2	Pádové pozice sumárně _____	249
4.1.3	Shrnující poznámka: Tvary při různých významech, u derivátů, kompozit a proprií _____	253
4.1.4	Porovnání škálových hodnot _____	256
4.2	Nástin popisu pro jazykové příručky _____	258
4.3	Závěry pro poznávání vývoje jazykového systému _____	260
4.4	Gramatický popis jako modelování jazyka _____	266
4.5	Relevance dat o jazykovém úzu _____	273
4.6	Filologie v éře korpusové lingvistiky _____	282
5	Prameny a literatura, soupis tabulek a obrázků _____	286
6	Resumé – Summary _____	294
7	Přílohy	
7.1	Grafy frekvencí variantních tvarů _____	p1
7.2	Konkordance [Kk]ořene, [Kk]ořeni, [Kk]ořenu z korpusu SYN2000 _____	p7
7.3	Konkordance k dotazu [Kk]ořen. * věci z korpusu SYN2000 _____	p27
7.4	Konkordance Gsg kmenu a tří náhodných výběrů Gsg kmene z korpusu SYN _____	p29
7.5	Konkordance zkoumaných tvarů substantiva třmen z korpusu SYN _____	p45
7.6	Tvary substantiva hřeben v korpusu DIAKORP _____	p48
7.7	Značkování tvaru břemena: SYN2000, SYN2005 _____	p49
7.8	Frekvence a konkordance k výrazům sémě/símě // semeno něčeho _____	p58
7.9	Frekvenční distribuce: lomikámen, -vřeteno _____	p66
7.10	Různá rozložení v korpusu _____	p67
7.11	Expresivní Asg -a podle korpusu SYN _____	p74
7.12	Word Sketches: kámen, křemen, třmen, písmeno, temeno _____	p75
7.13	Sketch Differences párů typu břímě:břemeno _____	p87
7.14	Shrnutí příspěvku Šimandl 2007d _____	p97
7.15	Internetová příručka jazykové poradny k n-kmenům _____	p99
7.16	Příklad vyhodnocování výskytů na internetu _____	p100
7.17	K subkorpusu SYNod2000 _____	p104
	A. Seznam textů _____	p104
	B. Poznámky k práci se (sub)korpusy _____	p125
	C. K seznamu textů korpusu SYN2000 _____	p125
7.18	Seznam textů diachronního materiálu _____	p126

1 Vstupní část

1.1 Úkol, jeho řešení, tato disertace jako jedna z fází řešení

Kolísání mezi tvrdou a měkkou deklinací je v češtině zastoupeno ve všech rodech: mezi femininy existují skupiny substantiv kolísající mezi vz. *žena* a *růže* (srov. Tušková 2006); kolísají přejatá neutra s tvarotvorným základem zakončeným samohláskou a koneckonců celý vz. *kuře* kombinuje, ovšem bez kolísání, měkký singulár starých souhláskových kmenů (nověji singulár podle vz. *moře*) s tvrdým plurálem; z maskulin, pokud jsou to jen maskulina, kolísají substantiva na *-el*. Zvláštní dvě skupiny vytvářejí mezi kolísajícími substantivy tzv. typy *kámen* a *břímě*. Ukážu, že nejde o deklinační typy ani o uzavřenou skupinu provždy danou příslušností ke starým n-kmenům, ale pracovníě budu obě zkoumané skupiny označovat v disertaci krátce jako „n-kmeny“.

Koncovky starých souhláskových kmenů byly v GDsg stejné bez ohledu na rod (*plamen: plamene, plameni* stejně jako *loket: lokte, lokti, máti: mateře, mateři; kolo: kolese, kolesi; témě: temene, temeni*).¹ Podle nich podržují n-kmeny – opakují: skupina substantiv v současném jazyku, které tak budeme říkat – staré koncovky, které se při srovnání jeví jako měkké (ostatně odpovídají vzorům *stroj* a *moře*), ale vedle nich se uplatňují novější koncovky tvrdé, odpovídající nejsilnějším vzorům maskulin a neuter, totiž *hrad* a *město*. Mezi těmito novějšími koncovkami má zvláštní postavení Lsg *-ě*: ač patří do souboru koncovek tvrdých vzorů, zní měkce a vyvolává palatalizaci předchozí souhlásky, v případě n-kmenů *-ně* [ňe], stejně jako *-ni* [ňi]. Není to však nástupce starého Lsg souhláskových kmenů *-e* (*kamene, ramene*),² protože se dnes uplatňuje, jak uvidíme, jen u části tzv. n-kmenů. Tolik obecná charakteristika, jakkoli ji vyšlé příručky doplňují více či méně rozlišeným popisem.

Kdy má tvrdá koncovka přednost nebo kdy je dokonce jediná užívaná, v tom je situace značně nepřehledná: liší se po jednotlivých pádech jednotlivých substantiv. Pokusy podat ji přehledně v jazykových příručkách (viz 1.2) vyvolávají otázky jednak po oprávněnosti zpřehledňujících generalizací – zejména zda se jimi nepředpokládá existence tvarů ve skutečnosti neužívaných –, jednak o možné zastaralosti popisu: např. v případě SSJČ (z něhož vyšly i ČM, NoČJ a SSČ) jde o odstup 40 let od vydání a kolem století od jazykového materiálu, který je v SSJČ zpracován.

¹ Ve většině případů jsou to ovšem koncovky nepůvodní. Srov. Lamprecht–Šlosar–Bauer 1986: 166–172.

² Srov. Kurz 1969: 66–72. Z feminin takový Lsg neměly *materi, krůvi*, bylo však *crьklъve* shodně s ostatními souhláskovými kmeny zbývajících rodů.

Kromě toho, pokud máme doklady – a korpusy je poskytují hojněji a ze shromážděných textů excerpují daleko důsledněji než manuální lexikografická excerpce –, nemusíme zůstat u popisu konstatujícího, že pro jistý pád máme koncovku A i koncovku B, ale můžeme také zkoumat, kterou z koncovek úzus preferuje, výrazně preferuje, preferuje do té míry, že využívání té druhé je periferní, zanedbatelné – a to na různých stupních obecnosti: u celé skupiny zkoumaných substantiv, u nějaké její části, u jednotlivého substantiva celkově, v jednom určitém pádu, v jistých kontextech nebo spojeních, při jednotlivých lexikálních významech apod. Během soustavného zkoumání úzu dochází i na otázky, zda některé tvary (např. Gsg (5 tun) *ječmena*, Lsg (na) *kolenu*, Lsg (o) *plemeně*) opravdu jsou pro dnešní češtinu tak základní, aby je slovník nabízel jako první možnost, zda jiné tvary (např. Gsg *ječmenu*) opravdu neexistují, tj. nikdo je neužívá, případně zda konkrétní substantivum má jen ty tvary, které popisují slovníky a mluvnic. Dojde však i na otázky, jak dalece je vůbec možné modelovat gramatiku podle úzu, zvláště u jevů, které jsou i v korpusech doloženy nedostatečně nebo v objemech zkrácených složením textů.

Úkol popsat současný úzus řeším s pomocí nových výdobytků pokroku v užívání počítačů, totiž s pomocí elektronických textů a nástrojů – v první řadě s pomocí korpusů a korpusových nástrojů, doplňkově také s pomocí internetu. Zároveň představuje tato disertace test jejich použitelnosti pro řešení podobných úkolů.

Z tradičních zpracování (srov. 1.2.2) nepřebírám ke zpracování substantivum *týden*. Spolu se substantivem *den* ho pokládám za nepravidelné,³ mj. pro archaické a/nebo lidové tvary typu *v témdni*, *týhodne* nebo dosud přehlížené *od minulýho tejdna*, a přestože jeho soubor tvarů není totožný se souborem tvarů substantiva *den* (kde jsou tvary bez paralely *ve dne*, *dni*, *dnové*, *dní*), pokládám za výhodné pozorovat vztah simplexu a jeho kompozita, jehož motivace je oslabená.

Rozsah zpracovaných substantiv je vidět v obsahu práce na s. 3–8. Při výběru materiálu jsem nevyšel z mluvnických popisů, ale ze zjištění, která substantiva na *-en(o)* mají v korpusu SYN2000 jak tvrdé, tak měkké tvary GDLsg. Tak se do zpracování dostala mj. substantiva *vřeteno*, *koleno*. Během práce se pak postupně ukazovalo (srov. mj. oddíl 1.2.1.3), že

³ Taková slova související s probíraným jevem lze do zkoumání zařazovat nebo je z něho vyřazovat různě: např. ve studii Berger 2004 je od nepravidelných substantiv „odstříhnut“ celý typ *kámen* s dodatkem „sem patří také

kolísáním n-kmenového typu jsou v některých tvarech tu méně, tu více zasažena ještě další substantiva, zejména maskulina.

Užitečnost nového popisu, vypracovaného s využitím nových nástrojů, jsme si uvědomili při řešení grantového projektu *Možnosti a meze gramatiky češtiny ve světle Českého národního korpusu* (GA ČR, 405/03/0377). V jeho rámci vznikla studie Šimandl 2006a, jejíž závěry se v zásadě opírají o data podle korpusu SYN2000; v případech, kdy byla málo výmluvná, byla doplněna o zjištění podle nálezů z internetu počátkem roku 2005. Tím disertace naplňuje požadavky univerzitních předpisů.⁴

V této disertaci doplňuji srovnání s jinými korpusy a zdroji (korpus SYN2005 a jeho subkorpus SYNod2000, velký korpus SYN, doplňkové internetové sondy). Zvláštní postavení mezi zdroji má materiál historický, osvětlující – v míře, v jaké to materiál umožňuje – vývojový rozměr kolísání, stáří variant, možné stavy kolísajícího subsystému a v některých případech i vývoj, jak se jeví v porovnání s dnešním stavem; tento vývoj nebyl a není jednosměrný. Rozsah disertace není vázán proporcemi kolektivního sborníku, takže mohu přehledněji a širě prezentovat jak popis, tak ilustrativní materiály; oslabila také potřeba prezentovat poznatky tak, aby čtení textu neodrazovalo ani laiky v lingvistice, jak jsme se o to ve sborníku *Možnosti a meze české gramatiky* snažili.

Pozornost věnuji také korpusovým nástrojům a jejich využitelnosti pro řešení specifického úkolu popsat kolísavý subsystém nevelkého souboru substantiv; ostatně disertaci podávám v oboru korpusová lingvistika, přesněji matematická lingvistika – filologie. Složka práce věnovaná nástrojům ovšem nejrychleji zastará, protože korpusové nástroje se vyvíjejí neustále a významný pokrok v nich byl dosažen i během práce na této disertaci. Připomínky ke složení korpusu a k fungování korpusových nástrojů vzešly z řešení úkolu a nabízím je jako podněty k dalšímu zkvalitňování instrumentáře, na jehož složení a kvalitě mi velmi záleží.

K metodě poznamenávám, že ani ve studii z r. 2006, ani v této disertaci nezacházím s korpusem jen jako se zdrojem sumárních statistik. Korpus je soubor textů, v případě jmenovaných korpusů zpravidla textů tištěných. Zvažujeme-li výpovědní sílu dokladů nebo naopak výpovědní sílu nedoloženosti, zejména pro výroky o příznakovosti nebo dokonce

---

slova *týden* a (nepravdělnější) *den*, které Šmilauer uvádí zvlášť^{cc} (s. 247); typ *břímě* ve vymezení neprobíraných jevů zmíněn není a ve studii také ne. To se stává, srov. 1.2.2.8.

gramatičnosti jednotlivých jevů, je třeba soustavně přihlížet k tomu, z jakých textů doklady pocházejí. Tento zřetel musí být ještě silnější při hodnocení dokladů z internetu, jak rozeberu při prezentaci zdrojů v části 1.3.2.

Další fází práce může být jednak publikování této práce v ediční řadě Studie z korpusové lingvistiky, budou-li mít o takové zveřejnění zájem vědečtí redaktoři edice,⁵ jednak zpracování dosaženého stupně poznání do akademické gramatiky češtiny; na podkladech pro ni se pracuje v oddělení gramatiky Ústavu pro jazyk český AV ČR. Potud je naplněna druhá alternativa požadavků na disertační práci (srov. pozn. 4).

Poděkování

Děkuji především vedoucímu práce prof. Františku Čermákovi, a to ve dvojitým ohledu: jednak že vybudoval Český národní korpus jako východisko prvořadě důležitosti pro výzkum současného jazyka a že v budování korpusů pokračuje, jednak že mi dal řadu inspirativních podnětů, jak se lze dívat na nashromážděný materiál a jak ho hodnotit.

Děkuji prof. Karlu Kučerovi za obětavé vygenerování dokladů z dosud shromážděného diachronního materiálu, který je běžně zpřístupněn jen zčásti, i za jeho postřehy o proměnách, konstantách i oscilacích, které se u jazykových jevů projevují napříč staletími.

Děkuji také doc. Františku Štíchovi a doc. Karlu Olivovi za prostor, který mi pro přípravu a psaní disertace poskytli v rámci řešení grantového úkolu a v rámci mé práce v Ústavu pro jazyk český AV ČR.

---

⁴ „Disertační práce musí obsahovat původní a uveřejněné výsledky nebo výsledky přijaté k uveřejnění.“ (Studijní a zkušební řád UK v Praze, úplné znění ze dne 28. 4. 2006, čl. 2, odst. 5; viz též Studijní a zkušební řád FF UK, úplné znění ze dne 16. 4. 2004, čl. 16 (Disertační práce), odst. 1.

⁵ Údaje o této ediční řadě viz seznam lit., položka Šonková 2008 (v době dokončování práce poslední svazek řady), dále Esvan 2007, Blatná 2006, Koprivová 2006, Čermák–Šulc 2006 a Čermák–Blatná 2006 (1. svazek řady).

1.2 Komentovaná rekapitulace údajů jazykových příruček

1.2.1 Slovníkové příručky

1.2.1.1 Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)

Není-li poznamenáno jinak, jsou údaje obou slovníků stejné.

a) maskulina

hřeben, -e, -u, m. (j. 3., 6. -í, -u)

ječmen, -e, -a m. (j. 3., 6. -í, -u, 6. též -ě):

kámen, kamene (j. 3. -í, -u, 6. -í, -u, řidč. -ě) ...⁶ m.; SSČ pro Gsg odchylně kamene, -nu; pro Lsg uvádí -ě jako rovnoprávný tvar vypuštěním charakteristiky „řidč.“

kmen, -e, -u m. (j. 3., 6. -í, -u)

kořen, -e, -u m. (j. 3., 6. -í, -u)

křemen, -e m. (j. 3., 6. -í, -u)

plamen, -e (3., 6. j. -í, -u) ...⁷ m.; SSČ pro Gsg odchylně -e, -u

pramen, -e, -u m. (j. 3., 6. -í, -u)

řemen, -e, -u m. (j. 3., 6. -í, -u, 6. též -ě)

třmen, ...⁸ -u, řidč. -e m. (6. j. -u, řidč. -i); SSČ redukuje gramatickou informaci na

třmen, -u m

b) neutra

břemeno, kniž. **břímě**, -emena, -emene s. (j. 3. -u, -í, 6. -ě, -u, -í, 6. mn. -ech); SSČ retušuje popis DLsg na: 3., 6. -u, -i, 6. i -ě

písmeno, -a, -e (j. 3., 6. -u, -í, 6. též -ě) (+písmě, -mene, Tyl, Ner., Staš. aj.) s., poněk. zast.

písmena, -y ž.; SSČ vypouští femininum

plemeno, kniž. a zast. **plémě**, -plemena, -ene s. (j. 3. -u, -i, 6. -ě, -u, -i, 6. mn. -ech); SSČ retušuje popis DLsg na: 3., 6. -u, -i, 6. i -ě

rameno, kniž. a zast. **rámě**, ramena, ramene s. (j. 3., 6. -u, -i, 6. též -ě ...⁹); SSČ doplňuje, že tvar *rámě* se omezuje na NAsg¹⁰

semeno, kniž. a zast. **símě**, **sémě**, semena, -ene s. (j. 3. -u, -i, 6. -u, -i, -ě, 6. mn. -ech); SSČ mění pořadí na *sémě símě* a retušuje popis DLsg na: 3., 6. -u, -i, 6. i -ě

slemeno, **slémě**, -emena, -emene s. (j. 3., 6. -u, -í, 6. též -ě, 6. mn. -ech); SSČ heslo neuvádí

temeno, poněk. zast. **témě** (+týmě Heyd., Vrchl.), temena, -ene s. (j. 3. -u, -i, 6. -ě, -u, -i, 6. mn. -ech) kniž.; SSČ upravuje stylové charakteristiky (pro *témě* poněk. zast. mění na zast., pro celý lexém ruší kniž.), vypouští *týmě* a retušuje popis DLsg na: 3., 6. -u, -i, 6. i -ě

vemeno, (zast. a nář. výmeno Klicp., vymeno Jah., zast. výmě Kvíčala, kniž. vémě John), vemena, -ene s. (j. 3. -u, -i, 6. -ě, -u, -i, 6. mn. -ech); SSČ vypouští závorku i s krátkými podobami a retušuje popis DLsg na: 3., 6. -u, -i, 6. i -ě

⁶ Vypouštím informaci o básnickém alolexu *kam*.

⁷ Vypouštím informaci o básnickém alolexu *plam*.

⁸ Vypouštím informaci o variantách *třemen*, *střemen*, *střmen*.

⁹ Vypouštím informaci o tvarech plurálu.

¹⁰ V heslu *břemeno* taková informace není.

Změnami SSJČ → SSČ se u maskulin lehce posiluje postavení Gsg *-u*: nově se objevuje *kamenu*, *plamenu*, a je-li tomu tak, ptám se, proč ne také *křemenu*. V jednom případě (*třmen*) byly měkké tvary zcela vypuštěny; k tomu srov. oddíl 2.1.17.1. Podobného posílení, zrovnoprávnění se dostalo Lsg (*na*) *kameně*. Přitom ovšem (necháme-li stranou *třmen*) jsou měkké tvary vždy na prvním místě, což bývá čteno jako vyjádření preference.

Naproti tomu u neuter se naopak na prvním místě uvádí důsledně tvrdý Gsg *-a*. Může to souviset s tradovaným teoretizováním v mluvnicích, podle něhož staré měkké neutrum *břímě*, *břemene* nabylo nových tvarů podle vz. město *břemeno*, *břemena*. Uvidíme, že ještě ani dnešní stav v úzu nelze popsat takto přímočaře: obě paradigmatické možnosti ve skutečnosti koexistují různou měrou v různých pádech, a to po řadu staletí a s pohyby na jednu i na druhou stranu. Ožehavý tvar Lsg *-ě* se většinou podává jako připouštěná poslední možnost. Přitom není jasné, proč u některých neuter byl naopak zařazen jako první – *břemeně*, *plemeně*, *temeně*, *vemeně* –, přednostně před tvary (*na*) *temeni*, (*na*) *temenu*; ale SSČ tuto nejednotnost upravil a Lsg *-ě* uvádí na posledním místě.

1.2.1.2 Pravidla českého pravopisu – školní vydání (PČPš)

Školní vydání Pravidel českého pravopisu uvádí (na rozdíl od vydání akademického) tvaroslovné údaje. Není to příručka vědecká, ale praktická, která jako bestseller mezi jazykovými příručkami pro veřejnost bezesporu silně formuje jazykovou praxi ve dbalých psaných textech a utváří jazykové povědomí ve školách. Přitom PČPš 1993 přinesla i úpravy tvaroslovné (a výslovnostní) kodifikace: srov. Uličný 1993. Uvedu proto pro srovnání údaje „reformního“ vydání PČPš, jakkoli jsou daleko chudší než údaje SSČ.

a) maskulina

hřeben, -ene *i* -enu *m*.
ječmen, -e *i* -a *m*.
kámen, kamene *i* kamenu *m*.
kmen, -e *i* -u *m*.
kořen, -e *i* -u *m*.
křemen, -e *i* -u *m*.
plamen, -e *i* -u *m*.
pramen, -e *i* -u *m*.
prsten, -u *m*.

řemen, -e *i* -u *m*.
třmen, -u *m*.

b) neutra

břemeno, -ena *i* -ene *stř.* | **břímě** (*kniž.*) *stř.*, viz břemeno
koleno, -a *stř.*
písmeno, -a *i* -e *stř.*
plemeno, -ena *i* -ene *stř.* | **plémě** *stř.*, viz plemeno
rameno *stř.*, *jedn. 2.* -ena *i* -ene | **rámě** *stř.*, viz rameno
semeno *stř.*, *jedn. 2.* -ena *i* -ene | **sémě** *i* **símě** *stř.*, viz semeno
temeno *stř.*, *jedn. 2.* -ena *i* -ene | **témě** *stř.*, viz temeno
vemeno, -a *i* -e *stř.*
vřeteno, -a *stř.*

Ve vydání z r. 1999 jsem neshledal rozdíly, takže i nadále je prý *břímě* knižní, zatímco *plémě*, *rámě*, *sémě/símě*, *témě* nikoli; s tím stěží lze souhlasit. (V PČP vůbec – a bohužel – není zvykem uvádět stylový charakter slov a variant, takže spíš vybočuje přítomnost údaje u slova *břímě*.) Rovněž trvá odlišná textace hesel *rameno* až *temeno*, která ovšem podává týž věcný obsah jako např. u slova *vemeno*.

Redukci tvaroslovných údajů na Gsg lze číst jako přiřknutí koncovek obou odpovídajících vzorů všem těmto substantivům, a to opět u maskulin s měkkou variantou na prvním místě – kromě substantiv *prsten* a *třmen*, zpracovaných jen jako tvrdá. U neuter se naopak na prvním místě uvádí tvrdý tvar/vzor.

1.2.1.3 Retrográdní morfematický slovník češtiny (Slavičková 1975)

Tento seznam substantiv na *-en(o)* zjednáává náhled, jak početnou skupinu tvoří n-kmeny mezi substantivy stejně zakončenými. Teprve díky kontrole podle tohoto slovníku jsem odhalil některá kolísání, která korpus SYN2000 neukázal.

Z retrográdního pořadí vypouštím samozřejmě slova jiných druhů (*vinen*), animata (*jáhen*), ale také inanimata přejatá, která se k n-kmenům pravděpodobně nikdy nepřichýlí (*eben*, *fosgen*, *hymen*). Z následujícího přehledu – ne však ze záběru disertace – vypouštím kompozita a deriváty *-člen*, *-kámen*, *-kmen*. Od naznačované morfematické struktury odhlížím, protože vystopovat jeho relevanci pro užívání koncovek by bylo obtížné: srov. *pla/men/*, *pramen*, *křem-en*.

Uvádím:

+ : patří k n-kmenům

- : nepatří k n-kmenům

? : podle korpusu SYN2000 nekolísá, ale případné kolísání vyšetřím v této disertaci

a) neživotná maskulina

Na rozdíl od neuter je u maskulin na *-en* navíc rozlišujícím jevem, zda se *e* vypouští, takže všechny tvary singuláru jsou většinou dvojslabičné (*bubnu, ledna*; ovšemže *kedlubnu*; také *dne, týdne*), anebo se ponechává: pak jsou tvary nepřímých pádů singuláru a Vsg trojslabičné (*kameni, řemene*; ovšemže *kmene*). Popisují proto navíc značkami

0 (pokud se *e* vypouští),

e (pokud zůstává).

<i>hřeben e +</i>	<i>kámen e +</i>
<i>buben 0 -</i>	<i>ječmen e +</i>
<i>duben 0 -</i>	<i>řemen e +</i>
<i>kedluben 0 -</i>	<i>křemen e +</i>
<i>pecen 0 -</i>	<i>kmen e +</i>
<i>jícen 0 -</i>	<i>rmen e -</i>
<i>svícen 0 -</i>	<i>třmen e +</i>
<i>den 0 ??</i>	<i>srpen 0 -</i>
<i>leden 0 -</i>	<i>lupen e ??</i>
<i>půlden 0 ??</i>	<i>pupen e ??</i>
<i>týden 0 ??</i>	<i>čeřen e -</i>
<i>říjen 0 -</i>	<i>křen e ??</i>
<i>len 0 -</i>	<i>kořen e +</i>
<i>drhlen e -</i>	<i>sen 0 -</i>
<i>člen e ??</i>	<i>květen 0 -</i>
<i>hlen e ??</i>	<i>sten e -</i>
<i>klen e -</i>	<i>osten 0 -</i>
<i>plen e -</i>	<i>prsten e ??</i>
<i>přeslen e ??</i>	<i>červen 0 -</i>
<i>brslen e -</i>	<i>březen 0 -</i>
<i>plamen e +</i>	<i>hrozen 0 -</i>
<i>pramen e +</i>	

Ze 43 inanimat v seznamu můžeme vyloučit 16 popsaných rysy „0 -“ a 3 s rysy „0 ?“ (*den, půlden, týden*); počítejme s 24 substantivy. Z nich kolísá 10 („e +“), nekolísá 7 („e -“), sporné je to u 7 („e ?“) – v procentech:

e + 41,6 %

e - 29,2 %

e ? 29,2 %

celkem + 23,3 %

celkem - 53,4 %

celkem ? 23,3 %

Poznámka: Ještě jsme se nezačali zabývat procenty zastoupení variant v pádech, a už vidíme ošidnost spočívající v tom, že za podklad procentních počtů lze vzít různá data: s kompozity, s některými kompozity (*půlden*), bez kompozit; všechna nekolísající, nekolísající při nevypouštění *e* ... Pro každé pojetí vyjdou jiné výsledky.

b) neutra

přadeno -
koleno ?
poleno ?
rameno +
plemeno +
slemeno +
břemeno +
semeno +
temeno +

Ze 14 neuter kolísá 9, nekolísají 2, nejasné je to u 3. Procentuálně:

+ 64,3 %
 - 14,3 %
 ? 21,4 %

Situace je tedy asymetrická. Necelá třetina maskulin (splňujících formální podmínku nevypouštění *e*) má tvary měkké i tvrdé, asi 40 % má jen tvrdé tvary, u necelé třetiny je tvaroslovné chování nejisté. Naproti tomu u neuter má obojí tvary zhruba dvoutřetinová většina stejně zakončených neuter, která vytvářejí skupinu soudržnou, ne však uzavřenou, jak ji popisuje ČŘJ: 189.

1.2.1.4 Jungmannův Slovník česko-německý (Jg)

Uvedení údajů tohoto slovníku si vyžádala tendence jeho doby (snad širě 18.–19. stol.) k tvrdým tvarům, aspoň jak jsem ji mohl na malém objemu diachronního materiálu pozorovat. Upozornění: Gsg pro lemma bývá udán až za variantami.

a) maskulina

HŘEBEN, u
 GEČMEN, *slc.* gačmen, a *et e*, *GEČMI (=gečmy) (*Mat. verb.*), *gen.* gečmene, *dem.* GEČMÉNEK (GEČMÝNEK), a

KÁMEN *et* KAMEN, a,¹¹ *slc. et ol.*¹² KAMENĚ, *obsol.* KAMI, *gen.* kamene
 KMEN, e, *et* u
 KOŘEN, a, *et* e
 KŘEMEN (*slc.* KREMEN) *et* ŠKŘEMEN (SKŘEMEN *Com., Ros.*) u
 PLAMEN, e *et* a
 PRAMEN, e
 PRSTEN, u
 ŘEMEN, u
 TŘMEN, u, *m., w.* STRĚMEN – STRĚMEN, *w.* STŘEMEN – STŘEMEN *et* STRĚMEN, STRĚMEN,
 TRĚMEN, TRĚMEN, u

b) neutra

BŘEMENO, BŘEMJČKO, *w.* BŘÉMĚ – BŘÉMĚ (BŘJMĚ), *gen.* břemene, *et* BŘEMENO, a
 GMÉNO (GMÝNO, *Štelc.*), a, *GMĚ, *gen.* GMENE
 KOLENO, a, *ol.* e
 PJSMĚ, *ene, et* PJSMENO, a
 PLEMENO, a, *et* *PLÉMĚ *et* PLJMĚ, *gen.* plemene
 RAMENO, a, *usitatus quam* RÁMĚ, *ene*
 SEMENO, a, *SÉMĚ, SJMĚ (SÝMĚ), *SIEMIE, *ene*
 *SLÉMĚ, *ene, SLEMENO, a*
 TĚMENO *et* TEMENO, *w.* *TÉMĚ – *TÉMĚ, TJMĚ (TÝMĚ, TIJEMĚ, *Aqu.*), *gen.* -ene, TEMENO,
 TĚMENO, a
 WEMENO *w.* WÝMĚ – WÝMĚ, *WEYMĚ, WAYMĚ, *gen.* wymene *et* wemene, *distractum et*
usitatus WEMENO, *mor.* WYMENO, a

Jungmannem poznamenané genitivy maskulin jsou pestré a značně je tu uplatněn Gsg *-a*.

U neuter vidíme (v Dobrovského duchu) historizující oddělování starého *-ě, -ene* od novějšího *-eno, -ena*, které se v některých pracích traduje ještě koncem 20. století.

1.2.2 Mluvnice

1.2.2.1 Stručná mluvnice česká (SMČ)

Cituji tuto příručku jako nejrozšířenější, aspoň co do počtu vydání (vydání 2002 Praha: Fortuna byl dotisk vydání ve Fortuňě druhého, celkově 26.) i exemplářů v oběhu.

a) maskulina, § 57, 2

Neživotná podstatná jména zakončená na *-en*, jako *kámen, hřeben, ječmen, kořen, křemen, plamen, pramen, řemen*, skloňují se v množném čísle podle vzoru tvrdého

¹¹ Tento Gsg ovšem platí jen pro krátkou podobu *kamen*: srov. dále.

¹² Jungmannův soupis zkratek tuto neobsahuje; *olim* 'kdysi'?

(*kameny, hřebeny*, 2. p. *kamenů, hřebenu,...*). (...) ¹³ V jedn. čísle mají v 3. a 6. pádě tvary zdvojené, podle vzoru tvrdého i měkkého (srov. v *kmeni* i *kmenu, plameni* i *plamenu, v ječmenu, ječmeni* i *ječmeně*); kromě slova *týden* mají všechna ostatní jména zdvojené tvary i v 2. p. jedn. čísla (*hřebene* i *hřebenu, kmene* i *kmenu, pramene* i *pramenu, ječmene* i *ječmena,...*).

b) neutra, § 68, 1

Jména *semeno, břemeno, rameno, plemeno, temeno, písmeno* mají v jedn. čísle buď tvary podle vzoru *město* (*u ramena, k ramenu, na rameně, ramenu* atd.), nebo podle vzoru *moře* (*u ramene, k rameni, na rameni* atd.). V 1. a 4. pádě jedn. čísla se vyskytují také knižní a zastaralé tvary *símě, břímě, rámě, plémě, témě* (užívá se jich v přeneseném významu, např. *símě pochyb, břímě povinností*). – V množném čísle se skloňují vesměs podle vzoru tvrdého (*semena, semen, ...*).

Popis je generalizovaný: „mají všechna ... zdvojené tvary i v 2. p.“; *ječmen* má na obou pozicích, které jsou ilustrovány příklady, variantní tvary v jiném složení než ostatní maskulina. *Ječmen* je také jako jediný explicitně uveden s trojtvařem pro Lsg.

U neuter jsou na prvním místě tvrdé tvary. Z pohledu jazykového systému se po zániku většiny krátkých tvarů typu *břímě* a po přijetí Nsg *-eno* jistě stane zákonitým pokračováním paradigmatu vz. město Gsg *-ena* – jenže v úzu má u většiny n-kmenů Gsg *-a* postavení slabé, ne-li velmi slabé, takže mechanické předřazení tvrdé varianty, zejména pro Gsg, neodpovídá jazykové realitě, jak ukáží. Ostatně vývoj si nelze představovat tak, že v jistý okamžik nastoupí tvary podle nového vzoru: lidé neskloňují podle vzorů, nýbrž užívají tvary, které slyšeli a které znají, a to bez ohledu na to, zda dodržují jediné paradigma: srov. nepravidelné substantivum *dcera*, v rodinách užívané denně i s vybočujícím DLsg.

1.2.2.2 Česká mluvnice (ČM)

a) typ *kámen*, § 70, č. 2

Podstatná jména t y p u *k á m e n* (*hřeben, ječmen, kmen, kořen, křemen, plamen, pramen, řemen* a *týden*) skloňují se v množ. čísle podle vzoru tvrdého a v jedn. čísle podle vzoru tvrdého i měkkého, ne však důsledně.

Některá mají v 2. pádě jedn. čísla jen tvary podle měkkého vzoru (např. *kamene, křemene, plamene, týdne*) a v 3. a 6. pádě jedn. čísla tvary obojí (*kameni* i *kamenu, v 6. i kameně, týdni* i *týdnu* atd.); jiná mají obojí tvary i v 2. pádě, např. *hřebene* i *hřebenu, kmene* i *kmenu, pramene* i *pramenu, řemene* i *řemenu* apod.

¹³ Vypouštím pasus o slově *týden*.

b) typ *břímě*, § 85, č. 2

Jména *s e m e n o*, *rameno*, *břemeno*, *písmeno*, *plemeno*, *temeno*, *vemeno*, *slemeno* (knižní)¹⁴ skloňují se v jedn. čísle buď podle vzoru *město* (*s ramena*, *k ramenu*, v 6. p. *na ramenu* i *na rameně* atd.), anebo podle vzoru *moře* (*s ramene*, *k rameni*, *na rameni* atd.). V 1. a 4. pádě jedn. čísla mají také tvary *símě*, *rámě*, *břímě*, *plémě*, *témě*, *slémě*. Tyto tvary mají ráz knižní a užívá se jich zpravidla v přeneseném významu, srov. *símě* pochyb, *břímě* povinností, *rámě* spravedlnosti, nabídnout *rámě* (dř. bylo i ve vojenském povelu: *na rámě – zbraň!*); zcela zastaralý je tvar *písmě* (písmeno) a *výmě* (vemeno).

Velkým výdobytkem této mluvnice – a výdobytkem, který mnohé popřevratové mluvnice přehlížejí – je diferencovaný popis maskulin s oním „ne však důsledně“. Následování se nedočkalo (kromě NoČJ) ani to, že u tří z mužských n-kmenů je uveden pouze měkký Gsg. Uvidíme, že takový popis byl realitě blíží (můžeme-li se 40letým odstupem soudit) než ono zevšeobecnělé „tak i onak“, které nacházíme v tolika jiných příručkách.

Neutra jsou pojata paušálněji: v jednotě se SSJČ je uvedeno nejprve skloňování tvrdé a všem středním n-kmenům se připisuje Lsg *-ě*. Z výkladu vypadla¹⁵ informace o výhradně tvrdém plurálu. U krátkých tvarů si povšimněme výhradní podoby *símě*, bez zmínky o podobě *sémě*.

1.2.2.3 Nauka o českém jazyku (NoČJ)

a) maskulina, § 6-1-06 D: Typ „kámen“

Deset substantiv na **-en**, a to: *hřeben* (a), *ječmen* (a, b), *kámen* (b), *kmen* (a), *kořen* (a), *křemen*, *plamen*, *pramen* (a), *řemen* (a, b), *týden*, skloňuje se v singuláru podle „stroj“, v plurálu podle „hrad“; tvary podle „hrad“ bývají však (vedle tvarů podle „stroj“) i v singuláru:

(a) V 2. sg. je vedle **-e** též **-u** u *hřeben*, *kmen*, *kořen*, *pramen*, *řemen*; **-e** i **-a** u *ječmen*;

(b) v 3. a 6. sg. je vedle **-i** všude též **-u**; u *ječmen*, *kámen*, *řemen* jsou v 6. sg. koncovky tři: **-ě**, **-u**, **-i**.

(...)¹⁶

P r o p r a x i : V singuláru jsou vždy správné tvary podle „stroj“, v plurálu vždy podle „hrad“.

b) neutra, § 6-1-16 D: Typ „břímě“ (přiřazený ke vz. *kuře*)

Stejně se skloňovalo osm jmen na **-mě**; nepřímé pády singuláru jsou rozšířeny o **-en-** a mají koncovky jako „moře“; plurálové tvary jsou rovněž rozšířeny o **-en-**, ale mají koncovky jako „město“. Vedle toho jsou však tvary na **-eno** (*břemeno*)

¹⁴ Tuto informaci SSJČ neuvedl – ani v dodatcích.

¹⁵ Předpokládáme-li, že ČM vznikla rozpracováním SMČ.

¹⁶ Vypouštím poznámku o deminutivech a o maskulinech na *-en* skloňovaných pravidelně.

s pravidelným skloňováním podle „město“. Původní podoby nominativní *břímě* apod. jsou silně knižní (*břímě* povinností, *rámě* spravedlnosti apod.), kdežto podoby nepřímých pádů (2. *břemene* apod.) jsou běžné.

Jsou dvě skupiny těchto jmen:

(1) 1. sg. *břímě* i *břemeno*, *plémě* i *plemeno*, *rámě* i *rameno*, *sémě* a *símě* i *semeno*, *slémě* i *slemeno*, *témě* i *temeno*;

(2) 1. sg. jen *písmeno*, *vemeno*.

2. sg. mají všechna na **-e** i **-a**: *břemene* i *břemena*, *plemene* i *plemena*;

3. sg. mají všechna na **-i** i **-u**: *břemeni* i *břemenu*, *plemeni* i *plemenu*;

6. sg. mají všechna na **-i**, **-u**, **-ě**: *o břemeni*, *břemenu*, *břemeně*;

(...)¹⁷

Slovo *vemeno* má podle ŠP jen podoby podle „město“.

(...)¹⁸

SMČ uvádí „kuře“ jako typ, nikoli jako vzor.

Popis maskulin je řešen velmi vhodně pro nahlížení, kdy hned vidíme, že pro hřeben platí (a), pro ječmen (a, b), pro kámen jen (b). Méně vhodný je tento popis k souvislému čtení, při němž si celkový obraz varinatnosti musíme poskládat aplikací pouček, kdy zjistíme, že pod (b) je dodána ještě jedna poučka navíc. Ale uděláme-li to, vznikne obraz synchronního kolísání,¹⁹ který je plastický i návodný a není zatížený historizujícími exkurzy v duchu „přijetí vzoru -> přijetí všech jeho koncovek“.

V mužských n-kmenech jsou tedy tři skupiny/mikrotřídy substantiv:

- jen (a), tj. Gsg *-e/-u*, DLsg jen *-i* (nejpočetnější skupina): *hřeben*, *kmen*, *kořen*, *pramen* a implicitně i *křemen* a *plamen*;
- jen (b), tj. Gsg jen *-e*, DLsg *-i/-u/-ě*: *kámen*;
- (a) i (b), tj. Gsg *-e/-u*, DLsg *-i/-u/-ě*: *ječmen*, *řemen*.

Problematickým místem tohoto popisu n-kmenových maskulin se ukáže být jednak Dsg, v první skupině výhradně měkký, který je málo doložen, zato jeho inklinaci k tvrdým tvarům ukazuje i historický materiál. Pak se permisivním lingvistům jistě málo zamlouvá výhradní Gsg *kamene*, ale uvidíme, že takové řešení odráží frekvenční poměry lépe než dubleta – a nejen v tomto případě. Třetím neuralgickým bodem jsou Lsg *kameně*, *ječmeně*, *řemeně*, ale to se týká všech příruček, kde se zachází s tripletou, a řešení pro maskulina je plauzibilnější než řešení pro neutra.

V případě neuter je totiž kolísání v celém rozsahu připsáno všem substantivům, jak je tomu i v jiných příručkách. Vybočujícím kladným rysem je uvádění měkkých koncovek důsledně na

¹⁷ Vyspouštím informaci o plurálu a odkaz na zvláštnosti slova *rameno*.

¹⁸ Vyspouštím informaci o deminutivech.

prvním místě. Odchylné řešení PČPš pro *vemeno*, na které NoČJ upozorňuje petitem, bylo časem opuštěno (srov. 1.2.1.2).

1.2.2.4 Mluvnice češtiny 2 (MČ2)

Jako autorka výkladu je uvedena Z. Hrušková (s. 6).

a) maskulina, oddíl 1.1.2.1.3.3.2 (s. 310)

Obdobnou²⁰ skupinu jmen využívajících specifickým způsobem odlišnosti formantů obou podtypů²¹ tvoří jména s tvarotvorným kmenem na *-en-* (základem této skupiny jsou původní hist. *n*-kmeny mužské), jako např. *řemen*, *ječmen*, *kámen*, *kmen*, *hřeben*, *kořen*, *křemen*, *plamen*, *pramen* ap. Tato jména mají dnes v sg tvary shodné se skloňováním měkkým, v pl se skloňováním tvrdým (tvary „tvrdé“ pronikají i do sg).

b) neutra, oddíl 1.1.3.1.3.3 (s. 317n.)

Zvláštní skupinu mezi neutry tvoří substantiva tradičně zařazovaná ke vz. „*kuře*“ a „*břímě*“. Tato jména jsou charakteristická tím, že s výjimkou N, A, V sg rozšiřují základ o specifické kmenotvorné přípony: u vz. „*kuře*“ má tato přípona v sg podobu *-ě(e)t-*, v pl *-at-*, u zcela dnes už neživého vz. „*břímě*“ v obou číslech podobu *-en-*. V tomto druhém případě došlo u všech jmen tohoto vzoru – na rozdíl od vz. „*kuře*“ – druhotně k vyrovnání kmene ve prospěch podoby s kmenotvornou příponou; vzniklo tak nové paradigma podle vz. „*město*“: např. vedle starší podoby *břímě*, která je silně knižní a na ústupu, je tedy v N, A, V sg novotvar *břemeno*. Tyto dvě skupiny jmen nemají vlastní inventář koncovek: v sg se skloňují jako neutra II. typu, v pl se přiřazují k typu I;²² představují tedy **typ smíšený**:

sg N,A,V	-ě(e)	„kuře“	-ě(e)	„břímě“
G	-ě(e)t-e		-en-e	
D,L	-ě(e)t-i		-en-i	
I	-ě(e)t-em		-en-em	
pl N,A,V	-at-a		-en-a	
G	-at-∅		-en-∅	
D	-at-ům		-en-ům	
L	-at-ech		-en-ech	
I	-at-y		-en-y	

Obr. 1: Tvary substantiv typu *břímě* (v pravé části); MČ2, s. 318

¹⁹ Samozřejmě opřený víc o údaje SSJČ (PSJČ) než o cílený výzkum.

²⁰ Výklad navazuje na kolísání maskulin na *-el*; je umístěn pod tabulkou kolísajících koncovek; její část pro singulár by mohla platit i pro typ *kámen*, stejně jako poznámka pod tabulkou, která upozorňuje na nerovnoměrné využívání variant (*na chmelu*, ale *v kotli* ap.)

²¹ Jde o podtypy skloňování inanimat, stručně řečeno o *hrad a stroj*. Užití slova podtyp pro paradigma traktované všude jinde jako vzor je specifikum MČ2; na složitosti vstupní věty výkladu o *n*-kmenech se ukazuje nevýhoda takového pojetí: těžko hledat kategorii nižší podtyp. (W. U. Dressler by pravděpodobně užil termín *microclass*; srov. Dressler–Gagarina 1999; pro *n*-kmeny by se také hodilo označení *Mischklasse* ‘smíšená třída’: Jachnow 2004: 1305).

²² Vztahuje se ke s. 316 a 315: „**II. typ** – měkký – (vz. „*moře*“).“; „**I. typ** – tvrdý – (vz. „*město*“).“ Cituji i s problematickým územ pomlčky.

Vzhledem k tomu, že u vz. „břímě“ tvary na *-ě(e)* v N, A, V sg jsou silně příznakové a u většiny jmen již zastaraly, hodnotí se staré tvary singulárové na *-ene* v G a *-eni* v D, L jako dubletní tvary k podobě „břemeno“. Mají tedy jména sem patřící dnes toto skloňování: v sg N, A, V *-en-o* (zř. *-ě(e)*), G *en-a//en-e*, D *en-u//en-i*, L *-en-u/-en-ě//en-i*, I *-en-em*.

Na prezentaci maskulin je pozoruhodné, že tvrdé tvary se pro sg. nevidí jako rovnoprávné s měkkými: jen prý „pronikají“, přičemž míra pronikání osvětlena není, ledaže se slovem „obdobnou“ odkazuje na předchozí text o inanimatech na *-el*. Že něco „proniká“, to byl v době vzniku MČ2 oblíbený výraz; na řadě míst práce Jedlička 1978 jsme na rozpacích, jakou informaci a jakou instrukci o zacházení s takovými prostředky nám mluvnické podává.

K neutrum: V první větě se starším mluvnicím („tradičně“) podsouvá existence vzoru(!) *břímě*,²³ přičemž z formulace není zcela jasné, zda je to vzor i pro MČ2, anebo zda v koncepci této vědecké mluvnické jde o něco nižšího než podtyp. (Deklinačním typem je v této mluvnické typ substantivní × adjektivní – srov. MČ2: 303, posl. věta dole –, přičemž podtyp substantivního skloňování je skloňování tvrdé a měkké. To, co se v jiných mluvnicích²⁴ označuje za „typ *kámen*“, je v MČ „skupina jmen využívajících specifickým způsobem ...“ – viz výše.) V následujícím textu je řeč nejen o „skupinách jmen“, ale také o „typu smíšeném“ – typu! (Srov. předch. záv.) Může-li se laik přes to přenést s tím, že nemá aspirace rozumět vědeckému rozlišování, pak já konstatuji jednak pojmovou nejasnost finální textace, jednak asymetrii mezi n-kmenovými maskuliny a neutry.

Ve zpracování neuter opět vystupuje diachronní aspekt, který zdůrazňuje podobnost se vz. *kuře* do té míry, že tvrdé tvary n-kmenů podle tabulky vlastně neexistují. Naproti tomu následující text je prezentuje (formou ne zrovna přehlednou) na prvním místě, jak je zvykem u variant preferovaných, základních.

Konstatuje se vznik nového paradigmatu podle vz. *město*, ale položme si otázku, zda úplné paradigma vzniklo. Rozhodně to ve vývoji jazyka nebylo tak, že by se odkudsi vzalo kompletní nové paradigma nebo že by je byl někdo zavedl dekretem: vývoj se realizuje postupným šířením (srov. 1.2.2.1) tvarů odpovídajících zakončení Nsg *-o*, ale to u n-kmenů za dlouhá staletí (jak uvidíme) postupovalo tak pozvolna, že na mnoha pozicích paradigmatu má nový tvrdý tvar dosud postavení slabé, zejména v Gsg.

²³ Samozřejmě, nechyběly příručky bohaté na vzory, např. Brus 1877, ba ještě MSČ.

²⁴ Explicitně takto to má NoČJ: viz 1.2.2.3.

Argumentace první věty pod tabulkou je podivná. Dubleta, jak ji vidí synchronní popis, vzniká tím, že na téže pozici fungují dvě koncovky, např. Lsg *měště/městu*; okolnost vzniku podávaná jako uchovávání reziduí starého paradigmatu je přitom nedůležitá. Pro popis současného stavu je důležitější otázkou, zda s údajně novým paradigmatem byly přijaty i všechny jeho koncovkové varianty, zejména Lsg *-ě*, tak rovnoprávně a v pořadí před starým Lsg *-i*, jak to podává závěrečný přehled koncovek. (Přehlednější popis by byl býval záslušnější než ono vytčení historicky původního, ale dávno už nefungujícího paralelismu *kuře : břímě*.) Lokál na *-ě* budeme soustavně sledovat.

1.2.2.5 Příruční mluvnice češtiny (PMČ)

Jako autorka výkladu je uvedena Z. Rusínová (obsah, s. 9).

a) maskulina, § 407 (Distribuce neživotných maskulin mezi vzory *hrad, stroj*, odst. 3)

Díky staršímu způsobu sklonění mívají v singuláru **dvojtvary** podle tvrdého a měkkého typu i substantiva *hřeben, ječmen, kámen, kmen, kořen, křemen, plamen, pramen, řemen, týden*. V Gsg mohou mít koncovku *-u/-e*, v D, L sg. *-u/-i*. Nejvíce měkkých tvarů si zachovalo substantivum *den*.²⁵

b) neutra, § 421 (Typ *město* s podtypy *jablko, středisko, pončo*, zvlášť nadepsaný odst.)

Substantiva ***koleno, rameno***...)

mají ve významu „část těla“ především v L pl. tvary: *po kolenou, na ramenou*, řidčeji jsou stejné tvary i v G pl. Substantivum *rameno* má v sg. vedle tvarů podle *město* i tvary podle *moře*: *ramena//ramene, ramenu//rameni*. K tvarům podle *moře* patří i dnes archaická podoba N, A sg. *rámě*.

Tvary podle *moře* mají také substantiva *břímě – břemeno, sémě – semeno, plémě – plemeno, temeno, vemeno* (*břemena//břemene, břemenu//břemeni* apod.). Tvary podle *město* jsou však u těchto neuter běžnější.

Výklad o maskulinech je chvályhodně synchronní a přehledný. O míře využívání měkkých a tvrdých koncovek neinformuje. Podle obecně užívaných preferenčních pravidel lze vyrozumět prioritu tvrdých tvarů, která je – kromě řady n-kmenů zkoumaných v této disertaci – problematická i u Gsg *týdnu*. Vyústění výkladu do paradigmatu nepravidelného substantiva *den* může být pro nahlížejícího čtenáře matoucí, zvlášť pokud jde o plurál, o jehož podobách u n-kmenů je předtím podána jen implicitní informace slovy „mívají v singuláru“.

²⁵ Následuje paradigma pro *den*.

U neuter začnu od konce. Při jediné tvrdém plurálu je tvrdých koncovek bezpochyby víc, ale tak to snad autorka ani nemyslela. Převaha tvrdých tvarů v singuláru je představa, která sice vyrůstá z předpokládaných vývojových tendencí, ale reálně se naplňuje jak kde: srov. 1.2.2.1.

Postrádám informaci o nerovnocennosti, příznakovosti, omezené použitelnosti krátkých tvarů NAVsg. Sporá informace o krátkých tvarech se navíc může při zběžném nahlížení – bohužel, právě tak se s mluvnicemi často zachází – stát zdrojem nedorozumění, že PMČ požehnáva aberantnímu Gsg *břímě* i dalším podobným tvarům podle vz. moře. Takové zacházení sice vždy bylo a je periferní, ale mezi jeho původci nechybějí ani autoři SSJČ (viz oddíl 2.2.2). Výskytu takových tvarů budeme věnovat pozornost.

1.2.2.6 Čeština – řeč a jazyk (ČŘJ)

Jako autorka výkladu je uvedena Z. Hrušková (s. 4).

a) maskulina, s. 186

Ke dvěma paradigmátům příslušejí také jména s kmenem na *-en* (pův. historické *n*-kmeny mužské), např. *řemen*, *ječmen*, *kámen*, *kmen*, *hřeben*, *kořen*, *křemen*, *plamen*, *pramen*. Na rozdíl od skupiny jmen na *-l* se zdvojeným skloňováním se skloňují rozdílně v čísle jednotném a čísle množném: v zásadě se v č. j. skloňují jako jména měkká podle vz. *stroj*, v č. mn. jako jména tvrdá podle vz. *hrad*. Mají tedy paradigma smíšené. Jako variantní pronikají např. tvary skloňování tvrdého vz. *hrad* do čísla jednotného, takže v 2. p. č. j. se objevují podoby s *-e* i *-u*, v 3., 6. p. č. j. s *-i* i *-u/ě*, např. je *kámen*, 2. p. *-e*, 3. p. *-i/-u*, v 6. p. *-i/-u/-ě*, *řemen*, 2. p. *-e/-u*, 3. p. *-i/-u*, 6. p. *-i/-u/-ě* atp.

b) neutra, s. 189

Zvláštní skupinu mezi jmény středního rodu tvoří jména, která se tradičně zařazují ke **vzoru kuře a břímě**. U vz. *kuře* se s výjimkou 1., 4. a 5. p. č. j. rozšiřuje základ o kmenotvornou příponu *-ě(e)t-* (...),²⁶ u vz. *břímě* v čísle jednotném i množném o *-en-* (*břemeno*). Tyto dvě skupiny představují morfologický typ smíšený, v jednotném čísle se skloňují podle vz. *moře*, v čísle množném podle vz. *město*: (...);²⁷ *břímě/břemeno*, *břem-en-e*, *břem-en-i* ... *břem-en-a*, *břem-en*, *břem-en-ům* ... (...)²⁸ Jména vz. *břímě/břemeno* tvoří uzavřenou skupinu: vedle tvarů původních na *-ě* pronikly už veskrze novotvary na *-eno* podle vz. *město*: *rámě/rameno*, *sémě (símě)/semeno*, *témě/temeno*, *plémě/plemeno*; u slov *písmeno* a *vemeno* původní tvary 1. a 4. p. č. j. zcela zastaraly.

²⁶ Vypouštím informaci o plurálu vz. *kuře*.

²⁷ Opět vypouštím informace o tvarech vz. *kuře*.

²⁸ Vypouštím informaci o substantivech skloňovaných podle vz. *kuře*.

Pro maskulina dospěla autorka – v textu daleko méně objemné příručky – k textu rozsáhlejšímu, než jaký je v MČ2. Nový text je explicitnější. Různost situace u jednotlivých substantiv se nekonstatuje, ale text popisu ji vlastně nevylučuje, pokud uvádí *kámen* jako příklad pronikání tvrdých koncovek. Refrémem je Lsg *-ě*, zde explicitně *kameně*, které je uvedeno jako poslední z variant. (Uvidíme, že v případě právě tohoto substantiva to není šťastné řešení, protože Lsg *kamenu* je ještě řidší.) Ze záměru textovat souhrnně informaci o DLsg vzešlo připsání *-ě* i dativu, kde takový tvar neměl postavení nikdy žádné. Text má ještě jedno slabé místo: z alibismu poněkud nadužívané „např.“ se ve větě „Jako variantní ...“ stává zmatečným, protože kromě koncovek vz. hrad nepronikají k n-kmenům tvary žádného jiného vzoru tvrdého skloňování; a je vůbec pro inanimata nějaký jiný? – Světlou stránkou popisu maskulin je priorita měkkých tvarů v singuláru.

K neutrum: ČŘJ je příručka psaná jako školská, přestože nakonec ještě ani vydání ²2000 nemá ministerskou schvalovací doložku. Školy mají pro neutra vzory *město-moře-kuře-stavení*; výjimečně ještě *vstupné* a *telecí/hovězí*²⁹ podle NoČJ/MČ2 a zásluhou PMČ snad nádvkem rodově nevyhraněný vzor *reagens*. Přesto se tu opět prezentuje *břímě* jako vzor. Popis historických novotvarů podle vz. město se tu omezuje na NAsg, zatímco pro GDLsg se zdá platit, že jsou (jen) podle vz. moře. Je to koneckonců realitě jazyka blíží než komplikovaný, ale přesto nediferencovaný subsystém dvoj- a trojtvarů podaný v MČ2. Tvrzení proti MČ2 nové, že tato skupina je uzavřená, je asymetrické s maskuliny. (Tam říká NoČJ „deset maskulin“.) Pro oba rody uzavřenost přezkoumáme.

1.2.2.7 Čeština pro učitele (ČpU)

Jako autorka výkladu je uvedena E. Jandová (s. 4).

a) maskulina: 6.6.2.2.2 Zdvojené paradigma u neživotných maskulin (s. 108)

Druhou zvláštní skupinu tvoří substantiva s tvarotvorným základem zakončeným na *-en* jako *kámen*, *řemen*, *kořen*, *plamen*, *křemen*, *hřeben* aj. Tato substantiva mají v sg. skloňování podle vz. *stroj*, v G, D a L navíc i tvary podle tvrdého vzoru *hrad*, v celém množném čísle se skloňují podle vzoru *hrad*. (Jméno *křemen* má v Gsg. jen tvar *křemene*, jména *kámen*, *řemen* mají v Lsg. tři varianty *na kamenu/kameni/kameně*).

²⁹ NoČJ uvedla vzory pro zpodstatnělá adjektiva z mluvnic jako první; do té doby se psalo, že se skloňují jako adjektiva. Změna vzoru pro neutra NoČJ → MČ2 se v roce vydání MČ2 četla jako retuše poplatná době, kdy komunistický režim setrvale nedokázal zajistit dostatek telecího na trhu, ale přitom poukazování na takové nedostatky chápal jako protirežimní propagandu. Ze stejných důvodů byla při nahrávání v Supraphonu upravena vstupní věta komorní opery J. Pauera *Manželské kontrapunky: Já chci smažený telecí řízek!* (na *vepřový*).

b) neutra: 6.6.2.4.1 Distribuce polymorfních a variantních formantů (s. 115)

Jména jako *břímě*, *plémě*, zařazovaná k deklinačnímu typu *kuře*, mají novější podobu v Nsg. *břemeno*, *plemeno*. Touto podobou se řadí k pravidelnému skloňování podle vzoru *město* a získávají tak v celé sg. deklinaci dublety podle obou vzorů (v Lsg. jsou varianty v *břemenu* / *břemeně* / *břemeni*, *plemenu* / *plemeně* / *plemeni*).

Povšimněme si asymetrie v označení obou výkladů. Různá míra asymetrie, ba odlišný přístup k neutřům, je ostatně rysem všech mluvnic, v detailech nevyjímaje ani systematicky vypracovanou NoČJ.

Výčet maskulin v ČpU je bezpracně ukončen „aj.“ (Právě jsme u ČŘJ narazili na problém uzavřenosti obou skupin; v ČpU se tedy nedovíme, jak to s ní je.) Chybí *ječmen*, do jehož svérázu, který je vidět v dřívějších příručkách, se autorce možná nechtělo: viz také trojtvary Lsg, které jsou v podstatě jako v NoČJ, jen s vypuštěním substantiva *ječmen*.

Vymezení skupiny neuter, uvedené „jako“ a odbyté dvěma příklady, je ještě méně informativní než u maskulin. Naplno je tu formulována implikace, že s přijetím Nsg *-(en)o* přijala n-kmenová neutra i dubletu vz. *město* v Lsg.

1.2.2.8 Základní mluvnic českého jazyka (ZMČJ)

Příručka s podobným záběrem, jaký mívala SMČ. Autor výkladu není zřejmý; V. Styblík?

a) maskulina, s. 74

Jména zakončená na -en

Podstatná jména rodu mužského neživotného zakončená na *-en* se skloňují podle vzoru *hrad*, např. *leden*, *březen*, *květen*, *křen*, *lupen*, *len* (2. p. *ledna*, *křenu* apod.), ale jména *plamen*, *pramen*, *kámen*, *křemen*, *kmen*, *kořen*, *hřeben*, *řemen*, *ječmen* mají v jednotném čísle kromě tvarů podle vzoru *hrad* také tvary podle vzoru *stroj* (tedy např. 2. p. *plamenu* i *plamene*, 3. p. *plamenu* i *plameni*).

b) neutra, s. 78–82

Informace o n-kmenech **chybí**.

Velmi záslužný je poukaz na maskulina se zakončením *-en*, která n-kmenové kolísání nesdílejí. Méně záslužné je, že koncovky vz. *hrad* jsou – v popisu maskulin poprvé – důsledně

přesunuty na první, preferenční pozici, zatímco měkké tvary se připouštějí slovem „také“ a uvedením až na druhém místě. Lsg se neřeší.

1.2.3 Jiné příručky

1.2.3.1 Český jazykový atlas, svazek 4 (ČJA 4)

Svazek věnovaný jevům tvaroslovným poskytuje o zkoumaných n-kmenech informace jen ve výběru:

kámen: Nsg *kámen, kamen, kameň*; s. 48, Lsg *kameni, kamenu, kameně, kameňu*; s. 136

řemen: Nsg *řemen, řemeň*; s. 48

semeno: Gpl *semen, seman, semán*, jev mimo záběr této disertace; s. 200

Využil jsem prakticky jen údaje o krátké podobě *kamen* (2.1.3.4.1). Z poznatků získaných při práci na této disertaci by mohl být pro dialektologii zajímavý mj. Gsg *kamena* (srov. oddíl 2.1.5.2). Oblastní a nářeční jevy jinak sleduji jen z pohledu gramatiky národního jazyka jako celku, tj. zvláště potud, pokud jsou signály, že své regionální omezení překračují, anebo pokud se u některých substantiv promítla do jazykových příruček; jde především o Lsg *-ě* a o vybočující Gsg *ječmena*.

1.3 Zdroje dat a jejich využívání

1.3.1 Korpus SYN2000

Základním a referenčním zdrojem jsou data podle korpusu SYN2000, který byl vytvořen jako korpus reprezentující tištěné texty převážně z let 1990 až 1999 v základním rozvržení 60 % publicistiky, 25 % odborných textů a 15 % beletrie. K vyváženosti zdrojů srov. Králík 2001 a Šulc 2001. Podrobněji viz <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>.³⁰

V tomto i v ostatních korpusech jsem vyhledával příslušné tvary pomocí dotazů typu *[Hh]řebenu*. K důležitosti možného počátečního velkého písmena (snad s výjimkou výhradně

³⁰ Tato internetová adresa je zkopírována z adresního okénka vyhledávače, ale nemusí být přesná. Neukážou-li se hledané informace hned, pak je nutno kliknout na menu Dostupné korpusy a najít korpus SYN2000.

předložkového Lsg)³¹ srov. 2.1.1.2. Naproti tomu o absenci podob se všemi velkými písmeny (např. v části nadpisů) soudím, že výsledné frekvence nemohla významněji ovlivnit.

1.3.2 Internet a *internet

Prvním zdrojem dalších dat byl internet. Připomínám, že v době práce na základním popisu variantnosti zkoumaných skupin substantiv to byl jediný možný zdroj srovnávání (o korpusu SYN2005 viz oddíl 1.3.3). Srovnávání je obecně poučnější než víra v jediný zdroj informací. Přes všechny slýchané výhrady k nestabilitě a nereprezentativnosti internetu – obojí přiznávám, dokonce obojí přiblížím na základě zkušeností – pokládám srovnávání s kriticky tříděnými internetovými texty za zdroj velmi cenný zejména pro sledování jevů, které do textů vydávaných tiskem zatím nepronikají (např. *základní kameny*, viz oddíl 2.1.5.5.1; *Gsg člene*, viz oddíl 2.1.1). Jejich zastoupení se v budoucnu může změnit, ať už směrem k vymizení nebo k posílení; potom zpráva o jejich výskytu v letech zobecňování dostupnosti internetu neztratí svou cenu, stejně jako internetové doklady úzu, z nichž některé už ani dnes nemusí být dostupné. Tyto doklady s orientačními údaji, odkud pocházejí, jsem seřadil do strukturované čítanky dokladů (oddíl 3).

Podstatnou část dokladů jsem shromáždil v lednu 2005 a píšu o nich jako o dokladech z internetu. Doklady z *internetu – od č. 52 – jsem nashromáždil během doplňkových šetření z jara a léta 2008.

(Korpusové doklady podobné odlišení nepotřebují. Korpusy SYN2005, SYN2006pub, SYN byly zpřístupněny teprve během práce; korpus SYN2000 nevykázal změny ani s tříletým odstupem, kdy jsem některé vyhledávky opakoval – s výjimkou částečně vylepšeného značkování: viz oddíl 2.1.3.1.)

V některých případech, kdy byla data podle korpusu SYN2000 chudá a nevýmluvná, jsem do celkových frekvenčních obrazů přijal informativnější data podle internetu. Obojí data jsou přístupná v tabulkách uváděných pro každé lemma hned za nadpisem; volba dat pro celkové přehledy je v tabulkách vyjádřena tučnými číslicemi. Tabulky jsem nezařadil v případech nově vystopovaného, navíc leckdy sporného kolísání v jediném pádu.

---

³¹ Ovšemže i tady lze uvažovat o možné parcelaci, a tedy velkém písmenu na počátku osamostatněného větného členu. Pokud se čtenář nezarazil nad právě přečtenou větou, nabídnu ad hoc zkonstruovaný příklad: *Bavili se o všem možném. O kantorech. Děvčatech. Písničkách. Břemenech puberty.* Snad se shodneme, že obvyklejší je – zejména právě u lokálu – opakovat předložku a že při mapování mluvnického systému nemusíme přihlížet ke kdejaké případné schválnosti. Přesto jsem vyhledával tak, aby se našly i výskyty tvarů s velkým počátečním písmenem.

Pestrost typů textů je na internetu ještě daleko větší než v korpusech: sahá od citací starých kronik a čítasnek starších i novějších textů přes legislativní texty, zpravodajství, zájmové texty od odborných po zcela laické, literární tvořivost až po nepřipravené, naprosto neusměrňované (neredigované, nečtené nejspíš ani pisatelem), spontánně napsané texty z diskusních fór a chatů. Proto také soustavně sleduji celkovou jazykovou vyspělost těchto textů i to, jaké místo zaujímají na osách text veřejný : neveřejný, převzatý : vytvořený ad hoc, redigovaný : spontánní atd. (srov. Čmejrková 2006, Chromý 2006); podle toho pak přiřkládám váhu dokladům z různých textů.

Metodu vytěžování internetu jsem popsal v příspěvku Šimandl 2004a. Používám vyhledávač Morfeo,³² zadávám přesné dotazy a vylučuji ohýbání slov. Neřídím se bleskovými odhady počtu nálezů, protože vyhledávač jich pak ukáže vždy méně, někdy podstatně méně a hlavně vždy neprediktabilně méně: 20 ze 60, 308 z 687, 67 z 1256 apod. Potřebuji-li odhad, udělám si přesnější tím, že se dopracuji poslední strany výpisu a od čísla posledního nálezu odečtu (podle toho, co jsem viděl „cestou“) cca 10 %. Beru v potaz jen relevantní doklady – ne tedy např. automatické odpovědi na cokoli hledaného, jejichž generování mají některé servery/stránky zabudované, nejspíš aby si zvýšily návštěvnost –, a to ty relevantní doklady, které vyhledávač skutečně ukázal ve svém výpisu (ne tedy odkazy, u nichž se ve vypsáném kontextu hledané slovo neobjevilo).³³ Takto získané doklady chápu jako výběr, který nebyl ovlivněn lingvistou a představuje stav textů na internetu v okamžiku hledání. Příklad vyhodnocování konkordance získané vyhledávačem Morfeo ukazují v příloze 7.16.

1.3.2.1 Poznámka ke způsobu prezentace internetových dokladů

Za dobu existence internetu vznikla řada návrhů citačního standardu, z nichž bezpochyby nejvěrohodnější uvádí úplnou adresu stránky, den a dokonce i hodinu a minutu stažení. Tento způsob je však pro tvorbu lingvistického textu zároveň těžkopádný. Adresa může docela dobře vypadat takto (srov. příl. 7.16):

- <http://www.gymkh.cz/student/Biologie/%C5%98asy/rozmno%C5%BEov%C3%A1n%C3%AD.doc> – adresa zaměstnává čtenáře přemírou nedešifrovatelných technicistních znaků;

³² Internetová adresa dokumentace je uvedena v oddílu 5.1 Prameny.

³³ V počátcích práce s internetem jsem otvíral i takové odkazy, ale většinou jsem hledaný tvar, schovaný snad někde ve struktuře stránky nebo na některé z jejích podstránek, stejně nenašel.

- <http://www.hedvabnastezka.cz/rady/jak-na-thajsky-kulinaricky-zazitek> – adresa je upovídána,³⁴
- <http://www.mujweb.cz/www/ASUD/HKIXfin.htm> – adresa je nevýmluvná, doména je obecná pro tzv. freehosting a jen velmi zasvěcená osoba by v adrese objevila náznak, že by mohlo jít o závěrečný projev F. Šmahela na IX. sjezdu českých historiků, což je ovšem pro filologa informace klíčová.

Navíc, když připravuji tištěný text, který se ke čtenářům dostane v lepším případě s odstupem řady týdnů, může být podrobná adresa kontraproduktivní potud, že správce domény/stránky mezitím mohl citovaný text přemístit nebo odstranit.³⁵

Od studie Šimandl 2004c prezentuji u dokladu zkrácenou adresu, někdy jen doménu, a po pomlčce připojuji údaj a/nebo komentář o identitě, druhu a kvalitách textu. Postupoval jsem takto i při práci na disertaci.

1.3.3 Korpus SYN2005 a jeho subkorpus SYNod2000

Korpus SYN2005 byl zpřístupněn necelý rok poté, co jsem dokončil základní popis zkoumaného kolísání. Je to sice rovněž korpus zamýšlený jako reprezentativní, a to pro reprezentaci tištěných textů převážně z let 2000–2004, ale jeho složení je jednak odlišné od předchozího reprezentativního korpusu (SYN2000: 15 % beletrie, 25 % odborných textů, 60 % publicistiky; SYN2005: 40 % beletrie, 27 % odborná literatura, 33 % publicistika), jednak je diskutabilní i ve svém pojetí synchronie, které je nesporné jen pro denní tisk: ten opravdu pochází z uvedeného období.

Uvedu příklady signálů, kvůli nimž se zdráhám brát data z takového korpusu za srovnatelná s daty podle SYN2000:

- (1) Je-li tu zastoupena esejistika z r. 1996 nebo knížka *Základy psychologie trhu* z r. 1993, pak je tu zřejmý překryv s korpusem SYN2000.
- (2) Ještě problematičtější je podíl velmi staré, byť po r. 2000 znovu vydané beletrie, ať už jde o Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka* (čtou-li se pořád, patřily by vlastně do všech reprezentativních korpusů, ale podstatnější je téměř stoletý odstup doby vzniku textu od období, které chce korpus SYN2005 reprezentovat), spisy Vladimíra Holana nebo dokonce o prózy V. Vančury (jak je dobře známo, ty nereprezentovaly ani jazyk doby svého vzniku před tři čtvrtě stoletím, tím méně pak jazyk počátku 3. tisíciletí).

³⁴ Někdy ponechám u dokladu i takovou adresu, pokud svědčí o kvalitě textotvorby na internetu.

³⁵ Srov. instruktážní text k Word Sketches, během prvního půlroku 2008 přestěhovaný z <http://www.sketchengine.co.uk/Sketch-Engine-User-Guide.htm> na <http://trac.sketchengine.co.uk/wiki/SkE/GettingStarted>.

(3) Řada beletristických titulů reprezentuje éru socialismu, dokonce by je (kromě dalších) pro reprezentaci tohoto období jistě vybral i literární vědec: Zapletalovi *Půlnoční běžci* (1986), dílo S. Rudolfa *Nebreč, Lucie* (1985), Švejdova *Havárie* (1975), Páralovy prózy *Mladý muž a bílá velryba* (1985) a *Katapult* (1970), Trefulkova novela *Pršelo jim štěstí* (1962, od té doby žádná reedice),³⁶ Daňkova hra *Čtyřicet zlosynů a jedno neviňátko* (tiskem 1966) nebo Dietlovi *Tři chlapi v chalupě* (tiskem 1963).³⁷ Nelze nic namítat proti sběru takových textů pro korpus, přesněji pro potřebný budoucí korpus textů z éry socialismu (protektorátu, první republiky), ale chci-li sledovat případné jazykové inovace v textech novějších, než byl korpus SYN2000, nemohu než je vyčlenit.

Pro porovnávání s korpusem SYN2000 jsem si vytvořil subkorpus SYNod2000 se zadanou podmínkou, že udaný rok vydání je 2000 nebo vyšší. Tím jsem odstříhl aspoň texty uvedené výše sub (1) a (3), bohužel však nikoli všechny texty sub (2): Haška ano, protože je začleněn podle vydání z r. 1996,³⁸ ale ne Vančurovy prózy *Amazonský proud, Pekař Jan Marhoul, Pole orná a válečná* podle vydání z r. 2000 (poprvé vyšly 1923–25). Zatímco velikost korpusu SYN2005 je 122419382 pozic,³⁹ subkorpus má pozic 70307437, což je redukce na 57,4 %.

Poměr základních žánrů v subkorpusu by byl zjistitelný obtížně, protože rozčlenění na beletrii – odbornou literaturu – publicistiku nelze při vytvoření subkorpusu zadat přímo, ale jen výčtem příslušných typů textu (min. 5 pro beletrii, min. 6 pro odborné texty; počet znaků je při zadávání subkorpusu omezený), přičemž např. typ textu FAC (literatura faktu) vytváří podle dostupných informací⁴⁰ přechodové pásmo mezi texty imaginativními a informativními; takže kam je započítat? (Ať už souborně nebo snad po jednotlivých opusech.) Není jasná ani příslušnost textů typu MIS (tzv. efemera), které mohou patřit kamkoli: existuje efemérní recesistická próza, efemérní informativní leták – apod.

³⁶ Zjištění ze souborného katalogu Národní knihovny, <http://sigma.nkp.cz>

³⁷ Televize reprizují socialistické inscenace čím dál víc, aby lacino vyplnily vysílací čas. Pokud je jejich uvádění argument pro reprezentativnost starších textů i v dnešní jazykové situaci, pak postrádám v dosud zpřístupněných korpusech texty komedií s Vlastou Burianem, které se objevují v kontinuální tradici od převratu několikrát ročně a mezi lidmi se cítují, takže přinejmenším některé jejich jazykové prostředky sále ožívají.

³⁸ Ani rok nevímkolikáté reedice, striktně vzato, nepatří do let 2000–2004.

³⁹ Úmyslně ponechávám údaje v takové nepřehledné podobě, jak je poskytuje korpusový manažer Bonito, který v této věci ignoruje státní normu. Ta monstrózní čísla nelze z menu Korpus – Souhrnné informace ani zkopírovat myší. Badatel si je musí opsat na papírek a natypovat je znova do svého textu. V informačním věku je to způsob předpotopní; zdržuje a zakládá možnost chyb. Ta věc má ještě dvě stránky: (1) Údaj o velikosti korpusu je informace, nikoli předmět klanění za tou příčinou, že číslo je velikánské. Potřebujeme se podívat a vidět, ne přepočítávat počet cifer. (2) Odpočítání interpunkčních znamének čili poskytování informativnějších údajů bezpochyby není technicky náročné a udělalo by se pro zveřejněný korpus jednou natrvalo.

⁴⁰ Kocek a kol. 2000: 94n.

Uvedu aspoň orientačně, že texty typu PUB (publicistika) s rokem vzniku 2000 a výš mají počet pozic 39124713, ostatní texty 31182724; vyjádřeno přehledněji, je tu poměr zhruba 39 : 31 a z něho vychází 55,7 % publicistických textů. To je proti 60 % v korpusu SYN2000 jen malý posun; tím spíš jsou údaje z obou zdrojů dobře srovnatelné.

1.3.3.1 Poznámka k úpravě korpusových dokladů

Značnou část dokladů (v čítance, oddíl 3.1) přebírám ze studie Šimandl 2006a, kde byly údaje o textech upraveny do tvaru přijatelného i pro neobornou veřejnost. Část nových dokladů, zejména pokud jsou začleněny do toku textu, jsem upravoval stejným způsobem. Ale řada nověji citovaných dokladů má údaj o zdroji v té podobě, jakou poskytuje korpus, tedy např.

opus.autor=Y,opus.nazev=Hospodářské noviny, 6. 2. 1998,opus.rokvyd=1998

nebo

doc.temp=1993,doc.opus=manze

Ponechávám jim nepřehlednost a jistou duplicitu pro představu, kolik hodin a hodin naprosto netvůří práce obvykle nechává publikující badatel na jejich adaptaci a kolik času by mě bylo stálo sjednocení údajů ať už jedním nebo druhým směrem. K tomu přistupují ryze technické problémy, jak z korpusových výstupů vytvářet publikovatelné texty; srov. Č70 a pozn. tam uvedenou). Nejednotnost údajů o zdrojích (a to i mezi jednotlivými korpusy ČNK) a náročnost jejich zpracování může být i mementem pro budovatele korpusů. Existují ve světě korpusy, které poskytují informace o zdrojích ve tvaru citovatelném bez jakýchkoli úprav; takové jsou i doklady z elektronického textu BKral (čítanka, oddíl 3.3).

1.3.4 Korpus SYN a Word Sketches (WS)

Pro šetření o možných významech jednotlivých lexémů jsem v některých případech používal i největší, ale nereprezentativní korpus SYN, který je sjednocením korpusů SYN2000, SYN2005 a SYN2006pub; jeho celkový objem je 603058965 grafických slov včetně interpunkce.⁴¹

---

⁴¹ Tj. přes 600 milionů.

Nástroj Word Sketches⁴² nabízí k zadanému lemmatu seříděné kolokáty různých gramatických vlastností. Mohou pracovat na kterémkoli ze zveřejněných lemmatizovaných korpusů současné češtiny; s ohledem na účel (šetření k významům) jsem WS nechával pracovat zpravidla na korpusu SYN. Vhled WS do české syntaxe je mnohdy jen předstíraný a nástroj pracuje podle morfologických značek i s jejich chybami (viz mj. oddíl 2.2.8.5.3, dále příl. 7.13, str. p94). Pro orientaci poslouží, ale víc než orientaci si nemůžeme slibovat. WS totiž pracují na lemmatech, ne na tvarech, jak by pro výzkum našeho typu bylo potřebné. Kromě zřejmé skutečnosti, že se nám nezviditelní kolokační rozdíly např. tvarů *řemeni* × *řemenu*, připomenou ještě tu okolnost, že singulár může mít jiné typické kolokace než plurál (srov. *plamen* × *plameny*); pracují-li tedy WS s tvary obou čísel, zatímco my zkoumáme některé z tvarů singuláru, pak tu nutně vzniká diskrepance mezi daty poskytovanými a potřebnými. Nástroj WS nabízí také vypracování Sketch differences neboli zmapování shod a rozdílů dvou zadaných lemmat. Takto jsem porovnával dvojice typu *břímě* : *břemeno*, ale musím přiznat, že jsem získal málo informací, které by nebyly zřejmé z přímého studia korpusových dokladů a koneckonců i známé z vydaných mluvnic: totiž že krátké podoby *břímě*, *rámě*, *sémě* se prototypicky užívají v obrazných vyjádřeních. V tomto případě nad prozkoumáváním n-kmenů převážilo testování relativně nového korpusového nástroje, které přes uvedené výhrady skončilo pozitivním výsledkem.

1.3.5 Diachronní materiál (dia)

Protože kolísající tvary singuláru nejsou v současné češtině vývojovou novinkou, doplnil jsem frekvenční tabulky aspoň o sondy do historie jazyka. K vývojovým sondám jsem použil dvojích dat: jsou to jednak nálezy ve zveřejněném korpusu DIAKORP, jednak výsledky elektronické excerpcce zadávané pomocí regulárních dotazů z materiálu shromážděného pro diachronní korpus, ale dosud nezpracovaného (srov. Kučera 1999); tu pořídil sám K. Kučera (srov. oddíl 1.1: Poděkování). Seznam obojích zdrojů uvádí příloha 7.18. V seznamu zdrojů i v tabulkách výskytů jsou údaje o zveřejněném korpusu DIAKORP vyznačeny **podbarvením**. Zdůrazňuji, že ani s tímto doplněním není diachronní materiál v žádném ohledu reprezentativní: ani jako celek, ani v jednotlivých obdobích vývoje češtiny nebo snad v jednotlivých stoletích, žánrech atd. Přesto jsou frekvenční poměry v tomto materiálu cennou ilustrací a východiskem obecných úvah o poznatelnosti stavu jazyka určitého období v éře elektronických korpusů.

⁴² Podrobnější informace viz <http://ucnk.ff.cuni.cz/corpora/>.

V textu disertace používám i označení „historický materiál“, souhrnné pro dia+BKral, v opozici k materiálu synchronnímu (korpusy, internet).

1.3.6 Bible kralická (BKral)

Bible v elektronické podobě je neznačkovaný korpus sui generis. Využití takové elektronické excerpce v disertaci psané v oboru korpusová lingvistika nepokládám za nemístné. Naopak, diachronní materiál je velmi vhodně doplněn soustavnou excerpčí z jediné, rozsáhlé památky.

K identitě textu srov. sporé údaje v oddílu 5.1 (Prameny). Ono „podle posledního vydání“ samozřejmě nepostihuje grafiku: text je transkribovaný. Místy můžeme znejistět stran kvality transkripce a edice (např. při kolísání *šočovice, šocovice*). Uvedu však několik charakteristických jazykových jevů: *vedlé řeči, meze ta, v vodě, poškrvnil, an usechl, (já) pošli, hedbávi, Gsg tváři, tvrdý tvar zed, na těch dvou kameních; na ty, jenž neznají Boha*; hojný genitiv partitivní a záporový, antepreteritum. Tyto jevy ve svém souhrnu mluví pro jazykovou věrohodnost textu z r. 1613.

Jak známo, BKral je kolektivní dílo, soubor překladových textů, vzniklý ve vymezené době (2. pol. 16. stol.); můžeme předpokládat jistou sjednocující redakci. Přesto v ní tvary n-kmenů do určité míry kolísají nebo (častěji) vytvářejí paradigma smíšené. Proto je tento materiál cenným východiskem pro úvahy, jakou míru entropie v jednom ze svých subsystémů dokáže jazyk bez újmy unést a jak různými stavy mohlo procházet tzv. pronikání tvrdé deklinace (srov. oddíl 1.2.2.4).

1.3.7 Poznámka o mluvených korpusech

V době, kdy jsem zpracovával frekvenční analýzy, byly z mluvených korpusů k dispozici jen Pražský mluvený korpus (PMK) a Brněnský mluvený korpus (BMK). Ukázalo se, že na hledaná data jsou oba poměrně malé korpusy – z nichž PMK přes tři čtvrti milionu, BMK přes půl milionu grafických slov včetně interpunkce – příliš chudé (ostatně srov. Čermák a kol. 2007). Uvedu příklady:

temene PMK 0, BMK 0

kamene PMK 1, BMK 0; *kameni/kamenu* PMK 0, BMK 0

Probádání korpusu ORAL, který byl zveřejněn na podzim 2006 a stále roste, zůstane úkolem do budoucna, stejně jako probádání dobudovávaného korpusu DIALOG (viz Kaderka et al. 2008 v tisku).

Zatím publikovaná kvantifikující práce o PMK, Šonková 2008, na s. 65–69 (z toho přes 2 s. zabírá frekvenční seznam a doklady) zpracovává tvary neživotných maskulin; rozlišuje „podtyp A (tvrdý, vzor „hrad““ a „podtyp B (měkký, vz. „stroj““⁴³ a z jejich variantních tvarů se podrobně zabývá Ipl *-ma*. Substantiva zkoumaná v této disertaci u ní nejsou ani zmíněna; ostatně by relativizovala lišení podtypů A, B.

1.4 K pojmovému aparátu: škála hodnocení podle frekvence

Frekvence variant vyjádřená v tradičních procentech (zdá se, že procentní vyjádření zůstává nejsdílnější) má hodnotové kontinuum 0–100. Sto různých hodnot, v případě zaokrouhlení na 1 desetinné místo dokonce tisíc hodnot, je pro představu o stupních kolísání stupnice příliš minuciózní. Navíc, protože hodnoty pro týž jev se mění v závislosti na měřených souborech textů (jimiž jsou například různé korpusy), by kolísavé hodnoty znemožňovaly přehledný a aspoň v relativní míře obecněji platný popis.

Jeví se užitečným zavést jistá frekvenční pásma. Představím nyní ta, která se osvědčila mně. Společným znakem pásem je arbitrárnost stanovení hranic a diskutabilnost případů kolem hranice: např. bude-li jistou hranicí 40 %, není pochyb o tom, že rozdíl mezi 38,8 a 41,1 % není takový jako mezi 12 a 58 %. Z praktických důvodů vyložených v předch. odst. se však smířme s takovými případy jako s nutným, a přitom většinou jen hypotetickým nedostatkem.

Budu užívat takovouto škálu (A, B: varianty, f: frekvence):

- 1 – A má $f \leq 5$ % a je **marginální**, B má $f > 95,0$ % a je **monopolní**
- 2 – A má $f < 5,1-39,9 >$ % a je **minoritní**, B má $< 94,5-60,1 >$ % a je **majoritní**
- 3 – rovnovážný stav: A i B mají $f < 40-60 >$ %, obě jsou **ekvipolentní**
- 4 – A má $f < 60,1-94,5 >$ % a je **majoritní**, B má $< 39,9-5,1 >$ % a je **minoritní**
- 5 – A má $f > 95,0$ % a je **monopolní**, B má $f \leq 5$ % a je **marginální**

⁴³ Srov. údaje v MČ2, reprodukovány v 1.2.2.4.

Tento aparát z přejatých a ad hoc terminologizovaných výrazů záměrně nevyužívá výrazů centrální a periferní. Existují sice taková pojetí, která ztotožňují frekvenční obraz s rozlišováním frekvenčně silného centra a slabé periferie (Halliday u Bermela 2007: 10);⁴⁴ mám však za to, že rozlišování centra a periferie nelze vyvozovat jen z frekvence. Např. centrum výrazů v češtině jsme zvyklí vidět ve slovech domácích, periferii ve slovech přejatých, přestože frekvence stovek z nich dávno převýšila frekvenci stovek méně využívaných slov domácích; specifické skloňování číslovky *tři* je z hlediska deklinačního systému periferním jevem a zůstalo by jím, i kdyby frekvence této číslovky byla naměřena jako vyšší než frekvence všech tvarů substantiv vz. soudce (mohlo by to nastat v mluveném zpravodajství, kde neexistují číslovky vyjádřené čísly). Při hodnocení výrazů jako centrální a periferní hraje roli i jejich příznakovost, a to právě je bod, kde se nejvíc zdráhám vázat tyto pojmy na frekvenci. Např. *bysme* je příznakové, tj. nepoužitelné kdykoli, nezávisle na hojnosti výskytu. (Takové situace, kdy neexistuje bezpříznaková varianta, jak jsou popsány v práci Kraus–Kučař–Stich–Štícha 1981, nastávají výjimečně, ale co je hlavní: frekvencemi by se uchopit nedaly.)

Při textaci a zejména při porovnávání dat z různých zdrojů jsem potřeboval vyjádřit také to, zda se tvar např. v rámci minority pohybuje u spodní hranice pásma, zda je bezpečně uprostřed nebo zda se dostal blízko hranice rovnovážného stavu. V odstíněních jako *slabě minoritní*, *pevně majoritní*, *silná marginalita* míním výrazy „slabě/pevně/silně“ význam „frekvenčně slabě/pevně/silně“. Podotýkám to proto, že např. *silnou minoritu* si lze při zkušenostech s běžným, neterminologizovaným zacházením představovat také jako minoritu do silné míry, tj. minoritu frekvenčně velmi slabou. Výrazem *hluboce marginální* míním „velmi na okraji, s frekvencí velice nízkou i v pásmu okraje“.

Dala by se zavést i škála vyjádřená domácími termíny: řadě *varianta marginální – minoritní – ekvipolentní – majoritní – monopolní* by mohla odpovídat řada *varianta okrajová – menšinová – rovnomocná/rovnoprávná – většinová – výhradní*. Bylo by však nutné uvádět ji s terminologickým vymezením jako výše, protože některá použitá adjektiva jsou v lingvistických, zejména popularizačních a jazykověkulturních textech zatížena představami

⁴⁴ Bermel 2007: 16 nakonec dochází k tomu, že vztah korpusových dat a gramatičnosti je otevřená otázka, ale trvá na možnosti poznat místo jednotlivých prostředků v systému na základě frekvencí: „Even Halliday’s heuristic does not provide an index of grammaticality, but rather of the popularity of particular choices within a system: a way, if you like, of **pinpointing core and periphery of the system**, but not of pinpointing what lies completely outside the system“ (zvír. JŠ).

podle běžného jazyka na základě vágní synonymie (nejvíc snad *výhradní: výhradně* „je“ ‘pouze’ atd.).

Jistou návodnost potřebují především krajní stavy na škále. Řekněme, že prostředek marginální je *in margine* (slovenské substantivum *margo* v češtině bohužel zatím nefunguje),⁴⁵ tedy mimo vlastní systém. Jako může vedle monopolního/výhradního výrobce do jisté ekonomicky nevýznamné míry fungovat i výroba v malém, může se vedle monopolního prostředku vyskytovat na okraji prostředek marginální/okrajový. Pokud bude v dané pádové pozici jen jedna nevariantní koncovka (*kmenem, břemen*), mluvíme o koncovce jediné, výlučné, exkluzivní. Samozřejmě i tady je třeba definovat, co výrazem míníme – zejména kvůli neterminologické synonymii *výhradní, výlučný*; já jsem to právě provedl.

Korespondence s klasickým aparátem jazykových příruček je takováto: Při stupni 3 je namísto popis typu „A i B“ / „B i A“ // „A/B“ „B/A“ – s tím, že pořadím je vhodné vyjádřit skutečnou frekvenci. Stupňům 2 a 4 odpovídá „A, řídč. B“ / „A (B)“, resp. v opačném sledu; implicitní, méně informativní popis bude sázet na pořadí, při stupni 2 se spokojí s „A i B“ a zatemní tím jak rozdíl mezi variantami využívanými celkem rovnoměrně a variantami, v nichž úzus projevuje jednoznačnou preferenci jedné z nich, tak rozdíl mezi preferovanou a frekvenčně slabší variantou.⁴⁶ Řešení stupňů 1 a 5 může být různé podle poslání příručky: buď se uvede jen varianta monopolní, anebo se v náročnějším, detailnějším popisu uvede „A, vzácně B“ / „A ((B))“, resp. v opačném sledu.

Naznačování stavu kolísání přehledně v obsahu práce jsem několikrát změnil (nejen co do způsobu, ale i co do repertoáru uváděných tvarů), což uvádím pro ilustraci, že toto už je potom praktický problém prezentace, který se řeší podle účelu. Nakonec jsem dospěl k řešení, při kterém marginální varianty uvádím jen tehdy, pokud hrály významnou roli ve starších popisech, nebo tehdy, je-li jejich nově zaznamenaná existence bezpečně prokázána. V příslušné stati je však vždy popis všech nalezených variant, tj. i marginálních, sice vystopovaných, ale bez jistoty, že nacházejí širší uplatnění.

⁴⁵ Slovo se ujímá. V korpusu SYN má řetězec „margo“ 25 výskytů, z nichž jeden je podle očekávání nedopřeložené zpravodajství ze Slovenska (*Samotný Mečiar na < margo > získání titulu řekl*; LidN 1996), ale proniká i do ryze českých kontextů (*Čtvrtníček při vyhlašování Síně slávy na < margo > již zesnulého Michala Tučného uvedl*; Právo 2003). Ale 24 z těchto výskytů je přejatý celý obrat „na margo něčeho“. Zbývající jediný doklad je skutečné, volně užité substantivum, ale vzhledem k terminologizaci v biologii to není pro náš případ vhodná paralela (*Mezikruží mezi okrajem toru a okrajem celé ztenčeniny se nazývá < margo > . To je tvořeno radiálně uspořádanými celulózovými mikrofibrilami*; O. Votrubová, Anatomie rostlin, 1996).

⁴⁶ To ovšem může mít praktické důvody, zejména pokud výsledky výzkumu nejsou při zpracovávání textu k dispozici. Srov. Filipec 1995, úvodní odstavec (platí do jisté míry dosud).

1.5 Uspořádání práce

Základní plán práce je zřejmý z **obsahu** (s. 3–8), který zároveň podává přehled stavu kolísání, vypracovaný na základě rozborů a sumarizovaný v tabulkách (část 7.1). O významu lomítek a závorek, používaných i v obsahu, viz oddíl 1.4.

Nyní přiblížím způsob zpracování těch částí, u nichž to s ohledem na čtenáře pokládám za prospěšné.

Stati o jednotlivých substantivech jsou na objem disproporční, a to jak při porovnání dvou substantiv (např. *kámen* × *slemeno*), tak při porovnání popisu jednotlivých pádových pozic (např. hned ve stati *hřeben* poměrně dlouhý popis Gsg 2.1.1.1 a následující krátký pro Dsg 2.1.1.2).

Tyto disproporce zčásti vzešly z povahy zpracovávaného materiálu. Je-li dokladů celkově tak málo, že vypovídají nanejvýš o okrajovosti lexému v dnešní češtině (*slemeno*), pak má malý objem také popis; opačný případ nastává, má-li slovo obzvlášť mnoho tvarových variant a navíc je zapojeno do mnoha frazémů (*kámen*). Představit tvar dosud v příručkách neuváděný (např. Gsg *kmena*) znamená doložit jej, zhodnotit zdroje a najít variantě odpovídající místo vedle tradičně uváděných; to si žádá (např. v oddílu 2.1.6.2) víc prostoru než záznam situace, kdy se žádné pozoruhodné nové jevy nevyskytly (2.1.6.3). Proto má text této disertace zásadně jiné proporce než sumarizující, vyvážené a stručné pasáže mluvníc (srov. oddíl 1.2.2).

Další příčinou disproporcí je, že některá šetření, provedená na nejlépe doloženém substantivu *kámen*, jsem u jiných substantiv opakoval už jen výjimečně, pokud přinesla víc pochybností než poznatků (srov. *na/o kameni* v oddílu 2.1.5.4).

Stat' začíná většinou vstupní tabulkou výskytů, ve které jsou tučně tištěná data pro závěrečné přehledy a petitem tvary okrajové, slabě doložené, kvůli omezené sféře výskytu příznakové. Pokud nemá smysl uvádět substantivum v závěrečných přehledech (pro nízkou doloženost v současných textech nebo pro kolísání pouze v jednom pádu), nejsou tučně vyznačená žádná data, popř. tabulka chybí vůbec a výklad není strukturován; i to je z obsahu patrné.

V částech nazvaných **Specifické jevy lexému** jsou zpracovány např. tvary od nezkráceného základu *kámen-*, krátké tvary neuter (nejsou u všech n-kmenů tohoto rodu), pokusy

vysledovat, zda distribuce tvarů nemá souvislost s různými lexikálními významy zkoumaného substantiva, dále zmínky o výskytu (a pokud korpusový materiál dovolí, což je ještě méně případů, i o tvaroslovném chování) kompozit a derivátů, které se mohou skloňovat stejně (např. *rodokmen*, ale samozřejmě ne *podkolení*, *nárameníky*); V některých statích jsou pod specifickými jevy lexému probrány i tvarové zvláštnosti proprií, pokud byl pro jejich prezentaci potřebný větší prostor, než jaký dávají popisy situace v jednotlivých pádech. Pozorování jsou pak shrnuta v oddílu 4.1.3.

Jevy, které jdou napříč zkoumanými substantivy a/nebo se k nim pro jednotlivá substantiva nenašlo dost dokladů, probírám v **souborných poznámkách** (oddíl 2.3).

Čítanku dokladů (oddíl 3) jsem vytiskl na barevném papíře, aby byla snadno k nalistování. Řádkování 1 (které ve vlastní práci používám – stejně jako ob odst. výše – na citace, poznámky, někdy na teze v bodech) i oboustranný tisk jsem zvolil proto, poněvadž nepředpokládám, že by čítanka inspirovala poznámky hodnotitelů do té míry jako ostatní části.

Na čítanku odkazuji ve tvaru „Č1“ atd., na její oddíl 3.3 (excerpce z BKral) ve tvaru „ČB1“ atd. Protože excerpta z BKral mají pořadí dané ustáleným sledem biblických knih,⁴⁷ odkazuji často podrobněji k jednotlivým dokladům, a to ve tvaru „ČB1/26“, tj. v konkordanci č. 1 doklad 26.

K úpravě korpusových dokladů viz oddíl 1.3.3.1; ke způsobu prezentace internetových dokladů viz oddíl 1.3.2.1.

Komentáře netřeba k **souhrnům a závěrům** a k následujícím obligátním částem práce (srov. obsah).

---

⁴⁷ Zhruba **Starý zákon**: knihy Mojžíšovy, dějepisné, žalmy, knihy sapienciální, proroci; **Nový zákon**: evangelia, skutky, listy, Apokalypsa.

K **přílohám** poznamenávám, že mají vlastní stránkování ve tvaru „p1“ atd. Odkazuji na ně ve tvaru „str. p1“ atd. a/nebo číslem oddílu, přičemž číslování oddílů příloh navazuje na číslování oddílů disertace.

Speciálně k příloze 7.10 dodávám vysvětlení, že frekvenční rozložení by mělo ukazovat hodnotu ARF čili průměrné redukované frekvence (její vymezení viz FSČ: 15). Ale během posledních 18 měsíců práce na disertaci je zobrazování hodnoty ARF nefunkční a ukazuje konstantu 1.

2 Dokumentace a rozbor tvarů

2.1 Maskulina

2.1.1 člen

Abecední řazení chce tomu, že výklad se otvírá dvěma substantivy, která podle korpusů nekolísají vůbec.

Na první z nich, *člen* mi., zařazuji pouhé upozornění. Nevyplývá jen z korpusových a *internetových šetření: z Brna mám zaznamenán úzus *úprava mnohočlene, zájmeno ve funkci člene*.

Výzkum komplikuje homonymie: oba případné měkké tvary substantiva *člen*, -u mi. totiž v korpusech nejsou a na *internetu interferují s lexémem *člen*, -a ma.: Vsg *člene*;⁴⁸ nekodifikovaný, ale pronikající Npl *členi*, k němuž Morfeo odhaduje 28 585 nálezů. Navíc jsou nálezy vyhledávače Morfeo z *internetu – i přes zadání výhradně českých stránek – zaplaveny slovenskými a jinოსlovanskými texty a samozřejmě překlepy.⁴⁹ Přesto jsem se některých nálezů a zjištění dobral.

Existenci Gsg *člene* dokumentuje Č52; 3 z nálezů jsou pravé, 2 další jsou tvary ma. a vypadají na chybu. Kdyby Gsg -e dosáhl aspoň nepatrné frekvence v měřitelných souborech textů, tj. v korpusech, představoval by variantu marginální, a pak bychom se měli pokusit popsat její postavení blíže. Zatím patří do šedé zóny na hranici gramatičnosti.

Dokonce i velký korpus SYN obsahuje jen nemeritorní doklady: 2 Vsg *člene* a 2 překlepy (*pět tisíc člene k; stanout v člene vlády*).

Měkký tvar DLsg *členi* není doložen vůbec. Po zkušenosti s celou skupinou takových substantiv, u nichž kolísá jen Gsg, mám za to, že tato varianta se neuplatňuje a je jednoznačně agramatická.

V korpusu DIAKORP není ani jeden zkoumaný tvar (doloženo je jen animatum), v BKral se slovo neužívá.

⁴⁸ Na *internetu jsem mnohokrát našel dopisové oslovení *Vážený člene* (toho či onoho).

⁴⁹ Hruža vidět, kolikrát někdo může být *člene m* družstva, sdružení, asociace atp.).

Kompozitum *mnohočlen* má podle korpusů i *internetu jen tvary tvrdé; znaám však z autopsie, že v Brně se lze setkat i s *úpravou mnohočlene*, podobně jako se porůznu objevuje Gsg *zájmene* (viz oddíl 2.2.12).

2.1.2 hlen

Z nálezů na *internetu je opět nutné vytřídit homonymní tvary⁵⁰ a překlepy⁵¹ a soustředit se na kolísání mezi tvrdými a měkkými tvary.

Našel jsem jediný měkký tvar – Gsg *-e* – v textu, který je jinak spisovný:

*podporují tvorbu **hlene** a pomáhají při odkašlávání*
(canov.jergym.cz/sacharid/polysach/slizy.html – Gymnázium a SOŠPg Liberec,
ul. Jeronýmova).

Uvádím ho pro úplnost; jediný doklad nedovoluje mluvit ani o tom, že by lexém byl významněji zasažen kolísáním. Může tomu tak být v regionální mluvě, jak svědčí tento doklad v (kvazi)dialektu:

*Pámbu hod'ál Horáka. **Z hlene?** Kdepak te věce! Belo to samé kameň! Hale kořenu belo na horách dost' a dost' a tož z jednoho teho Horáka hod'ál.* (www.boskovicko.cz)

O hodnocení tvaru z hlediska gramatičnosti platí totéž co pro Gsg *člene*, ale s tím, že tento tvar nepravého n-kmene má (zatím?) ještě slabší oporu v datech o jazykovém úzu.

V korpusu DIAKORP ani v BKral slovo není doloženo.

⁵⁰ Např. Vsg *Nazdar, hlene!* nebo *ty sparenej epileptickej hlene, znasilnenej na kozim hrbete.*

⁵¹ Několikrát(!) se vyskytlo až neuvěřitelné *hlene* místo *hlavně*.

2.1.3 hřeben

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia
genitiv	<i>hřebenu</i>	47		40	1+0
	<i>hřebene</i>	78		73	0+0
	<i>hřebena</i>	0	5	0	0+0
dativ	<i>hřebenu</i>	7		13	4+0
	<i>hřebeni</i>	1		9	0+0
lokál	<i>hřebenu</i>	96		65	2+0
	<i>hřebeni</i>	79		78	3+0
	<i>hřebení</i>	1	6	1	1+0

Tab. 1: Výskyty tvarů substantiva *hřeben*

2.1.3.1 Doloženost

Pro GLsg nabízí korpus SYN2000 bezpochyby nosný počet dokladů. Pokud jde o Dsg, pád obecně doložený nejslaběji, není důvodem přijetí dat ani tak celkový počet dokladů jako jasně vyjádřený poměr mezi tvrdou a měkkou variantou. Za takové situace jsem tvary nevyhledával na internetu – s výjimkou Lsg *-ě*.

Subkorpus SYNod2000 vykazuje méně tvrdého Lsg (jak v porovnání s měkkou variantou, tak v porovnání s korpusem SYN2000) a také podstatně výraznější podíl starého, měkkého Dsg, který je tu téměř v rovnováze s tvrdým Dsg. Značkování korpusu SYN2000 s variantou *hřebeni* nepočítalo,⁵² ale při hledání pouhého řetězce *[Hh]řebeni* tyto tvary neuniknou.

V BKral se o *hřebenu/hřebenech* nepíše. Z historického materiálu se našlo jen 11 dokladů v korpusu DIAKORP (viz příl. 7.6, str. p48), z nichž 7 pochází z knihy K. J. Beneše Kouzelný dům, 1939. Představují nám prozaika, který trochu opisoval sám od sebe (3. a 4. doklad) a substantivum *hřeben* skloňoval na tak smíšený způsob, jaký jinde nemá obdoby: 1 Gsg *-u*, 3 Dsg *-u*, 3 Lsg *-i*; přesto mu vděčíme za jediný aspoň trochu diachronní doklad vůbec nějakého Gsg. Zbytek dokladů jsou samé tvrdé tvary: 1 Dsg *-u* z Klostermanna, 1 Lsg *-u* z Knih hospodářských hospodářství polního, 1705, jejichž autora K. Fišera poznáme jako uživatele jen tvrdých tvarů – stejně jako Máchu (Deník na cestě do Itálie), kde je po jednom

⁵² To byl stav v době zpracovávání studie Šimandl 2006a. Nyní už korpus SYN2000 nerozeznávané tvary n-kmenů neobsahuje.

Lsg *nade mnou na hřebeně* × *na ostrém hřebenu*. O tvarech užitých za 400 let před Fišerem tedy nemáme žádný doklad a i pro úzus 18.–20. stol. jsou doklady příliš mezerovité.

2.1.3.2 Gsg *hřebene (hřebenu)*

Podoba nadpisu je diktována jednak snahou dodržet přijatou frekvenční škálu (viz oddíl 1.4), přestože poměr 62,4 : 37,6 % je velmi blízko hranici rovnovážného stavu, která je 60 : 40 % – ale také zohledněním údajů ze subkorpusu SYNod2000, kde je pozice měkkých tvarů ještě o něco silnější. V minulosti už se vyskytla tvrzení, že toto substantivum přešlo k tvrdému skloňování (Jg; Trávníček 1935: 347), ale ukazuje se, že to byla domněnka.

2.1.3.3 Dsg *hřebenu (hřebeni)*

Hned u abecedně prvního substantiva vidíme situaci, která se ještě několikrát zopakuje: dativ má ze zkoumaných pádů největší podíl tvrdých tvarů.

Připojím doklad toho, že je užitečné (snad s výjimkou nutně předložkového lokálu) hledat i tvary s velkým počátečním písmenem: *Pozor. Hřebenu nesmíte vylomit zoubek* (B. Hrabal, *Večerníčky pro Cassia*).

2.1.3.4 Lsg *hřebeni/hřebenu*

Přestože v subkorpusu SYNod2000 je pozice tvrdých tvarů slabší, stále se vejde do rovnovážného stavu.

Zcela okrajovou frekvenci má lokál (*na*) *hřebeně*, v SSČ ani SSJČ neuvedený. V korpusu má takový lokál jediný doklad: *Již 13. května 1945 se sešli v lomě na Hřebeně všichni kameníci* (Reflex 1994). Jednak projevil pisatel v koncovce *-ě* zálibu (*v lomě*: doloženo právě 1×, *v lomu* 196×) – ať už je tato záliba motivovaná regionálně či individuálně, anebo je nemotivovaná, příležitostná; jednak může jít o pomístní jméno, v němž je petrifikován tvar dnes už běžně neužívaný. Také internetové doklady vypovídají Lsg *-ě* ve stejném smyslu a nepoměr je ještě výraznější. Objevuje se v pomístních jménech, např. *Ve Lhotkách, Na hřebeně, V kuklách* (claricia.quash.cz/rodokmen/obce – názvy tratí v Ovčárech), nebo ve

starších textech (viz Č6).⁵³ V subkorpusu SYNod2000 tvoří jediný Lsg -ě rýmové slovo v Reynkových verších: *točí se na hřebeně / jak zlaté lodičky v pěně*.⁵⁴ Celkově jde o variantu vzácnou a archaizující, jakou slovník nebo mluvnice dnešní češtiny nemusí uvádět.

2.1.3.5 Specifické jevy lexému

2.1.3.5.1 K lexikálním významům

Lze pomocí korpusových nástrojů, bez ručního třídění a indexování dokladů, zkoumat případnou diferenciaci volby varianty podle významu? Lexém *hřeben* se zdá být vhodným zkušebním objektem, protože má podle SS(J)Č čtyři významy, z nichž meteorologické užití významu 4 by bylo lze pozorovat jako význam pátý. Podám přehled zkoumaných významů v zestručněné podobě:

1. náčiní se zuby k česání vlasů; 2. jiné podobné náčiní se zuby; 3. masitý výrůstek na hlavě někt. ptáků n. podélný výrůstek na hřbetě někt. živočichů; 4. svrchní podélná, ostře vystupující část něčeho; 5. meteor. *h. vysokého tlaku*

Podnikl jsem několik šetření, také o tom, zda korpus dokládá všechny uvedené významy a zda nedokládá nějaký význam navíc s výsledkem takovým, že významovou diferenciaci nelze uspokojivě zmapovat. Rozpadne-li se totiž jev na podjevy, ubude dokladů pro jednotlivé podjevy, a co je důležité, rozpadne se neproporcionálně, takže některé z významů budou doloženy velmi hubeně nebo vůbec ne, popřípadě zejména/pouze v tvarech, které zde nesledujeme, protože nejsou variantní. Takovou situaci jsem byl nucen konstatovat i u řady dalších zkoumaných substantiv a dokumentoval jsem ji (pro lexém *plemeno*) i v příspěvku Šimandl 2007d (viz příl. 7.14, str. p97–98).

Předestřu poměrně hubený výsledek podle korpusu SYN2000. Různou míru zastoupení jednotlivých významů dokumentuje např. to, že příklad ke 2. významu je v SSČ *hřeben na borůvky*; korpus nemá zastoupený ani ten, ani *hřeben na cokoli jiného*. Slabý výskyt významu 1 a ještě slabší výskyt významu 3, naopak velmi početný výskyt významu 4 je dán tím, že pro pisatele (i čtenáře) má např. popis túry po *horském hřebeni* daleko větší atraktivitu než popis česání, nemluvě o dalších uplatněních významu 4 (*hřeben střechy, vlny, plotu, kosti kyčelní*).

⁵³ U pozoruhodného tvaru *ve vrcholové části hřebeně* (stanoviste.natura2000.cz) bychom mohli pátrat, nejde-li snad o příliš snadno pospisovněný nářeční tvar *hřebeňa* (srov. *prameňa*). Ale *ě=e* byl poměrně hojný překlep už v *ěře* psacích strojů a zůstává jím v *ěře* počítačů: srov. doklady obdobných tvarů *kameně* Č11, *kořeně* Č14.

⁵⁴ K výpovědní hodnotě tohoto textu pro jazyk začátku nového tisíciletí poznamenávám, že Reynkovy verše byly sice z pozůstalosti poprvé vydány 2001, ale autor, vrstevník K. Čapka, zemřel 1971.

Při významu 5 nebylo substantivum užito ve zkoumaných tvarech; srov. však nálezy v korpusu SYN, násl. oddíl.

	1 na česání	2 jiný nástroj	3 ptačí/zvířecí	4 metaf.
tvrdý Gsg [Hh]řebenu	7	0	2	29
měkký Gsg [Hh]řebene	3	0	1	74
tvrdý Dsg [Hh]řebenu	1	0	0	7
měkký Dsg [Hh]řebeni	0	0	0	7
tvrdý Lsg [Hh]řebenu	4	0	0	90
měkký Lsg [Hh]řebeni	1	0	0	72

Tab. 2: Tvary substantiva *hřeben* při různých významech

Pomocí korpusu SYN2000 tedy můžeme spolehlivě zkoumat jen význam 4 – a to, co jsem uvedl jako celkovou distribuci měkkých a tvrdých variant, platí především pro tento přenesený význam. Poměrně slabá data o distribuci při významu 1 naznačují sílicí pozici tvrdých tvarů v Lsg pro onen zcela obyčejný hřeben. Pokud jde o Gsg, novější metaforický význam má kupodivu víc starobylejších, měkkých tvarů.

2.1.3.5.2 Poznatky z WS

Kontext *hřeben vysokého tlaku* by měl být pokryt rysem „gen 1“. Pro korpus SYN v něm čteme tato lemmata (seřazeno frekvenčně):

hora, Krkonoše, střecha, Jeseníky, Javorníky, Beskydy, vlna, kopec, Šumava, Brdy, pohorí, Karpaty, Alpy, pahorek, skála, Kavkaz, Tatry, Radhošť, zeď, vítr, Jizerka, duna, Ještěd

Jak vidíme, *tlak* chybí. Přitom sám korpus SYN dává na dotaz

([lemma="hřeben"] [] [word="tlaku"])

celkem 35 nálezů: 27 Nsg, 2 Ipl (obojí nás tu zajímá jen ve vztahu k WS), 4 měkké Gsg (*po (zadním/severním) okraji / pod vlivem hřebene vyššího tlaku vzduchu*) proti 1 tvrdému Gsg (*pod vlivem nevýrazného hřebenu vyššího tlaku vzduchu*), takže celková převaha měkkých variant platí i tady, a konečně jediný, a to měkký Lsg

Příčinu epizodního znečištění spatřuje meteorolog v < hřebeni vysokého tlaku > , který se vytvořil za střeďeční studenou frontou . (Mladá fronta DNES, 16. 1. 1998)⁵⁵

Na základě jediného nálezů není namístě vyjadřovat se k situaci v Lsg, tím méně pak k situaci v Dsg, kde není nález žádný.

Podotýkám, že adjektivní tvary *vysoký*, *vyšší* jsou správně lemmatizovány (výjimkou je 1 případ vadné skripce *vyš-šiho*/*vyš-šiho/X@*). Nevidím proto důvod, proč WS nezaznamenávají neshodný přívlastek *tlak*, doložený 7× častěji, než kolik si žádá frekvenční práh. Mohlo by jím být výhradní užívání adjektiva neboli absence bezprostředního sousedství *hřeben tlaku*; jenže k takovému závěru bychom potřebovali být informováni o způsobu práce WS mnohem detailněji, než jak to zpřístupňují dostupné texty, a v každém případě z hlediska lexikografových potřeb je to dysfunkce.

Antecedentní shodné přívlastky v rysu „a modifier“ (ve shodě s dalšími ukazateli, srov. výše rys „gen 1“) signalizují naprostou převahu významu typu ‘horský hřeben’: 328× *horský hřeben*, 176× *hlavní hřeben*, 99× *Jestědský hřeben*; (kolísá Gsg -e/-u, měkký převažuje), 8 dalších adjektiv od toponym (*krkonošský*, *radhošťský*, *alpský*), 8 adjektiv vyjadřujících povrch, tvar, porost apod. horského hřebenu. Naproti tomu jen 19× je zastoupen *kostěný hřeben*, 5× *tupírovací hřeben* jako jediní zástupci hřebenu na česání vlasů. Horské hřebeny totiž figurují v takových typech textů (popisy cest, sněžové zpravodajství), jaké jsou v silně publicistickém souhrnu korpusů SYN výrazně hojnější než texty o česání nebo o zvířatech, na jejichž těle je metaforicky také jakýsi hřeben.

Že WordSketch nelze využívat přímo, bez kritické analýzy, to dokládá struktura, kterou jako relevantní vybraly samy WordSketches, totiž precedent+předložka+lemma=hřeben. Tam s úžasem vidíme *pobřeží*. Zajímá-li nás, co má pobřeží co činit s hřebenem, otevřeme konkordanci o 5 dokladech, z nichž 4 znějí *kteřá vede po západním pobřeží přes hřebeny hor Sierry Nevady a Kaskádové pohoří* (evidentně asyntagmatický souvýskyt). Těžko soudit, zda je v tomto případě obraz obvyklých spojení substantiva *hřeben* hůř poškozen multiplicitou korpusových textů nebo bezduchou mechanicitou procedury WordSketches.

Korpus SYN2000 obsahuje víc jiných než horských hřebenů, např. *zlatý hřeben*; ten však bohužel nebyl ani jednou užit ve zkoumaných tvarech.

⁵⁵ Tento nález sice pochází z doby, kterou reprezentuje korpus SYN2000, ale není v něm obsažen: objevil se až v korpusu SYN2006PUB (a pak pochopitelně také ve velkém korpusu SYN).

2.1.4 ječmen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>ječmenu</i>	1	19	1	0+1	0
	<i>ječmene</i>	285	1059	69	19+11	24
	<i>ječmena</i>	0	6	2	16+1	0
dativ	<i>ječmenu</i>	3	8	0	1+0	0
	<i>ječmeni</i>	4	11	1	0+0	0
lokál	<i>ječmenu</i>	2	32	2	5+1	0
	<i>ječmeni</i>	8	95	3	0+0	0
	<i>ječmeně</i>	0	3	0	1+0	0

Tab. 3: Výskyty tvarů substantiva *ječmen*

2.1.4.1 Doloženost

Zejména kvůli Dsg zobrazuje situaci plastičtěji internet než SYN2000. V diachronním materiálu se Dsg nenašel vůbec a Lsg je zastoupen velmi slabě, zato se našel velmi starobylý doklad kodifikací neuváděného Gsg *-u* (viz oddíl 2.1.4.2, předposl. odst.).

Má-li korpus SYN2000 málo Dsg, v historickém materiálu není doložen žádný. V případě BKral je vidět příčinu. Veškeré výskyty jsou tam v Gsg, přičemž 1 doklad zní *místo ječmene* (ČB1/16), 1 zní z *příčiny pšenice a ječmene* (ČB1/23), 1 další *neseje ... ječmene výborného ... v místě příhodném?* (ČB1/). Ostatních 21 dokladů je G partitivní, jednak po udáních míry, jednak po slovesech (srov. *nalít čistého vína, dej kobylám ovsa*) jako *vezmi sobě pšenice a ječmene* (ČB1/19), *žítí ječmene* (ČB1/8), *nebude vítí ječmene* (ČB1/4) – tam ovšem partitiv splývá s genitivem záporovým. Splývavé jsou i některé případy větněčlensky ne zcela jednoznačné: dokladu ČB1/18 lze rozumět jak *máme sklady skryté v poli*, (totiž sklady čeho:) *pšenice a ječmene*, tak *máme sklady skryté v poli*, (a v nich máme) *pšenice a ječmene*. Má tady hojný partitiv nakročeno k přebírání funkcí přímých pádů, jaké pozorujeme v současné češtině u tvaru *chleba* a jaké je v obecné češtině dokonáno u slova *sejra*?

V této otázce vidím memento proti příliš snadným interpretacím korpusových dat. Jistě by se našel nezkušený/naivní lingvista, který by tvrdil, že „na základě dat z korpusu BKral“ začíná tvar *ječmene* v BKral přebírat funkce přímých pádů. Ať už by toto tvrzení vztáhl k době vzniku BKral nebo k období vzniku biblických knih, vyvodil by své tvrzení z textů, které takovou otázku nedovolují klást. Nezachycují totiž pro žádnou z obou dob jazykové projevy v šíři reprezentativní pro posouzení tvarů slova *ječmen*. Je plauzibilní předpoklad, že v obojí době existovali zemědělci, kteří pronásledovali škodnou *v ječmeni* (Lsg), zpracovatelé, kteří

k *ječmeni* (Dsg) něco přiměšovali. Ale bible tyto tvary neobsahuje, protože s ječmenem zachází, jen když uvádí výnosy (jako důležitý ukazatel prosperity království) a výši dávek nebo když se v ní mluví o ječmeni jako o potravíně – to vše jsou situace pro užití partitivu. Kromě toho je samozřejmě třeba vyhodnotit tvar *ječmen*. Doklady na něj pocházejí z knih Mojžíšových a knih dějepisných, kde byla příležitost použít *ječmen* i jinak než v partitivu; viz ČB1/25–27.

2.1.4.2 Gsg *ječmene* (*ječmenu*), zast. a lid. (*ječmena*)

Začnu tvarem, který se do kodifikace dostal podivným způsobem. Gsg *ječmena* neznají ani Jg, ani Váša–Trávníček (podotýkám výslovně: ani ke slovníku připojená „Stručná mluvnice česká. Napsal Fr. Trávníček“), ani PSJČ, kde všude je jen Gsg *-e*. Zdá se, že z příruček 20. století uvedla Gsg *-a* Trávníčkova MSC (§ 326):

Většinou jsou v 2., 3., 5. a 6. p., kde se vzory *dub* a *meč* liší, vedle sebe tvary obojí:
 2. *hřebenu* || *-ne*, 3., 6. *hřebenu* || *-ni*; 2. *ječmena* || *-ne*, 3., 6. *-nu* || *-ni*; 2. *zprav. kamene*, 3., 6. ...

Poté tvar převzal SSJČ, a to proti PSJČ, bez uvedení jediného dokladu a bez jakékoli publikované výzkumné zprávy nebo aspoň kodifikační drobnosti (srov. oddíl 2.1.5.2). Odtud se pak dostal do ČM, NoČJ aj. Houževnatě ho drží – namísto Gsg *-u*; srov. níže – také školní vydání Pravidel českého pravopisu, přestože jde o tvar nesystémový, jaký v kodifikaci nemá žádný jiný mužský n-kmen,⁵⁶ a přestože je to tvar užívaný, jak hned ukážu, jen velmi omezeně.

Jediný doklad z doplňkového diachronního materiálu (srov. oddíl 1.3.5) může představovat atrakci podle sousedních tvarů na *-a*: *hlavních druhů obilí: pšenice, žita, ječmena a ovsá* (Obecné listy naučné, 1860); v takovém kontextu, který mohl být mezi zemědělci dost běžný, stojí tvar *ječmena* mezi dvěma dalšími tvary na *-a*, které jinak znít nemohou,⁵⁷ a lze ho chápat jako výsledek atrakce. V korpusu DIAKORP je nálezů hned 16; z toho však 14× ze spisu K. Fišera *Knihy hospodářské hospodářství polního*, 1705, a také zbylé 2 výskyty jsou z 18. století (mistr Albrecht, 1760; *Píseň nová aneb řemeslu mlynářskému ...*, 1775–1820).

⁵⁶ Existuje např. *U kamena* jako pomístní jméno petrifikující dřívější místní úzus. Takové jevy kodifikace „pro školu a veřejnost“ poprávu nepokrývá.

⁵⁷ Gsg pouze *ovsa* podržela i PČPš, která poněkud opovážlivě zavedla vedle *tábora* i *táboru* aj. V popisech typu *les* se na toto substantivum zapomíná: neuvádí ho ani NoČJ: 6-1-06 se svými mnemotechnickými tematickými skupinami, ani MČ2 (s. 304–307), ani PMČ: § 408 (podtyp *ostrov*).

Nemáme tedy doklad širšího užívání Gsg *-a* ani z minulosti, kde se dá čistě kvantitativně uvažovat o jeho kulminaci v 18. století.

Korpus SYN2000 Gsg *-a* nedokládá. V korpusu SYN na dotaz [*Jj*]*ečmena* dostaneme 7 nálezů zdánlivě potvrzujících kodifikaci, ale 5 z nich jsou propria (např. v *restauraci U ječmena*), zbývá 1 pranostika a 1 text stylizovaný jako starobylý (M. Šanda, Obecní radní Stoklasné Lhoty vydraživší za 37 Kč vycpaného jezevce pro potřeby školního kabinetu, 2001); viz Č54. Na internetu se najde nálezů víc, ale v porovnání se základním Gsg *-e* tvoří zanedbatelnou menšinu – a co je ještě podstatnější: podívejme se, z jakých textů doklady na Gsg *-a* pocházejí. Jsou to připomenuté pranostiky, kroniky a texty starých písní (kde Gsg *-a* vytváří rým). Objevil se i v kuchařce, vydané sice v 90. letech, ale opisující ze starších; příklady viz Č7. Frekvencí je to varianta hluboce marginální. To vše vede k závěru, že přinejmenším pro současnou češtinu není Gsg *-a* normální. Mohou ho s příslušným kvalifikátorem uvádět příručky registrující stylové rozdíly; rozhodně však nepatří do PČPš.

Tento závěr činím s přihlédnutím ke stavu doloženosti tohoto tvaru i v jiných synchronních textech než jen v reprezentativním korpusu SYN2000, kde ostatně vůbec doložen není. Je otázka, jak by si Gsg *-a* stál, kdyby byl korpus obsáhl i dřívější Zemědělské noviny (potom Zemské a nakonec žádné). Mohl v nich být úzus publicistů specializovaných na zemědělství.⁵⁸

Zdánlivou diachronní oporu dává Jg (viz oddíl 1.2.1.4), který sice v hesle *gečmen* uvádí genitiv *-a*, ale ten platí pro slovenské *gačmen* (kde překvapuje *-e*) a pro deminutivum *gečmínek/gečmýnek*. Čteme-li pak heslo *ječmen* u Váši–Trávníčka, připadá nám pasáž o deminutivech jako zdařilá emendace Jg:

zdrob. *ječmínek*, -nku, m.; *J.*, -nka, m., hrdina morav. pověsti

Gsg *-a* tedy Váša–Trávníček plauzibilně připsali jen životnému propriu. Má ho i příjmení *Ječmen* (Č8) s genitivem podle vz. pán; srov. *Křemen*. Ale jak jsme právě viděli v případě *Ječmínka*, deklinaci proprií je třeba pozorovat zvlášť a jejich tvary (*Mráz*, *Mráze*) by neměly ovlivňovat popis příslušných apelativ (*mráz*, *mrazu*).

⁵⁸ Se ZN zkušenost nemám, ale jako korektor (1984–85) jsem čítal texty periodika Zemědělské zásobování a nákup. V polygrafickém závodě, kde se tisklo hlavně Svobodné slovo, mělo toto periodikum poprávu pověst jazykově nejhoršího titulu, počínaje pravopisem a konče stavbou souvětí, takže označení „hnojaří“ nevyjadřovalo jen tematiku. Setkání s živě užívaným Gsg *ječmena* nemám v paměti ani odtud.

Gsg *-e* přesto má konkurent. Stejně jako u ostatních mužských n-kmenů, je jím tvar *ječmenu*, který kodifikace z nejasných důvodů nepřipouští. Je systémový, odpovídá vz. hrad a mají ho (v různě velkém podílu) všechny mužské n-kmeny. Má i tradici: už u Mattioliho a Hájka (1562) čteme *Užíváme ječmenu netoliko k pokrmu, ale i ...* Slabě, ale přesto, je doložen v korpusech. Jediný výskyt genitivu *ječmenu* v korpusu zní *průměrné ceny... ječmenu potravinářského* (HN 1995). Jde patrně o ojedinělou odchylku v redakční praxi: z týchž novin je 58× doložen genitiv *ječmene*. Silněji se Gsg *-u* vyskytuje na internetu, kde je podstatně vyšší podíl textů neprošlých korekturou.

Gsg *ječmene* však zůstává základním tvarem: ve všech zdrojích dat je to tvar přesvědčivě monopolní.

2.1.4.3 Dsg *ječmeni/ječmenu*

Ze 3 dokladů Dsg *-u* v korpusu SYN2000 znějí 2 *daří se ječmenu*, zbývající je *Proso (...)* *kdysi bylo základní obilninou Evropy, konkurující ječmenu*. Převažují-li v SYN2000 měkké tvary jen o 1 výskyt, na internetu je jich přece jen o něco víc; podle obou zdrojů jde o rovnovážný stav.

2.1.4.4 Lsg *ječmeni (ječmenu), zast. ((ječmeně))*

V Lsg je minorita tvrdých tvarů výraznější než v Dsg: tvoří zhruba čtvrtinu. Téměř vyrovnaný stav ve v subkorpusu SYNod2000, ale tvoří ho celkově jen 5 dokladů.

Lsg *-ě* je dobře známý z písňového textu *husy jsou v ječmeně, Andulko, vyžeň je* – jenže tato píseň v korpusu SYN2000 není. Na internetu se její text objevil dvakrát, mj. na www.czech-language.cz, a obměna se objevila na chatu (Č9). Lsg *-ě* lze označit za archaický, a navíc vzácný: i v korpusu DIAKORP má jediný nález *po ječmeně naseji jetelového zrna, jak knížka učí* (V. M. Kramerius, *Dobrá rada v potřebě*). Jakkoli je v kontextu písně *Andulko šafářova* notoricky známý, normální lokál v současné češtině to není. Při zanedbatelném frekvenčním podílu by ho příručky ani nemusely nabízet. Zatím se bez něho obešly např. PMČ, ČpU, ZMČJ, jen implicitně ho připouští ČŘJ, ale explicitně se nenajde ani v ČM a MČ2 (srov. oddíl 1.2.2).

Vášovo–Trávníčkovo „**ječmen**, -e, m.“ popisuje singulár (vlastně přiřazením k měkkému vz. stroj) svým způsobem lépe než složité mluvnické údaje v novějších slovnících. Autoři opomněli plurál, který bezpochyby odpovídá vz. hrad, snad proto, že ho u látkového jména nepředpokládali; ale je dobré s ním počítat: *ozimé ječmeny* ‘druhy ječmene vhodné k podzimní setbě’ nebo ‘podzimní výsevy ječmene’.

2.1.4.5 Specifické jevy lexému

Slovníky zachycují pro *ječmen* dva významy, zhruba: 1. druh obilí, 2. jeho obilky/zrna. Zdá se, že v praxi se tyto významy rozlišují leda širším kontextem: např. *sladovnický ječmen* lze pěstovat ve významu 1 i skladovat/vyvážet/zpracovávat ve významu 2. Rozhodně nemáme známky, že by se odlišovaly variantami pádových tvarů. Slovo *ječmen* nemá přenesené významy a není účastné ve frazémeh. Nanejvýš můžeme uvažovat o tom, nakolik je setrvačnost uvádění Gsg -a v příručkách ovlivněna jistými známými texty i přesto, že v živém úzu tento tvar není (viz oddíl 2.1.4.2).

2.1.5 kámen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>kamenu</i>	9		0	13+0	0
	<i>kamene</i>	1151		844	61+36	16
	<i>kamena</i>	0	??	0	1+0	0
	<i>kámenu</i>	0	4	0	0+0	0
	<i>kámene</i>	1	několik	0	0+0	0
dativ	<i>kamenu</i>	6		3	7+12	2
	<i>kameni</i>	56		39	7+5	14
	<i>kámenu</i>	0	2	0	0+0	0
	<i>kámeni</i>	0	1	0	0+0	0
lokál	<i>kamenu</i>	12		13	7+3	0
	<i>kameni</i>	327		176	9+22	8
	<i>kameně</i>	0	2	0	1+4	0
	<i>kámenu</i>	0	6	0	0+0	0
	<i>kámeni</i>	0	16	0	0+0	0
	<i>kámeně</i>	0	2	0	0+0	0

Tab. 4: Výskyty tvarů substantiva *kámen*

2.1.5.1 Doloženost

Ze všech mužských n-kmenů je *kámen* nejužívanější. Variantnost jeho základních tvarů vysvítá i z korpusu SYN2000 a je dostatečně plastická pro obraz skloňování bez různých aberací. Ale přihlédneme-li k dalším zdrojům informací (ČJA 4, Procházková 2007) a k datům podle internetu, bude variantnost ještě vyšší. Subkorpus SYNod2000 vykazuje odchylky, které jsou nepodstatné, snad kromě naprosté absence tvrdého Gsg.

Z historického materiálu upozorňuji na nástup Dsg *-u* (při majoritním Dsg *-i*) při výhradně měkkém Gsg v BKral. Je tu i obrácený poměr měkkých a tvrdých tvarů Dsg mezi diachronním materiálem a BKral; tato situace by potřebovala prozkoumání na větším objemu textů z minulosti. Pokud jde o tvrdé tvary podle korpusu DIAKORP, je třeba poznamenat, že 19 z 27 GDLsg *-u* pochází z Máchových Cikánů.

2.1.5.2 Gsg *kamene* ((*kamenu*, *kamena*))

Gsg *-e* má oporu v ustálených obrazech *tvář/srdce z kamene / jak(o) z kamene, nejsem z kamene* apod. Předložkové spojení *z kamene* má v SYN2000 celkem 186 výskytů, z toho 42 neboli z 22,58 % je užito v metafoře nebo komparaci. V BKral je doložen jako tvar bez varianty; ostatně jen ten uvádí většina příruček: SSJČ, SSČ, ČM, NoČJ, ³MČ2, ČŘJ; ne tak PČPš, kde vládne přímočará pravidelnost. Jako jediný tvar pro Nsg *kámen* ho uvedl i Jg (viz oddíl 1.2.1.4).

Silně menšinový Gsg *-u* netvoří v korpusech ani 1 % dokladů; v SYN2000 je doložen z textů okrajových a jen 3× z denního tisku, většinou v neshodném přívlastku; viz Č10; v subkorpusu SYNpo2005 nacházíme výhradně tvary měkké. V SSJČ není Gsg *-u* zmíněn. Jeho zavedení do kodifikace bylo novinkou ¹SSČ a bylo provedeno zásahem od stolu, v rámci unifikace popisu n-kmenů (srov. oddíl 1.2.1.1), bez publikované výzkumné zprávy, a co je při těchto okolnostech nejvíce znepokojivé, Gsg *-u* se tu objevil bez přechodu rovnou jako varianta bezpříznaková. Ani po řadě let nelze tento krok podepřít korpusovými daty; byl předjímáním vývoje, k němuž nakonec nedochází. Podobně tomu bylo v ²SSČ s tvary G *třech, čtyřech*: srov. Chalupová–Šimandl 2007. Diachronní materiál pro Gsg *-u* jistou oporu dává, ale jen z toho období a jen u těch autorů, kde se vyskytují i další tvrdé tvary n-kmenů jako jediné užívané: 3 doklady pocházejí z Preslovy Lučby čili chemie zkusné, 1828 (*vinného*, popř.

pekelného kamenu jako partitiv), 10 zbývajících je z Máchových Cikánů, v jejichž scenerii má významnou roli *kostničí kámen*; proto je v próze hojnost GDLsg, všechny *-u*.

Gsg *-a* našel omezené použití v archaických lidových pojmenováních. Procházková 2007 představila pomístní jména se slovem *kámen*. Mezi jejími příklady je Gsg hojný, protože častý pojmenovací typ je *U* (nějakého) *kamene*; místo bylo pojmenováno podle vyčnívajícího a/nebo památného kamene mnohonásobně častěji než konstrukcí s Lsg (*Na kameně* ‘na kamenité půdě’). Měkký Gsg bezpečně vede, ale povšimněme si výskytů Gsg *-a*, který je u maskulin anomální. Typ *U* (nějakého) *kamena* je doložen z těchto lokalit:⁵⁹ okolí Jaroměře, Habrů (nedaleko Světlé n. S.), Nového Města nad Metují, Kolína, Chocně a Jílového; poznamenávám pro případný zájem dialektologů, že výskyty uvedené Procházkovou pocházejí porůznu z výseče Čech od jižního okraje Prahy na severovýchod až jihovýchod. Jg předpokládal (viz oddíl 1.2.1.4), že tento Gsg patřil ke krátkému Nsg *kamen* (o něm viz oddíl 2.1.5.5.2).

V korpusu DIAKORP je jediný tvar *kamena*:

*Na zřícený hrad . Hoj , ty hrade ssutý , starověký ! kde jsou ty , jež 's k nebi spínal , temena , kde tvé brány , hradby z tvrda **kamena** , o něž rozbíjely nepřátel se vzteky ?* (Český student, 1869; jasná motivace rýmem)

V korpusu SYN je tvar *Kamena* doložen pouze s velkým písmenem, což samo o sobě je informace. Kromě feminina (*brněnské výrobní družstvo Kamena*), kromě příjmení (*Jiřího Kamena*), kromě výrazů z jiných slovanských jazyků (lázně *Kamena Vurla* v Řecku) tu najdeme i jeden doklad pomístního jména z dopravního zpravodajství:

MFD, 10. 7. 1999 *Čtyřadvacetitunový náklad převážel italský přepravce . U < Kamena> nezvládl řidič v důsledku nepřiměřené rychlosti zatáčku . Náklady na likvidaci odhadli*

Pokud jde o internet, k přesně zadanému tvaru „*kamena*“ Morfeo našlo 7.545 odkazů a ukázalo rovných 1000, většinou jihoslovanských. (Cestovní kanceláře upozorňují na pozoruhodnosti z míst majících v názvu *kamen*, milovníky rekreačních sportů lákají na *bacanje kamena sa ramena, paraglajding, montibajk*: *bacanje* je vrh.) Po vyloučení už zmíněného zpracovatelského podniku *Kamena*, chyb, atrakcí, historismů a pomístních jmen

⁵⁹ Jde většinou o bývalé soudní okresy, jak s nimi tradičně pracují onomastikové; srov. Olivová–Nezbedová et al. 1995: 9–14.

(k vyloučenému materiálu viz Č72) zbudou jen 3 doklady, a i ty je těžko interpretovat jinak než jako náhodné odchylky:

Aquabela ODSTRAŇOVAČ VODNÍHO KAMENA (<http://www.bazenova-chemie.cz>);
Dům z kamena ve 225 m n.m. (www.lastminute.cz – popis fotografie); *Keramika*
Technika jako u dřeva Legno / Dřevo Optika jako u kamena
 (<http://www.sortim.cz/podlahy/dlazba-na-bazi-dreva>)

Myslím, že takové výskyty v reklamě jsou na vrub nepečlivosti nebo snahy být inovativní za každou cenu. (V reklamě je inovace, byť deformuje jazyk, hodnotou kladnou: inovace přitahují pozornost.)

Pokud jde o formativní dopad marginálního Gsg *-a*, mám hypotézu, že leckde sice mají nějaké to pole *U kamena* nebo snad provozovnu oné firmy Sortim – ale zidky stavějí z *kamene* apod. Jinými slovy, Gsg *-a* není normálně užívaný tvar.

2.1.5.3 Dsg *kamení (kamenú)*

Máme jedno zcela nové užití o curlingu (viz Č58), které je ojedinělé i užitím slova *kámen* v roli beneficiátu (obvyklý je, vyskytuje se i dativ podobnosti). Nejde o základní význam, ale o ‘herní kotouč’ ve smyslu *kámen 4* (SSJČ, SSČ). V onom *metou kamenú cestu* je užit tvrdý Dsg, ale celkově vedou tvary měkké, stejně jako vedou obvyklé sémantické role dativu – dativ směru po předložce *k*, popř. dativ podobnosti – a jako vedou základní významy *kámen 1–2*.

Z historického materiálu nepřekvapuje výrazná převaha měkkých tvarů v BKral. Z dokladů (ČB2) vidíme, že slovo se tam používalo jen v dnešních významech 1–2 (viz oddíl 2.1.5.5.3)

Překvapuje však zcela obrácený poměr a převaha tvrdého Dsg v diachronním materiálu, kde je častý zvláště v předložkovém spojení *proti* (nějakému) *kamenu*, doložených z *Herbáře* (P. A. Mattioli, Hájek z Hájku) a použitých o kameni jako konkrementu, význam 3 (viz oddíl 2.1.5.5.3). Přitom vesele kolísá *proti kamenu, řezavce, kapání a zastavení moče × proti ledvinnému kameni velice pomáhá*. K pozoruhodným rysům tohoto kolísání v Herbáři patří, že v adjektivních spojeních je tvar měkký, ve spojeních bez adjektiva tvrdý. Ale k ověření, zda se taková tendence projevovala širě, bychom potřebovali doklady z více textů.

U některých dalších substantiv nacházíme v synchronním materiálu situaci „je-li Dsg doložen vůbec, převažuje tvrdý tvar“ (*hřebenu, křemenu, řemenu; písmenu*). Zde je taková situace naopak v materiálu diachronním, což naznačuje, že vývoj nemusel být v celé zkoumané skupině jednotný a navíc nemusel být ani jednostranný, ani vždy ve prospěch tvrdých tvarů, vývojově novějších, a tedy pokládaných za progresivní – nýbrž že variace může mít povahu obousměrné oscilace. Ale diachronní výzkum není cílem této práce a předpokládá by především reprezentativní korpusy pro jednotlivá starší období.

Poznámka: Případné nástupce, zejména v oboru historické mluvnice, upozorňuji, že tvar *kameni* nepředstavuje ve starších textech jen DVLsg, ale také Npl: *Rci, ať kameni tito chlebové budú* (Hus; nejen *Výklad viery ...*, ale i *O manželství*, kde se vyskytl hned dvakrát). Hus patrně slova o Kristově pokušení na poušti používal s oblibou jako ilustrativní. Tvar zájmena ukazuje na životné pojetí, ovlivněné následujícím tvarem *chlebové* – takže čeština mívala i jinou zživotňující koncovku NVpl substantiv než omílané *-ové*. – Tvar *kameni* odpovídá i duálu, ale takový výklad není pro citovaná místa z Husa plauzibilní hned ze tří důvodů. (1) Příslušná místa z evangelií nenaznačují, že kameny, které by vyhladovělý Ježíš měl na ďáblu výzvu proměnit v chleby, byly právě dva. (2) Originál v řecké koiné duál nepoužívá; v Mt 4, 3 je jasný plurál *eipe hina hoi lithoi hútoi artoi genóntai* (staročeská bible tu zvolila kolektivum *kamenie*), v L 4, 3 je Dsg *eipe tó lithó tútó, hina genétai artos*; jeden z rukopisů má toto místo formulované v plurálu shodně s Mt 4, 3. (3) Zájmeno by v nominativu duálu mělo znít *kameni tato*.

Vraťme se ještě k jasné převaze Dsg *-i* v BKral. Je třeba připustit, že může být ovlivněna snahou o konkordantnost. Ve 4 výskytech je tu *kámen* aktantem slovesa *sloužiti*; řeč je o modloslužbě (ČB2/7, 9, 10, 25) a *kámen* je metonymií kamenné modly.⁶⁰

2.1.5.4 Lsg *kameni (kamenu)*

Oporu měkkému tvaru poskytuje frazém (*nezůstane stát*) *kámen na kameni/ na kameni kámen* (v prvním pořadí 90×, ve druhém 4×, z toho třikrát ve vztahu ke známé písni a stejnojmennému albu skupiny Brontosauři).⁶¹ Tento obrat je doložen i v BKral (ČB2/27, 32, 33), v níž se vůbec vyskytuje jen měkký Lsg.⁶² Tvrdá varianta Lsg je v tomto frazému

⁶⁰ Metonymie má však plně nosnou rovinu nepřeneseného významu: klaní-li se někdo kamenným modlám, neklaní se Bohu ani bohu, ale (pouhému) kameni, neživému materiálu. Mimochodem, i toto patří ke kognitivnímu podloží kolokace *Bůh živý*, která spolu s představou Boha účinného žije dodnes, dávno poté, co modloslužba ve svých starozákonních podobách zanikla: výraz *pro boha živého* má v korpusu SYN 63 výskytů, 15 dalších má pořadí *pro živého boha; b/B* kolísá.

⁶¹ Nezapočítal jsem obměny, např. *duchovní a posléze i materiální smršť by nenechala mnoho kamenů na kameni* (S. Komárek ed., *Sto esejí o přírodě a společnosti*, 1995 – esejistický styl obměňování ustálených obrátů přeje).

⁶² Ouředník 1994: 96 zaznamenává tento obrat jako biblismus. Dodává i protějšek, podivný obrat *vybudovat kámen ke kameni*; k protějšku poznamenávám, že máme *budovat kámen po kameni, dávat/klást kámen ke kameni*. Jako zdroj okřídleného výroku ... *kámen na kameni* excerpoval Ježíšovu předpověď zkázy

doložena jen jako hapax: *nezustane kámen na kamenu* (Georg Ursinus, 1580). Menší frekvenci má v korpusu SYN2000 obrat *kámen po kameni*, kde je rovněž použit Lsg: z celkem 7 výskytů mluví 4 doslova o stavbě (ovšemže i to je ustálený obrat), 3 jsou míněny obrazně.

Lsg *-u* je frekventovaný méně, a to i tehdy, porovnáme-li jeho výskyt s Lsg *-i* v některém typu spojení: srov. oddíl 2.1.5.4.1. Korpus SYN2000 má celkově 12 Lsg *-u*, ale jen 4 se našly bezprostředně po nejfrekventovanějších předložkách. Zbývající dvě třetiny výskytů připadají na řetězce, kde předložka a Lsg nesousedí bezprostředně, tj. *na/o* (nějakém) *kamenu* (viz Č83): jen *na náhrobním kamenu* je doloženo 3×. Z toho se zdá, že v adjektivních spojeních – podrobněji o některých z nich viz oddíl 2.1.5.5.4 – je vyšší tendence užívat menšinový tvrdý Lsg. Jenže to neplatí všeobecně. Z výskytů v Č63 totiž nepochází ani jeden z denního tisku (z časopisů je zastoupen jen *Vesmír*), kde se Lsg *kameni* možná víc hlídá. Ale i toto zjištění padá pohledem do korpusu SYN, kde najdeme 20 dokladů *na/o* (nějakém) *kamenu* z periodik,⁶³ z toho 9 v MFD a 6 v LidN. Kromě toho i v adjektivních spojeních přesvědčivě vede měkký Lsg (viz násl. oddíl 2.1.5.4.1) mezi doklady z korpusu SYN2000 poměrem 40 : 8.⁶⁴

Lsg *-ě* – který v právě zkoumaných předložkových spojeních nebyl nalezen ani v korpusu SYN – má na internetu po odfiltrování rozmanitých a početných dokladů nepravých (Č11) pravé doklady jen dva (Č12). Oba, každý z jiné strany, ukazují, že v dnešním spisovném jazyku už jde o tvar nenormální, a stejně vypovídá i jediný doklad z korpusu DIAKORP:

odcházel setník a brzo vešel vysokými vraty , nad nimiž spojené C a W v < kameně > bylo vytesáno , u veliké klášterní nádvoří . (Mácha, Valdice, 1836)

Ještě ²SSČ (1994) jej nemístně uvádí jako rovnocenný. V diachronním materiálu pocházejí 2 ze 4 dokladů od B. Němcové (*Divá Bára, Babička*); snad právě takové doklady ze školní četby vedly k uvedení Lsg *-ě* v SS(J)Č.

---

jeruzalémského chrámu (Mt 24, 1–2; viz ČB2/29). Já bych spíš řekl, že to je obrat starý jako bible, a ještě spíš, že je asi stejně starý jako kamenná města a jejich dobyvatelé.

⁶³ Spolehl jsem na to, že periodika by měla být identifikována údajem „opus.autor=Y“. Pravda je, že když jsem v konkordanci k dotazu ([(word="[Nn]a") | (word="[Oo]")] [ ] [word="kamen[uiě]"]]) zadal pozitivní filtr [opus.autor=Y], zůstal v konkordanci podíl textů s autory Chamoiseau, Eco, Waltari, Fischl a Hrdlička–Hrdličková, a to opakovaně, přičemž ani v jejich křestních jménech se nikde nevyskytuje ani *Y*, ani *y*. Technická záhada/závada.

⁶⁴ Ani získání těchto čísel není možné automaticky. Zadáte-li jednoduché třídění 3 slov v KWIC odleva, dostanete pomíchané *kamenu/kameni*. Zadáte-li jednoduché třídění 3 slov v KWIC odprava retrográdně, dostanete pomíchané *na/o*. Třídění není uzpůsobeno k tomu, aby postupovalo sice abecedně/retrográdně, ale po slovech, tj. abychom získali sled *na . * kameni, na . * kamenu, o . * kameni, o . * kamenu*.

2.1.5.4.1 Vliv použité předložky?

V mluvnicích (např. NoČJ: 6-1-06 C.3; PMČ: § 408)⁶⁵ se uvádí, že koncovky Lsg vz. hrad -ě/-u se distribuují s ohledem na použitou předložku a syntaktický význam předložkového spojení, např. spíše *na hradě* × spíše *o hradu*). Platí snad něco podobného o rozdílu mezi Lsg -i × -u? Slovo *kámen* i jeho Lsg jsou v korpusech doloženy mimořádně hojně, takže se k takovému zkoumání hodí obzvlášť.

Sondy do korpusu SYN2000 vyšetřily řetězec „předložka (+ adjektivale) + kámen“ pro lokalizační předložku *na* a tematickou předložku *o* (srov. mluvnicemi tipovaný rozdíl). Doklady viz Č60–66; prezentuji je téměř in extenso také jako dokument, čím korpusový manažer Bonito opepřuje práci s nálezy. Výsledky potvrzují celkové poměry v Lsg, nikde neobracejí převahu měkkých tvarů, ledaže proporce se nevýznamně proměňují:

na kameni 163, *na kamenu* 4
o kameni 5, *o kamenu* 0

na . *m kameni 30, *na . *m kamenu* 5
o . *m kameni 5, *o . *m kamenu* 1

Dotaz `((word="[Nn]a") | (word="[Oo]")) [word="kamen[uiě]"]` dal proporčně různou odpověď v reprezentativním korpusu SYN2000 a v nerepresentativním, ale velkém korpusu SYN:

	SYN2000	SYN
<i>na kameni</i>	163	750
<i>na kamenu</i>	4	8
<i>o kameni</i>	5	28
<i>o kamenu</i>	0	4

Tab. 5: Lsg substantiva *kámen* se dvěma z předložek ve dvou korpusech

Měkká varianta však vždy vede. Podle korpusu SYN2000 se menšinový Lsg -u vyskytuje jen v malé části lokálních výrazů (2,4 %), zatímco ve výrazech „tematických“ – kde bychom ho čekali – není doložen vůbec. Plauzibilnější jsou výsledky podle korpusu SYN: v lokálních výrazech 1,1 % (pokles), v „tematických“ hned celá osmina nálezů čili 12,5 % (výrazný nárůst). Bohužel zatím málo víme o tom, jak roste podíl méně frekventovaných variant

⁶⁵ Místní a „nemístní“ význam připomíná také Rusínová 1992: 26 a Bermel 1993.

s rostoucím objemem dat (více nálezů, větší korpusy), takže zjištění má orientační platnost. V každém případě je pravděpodobnější, že složení korpusu, tj. jaké jsou v něm texty, má na proporce nálezů větší vliv než objem dat.

Vliv předložky a role předložkového spojení na volbu tvrdého a měkkého Lsg se tedy nepotvrdil.

2.1.5.5 Specifické jevy lexému

2.1.5.5.1 Tvary s nezkráceným základem

V korpusu SYN2000 je jediným takovým tvarem měkký Gsg *kámene*: *V Těrlicku zjistila jedna rodina krádež náhrobního kámene* (LidN 1992). Můžeme v něm vidět nedokonalou transformaci původně napsaného *náhrobní kámen*, domněle správnější délku severomoravského pisatele/dopisovatele (srov. Balhar 1995) apod.

Ale na internetu je nekrácení tvarotvorného základu doloženo desítkami výskytů, postihuje tvrdé i měkké skloňování a dokonce i plurál (*kámeny*). Našli jsme je u proprií – kde překvapí ještě nejméně – i u apelativ, a dokonce v obratech, jejichž forma se pokládá za pevnou. Početný materiál je představen v Č13. Spektrum zdrojových textů je široké: od spontánně psaných textů (chat) a víceméně soukromých zápisků až po katalogy služeb, výrobků a evidenci podnikatelů, včetně textů úzce svázaných s historií; od poezie po administrativní žánry. Přestože jsme donedávna mohli mít za to, že tvary typu *kámene/kámenu* jsou naprosto nečeské, že by se jich dopustil snad jen Slezan nejistý v délkách, mluvnické dnešní češtiny by s nimi měla počítat, ať se rozhodne hodnotit je jakkoli a probírat je kdekoli.

K hodnocení nezkrácených tvarů poznamenávám:

- (1) Mezi zkoumanými substantivy jen *kámen* může a má krátit kořennou samohlásku.
- (2) V diachronním materiálu se tvary s podrženou délkou *kámen-* nevyskytly.
- (3) Kontrolní internetová sonda z ledna 2006 ukázala, že existují pisatelé, kteří při psaní vytvářejí nezkrácené tvary i ke slovům *dům* a *stůl* (viz Č57) – tedy vytvářejí tvary mechanickou aplikací skloňovacího vzoru, aniž uplatňují svou každodenní řečovou zkušenost, kterou u těchto slov a příslušných jejich tvarů nemohou nemít.

V hodnocení gramatičnosti těchto tvarů, nalezených tu a onde na internetu, bych proto byl zdrženlivý – na rozdíl např. od toho, jak hodnotí Štícha 2008 (v tisku) adjektiva typu *udělající*.

2.1.5.5.2 Krátký nominativ

Tvar *kamen* je sice regionální, ale měl by být poměrně rozprostraněný (srov. ČJA 4: 48–49). Nsg *kamen* má několik nálezů i v korpusu SYN2000 (viz Č55). Dva z nich mohou být idiolektické (horolezec a sportovní redaktor). U dalšího jasně chybí koncová litera (*sprškou kamen*, o paviánech). Z hlediska druhu textu, jeho předpokládané ošetřenosti se zdá stát nejvyšší doklad z Ecova románu *Jméno růže* (přel. Z. Frýbort); je však třeba poznamenat, že tento několikrát vydaný překlad Ecova dvorního překladatele v Česku není prost literárních chyb v latině ani v češtině.⁶⁶ Podívejme se nyní na doklad krátkého Nsg *kamen* podle znění v korpusu SYN2000:

*Ne v domech osob urozených a mocných , ale na vesnicích , mezi rolníky , po hojném jídle a pití . . . Zavalila těla , škaredé tváře . . . První panny a líhávají s nevěstkami , bez zlé vůle . bez obav . Odlišná pravda , odlišná podoba pravdy . . . Velebné fíky . Nestydatý **kamen** se kutálí plání . . . Před očima . Je třeba šálit a šálením překvapil , říkat opak toho , co se čeká , něco jiného říkat a něco jiného si myslit . Jim budou cikády ze země zpívat .*

Nyní totéž místo podle knižního vydání:⁶⁷

Ne v domech osob urozených a mocných, ale na vesnicích, mezi rolníky, po hojném jídle a pití... Zavalitá těla, škaredé tváře... První panny a líhávají s nevěstkami, bez zlé vůle, bez obav. Odlišná pravda, odlišná podoba pravdy... Velebné fíky. Nestydatý kámen se kutálí plání ... Před očima. Je třeba šálit a šálením překvapit, říkat opak toho, co se čeká, něco jiného říkat a něco jiného si myslit. Jim budou cikády ze země zpívat .

Uzavírám: Doklad, který vstupuje do snadno získávaných korpusových statistik, je pseudodoklad poplatný vadné verz (skenovaného?) textu. V tomto oslabení se také ostatní

⁶⁶ Např. *Vilém; na vnitřní stranu stehem k přirození; od východu do blasti ACAIA*.

⁶⁷ Čítuji podle vyd. Praha: Nakl. J. Šimona 1993 (Čtvrtý den, Tertia). Jde mimochodem o klíčovou pasáž, o Venantiovy zápisky podle domněle ztracené Aristotelovy knihy o smíchu. Tato kniha byla uchovávána v tajném oddílu knihovny a kvůli této knize, jak se nakonec ukáže, Jorge vraždí.

doklady Nsg *kamen* z korpusu SYN2000 jeví – i proti počtu dokladů na Nsg *kámen* – jako nevýznamné odchylky, u nichž není záruka, že nevznikly jako chyby.

Internet se zdá být tímto tvarem přímo zamořen: první odhad Morfea je 44.076 výskytů. Většina je samozřejmě G slova *kamna*, někdy jde i o příjmení *Kamen*. Pak jsou tu webové adresy typu *kamen-zednik.cz*, fotografie nazvané třeba *Divci_kamen.jpg*, slovo *kamen* v okolí bez diakritiky (takové výskyty jsou opákní), překlady jako *Náhrdelník stříbrný s pravými kamen*, zkratky jako *frézky kamen. 90°*, německé *sie kamen ...*. Mezi vším tím balastem jsou i pravé výskyty jako *umělý/přírodní kamen* – ale jejich případné sledování a kvantifikace vyžaduje pokročilejší vyhledávače nebo třídače, než jaké jsou k dispozici nyní. Pokusil jsem se aspoň o sondu; nemožnost zadávat v Morfeu konce slov s libovolným začátkem, např. „*ý kamen“, jsem pracně obešel postupným dosazováním abecedy do dotazu „a*ý kamen“. Výsledky se slabou výpovědní hodnotou viz Č56.

S podobou *kamen* tedy v celkovém popisu úzu nemusíme počítat.

Více dokladů by měla regionální, moravská a slezská podoba *kameň* (doklad viz oddíl 2.1.1, 2. odst.). Ale tu jsem pro její nesporně regionální charakter nezkoumal, stejně jako *prameň* a jiné podoby na *-ň*; srov. k nim ČJA4, s. 48 (výklad) a 49 (mapa).

2.1.5.5.3 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

Slovo *kámen* má řadu významů: podle SSJČ jsou to přinejmenším tyto (reprodukuji v zestručnění):

1. *hornina n. její kus* (také k. mudrců);
2. *kus horniny k jistému účelu upravený* (také základní/úhelný k., drahokam);
3. *usazenina z kamene n. kámen připomínající* (zvl. tvrdostí);
4. *věc něčím kámen připomínající, např. kotouček, jímž se hraje při hře v dámu, n. šachová figurka* (k němu přiřazen i význam stroj. hranolovitá součást pohybující se ve vedení, jednoduché smýkadlo, smýkátko, klouzátko).

Oba významy zahrnuté pod 1 mohou vykazovat různé vlastnosti: *kámen* jako hornina/materiál se vyskytuje prototypicky v singuláru (*stavby z kamene, zasazená do kamene* apod.), zatímco *kámen* jako kus horniny se používá podle potřeby volně v singuláru i plurálu. Ale protože zkoumáme jen některé tvary singuláru, ponechám při svých součtech oba významové odstíny nerozlišené.

K významu 1 řadím i obrazné užití *kámen mi spadl ze srdce*. Ukazuje se, že i takový frazém se může transformovat např. do genitivu: *já byla tak odlehčená od kamene*>, *který mi spadl ze srdce* (Prostějovské noviny, 1998).

Upravenost kamene – význam 1 × 2 – je rys, který pro daný kontext nemusí být snadné stanovit. Ukážu to na několika příkladech:

- Kámen v Desné, upomínající katastrofální protržení přehrady v r. 1916, je vlastně neopracovaný balvan, ponechaný téměř tak, jak ho voda přinesla. Ale je opatřen nápisem, aranžován a má pamětní funkci; tyto rysy podporují zařazení pod význam 2. Za opracované pokládám i kameny *hraniční*, *smírčí* nebo *Husův kámen* (v *Kostnici*).
- Také *nošení drahého kamene* jsem započítal jako význam 2 na základě skutečnosti, že lidé nosívali daleko častěji drahokamy upravené; to zajisté neplatí pro každou kolokaci *drahý kámen*.
- Jen relativně spolehlivým znakem významu 2 je *nápis na kameni*: nápisy sice bývají spíš na kamenech opracovaných, ale návštěvníci skalních měst mohou přes všechna ochranná opatření potvrdit i nápisy a obrazce na kameni přírodním (význam 1); koneckonců kříž na balvanu nebýval v minulých staletích žádná vzácnost.
- Klobása pečená na *lávovém kameni* (zdánlivě význam 1, druh materiálu) se připravuje na kameni opracovaném (význam 2), snad i vyrobeném jako napodobenina, který je vestavěn např. do elektrického grilu.
- Čtete-li *Láskyplně se dotkla kamene Janovy hrobky*, pak je těžké soudit, zda se dotkla materiálu (význam 1) nebo náhrobku (význam 2), a pojetí autora textu tu není podle čeho dešifrovat.
- Horal staví z kamenů nalezených na poli tarásek: jsou to kameny neopracované (význam 1), anebo už „užité“, stavební (význam 2)? A víme u každé *zidky z kamene*, jak je to s opracovaností materiálu?
- Opracovanost kamenů ve Stonehenge je diskutabilní – a tak dále.

Ostatně každý lexikograf má zkušenost s tím, že slova se užívají jak ve vyhraněných významech, tak s přibližností a vágně, ba někdy i záměrně ve více významech zároveň, aby vyvolala konotace, aluze apod. Abychom vůbec mohli kvantifikovat, nelze nepracovat s hodnotami stanovenými do jisté míry intuitivně. V případě tvarů substantiva *kámen* je ostatně bilance tak jednoznačná, že případné odlišné pohledy na některé jednotlivé případy ji nemohou podstatně falzifikovat.

Mezi usazeniny a konkrementy (význam 3) bychom měli sensu stricto zařadit i *kámen mudrců*, o jehož vysrážení v křivulích usilovalo tolik alchymistů. Ve slovnících, jak jsem ukázal, je přiřazen k významu 1, jako by šlo o nerost. Tuto konvenci jsem zachoval, protože

sféra užívání slova *kámen* ve významu ‘konkrement’ je odlišná: *kámen mudrců* nefiguruje v odborných textech ani v reklamě (např. na prostředky *proti zubnímu kameni*). Zachoval jsem ji i pro variantní podoby, které vyjadřují stejný význam jako *kámen mudrců*, např. *pojem filosofova kamene* (T. Sharpe, Neslušné odhalení, 1997). Konsekventně jsem nakonec přiřadil k významu 1 také *vinný kámen*, jakkoli jde o chemikálii.

Co s *řezáním kamene*? Ať už jde o práci v lomu nebo v dílně klenotníka, sám proces lze hodnotit jak podle suroviny (význam 1), tak podle výsledku, jímž je řezaný kámen opracovaný (význam 2). Ale výskyt *Boschův obraz Řezání kamene* musíme s ohledem na to, že znázorňuje operaci pacienta, hodnotit jako konkrement (význam 3); tato platnost vůbec nemusí být patrná z kontextu a pak pomůže jen věcná obeznámenost, anebo obstarání doplňující informace ze zdrojů mimo korpus.

K významu 4 podotýkám, že ono smýkátko se ve zkoumaném materiálu neobjevilo; proto tabulka zachycuje tento význam jako „(kámen) herní“. Vlastní materiál je při takovém užití irelevantní (šachové figurky dřevěné, skleněné, plastové ...). O herních kamenech se mluví prototypicky v plurálu (*hraje s černými kameny*), takže k obrazu zkoumaných kolísajících tvarů tento význam přispívá jen málo (při popisu hry dáma se však mluví i o *přeskočení nepřátelského kamene*). V popisech her se najdou početnější doklady na jednotlivé kameny ve funkci mety, terče aj.; sem patří i jediný kámen při curlingu (viz oddíl 2.1.5.3).

Frekvenční údaje pro jednotlivé významy (stanovené s uvedenými výhradami) jsou podle korpusu SYN2000 takovéto:

	1 materiál/kus	2 opracovaný	3 usazený	4 herní
Gsg [Kk]amenu	3	4	0	2
Gsg [Kk]amene	918	133	50	23
Dsg [Kk]amenu	3	2	0	0
Dsg [Kk]ameni	46	3	4	3
Lsg [Kk]amenu	8	5	0	0
Lsg [Kk]ameni	197	121	0	0

Tab. 6: Zastoupení kolísajících tvarů při jednotlivých významech lexému *kámen*

Chudoba zastoupení významu 3 – a také to, že při zkoumání kolokací *ledvinový, zubní, žlučový, močový kámen* jsem v korpusu SYN nenašel jediný tvrdý tvar GDLsg *kamenu* – mě

vedla k šetření podle *internetu. Velká čísla jsou v tabulce jen odhadem,⁶⁸ ale mám za to, že např. hned první poměr je i přesto jednoznačný. Pokud se pro DLsg kolokace vůbec nenašla, příslušný řádek jsem vypustil. Tabulka přesto svědčí jednak ve prospěch měkkých tvarů, jednak ve prospěch celkových poměrů u slova *kámen*, z nichž konkrementy nijak významně nevybočují.

Gsg	<i>vodního kamenu</i>	5	<i>vodního kamene</i>	asi 10 tis.
	<i>vřidelního kamenu</i>	0	<i>vřidelního kamene</i>	5
	<i>močového kamenu</i>	0	<i>močového kamene</i>	38
	<i>zubního kamenu</i>	13	<i>zubního kamene</i>	přes 3 tis.
	<i>žlučového kamenu</i>	0	<i>žlučového kamene</i>	9
	<i>žlučnickového kamenu</i>	0	<i>žlučnickového kamene</i>	8
Dsg	<i>vodnímu kamenu</i>	4	<i>vodnímu kameni</i>	přes 2 tis.
	<i>močovému kamenu</i>	0	<i>močovému kameni</i>	1
	<i>zubnímu kamenu</i>	7	<i>zubnímu kameni</i>	asi 300
	<i>žlučnickovému kamenu</i>	1	<i>žlučnickovému kameni</i>	1
Lsg	<i>vodním kamenu</i>	0	<i>vodním kameni</i>	17
	<i>žlučovém kamenu</i>	0	<i>žlučovém kameni</i>	1
	<i>žlučnickovém kamenu</i>	0	<i>žlučnickovém kameni</i>	1

Tab. 7: Variantní tvary lexému *kámen* ‘konkrement’

Nezvykle bohatě doložený Dsg pochází ze zmíněných reklam na prostředky *proti vodnímu/zubnímu kameni*. Příklady užití v jiných kontextech (včetně proprializace) viz Č71. Ukazuje se, že měkké tvary bývají první a přirozená volba i v textech žánru fantasy (ano, i tam dokáže kreativní autor s konkrementy zacházet) a ve spontánních psaných projevech.

Měkké tvary tedy převažují – v Gsg jsou monopolní, v DLsg majoritní –, takže výsledek šetření po jednotlivých adjektivních spojeních je kompatibilní s celkovým stavem zjištěným v SYN2000.

2.1.5.5.4 Kolokace vytipované podle WS

Kompletní WordSketch lemmatu *kámen* reprodukuje příloha 7.13, str. p75–p80.

Sledování adjektivních spojení podle WS mělo při bohatosti ostatního materiálu čistě doplňkový charakter, ale některé získané poznatky uvedu přesto.

Poznámka: Do toho, co WS ukazují, se pochopitelně promítá pochybná, triviální, jednoslovně orientovaná lemmatizace. Jako modifier tu vystupuje nejen *Vitkáv*, ale také *dívčí*,

⁶⁸ Mým odhadem reálné váhy bleskového odhadu vyhledávače Morfeo; srov. oddíl 1.3.2.

jako by byl nějaký *dívčí kámen* na způsob *mužské žlázy* ('prostata') nebo *ledvinových kamenů*; je ovšem jen *Dívčí kámen*, zřícenina v končinách mezi Kletí a klášteřem Zlatá koruna.

3031× **základní kámen**

Používá se pro událost položení základního kamene, pro její výročí ap., jak se v publicistice dá očekávat; poměrně časté je i přenesené užití *základní kámen* / *základní kameny* něčeho, třeba *evropské civilizace, judaismu, něčí budoucí kariéry*.

Ke kolísání:

Gsg *základního kamene* 408×, *základního kamenu* všehovšudy 2× (půl procenta);
Dsg *základnímu kameni* 14×, *základnímu kamenu* 2×;
Lsg *základním kameni* 16×, *základním kamenu* 7×.

1707× **drahý kámen**

Toto adjektivum vytváří dvouslovné pojmenování, ale to se užívá naprostou převahou v plurálu: singulárových dokladů je jen 108 a dokladů na zkoumané tvary ještě méně.

Ke kolísání:

Gsg *drahého kamene* 21×, *drahého kamenu* 1×;
DLsg nejsou doloženy tak ani tak.

817× **stavební kámen**

Doloženy jsou dva typy užití: *na skládce stavebního kamene* (doslovné), *dalším stavebním kamenem budoucí sjednocené Evropy* (přenesené).

Ke kolísání:

Gsg *stavebního kamene* 74×, přenes. 0, jenže *stavebního kamenu* rovněž 0;
Dsg *stavebnímu kameni* 1×, a to dosl., *stavebnímu kamenu* 1×, a to přenes. (data jsou slabá);
Lsg *stavebnímu kameni* 2×, a to přenes., *stavebnímu kamenu* 1×, a to rovněž přenes. (data jsou slabá i zde).

712× **náhrobní kámen**

Ke kolísání:

Gsg *náhrobního kamene* 47×,⁶⁹ *náhrobního kamenu* 0;
Dsg *náhrobnímu kameni* 1×, *náhrobnímu kamenu* 0;

⁶⁹ Z toho však připadá 13 výskytů na kontext *tři tisíce kamenných náhrobků, dokumentujících svým výtvarným pojetím vývoj židovského náhrobního kamene. Hřbitov je přístupný vstupní kovanou bránou z ulice, opakovaný v kulturní rubrice MFD 2001.*

Lsg *náhrobním kameni* 40×, *náhrobním kamenu* 6×

415× *mlýnský kámen*

Frazém pro přítěž (zvl. mezi 85 doklady na sg.), pro něco drtícího (zvl. mezi početnějšími doklady na pl., např. 78× *mezi m. k.*, I/Apl); v ojedinělých užitích, např. o očích psa, označuje vágně i jen něco velkého. Z užívání však nevyšla ani doslovná platnost. Ukazuje se, že celkovou charakteristiku významu pro lemma jako celek nelze mechanicky vztahovat na význam jednotlivých doložených a zkoumaných tvarů. Z 10 dokladů Gsg *mlýnského kamene* má jen 1 (!) charakter frazému, a to ještě užitého blábolivě; ostatní mluví doslova o kameni ve mlýně nebo z mlýna; příklady obojího viz Č67–68.

Ke kolísání:

Gsg *mlýnského kamene* 10×, *mlýnského kamenu* 0;
Dsg *mlýnskému kameni* 0, *mlýnskému kamenu* 1× (slabá data);
Lsg nedoložen tak ani tak.

Ve frekvenční posloupnosti jsem vynechal kámen *prubířský* (466×, viz oddíl 2.1.3.4.6), *úhelný* (309×, viz rovněž 2.1.3.4.6) a *hraniční* (291×).

Ze všech prozkoumaných kolokací je vidět, že tvrdé tvary nenacházejí významné uplatnění ani v kontextech značně moderních, takže výsledek všech šetření je kompatibilní s celkovým stavem zjištěným v SYN2000.

2.1.5.5.5 Kompozita

lomikámen

Z nálezů k dotazu "[Ll]omik[aá]men.+" ve velkém korpusu SYN vychází (po vyloučení "[Ll]omik[aá]menov.+", tj. čeledi *Saxifragae* čili *lomikamenovitých*, nověji i *lomikámenovitých*) tato frekvenční distribuce, kterou reprodukuje příloha 7.9, str. p66.

Po podrobnějším ohledání nálezů a identifikaci pádů zjišťujeme tři charakteristiky:

1. Kvantita *a* : *á* kolísá nejen ve zmíněném označení čeledi. Z doložených tvarů (45) má krátký vokál 32, dlouhý 13.

2. Nad tvary singuláru (20) převažuje plurál (20).

Obojí zasluhuje komentář, a navíc obojí spolu souvisí. Plurál ve významu ‘různé druhy lomikamene’ je lehce kolokviální, ale proniká i do textů o kulturní historii, třeba při překládání původně latinského názvu:

Z vědeckých výprav , zvláště do bavorských Alp , vytěžil latinskou práci Přehled < lomikámenu> v obrazech . (o Kašparovi ze Šternberka, který se znával s Alexandrem von Humboldt; P. Bělina, J. Fidler, Osobnosti ducha českých dějin, 1996)

Právě tyto lehce kolokviální tvary mívají nezkrácené *á* v největším počtu. Další frekvenčně významnou položkou je název ekologického spolku na Berounsku a jím vydávaného časopisu (*první číslo Lomikámenu; další činnost Lomikámenu*); o nich je celkem 8 výskytů, přičemž Gsg *Lomikámenu* (s kombinací nezkráceného *á* a vývojově mladší koncovky *-u*) je doložen pak už jen jednou, z recenze knížky literárních receptů:

Bez šalvěje zase nenamícháte zase nenamícháte Hausérův pastis (J . M . Simmel - Nemusí být vždycky kaviár) a bez < lomikámenu> Cadfelovu medicínu (E . Petersová - Mnišská kápě) . (Právo 23. 1. 2003)

3. Třetí pozicí, kde se uplatnil nezkrácený tvar (ale jen jednou), je dativ jako nejméně užívaný pád.

Je však otázka, nemáme-li v tomto případě spíš doklad poněkud vybočující korektorské práce v Právu:

Na slunných místech se daří dobře < lomikámenu> . (Právo, 21. 9. 1999)

Tvary apelativa *lomikámen* v korpusu SYN neobsahují Lsg a neobsahují měkký tvar *lomikámeni*; ostatní tvary jsou zastoupeny takto (vcelku velmi hubeně):

		SYN
genitiv	<i>lomikamenu</i>	3
	<i>lomikamene</i>	2
	<i>lomikámenu</i>	1
dativ	<i>lomikamenu</i>	1
	<i>lomikámenu</i>	1

Tab. 8: Doložené nepřímé pády kompozita *lomikámen* v korpusu SYN

Lomikámen tedy podle části pisatelů nepodléhá krácení -á- a jeví k tvrdým variantám větší afinitu než simplex *kámen*, a to i jako apelatium, ale zejména v propriálních užitích.

bělokámen

K tomuto slovu nabízí korpus SYN tento vysvětlující dvojdoklad:

*Almandiny v drobných zrnech kolem jednoho až dvou milimetrů se podílejí na nerostném složení horniny, která tvoří celý Blanský les. Je to granulit, ve své ušlechtilé podobě označovaný jako " **bělokámen** ". Jemnozrnná křemenoživcová masa této horniny je červenofialově kropenatá od granátu - almandinu. Kdo má štěstí a najde úlomek **bělokamene** bohatý kromě granátu ještě lupínky blankytně modrého disthenu, žasne, co dovede příroda, byť neživá. (MFD 3. 5. 2000)*

Také druhý doklad měkkého Gsg obstaral týž deník, a možná týž autor textu, jemuž v okurkové sezoně přišel *bělokámen* i s *granulitem* znova vhod (a my[?] máme další výskyt):

*Přijďte někdy blíž k hromadě granulitového štěrku a najdete si úlomek světlého granulitu " **bělokamene** " (MFD 19. 7. 2000)*

Zbude už jen jeden doklad jazykové (řekněme) kreativity a tvaru pro nás nezajímavého:

*pak přišel básník a ukázal nám jak se to dělá házelo se šutry vybranými podle vzorníku < **bělokámen** > nádobní kámen a prehnit hroznovitý ale i ta nejlepší socha přichází až nakonec (R. Erben, Artyčoky chána kučuma, 1995; údajně verše)*

Smím-li soudit ze dvou dokladů, chová se *bělokámen* jako *kámen* (má měkký Gsg); máme to doloženo mj. z textu, kde se píše o okolí Brna, ale snad to platí celonárodně.

plastokámen

4 doklady z korpusu SYN představují všechny Gsg z *plastokamene* a všechny jsou z prózy F. Herberta Božský imperátor Duny (1996). Data jsou tedy chudá, ale nevybočují z obrazu podaného pro simplex *kámen*.

Na stránkách fantasy-scifi.net/encyklopedie se poučíme, co se tímto kompozitem označuje:

Materiál na bázi stravidia, který má vnější vzhled kamene, ale je pevnější a při výrobě se dá podstatně snadněji zpracovávat do potřebných tvarů. Jakmile se stabilizuje, původní plastičnosti už nikdy nenabude.

Kvůli novému materiálu, u něhož by se daly čekat tvarové inovace, jsem podnikl internetovou sondu k podobám *plastokamene*, *plastokamenu*, *plastokameni* i ke všem variantám s nezkráceným *á*. Výsledek byl nulový.

drahokamen

Toto kompozitum uvádím čistě pro úplnost. Má totiž v korpusu SYN sice 15 výskytů, ale všechny v avizech na pozoruhodnou, podle všeho recesistickou kreaci

Činohra DIVADLO NA KOPEČKU : Modrej < drahokamen > anóbrž Zelená Gizela a Mrkvajzníci (De Facto Mimo) (17.00)

Severo-, Západo-, Jihokámen

Tato propria, označující zpracovatelské podniky, jsou většinou doložena v Nsg. Sporné výskyty zkoumaných tvarů v korpusu SYN2000 odhalují překvapivé rozdíly:

- *Západokámen* má jen měkké tvary (5 Gsg *Západokamene*, 1 Lsg v *Západokameni*);
- *Severokámen* má Gsg *Severokamene* 1, *Severokamenu* 2 (proti simplexu převaha) a pro Lsg *-i* × *-u* po 1 dokladu; toto kompozitum se tedy jeví jako nejrozkolísanější – že by odraz poměrů v regionu s obzvlášť smíšeným osídlením?;
- *Jihokámen* má ze sledovaných tvarů jediný doklad a v něm je unikátně nezkrácená délka: *ředitel Jihokamenu* (LidN 202/1992) – a ta nepochybně není pro příslušný region příznačná.

Kdybychom v této věci chtěli brát novináře vážně (řečeno vážněji: kdybychom měli psát gramatiku podle úzu novinářů), mohli bychom předpokládat, že se někde sešli *ředitel Západokamene*, *ředitel Severokamenu* a *ředitel Jihokamenu* – a ani to nejsou všechny možnosti, které by nezbylo než připustit, přinejmenším jako regionální specifika. Ovšemže jakékoli závěry lze při tak nízkém počtu dokladů prezentovat nanejvýš jako náměty pro případné další zkoumání.

Jako jeden takový námět poznamenávám, že v korpusu SYN se najde jen k *Severokamenu* výskytů 127. Společnost totiž změnila vlastníka a média věnovala změnám pozornost. Pro naše zkoumání je nepříznivou okolností, že nové názvy firmy *Wimpey Severokámen*, *Tarmac Severokámen* vedou spíš k neskleňování a využívání opěrného substantiva *společnost* apod. Z oněch 127 nálezů je vlastně stejná bilance jako z korpusu SYN2000, přibyl jen 1 Gsg *-u*.

Ke kompozitům celkově: Pro některé pisatele *-kámen* už není *kámen*, necítí potřebu krátit *-á-* a sahají pro tvrdé tvary – ale zatím máme převahu dokladů, v nichž i *-kámen* je *kámen* a tvaroslovně se chová podle toho. O variantních tvarech několika nalezených kompozitů nevíme nic, protože nemáme doklady nepřímých pádů.

2.1.5.5.6 Účast ve frazémeh

Slovo *kámen* je mezi n-kmeny patrně nejvíc zapojeno do frazémů; srov. také tautolexémické obraty, oddíl 2.3.3.

SČFI uvádí následující frazémy, z nichž některé obsahují takový tvar substantiva, že překryv s naším předmětem zkoumání je vyloučen (-); jiným jsme se už věnovali (↑), o dalších doplním poznámku (↓):

- ↑ *klást°/položít° základní kámen (něčeho) o základní kámen* viz oddíl 2.1.5.5.4
- *odvalit° někomu kámen/balvan z cesty*
- *uvázat si kámen na krk*
- *znát° někde každý kámen*
- ↑ *nenechat° (někde) kámen na kameni* srov. oddíl 2.1.5.4
- ↓ *bludný kámen*
- ↓ *hladový kámen*
- ↓ *kámen mudrců/moudrosti*
- ↓ *kámen úrazu*
- ↓ *prubířský/zkušební kámen*

Kolokace *hladový kámen* (označuje kámen vystupující z řeky při extrémním suchu, a tedy při očekávané extrémní neúrodě; píše se zejména o takovém kameni v Děčíně) má v korpusu SYN 20 výskytů, ale tvary pádů s variantami jsou jen 3 (2 Gsg, 1 Lsg), a všechny jsou měkké.

Daleko početnější je kolokace *bludný kámen*, užívaná i obrazně: 161 výskytů⁷⁰ v korpusu SYN. Dokladů na pády s variantami je opět podstatně méně (13 Gsg, 3 Dsg, 2 Lsg) a opět jsou všechny měkké.

⁷⁰ Z nálezů na dotaz "[Bb]ludn.*" "k[aá]men.*" byl pochopitelně odpočítán tento výskyt, plný jazykových podivností: *Směřem k okrajům ruší duhy , žebroví jeví divergence ; vůbec . Divná , obluzující louna . I < bludná kamenná> slunce ovšem se mohou šířit či hasnout , tunely z listí je neopustí .* (A. Nádvořníková, *Vzpomínky na prázdniny*, 1997). Odpočítal jsem i *bludné/Bludné kamení*.

Kámen mudrců je zpracován podle dat z korpusu SYN2000 do významu 1 v tabulce 6. Podle SČFI má frazém variantu *kámen moudrosti*. Taková kolokace je v korpusu SYN doložena všehovšudy 2× (proti 917 výskytům *kamene mudrců*). Vyhledávka na *internetu⁷¹ odhalila 27 výskytů *kamene moudrosti*; pocházejí většinou z obskurního čtiva a také z mládežnických časopisů (příklady viz Č70). Zdá se, že se *kámen moudrosti* objevuje jako kontaminace s výrazem *zub moudrosti* (‘poslední ze stoliček, zub č. 8’). Je dáno fyziologicky, že komunikace o *zubu moudrosti* prototypicky probíhá zejména ve věkové skupině dospívajících a mladých, členů oddílů a jejich vedoucích.⁷² Pokud jde o tvary, většina (23) byla nezajímavá; objevil se nezkrácený instrumentál *kámenem moudrosti*. Ze zkoumané konkurence tvrdých a měkkých tvarů se tvrdé varianty neobjevily vůbec, z měkkých se našly 3 Gsg -e.

U kolokace *kámen úrazu* (korpus SYN: 1462 nálezů), jejímž nejčastějším ztvárněním je Isg, porovnáme výskyty variantních tvarů s *internetem:

		SYN	*internet
genitiv	<i>kamene úrazu</i>	?	28
	<i>kamenu úrazu</i>	0	1
dativ	<i>kamení úrazu</i>	1	25
	<i>kamenu úrazu</i>	0	10
lokál	<i>kamení úrazu</i>	6	0
	<i>kamenu úrazu</i>	0	3
	<i>kameně úrazu</i>	0	0

Tab. 9: Variantní tvary frazému *kámen úrazu*

Jako v řadě jiných případů, internet dává plastičtější přehled kolísání; podle korpusu SYN by se měly užívat jen měkké tvary. Zajímavý je obrácený poměr doloženosti v Lsg. Nepůsobí to publicistika: rozložení měkkých tvarů v korpusu SYN svědčí naopak pro to, že doménou užívání obratu je spíš beletrie (ze 7 výskytů jen 1 pochází z publicistiky).

V materiálu se nově objevilo ještě několik dalších výrazů aspirujících na frazém. Pokud jde o *úhelný kámen*, ten se možná do SČFI nedostal nedopatřením. O jeho obrazné povaze není pochyb, srov. název známého spisu P. Vopěnky *Úhelný kámen evropské vzdělanosti a moci* (jímž je mapování světa *more geometrico*). V korpusu SYN má frekvenci 298; z variantních tvarů je v tomto množství 9 Gsg, 1 Dsg, 2 Lsg, všechny měkké.

⁷¹ Zadáni: "! ACCENTS2 "kamen* moudrosti" OR "kámen* moudrosti"".

Na tvrdé tvary ve frazémech narazíme jen při dotazu

([(word="[Pp]rubířsk.*") | (word="[Zz]kušební.*")] [word="k[aá]men.*"])

– 553 nálezů, z nichž doklady zkoumaných tvarů uvádí Č98. I tady vedou měkké tvary: 4 Gsg jsou bez tvrdého protějšku. 9 Lsg a 1 Dsg mají tvrdé protějšky po 1 dokladu. Pro Dsg tento hapax zakládá zdánlivě rovnovážný stav, ve skutečnosti stav nedostatečné doloženosti.

Tvrdé tvary hodnotím jako odchylky (překladové čtení z textů typu POP, ojediněle denní tisk).

K výrazu *prubířský kámen* poznamenávám, že v dnešních textech se používá především jako frazém; v korpusových textech jsem našel jen 2 užití doslovná (Č69). Stává se součástí košatějšího obratu „*prubířský kámen něčeho*“ a tento genitiv se užívá v různých rolích (*společné zahraniční politiky, mužské zručnosti*,⁷³ *každého orchestru* – jako předmět zkoušení, ale i *na prubířském kamenu války se ukázalo, že i admirál Jamamoto měl svoje slabiky* – jako zkušební nástroj). Další košatější obraty jsou „*být/stát se p. k. (N/Isg) pro něco / při něčem*“.

O výrazu *mlýnský kámen*, který rovněž někdy vystupuje jako frazém, viz oddíl 2.1.3.4.4.

Zkoumat výraz *kámen, který strhává lavinu* (např. *fenomén kamene, který strhává lavinu*, MFD 1997) by vyžadovalo zapojit řadu proměnných: kromě té nejméně problematické, totiž různých tvarů slova *kámen*, by šlo zejména slovesný čas (i min.) a vid (pak i bud. čas), o možnost transformace *strhávající* a kdo ví jakých dalších; uvažme třeba možnost *opravdovou lavinu nakonec strhl kámen jeho vystoupení na sjezdu* nebo parafrázi, která dokonce obsahuje sledovaný Gsg, *Takto se tedy z jednoho kamene stává lavina* (Respekt 1990). Vzhledem k tomu, jak málo přínosné bylo zkoumání variantních tvarů v jiných frazémech, nechávám pro tuto disertaci případné tvrdé a měkké tvary účastné v tomto frazému bez kvantifikace.

⁷² Tato komunikace ovšem začínává už v dětství: *A ještě mi narostou další zuby? (...) Náhodou, brácha už jeden má!*

⁷³ Je prý jím zatloukání hřebíků a skob na zavěšení obrazů; J. Stoklasa, E. Moravec, *Ideální manžel*, 1985.

Celkově se potvrdil obecný jev, že frazémy a pevnější spojení vůbec uchovávají spíše starší tvary, v našem případě měkké.

2.1.6 kmen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>kmenu</i>	23		12	12+0	0
	<i>kmene</i>	1079		624	26+9	9
	<i>kmena</i>	0	0	0	1+0	0
dativ	<i>kmenu</i>	15		21	9+2	1
	<i>kmeni</i>	83		52	1+0	0
lokál	<i>kmenu</i>	20		9	14+3	3
	<i>kmeni</i>	213		65	2+0	0

Tab. 10: Výskyty tvarů substantiva *kmen*

2.1.6.1 Doloženost

Počty tvarů byly výmluvné už podle korpusu SYN2000, takže jsem ani nezkoumal internetové nálezy. Převaha měkkých tvarů v Gsg je drtivá, takže jsou monopolní, v DLsg silná, takže jsou majoritní. Proto je nevhodné předkládat varianty jako rovnocenné, jak činí SSČ (viz oddíl 1.2.1.1). Subkorpus SYNod2000 signalizuje posilování tvrdých tvarů v Dsg, ne však změnu jejich postavení na škále.

Z historického materiálu upozorňuji na stav v BKral: jen měkký Gsg, jen tvrdý DLsg (pravda, jsou hubeně doložené). To není stav kolísání, ale stav smíšené deklinace, kde měkký zůstává jen Gsg. Takový stav je i v současnosti u substantiv, která jsou n-kmenovým kolísáním zasažena právě jen v Gsg. Diachronní materiál nemá stav tak vyhrcožený jako BKral prošlá redakcí, ale v měkčí podobě tu máme také převážně tvrdý Gsg a převážně tvrdé DLsg. Převažují-li v současném skloňování (znovu?) tvary měkké, pak to ukazuje další možnost chování systému, resp. proměnlivé dynamiky jeho systémovosti a entropie. K těmto možnostem se vrátím v závěrech.

Poměry v diachronním materiálu zkrusluje fakt, že 27 z 34 dokladů tvrdého GDLsg *-u* pochází ze spisu K. Fišera *Knihy hospodářské hospodářství polního*, 1705.

2.1.6.2 Gsg *kmene* ((*kmenu*))

Jak ukáže analýza významů (2.1.6.5.1–2), kromě kmene stromu se na frekvencích podílí kmen v etnickém smyslu. S tím se mnoho dětí seznamuje v indiánkách, jejichž jazyk bývá staršího data.⁷⁴ Snad i tento faktor pomáhá měkký Gsg konzervovat. To, že se přesto objevují tvrdé tvary i v kontextech zcela analogických, může být dáno sklonem některých pisatelů volit tvary, jaké ze svého domácího prostředí neznají (srov. Balhar 1995):

Lidové noviny, 17. 3. 2001 *Podle deníku The New York Times několik tisíc dětí z arizonského < kmenu> Navahů bude připraveno o možnost učit se svému rodnému jazyku v rámci školních osnov .*

Lidové noviny, 25. 8. 2003 *Kagame , jenž o sobě prohlašuje , že je především Rwand'an , a nikoliv příslušník < kmenu> Tutsiů , udělal v zemi z jakéhokoliv rozdmýchávání kmenových sporů tabu .*

V procentuálním vyjádření je však tvrdého Gsg zanedbatelně málo (v SYN2000 2,1 %, v SYNod2000 1,9 %), takže je to varianta marginální.

Gsg -a není v korpusu SYN doložen. Máme jediný doklad z diachronního materiálu (*porodilas svatého kmene syna*, Svatovítský rkp., 1380–1400), ale ten se zdá být ojedinělý i napříč časem. Na *internetu je spousta slovenského genitivu *kmeňa* v podobě bez diakritiky.⁷⁵ Uvedu příklad z jistého diskusního fóra, které nechám bez identifikace; ostatně podtržená pasáž se opakuje na mnoha fórech jako hláška a aspiruje na frazém i v češtině (viz oddíl 2.1.6.5.4 a Č78):

Citovat ja som sice slovak ale velmi nerozumiem reci tvojho kmene pis prosim tak aby si to clovek nemusel 3x precitat kym to pochopi dakujem

Ale objevilo se i 9 skutečných Gsg slova *kmen* – viz Č77. Většinou jde o kmen v etnickém smyslu, nechybí však ani kmen stromu. V některých dokladech sice může jít o tvary atrahované, poslední z příkladů je jasně regionalismem z Ostravska, ale mnohdy je těžké rozhodnout mezi chybou, úmyslnou chybou a odlišným gramatickým povědomím. Proto končím s tím, že o užívání Gsg *kmene* máme sice signály, ale nejsou jednoznačné.

2.1.6.3 Dsg *kmeni* (*kmenu*)

⁷⁴ Je léto a TV Nova reprizuje po bůhvíkolikáté filmy o Vinnetouovi a Old Shatterhandovi. Příslušné tvary znějí zásadně *Mluví k vám Vinnetou, náčelník kmene Apačů* – nikdy *náčelník kmenu Apačů*.

Zvýšená doloženost dativu souvisí s polysémií. Někdo/něco „taxonomicky“ *patří ke kmeni*; *kmen* jako etnikum vstupuje do stejných kontextů jako označení lidí: něco *kmeni patří*, *prospívá*, *poselství se předává od kmene ke kmeni*, je možné *vracet se ke svému kmeni* aj.; ke *kmeni* stromu je možné se přitisknout, něco uvázat – porovnejme, v kolika takových kontextech se (běžně) užívá *vemeno* nebo *třmen*.

Posun ve frekvenci Dsg *-u* SYN2000 → SYNod2000 je posunem 15,3 % → 28,8 %, tedy na dvojnásobek, jakkoli je tvrdý Dsg stále variantou minoritní. Navzdory komunikační situaci, kterou jsem připomněl u Gsg (*náčelník kmene*), je v subkorpusu dokladů na Dsg *kmenu* v etnickém smyslu dvojnásob než na týž tvar užitý o kmeni stromu, jak ukazují doklady Č74. Pokud jde celkově o měkkou variantu DLsg *-i*, poměry v subkorpusu jsou vyrovnanější: o etnické pospolitosti byl tvar *kmeni* užit 47×, o části stromu 66×.⁷⁶

2.1.6.4 Lsg *kmeni (kmenu)*

Pozice tvrdého tvaru je v korpusu SYN2000 slabší než pro dativ, jen 8,6 %. V publicistických textech subkorpusu SYNod2000 není mezi výskyty řetězce *[Kk]menu* ani jeden Lsg, a to je (na rozdíl od korpusu SYN2000) zastoupen kromě Práva i Blesk. Možná toto pozorování vypovídá o jisté konsolidaci redakcí ve srovnání s bouřlivými 90. lety. Ale k nahrazení popisu Lsg *kmeni (kmenu)* popisem *kmeni ((kmenu))* bychom potřebovali podrobnější šetření.

2.1.6.5 Specifické jevy lexému

2.1.6.5.1 Informace získané pomocí WS

A-modifiery (antecedentní shodné přívlastky) v klesající frekvenci jsou: *indiánský* 512, *mozkový* 183,⁷⁷ *domorodý* 164, *germánský* 137, *africký* 129, *slovanský* 95, *primitivní* 83, *roverský* 80 a teprve pak, frekvenčně stejný jako kmen *keltský*, se objevuje prvotní dřevěný

⁷⁵ Nechybějí ani překlapy, *kmena* místo *kmen a*, *krmena*, *vůči jinému kmena* atd.

⁷⁶ Z celkového počtu nálezů 132 bylo ovšem třeba odečíst 12 mozkových kmenů, 4× periodikum Kmen (srov. 2.1.6.5.5) a 3 kmeny pojistné a firemní.

⁷⁷ Frekvenci zvyšuje hlavně 69 výskytů v knihách F. Koukolík, *O nemocech a lidech* (1998) a *Úvod do speciální neurofyziologie* (2001).

kmen *padlý* 79. Shodné přívlastky nám tedy spíš podávají informaci, o kterých etnických kmenech se nejvíc píše.

Postcedentní genitivы neboli neshodné přívlastky vypovídají jinak: rangově bezkonkurenčně vede kmen *stromu* 818; hned následující (díky publicitě krveprolití ve Rwandě) je *Tutsia* 100 a biologicko-medicínský kmen *bakterie* 81. Z toho lze vytipovat tři základní okruhy užívání – kmen etnický, biologický a kmen stromu –, ale o jejich zastoupení bychom museli podniknout detailní studie všech jednotlivých dokladů, protože i výskyty bez přívlastků patří k některé z významových skupin.

Poznámka k okolí lemmatu *kmen*: Ve stovkách případů následuje název kmene. Ten má někdy povážlivou, konstruovanou podobu. Ve WS se objevilo lemma [?]*Navah*; je i *Navaho*, lemma přiřazované k podobám *Navajo*. Mezi rwandskými Tutsii a Hutuy je zvlášť pozoruhodně ošetřen druhý název: část tvarů se skrývá pod lemmatem *Hut* (kam lemmatizace zařazuje i *Pizza Hut* aj.), část pod lemmatem *Hutua* (takový prý že základní tvar je v korpusu SYN doložen jen v GAsg a sám je přiřazen k jinému lemmatu: *Hutua/Hutu/NNMS*[42]); samo správné lemma *Hutu* – jak jsme viděli, v korpusech doklady jsou – se ve WS neobjevuje. Výpovědní hodnota WS tím trpí. Je však otázka, jak vůbec zjistit Nsg jmen, s nimiž se v českých textech zachází prototypicky v plurálu.

2.1.6.5.2 Významové spektrum: experiment s náhodnými výběry

Významy podle SSČ: 1. dřevnatý, zprav. nevětvený stonek dřevin, stromů (nesoucí korunu); 2. marx. (v prvobytně pospolném řádu) společenství složené z rodů; 3. bot., zool. část říše rostlinné n. živočišné zahrnující vývojově příb. třídy; 5. jaz. část slova, ke kt. se připínají přípony n. koncovky

Diskuse: (a) Význam 2 má dvě nevhodná a v materiálu stěží sledovatelná omezení: na marxismus (co třeba etnologie?) a na prvobytně pospolnou společnost. V různých dobách a školách byl pojmu *kmen* dáván různý obsah, ale řekněme, že je to příbuzenské společenství volnější než rod a těsnější než národ.⁷⁸ (b) Význam 3 svou definicí spíš zastírá šíři využití v biologii a příbuzných oborech (srov. níže). (c) Význam 4 sice chvályhodně pamatuje na lingvistiku, ale méně chvályhodně přehlíží další využití v různých oborech a sférách. Proto jsem pracoval se spektrem poněkud upraveným a výskytům jsem připisoval tyto indexy:

---

⁷⁸ Ve významu 2 odpovídá SSČ staršímu SSJČ – až na to, že SSČ dodává kvalifikátor „marx.“ a škrta význam 3, který zahrnoval i tyto jednotky: ‘rod; část národa; národ; skupina národů’. Starší slovník tedy uváděl významy plastičtější, takže by se s nimi dalo pracovat ještě dnes.

- E – etnický kmen;
- B – kmen v biologii, např. kmen bakterií, kmen ve šlechtitelství (*imbrední kmen*: vzniklý pářením příbuzných jedinců; *laboratorní potkani kmene Wistar*), kmen v systematice, ale i kmen tepny, kmen mozkový; jako jednotící prvek chápu komunikační sféru široce pojatého oboru;
- S – kmen stromu nebo stromovité rostliny (včetně stromku vánočního, byť byl z hliníku);
- J – jiná užití: kmen v lingvistice, v pojišťovnictví *pojistný kmen*,⁷⁹ v organizacích (např. *roverský kmen*, který je ovšem metaforou E a ten je metaforou S), plátnový *kmen* při paličkování; též *Kmen* jako literární periodikum, předchůdce Tvaru.

Protože 16015 výskytů lemmatu *kmen* v korpusu SYN nemohu z časových důvodů zpracovat, vyzkouším náhodné vzorky. Tvar *[Kk]mene*, poměrně zaručeného Gsg, tu má 4607 výskytů; tvar *[Kk]menu* v platnosti Gsg (odfiltrováno ručně ze seřazených kontextů) má 117 výskytů. Celková výrazná převaha měkkých tvarů je nepřehlédnutelná. Pro další analýzu jsem vzal za základ oněch 117 výskytů Gsg *kmenu*, k nim jsem potřikrát vybral náhodných 117 Gsg *kmene* a všechny výskyty jsem opatřil uvedenými indexy pro významy:

SYN	<i>kmenu</i>	<i>kmene</i>		
		1. výběr	2. výběr	3. výběr
E	18	69	80	65
B	7	2	11	17
S	83	44	21	31
J	8	2	5	4

Tab. 11: Gsg *kmenu* a třikrát stejně tolik Gsg *kmene* z korpusu SYN

Výsledky trojího náhodného výběru jsou bohužel náhodné, jak už při prohlížení nálezů napovídala nápadně zvýšená frekvence rwandských kmenů Tutsiů a Hutuů ve 3. výběru. Smířil bych se s oscilací 80 – 65 (E 2–3), ale oscilace 44 – 21 (S 1–2) na slabou polovinu je povážlivá a oscilace 2 – 17 (B 1–3) je alarmující. Nemá smysl pracovat s takovými výsledky detailněji a vyvozovat závěry.⁸⁰ Počty dokladů neumožňují bližší analýzu významových skupin J a B; dokonce i pro závěry o těchto skupinách vcelku jsou data většinou slabá.

⁷⁹ Zákon č. 363/1999 Sb., o pojišťovnictví, § 2 (vymezení pojmů: Pro účely tohoto zákona se rozumí ...), odst. 1, písm. m: „pojistným kmenem [se rozumí] soubor uzavřených pojistných smluv“.

⁸⁰ V grantu *Možnosti a meze ...* jsme měli spolupracovníci, která si korpusový výzkum představovala takto: „Měla jsem přes 3000 nálezů. To si někdo myslí, že je budu prohlížet? Prohlídla jsem prvních 300.“ Korpusový manažer řadí nálezy v první instanci vždy v pořadí beletrie – odborné texty – publicistika (srov. příl. 7.2, str. p7-p27), takže první desetina nálezů podá obraz zkršený i co do základních žánrů. Náhodných 300 by bylo tento nedostatek obešlo, ale jak jsme viděli, ani na jejich základě nelze zaručit spolehlivý výsledek.

Jeden obecnější závěr však vyslovit lze. Je-li jasně nejpočetnější významovou skupinou při menšinovém Gsg *-u* starý a původní výzám S, zatímco při Gsg *-i* je to metaforický význam E, pak to souvisí s podílem publicistiky v korpusu. Tam se kmen stromu dostává i do zpráv o dopravních nehodách a zpravodajové v insitní snaze být spisovní (srov. oddíl 2.1.6.2) mohou sahat po Gsg *kmenu* proto, že je odlišný od jejich vlastního každodenního úzu. Ti, kteří píšou o etnických kmenech, bývají sčtetější než lokálkáři.

2.1.6.5.3 Deriváty a kompozita

U odvozeniny *podkmen* se mohou objevit tytéž tvary jako u *kmen*, zvláště použije-li se v těsné následnosti jako v jediném (duplicitním) dokladu z opusu akvarium: *Ryby patří do říše živočichové (Animalia), kmene strunatci (Chordata), podkmene obratlovci (Vertebrata)*. Badatelská potíž je v tom, že tento výraz se prototypicky užívá při zařazování do systému – a to se děje v nominativech: *kmen arthropoda, podkmen vzdušnicovci, třída hmyz* (www.iw.cz – Insect World). Za takové situace bude lépe ponechat otázku volby variant u tohoto derivátu otevřenou s tím, že buď má spíš tvary měkké jako *simplex*, nebo se chová jako *vysoko-*, *nízko-*, *polo-*, *čtvrťkmen* a jako *rodokmen* (srov. níže), kde tvrdé tvary převažují – pokud o nich ovšem víme.

Pouze nezajímavý NAsg je v korpusu SYN doložen u substantiv *dvojkmen* (užívá se o bonsajích) a *trojkmene* (užívaný naopak o starých stromech). Jen o málo bohatší je substantivum *mezikmen*: jeden Asg, jeden měkký Gsg:

U takových odrůd hrušní, kde je známá nesnášenlivost s kdouloní, řeší školky afinitu použitím tzv. < mezikmene >, t. j. očkovaním kmenotvorné odrůdy s dobrou afinitou, např. Konference, Hardyho (čas. Zahrádkář, 1998)

Ale z jediného dokladu samozřejmě nelze činit závěry.

Podobně jsme na tom u substantiva *superkmen* (SYN: 2×), které se užívá ojedinele o virech a baktériích, ale i v etnickém smyslu (*Na jedné straně se dalo tvrdit, že je tu jakýsi jeden celoslovenský superkmen; www.souvislosti.cz, archiv článků z let 1990–1995*), ve skautském hnutí (*Myslím, že je třeba vytvořit určitou nabídku drobných i větších aktivit pro roverské kmene, jejichž cílem nebude vytvořit pražský "superkmen", ale umožnit setkávání, sdílení*

zkušenosti a rozvoj pro RR na různých úrovních, v kmenech fungujících či nefungujících i pro ty, kteří jsou v daném věku, ale nejsou v žádném kmeni; www.prj.obadalek.info – dokument Sněm Pražského kraje A. B. Svojsíka), v žánru fantasy aj. O virech a baktériích je 1 doklad s nezajímavým Npl; zbývající doklad s měkkým Gsg je z překladové literatury faktu:

*Zpočátku jej šokovalo , když byl požádán , aby do vánočního čísla NME v roce 1982 přispěl článkem o nových kapelách , které měl inspirovat , ale nakonec ustoupil a článek nadiktoval do telefonu . Cituje Ezru Pounda , označil hudební tisk za " znásilňovače jazyka " . Okamžitě odmítl " čestný titul otců zakladatelů nového **superkmene** smrti " a o kapelách mluvil jako o " papírových tygrech " . (I. Johnston, Životopis Nicka Cavea, 1996)*

Složeniny *vysoko-*, *nízko-*, *polo-*, *čtvrkmen* jsou z literatury o jejich pěstování doložena hlavně v plurálu, z popisů školkařského zboží také v nominativu singuláru; častý je i obrat (*pěstuje se*) jako *-kmen*. Pokud jde o sledované kolísající pády, korpus SYN2000 má jen *přírodní bonsaj tvaru čtyřkmenu* (knížka Sukulenty jako bonsaje) a internet jen *Vzhledem k bujnosti růstu pěstujeme ořešák ve tvaru čtvrkmenu či polokmenu* (www.hobbyzahrada.cz; též text i na jiné adrese). Ze zkušenosti bych předpokládal zřetelnou převahu tvrdých tvarů s možnými výjimkami na Moravě.

Kvůli majetkovým restitucím, kvůli bádání krajanů po předcích ve vlasti, kvůli jisté společenské restituci šlechty, kvůli obchodu s plemennými zvířaty a snad i kvůli oživení historického povědomí má lehce zvýšenou frekvenci kompozitum *rodokmen*:

		korpus	internet
genitiv	<i>rodokmenu</i>	46	
	<i>rodokmene</i>	9	
dativ	<i>rodokmenu</i>	4	
	<i>rodokmeni</i>	0	1
lokál	<i>rodokmenu</i>	42	
	<i>rodokmeni</i>	0	5

Tab. 12: Výskyty tvarů substantiva *rodokmen*

Internet ukazuje, že měkké tvary, podle korpusu už dožívající jen v genitivu, se stále ještě objevují i v jiných pádech, ale jsou menšinové. Navíc nepřítliš citlivý vyhledávač připomene, že tvar *rodokmeni* je i slovenský (*rodokmeň*) a že jako takový může časem při jednosměrné migraci zaznamenat nový vzestup i v češtině; to by se samozřejmě projevilo i u dalších slov zkoumané skupiny. Nyní je však základní skloňování této složeniny tvrdé.

2.1.6.5.4 K účasti ve frazémeh

SČFI žádný frazém se slovem *kmen* nezaznamenává. Z *internetových dokladů se jako adept na frazém jeví (lehce variabilní) hláška *nemluví jazykem tvého kmene*, vyjadřující odmítnutí komunikace. Nedatované úryvky z asi 15 diskusních fór viz Č78. Používá se tu výhradně Gsg -e; tvrdý tvar nebyl zaznamenán.

Srov. také tautolexémické obraty v oddílu 2.3.3.

2.1.6.5.5 K propriálnímu užití

V korpusu SYN2000 je 10 výskytů zkoumaných variantních tvarů názvu časopisu *Kmen*. 9 z nich má měkké tvary: *Bohumil Hrabal v anketě Kmene* (duplicitní doklad), *častý přispěvatel pozdně normalizačního Kmene*, *S. K. Neumann ve svém Kmeni*. Vybočuje jediný nález:

Nejen že uveřejnil pětadvacetiletému mladíku Fajfroví první články ve svém " < Kmenu> ", ale vyzval jej , aby pamatoval na tento časopis " opět nějakou statí ze svého oboru (nedělní příloha LidN 1/1993)

V subkorpusu SYNod2000 má toto proprium 5 nálezů variantních tvarů, a měkké jsou bez výjimky. Poznámka o možné konsolidaci v redakční praxi (viz oddíl 2.1.6.4) platí tedy i v tomto případě.

2.1.7 kořen

		SYN2000	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>kořenu</i>	39	13	3+11	0
	<i>kořene</i>	271	185	52+103	13
dativ	<i>kořenu</i>	20	4	9+0	3
	<i>kořeni</i>	17	19	2+4	0
lokál	<i>kořenu</i>	17	9	12+20	0
	<i>kořeni</i>	40	24	0+2	0

Tab. 13: Výskyty tvarů substantiva *kořen*

2.1.7.1 Doloženost

Podobně jako u lexému *kmen*, i tady dala data podle korpusu SYN2000 dost dokladů i plastický obraz kolísání a internetová šetření jsem nepodnikal. Podobnosti jdou i dál: v subkorpusu SYNod2000 zeslábla pozice tvrdých variant, někdy dokonce ještě víc než u slova *kmen*: v Gsg 12,6 % → 6,5 % (skoro na polovinu), v Dsg 54,1 % → 25,9 % (na méně než polovinu), v Lsg však jen neznatelně 29,7 % → 27,3 %.

Z diachronního materiálu nechávám stranou Dsg (nedoloženost tvrdého tvaru při slabých celkových datech je nejvyšší signál), zato upozorním na nepoměr mezi jasně převažujícím měkkým Gsg (91,7 %) a zrcadlově opačným, jasně převažujícím tvrdým Lsg (94,1 %). Při nereprezentativnosti diachronního materiálu je to samozřejmě zase jen signál – ale, jak soudím, závažný signál pro nepřijímání přímočarého popisu, který sjednocuje konkurenci tvrdých a měkkých tvarů jak v rámci popisu jednoho substantiva, tak i všech n-kmenů příslušného rodu (srov. oddíl 1.2); naopak je možné, že takový popis n-kmenů realitě jazyka nikdy neodpovídal.

Ze současných zjištění mluví ve prospěch smíšeného paradigmatu pozorování obratu *kořen věci*. Konkordance (v příloze 7.3, str. p27–p28) ukazuje, jak se různí autoři jednomyslně shodují na tom, že jsou *u kořene věci* (měkký Gsg), a zároveň na tom, že je třeba dostat se *ke kořenu věci* (tvrdý Dsg). Z toho se zdá, že v úzu nežije paradigma; žijí ustálené obraty. Ale to platí jen pro korpusové texty, zatímco na internetu nacházíme poměr jiný (viz oddíl 2.1.7.5.2).

Frekvenční poměry v korpusu DIAKORP vykazují zkreslení, protože 14 z 24 GDL *-u* pochází ze známého zdroje tvrdých tvarů, ze spisu K. Fišera *Knihy hospodářské hospodářství polního*, 1705, a 7 dalších z *Knížky o štěpování rozkošných zahrad*, 1558. Na zbývající 3 výskyty se hodí označení *passim*: jsou po jednom ze Snáře V. Hájka z Libočan, z Máchova Křivoklátu a z prózy K. J. Beneše *Kouzelný dům*, 1939.

Frekvenční poměry v korpusu SYN2000 vykazují u tohoto lexému rovněž specifická zkreslení.

(1) V korpusu SYN2000 se dotazem *[Kk]ořeni* najde 212 nálezů (ne 57 čili 17+40, jak stojí v tabulce). Z toho je 149 (70 %!) z České kuchařky Juliany A. Fialové a ve všech jde o *kořeni*, jak lze vidět v příloze 7.2, str. p16–p23. Pravděpodobnou příčinou je nedbalá konverze tohoto textu. Zbytek diskrepance jde na vrub toho, že jsem ze statistiky vyloučil tvary lexému *kořen* ma. expr., např. *Kořeni Praha – SVC Ostrava 2 : 0*.

(2) Na frekvenci tvaru *kořenu* se významnou měrou (24 ze 76 nálezů čili 31,6 %) podílí jediné dílo, podle označení opusu „pi308“, což je kniha F. Čermáka *Jazyk a jazykověda* ve znění z r. 1994, kde se vyskytují právě jen tvrdé varianty. Rozptylem tohoto množství do GDLsg se ovšem zkreslení zmenší; naplno se projeví při popisu významové diferenciaci tvarů (srov. oddíl 2.1.7.5.1 na konci).

2.1.7.2 Gsg *kořene* (*kořenu*)

Podle tabulky představují tvrdé tvary 12,6 % nálezů v korpusu SYN. Kdybychom odpočítali 12 Gsg *kořenu* z Čermákova spisu, bylo by to dokonce jen 9,1 %. Podíl Gsg *-u* kolem 10 % vychází i pro diachronní materiál; můžeme nechat stranou BKral pro její pravděpodobnou snahu o konkordantnost. Odlišný podíl Gsg *-u* vidíme v subkorpusu SYNod2000 – pouhých 6,5 %, což už směřuje k rozhraní 5 % mezi variantou minoritní a marginální. Jediný početnější zdroj převažujících Gsg *-e* je kniha J. Astl, *Otorinolaryngologie a chirurgie hlavy a krku: pro bakaláře, obor ošetrovatelství* s 16 výskyty. Pravděpodobnou příčinou tedy bude, že v korpusu SYN2005 – a tedy i v jeho subkorpusu SYNod2000 – je obrácený poměr mezi zastoupením novin a pečlivěji redigovaných knih, řečeno velmi zhruba (ke složení srov. oddíly 1.3.2–1.3.3).

Gsg *-a* (Jg předpokládal, že tvrdý Gsg má vypadat jen takto; viz oddíl 1.2.1.4) je homonymní s lidovým a oblastním animatem označujícím ‘solventního příznivce’;⁸¹ koneckonců i v korpusu SYN najdeme *Klofly ste nákýho kořena, holky?* (J. Vejvoda, *Prodaná nevěsta*, 1995) nebo *bezdomovkyně Petra Černocká postupně vylákala hned několik stokorun z „kořena“ Václava Vydry* (Blesk 7. 5. 2003). Zkoumaný tvar inanimata se však nevyskytuje ani ve velkém korpusu SYN. Na internetu jde v řadě případů o zjevné překlepy/atrakce/recese

(*kde hledat kořena zla*). V dokladu z Erbenovy Vrby *Vzal sekeru na ramena, uťal vrbu od kořena* – tuto ne zrovna nejznámější báseň Kytice reprodukuje překvapivě množství webových stránek – je tvar motivován rýmem. Selektované pravé(?) doklady v počtu 8 viz Č79. Kromě pravděpodobné atrakce a schválnosti i nedbalostí nacházíme doklady z doby barokní, Jiří moravský Brabec zábavně aktualizoval vztah mezi animatem a inanimatem. Svou roli hraje i zživotňování typu *mopeda, maila*, při němž se typicky životný tvar GAsg může promítat i do repertoáru tvarů Gsg. Doklady mluví jasně: Gsg *-a* není normální tvar. Proto ho nadpis tohoto oddílu neuvádí ani ve dvojité závorce.

2.1.7.2.1 Poznámka: Expresivní GAsg *-a* u inanimat

Expresivní Asg mi. *-a* – s možným vlivem na Gsg – by bylo velmi záslužné prozkoumat. Jako nástroj by se nabízely korpusy, kdyby ... Zeptáme-li se korpusu SYN na kombinaci [(tag="NNIS4.*") & (word=".*a")] čili na akuzativ inanimat zakončený *-a*, dostaneme jeho výskyty u 62 slov (viz příl. 7.11, str. p74). Pro některá taková inanimata byl Asg mi. *-a* do lemmatizace vnesen na základě omšelých údajů v mluvnicích tak, že neodpovídají realitě textů: jistěže se tradičně uvádí *tančit třasáka*,⁸² ale vybere-li se z 28 výskytů tvaru příjmení *Třasáka* (je to mj. fotbalista) „pravděpodobnostně“ jeden k označení za inanimatum, nelze se takové metodě snad ani zasmát. Podobně se podle stříhu *na havla* (v korpusu SYN 14× + 1 *nosit havla*) prohlásí 58× tvar *Havla* za inanimatum, jako by nestačilo, že z bouřlivé a stran počítačů neumětelské převratové éry máme v korpusu i *Václava havla* (Č75).⁸³ Naproti tomu trénovači lemmatizace⁸⁴ pozoruhodně ignorují jazyk kolem sebe (*maila, mobila*: Č76). Tyto tvary jsou nerozpoznané a do obrazu Asg mi. *-a* nemají šanci vstoupit.

Před několika lety se o tento specificky český jev a jeho zmapovatelnost (získání výčtu příslušných substantiv) zajímala zahraniční studentka. Řekl jsem jí, že v korpusu můžeme hledat jen slova, o kterých víme, že takový tvar mají, takže podstatnou částí by byl terénní sběr. Dnešní stav je takový, že značný pokrok dokumentovaný přílohou 7.11 byl dosažen nesystémovým řešením a korpusové dotazy, mají-li dát spolehlivé výsledky, je i nadále nutno zadávat jen v podobě konkrétních, předem známých, v živém úzu mimo korpus zachycených řetězců. Naproti tomu při zadávání podle značek nám korpus neukáže v úplnosti ani ta inanimata s GA *-a*, která obsahuje.

⁸¹ Animatum i jeho nejčastější význam ‘člověk, který za jiné platí’, najdeme, byť jako třetí, v SSIČ, a *dělat někomu kořena* je se 2 významy zaznamenáno v SČFI.

⁸² Činí tak i metajazykový text z LidN (nedělní příloha 10/1994), který nelze započítat jako doklad živého úzu. Zbývající doklady jsou od literátů „dříve narozených“: 1 z Hrabalovy Kafkárny, 1994, 2 z Hančových Událostí, 1995 – jistě, ale autor zemřel 1963.

⁸³ V korpusu se šťastnou náhodou ocitl i příspěvek z čas. Týden 4/2004 dokumentující apelativizaci jmen známých politiků; vybírám tuto pasáž, kde bylo inanimatum při lemmatizaci trefeno: *V hovorových rčeních nahrazuje méně dokonalého Všemohoucího . " Proklausepána , kam jsem dal těžítka ? " Zeman . Hrubec . " Z hospody byl slyšet proud vulgárních nadávek . ' Zemani jedni , ' řekla zelinářka a raději zavřela okno . " Havel ; motat si havla/havel/NNIS4-----A----- . Naprázdno řečnit . " Přestaň si už motat havla , zaplat' a jdeme domů ! " Zašpidlit . Zbavit poctivého výdělku . " Můžeš mi zaplatit pivo ? Manželka mi zašpidlila vejplatu .*

⁸⁴ Pokud moje letitá zkušenost sahá, ten tým provozuje lingvistiku bez lingvistů, v duchu aforismu Freda Jelineka *Every time I fire a linguist, the performance of our speech recognition system goes up*, citovaná na desítkách webových stránek od Wikipedie až po Stanford University; nechybí ani na adrese www.learned.cz/files/prednasky/eva.hajicova_vh06.pdf.

2.1.7.3 Dsg kořeni/kořenu

Výsledky jsou velmi kolísavé. V diachronním materiálu máme jen doklady Dsg *-i*, BKral volila výhradně Dsg *-u* (ale obojích historických dokladů je málo). V korpusu SYN2000 s 54,1 % lehce převažují tvrdé tvary, jenže převahy by nebylo, nebýt 3× *kořenu* z Jazyka a jazykovědy; v každém případě jde v tomto korpusu o stav rovnovážný. Ale podle subkorpusu SYNod2000 se zdá, že měkké tvary naopak získaly převahu (82,6 %). Data tu nejsou z nejslabších, takže pravděpodobně máme co dělat s oscilací v současném jazyce.

2.1.7.4 Lsg kořeni (kořenu)

Z diachronních dokladů je pozoruhodná výrazná převaha tvrdého Lsg; je doložen z Husa i Komenského a nekolísá v něm ani *Herbář* (na rozdíl od tvarů slova *kámen*). Užíval se v platnosti doslovné (*bzové hubičky, kteréž při kořenu rostou; vlaha do ratolestí již vstoupila, v kořenu jí málo*) i obrazné (*takovým zlým věcem hned v kořenu brániti*). Pouhé 2 měkké Lsg jsou z *Obecných listů naučných*, 1860. V porovnání s dnešním stavem lze pro Lsg uvažovat o vývojové oscilaci. Na rozdíl od Dsg však oscilaci nevidíme na synchronním materiálu, protože posun SYN2000 → SYNod2000 vychází pro Lsg *-i* jen 70,1 % → 72,3 % a měkký tvar je bezpečně majoritní.

Doklady tvaru *kořeně* viz Č14; jako lokál se v dnešní češtině neužívá a není doložen ani v diachronním materiálu.

2.1.7.5 Specifické jevy lexému

2.1.7.5.1 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

Významy podle SSČ: 1. podzemní část rostliny upevňující ji v půdě a čerpající z půdy výživu (i obrazně); 2. spodní část n. začátek něčeho (např. nosu); 3. zákl. část (matem., jaz.)

Diskuse: Při obrazném užití nelze odlišit, zda např. *kořen trablů* je „místo“, odkud trable vyrůstají nebo odkud se živí (význam 1), anebo kde začaly (význam 2); podobně *u kořene věci*. Nejlépe bude počítat s nimi jako s vyjádřeními obraznými. – Výrazem *kořen nosu/jazyka* není míněn jeho „začátek“, protože ten se mění podle perspektivy mluvčího. Např. archeologický brigádník může říct *mám už odkrytou mandibulu, zuby a začátek nosu*, přičemž nebude mínit kostnatý kořen. Hodnotím *kořen jazyka/nosu*⁸⁵ jako metaforu ‘místo, odkud něco vyrůstá’, a kvantifikuji takové případy jako vyjádření obrazná. – Název rostliny *černý kořen* lze vydělit jako víceslovné pojmenování neboli jako druh frazému; já ho zde ponechávám včleněný do významu 1, zejména kvůli výskytům bez adjektiva: *přidáme k podušenému kořenu* (tj. černému kořenu).

Zkoumal jsem tyto významy:

- 1 konkrétní (podzemní část rostliny), zkráceně kořeny podzemní
- 2 obrazná užití, zkráceně kořeny obrazně
- 3 termín matem., jaz., zkráceně kořen jako termín

Přítom obrazný význam 2 chápu široce všude, kde obrat není jednoznačně míněn doslovně o rostlinách: *z kořene vyvrátili ... židovské kramářské kolonie v severní Africe; u kořene všeho zla; vypučí výhonek z Jesseova kořene* (tj. potomek z rodu Jesse); *jen kdybys podvědomě tušil bludnost překračování kořene*.⁸⁶

	1 podzemní	2 obrazně	3 termín
Gsg [Kk]ořenu	21	5	13
Gsg [Kk]ořene	103	160	10
Dsg [Kk]ořenu	8	8	3
Dsg [Kk]ořeni	0	20	0
Lsg [Kk]ořenu	6	7	4
Lsg [Kk]ořeni	11	21	4

Tab. 14: Tvary substantiva *kořen* při různých významech v korpusu SYN2000

Zdá se, že nejpevněji jsou měkké tvary usazeny v obrazných vyjádřeních, která se přejímají hotová, aniž se tvary nově tvoří; zároveň jsou obrazná vyjádření frekvenčně nejsilnější. Tvrdé tvary, v Dsg dokonce naprosto vítězící, se najdou u biologů a od F. Čermáka (srov. oddíl

⁸⁵ V korpusu SYN2000 je 6× doložen i *kořen penisu*, převážně z opusu „leocteni“, ale po jednom dokladu i z Reflexu a Týdne.

⁸⁶ Původní lidová víra ovšem byla, že v lese jsou některé konkrétní kořeny konkrétních stromů, které mají tu moc, že kdo je překročí, začne bloudit.

2.1.7.1). Jeho záliba v tvrdých tvarech poznamenala statistiky z korpusu SYN2000 celkově takto: z knihy *Jazyk a jazykověda* pochází 11 tvrdých Gsg (bez 2 všechny), dále všechny 3 tvrdé Dsg (k nimž měkká varianta není v SYN2000 doložena) a 3 ze 4 tvrdých Lsg. Takový obraz zacházení s jazykovědným termínem *kořen* neodpovídá realitě: užívají se rovněž, ne-li převážně, tvary měkké; srov. Rejzek 2001 hned v prvním hesle:

Vykládá se většinou z ie. *ōd, ablativního tvaru zájmeného kořene **e/o* s významem asi 'od toho (pak) dále' (Ma²).

Zcela nedostatečně (2 výskyty z 21) je doloženo, jak se substantivem *kořen* zacházejí matematici. Překlenout nedostatečnost materiálové báze lze buď cílenou excerpcí, nebo pomocí korpusů ad hoc; obecně reprezentativní korpus dobrý základ nedává.

2.1.7.5.2 Účast ve frazémeh

SČFI uvádí jen *mít dobrý kořen*. Slovní spojení *kořen věci* zůstává transformovatelné do všech pádů (snad kromě vokativu), ale některé obraty mají i co do formy vyšší stupeň ustálenosti. Jak už jsem uvedl (2.1.7.1), šestkrát doložené *jsme u kořene věci* nemá ani jednou doložený tvrdý protějšek *jsme u kořenu věci*; také na internetu je poměr 23 : 0. Naopak s tvrdým tvarem je v korpusu doloženo dativní *ke kořenu věci*: 4× ze čtyř různých textů; *ke kořeni věci* ani jednou. Z toho bychom mohli vyvozovat, že v Dsg se pisatelé vyhýbají stejnému zakončení sousedních slov. Jenže na internetu je doloženo obojí: v číslech nabídnutých „za pár vteřin“ hlásí sice Morfeo 60 : 15, ale po vyloučení duplicit zbude rovnováha 14 : 14. Dativní obrat (s kolísáním) je tedy ustálený méně než genitivní *jsme u kořene věci* (výhradně s měkkou variantou), přestože korpus vypovídá jinak.

2.1.7.5.3 Poznatky o kolokacích podle WS

Připomenu, že WS nepracují na tvarech, ale na lemmatech. Většina kolokací lemmatu se týká *kořenů* v plurálu, popř. nevariantního Isg: *hluboké, historické, společné kořeny; návrat ke kořenům; vycházet z (nějakých) kořenů; člověk/lidé bez kořenů; rostlina s (nějakým/nějakými) kořenem/kořeny*.

Čtvrté nejčastější adjektivum je *litoměřický*, vytipované podle opakovaných zpráv o festivalu *Litoměřický kořen*, což má spíš cenu pro informatiku než pro lingvistiku. Ale když už jsme tuto propriální kolokaci získali, představím v ní výskyt tvarových variant; týká se ovšem jen tohoto propria, protože je pravděpodobné, že kdyby podobně nazvaný festival pořádali v Hodoníně, skloňovali by zpravodajové název jinak:

Gsg ročník/návštěvníci/pódium L.-ého kořene	5	kořenu	0
Dsg (slabá data) díky L.-ému kořenu	1	kořeni	0
Lsg na L.-ém kořenu	6	kořeni	0

Tab. 15: GDLsg propria *Litoměřický kořen*

Paradigma se tedy zdá být kolísavé: měkký Gsg, tvrdý DLsg (stav „podle BKral“); ale dat je málo a i relativní závěr se týká jen tohoto dvouslovného propria, navíc z textů, kde mohla sehrát roli reprodukce/parafráze předchozích zpráv o festivalu.

Mezi konstrukcemi s předložkou a slovesem je časté *být/stát u ...*⁸⁷ Kolísá v nich sg.-pl. *u kořenů* 16×, *u kořene* 60×, Gsg je vždy měkký. Výskyty singulárového *být u kořene (věci)* proti zpracování podle SYN2000 (viz oddíl 2.1.7.1) nepřinášejí nové poznatky. Poznatek platný podle korpusu pro *u kořene věci* – pokud Gsg, tedy měkký – platí i pro frazém *vyvrátit z kořene* 6× (častější však je plurál: *vyvrátit z kořenů* 33×). Platí i pro výrazy *výtažek/odvar/čaj/olej z kořene (kořenů)*⁸⁸ něčeho. Internetová šetření k této věci jsem však nepodnikal kvůli variabilitě podob (pořadí, vkládání), které by bylo třeba vyhledávat.

2.1.7.5.4 Poznámka o kompozitech a derivátech

Substantiva *prakořeny*, *pseudokořeny* jsou v korpusu SYN doloženy jen v plurálu (z esejistiky). K prvnímu z nich viz Č80 doklady kolísajících tvarů a vzácného Vsg.

⁸⁷ Nedá se ovšem jednoduše opsat počet nálezů, protože jsou mezi nimi i nefrazematická užití, např. *To , co člověka nutí , aby na tu tvář každou chvíli pohlédl , je způsobeno prokreslenými lícními kostmi a nevelkým , ale ostrým nosem . Vzhledem k obličejí je u kořene nečekaně široký a má v sobě něco primitivního.* Při vyšetřování pomocí manažeru Bonito nepomůže ani postcedentní genitiv, byť s odstupem, protože jsou doložena i eliptická užití jako *potom již jsme u bytostného kořene; zde jsme u kořene a nelze uhnout frází.*

⁸⁸ Plurál stojí menšinově po substantivech *výtažek* a *olej*, zatímco po substantivech *odvar*, *čaj* je doložen jen sg. *z kořene* něčeho; důvod rozdílu není zřejmý.

2.1.8 křemen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>křemenu</i>	0	15	0	3+0	0
	<i>křemene</i>	78	577	53	1+1	1
dativ	<i>křemenu</i>	0	3	1	0+0	0
	<i>křemeni</i>	0	2	1	0+0	1
lokál	<i>křemenu</i>	2	15	0	0+0	0
	<i>křemeni</i>	2	29	1	0+1	0
	<i>křemeně</i>	1	3/0	0	0+0	0

Tab. 16: Výskyty tvarů substantiva *křemen*

2.1.8.1 Doloženost

Reprezentativní korpus SYN2000 neobsahuje Dsg substantiva *křemen*. To se stát může, jde o pád obecně frekventovaný málo, a nejsou-li sémanticko-syntaktické podmínky příznivé (tak jak je tomu např. u substantiva *kmen*: viz oddíl 2.1.6.3), může zůstat nepoužitý i ve značném objemu textů. Proto jsem za směrodatná vybral data podle internetu, nejprve jen pro dativ, ale to jsem pak neshledal obhajitelným.

Nevýmluvný je i chudý historický materiál (za všechna staletí pouhých 8 dokladů), jehož hapaxy⁸⁹ jsou měkké. 3 Gsg *-u* z korpusu DIAKORP jsou všechny od J. S. Presla z jeho Lučby čili chemie zkusné a odpovídají tehdy vznikajícímu Jungmannovu slovníku, který zaznamenal jen tvrdé tvary (viz oddíl 1.2.1.4).

V BKral má slovo podobu *škřemen* (ČB5).

2.1.8.2 Gsg *křemene* ((*křemenu*))

Měkký genitiv má monopolní postavení, možná i díky školské obeznámenosti s citátem z J. Nerudy *bude-li každý z nás z křemene* (na internetu vícekrát, započteno jednou). Stává v přirovnáních, např. *poslanec Jiří Karas, lidovec jako z křemene (pokud jde o potraty, prostituci a práva homosexuálů)* (www.stud.cz, bezp.sex.004 a jinde), v popisech horolezeckých terénů, stavebních materiálů, minerálů (i z kosmu), převažuje i ve zcela

⁸⁹ Výrazem hapax legomenon (s.) se většinou míní **slovo**, které se vyskytlo jen jednou. V analýze dokladů jednotlivých pádových pozic užívám výrazu hapax (mi.) pro **tvar** doložený právě jednou.

moderních kontextech: *obsah alfa-křemene pod 0.010 mm* (www.pvtnet.cz). Jeho sílu ukazuje, že dvakrát se objevil také u propria, např. *podklady o provozovně čp. 654 pana Jiřího Křemene* (www.město-horovice.cz), ale 31 výskyty vede (*pana*) *Křemena*. Tvrdý genitiv *křemenu* se na internetu najde v neshodném přívlastku *odrůda/forma/kusy/částičky/krystaly/zrnka... křemenu*, s možným vlivem předchozí koncovky *směs granitu, křemenu a pryskyřice*; po předložkách *pomocí křemenu, u křemenu* (je tomu tak a tak), *(vrtání) do křemenu*.

Gsg -a nacházíme v korpusu SYN jen od příjmení *Křemen*, které je hojné i mezi sportovci. Příjmení vysoce převažuje i na internetu; žádný ze 3 jasných dokladů na apelativum nelze s jistotou prohlásit za pravý (je tu kreativita, atrakce apod.): viz Č81.

2.1.8.3 Dsg *křemenu/křemeni*

Tvrdý dativ je doložen ve spojeních *oproti křemenu, ke křemenu, podobající se křemenu, odpovídá křemenu*; máme však i *ke křemeni*. Příklady jsem vzal z internetu, kde je Dsg doložen hubeně, ale přece.

Pokud jde o korpusy, se subkorpusem SYNod2000 pokročíme od nul k hapaxům. Z měkkých tvarů je tu 1 Lsg *to, co jiskřilo v křemeni*, 1 Dsg *k poslednímu senu, k poslednímu habrovému listí, k poslednímu < křemeni>, zlomenému kameni, přes který vede jelení cesta* (V. Kremlíčková, Prozatím, 2002), z tvrdých tvarů 1 Dsg *Mechanické vlastnosti skla jsou závislé na přísadách, které se ke < křemenu> jako základní surovině přidávají při tavení*. (čas. Chatař a chalupář, 9/2002)

Je to tedy tvar, o němž lze usuzovat, jak by měl vypadat, ale doklady reálného úzu nedávají žádnou jistotu.

2.1.8.4 Lsg *křemeni (křemenu)*

Lokál je hojnější než Dsg, zejména *na křemeni, v křemeni*; doloženo je však i v *křemenu, po křemenu* v návodu k rozkřesání ohně: *hřbetem nože či pilníkem jezdíme po křemenu tak, aby jiskry dopadaly na troud; o (železitém) křemenu, na křemenu*.

V křemeni mohou být i zlaté žíly, jak ukazuje velký korpus SYN; reprezentativní korpus SYN2000 řetězec [Vv] *křemeni* neobsahuje. Podle internetu sděluji, že po předložce *v* vede měkký tvar 25 : 6 čili má vyšší podíl než v Lsg celkem.

Vzato podle reprezentativního korpusu SYN2000, měl by Lsg *-ě* celých 20 % a byl by bezpečně minoritní: jenže je to hapax proti 2 Lsg *-u* a 2 Lsg *-ě*. Kvantum internetových dokaldů mu přesvědčivěji dává marginální postavení, ale při charakteru dokladů (starší texty, *propria*; viz Č15) je třeba to odmítnout a Lsg *křemeně* označit za tvar v dnešních textech nenormální.

2.1.8.5 Specifické jevy lexému

Významy není třeba analyzovat: je jen jeden, stručně ‘nerost’.

V **přirovnání** *jako z křemene* (ustálené, obrazné užití) potvrzují oba korpusy měkké tvary, ale hubeným počtem výskytů (SYN2000/SYN2005): *jak(o) z křemene* 2/1 : *jak(o) z křemenu* 0/0; *internet v dubnu 2007 vypověděl stejně: *jako z křemene* 8 : *jako z křemenu* 0.⁹⁰ Kromě přirovnání *být jako z křemene* a jeho tvarově nezajímavé varianty *být jako křemen* SČFI další frazémy neuvádí.

Pokud jde o **poznatky z WS**, mezi maskuliny není snad lepší příklad, jak ukázat spíše nelingvistickou použitelnost dat z WS. Na rozdíl od slova *kořen* nekomplikuje situaci plurál a vytipovaných kolokací je tak málo, že je mohu představit v úplnosti. Kompletní WordSketch viz přílohy, str. p81; zde uvedu překlad do běžné terminologie a kolokáty seřazené frekvenčně.

shodné přívlastky: *zlatonosný, růžový, bílý, tvrdý, čistý*

Kolokace *zlatonosný křemen* signalizuje, jaký křemen se těší největšímu zájmu v publicistice; potud informační zisk spíš pro „information(al) retrieval“ než pro lingvistiku. Mezi 16

⁹⁰ Varianta s *jak* nenalezena vůbec.

výskyty s tímto nejčastějším adjektivem je 9 genitivů *zlatonosného křemene*, žádný *zlatonosného křemenu*. Také u *ružového/bílého/tvrdeho křemene* jsou jen měkké genitivy (5 z 12, 7 z 10 a 3 z 5 v obou posledních případech). Jiné ze zkoumaných tvarů se neobjevují: zbytek výskytů jsou NAsg, ojediněle Isg.

výrazy, po nichž je *křemen* v genitivním neshodném přívlastku: *krystal, kus, odrůda, zrno, kousek, podoba, zrnko, Jarmila, forma, žíla*

Veškeré doklady s překvapivou *Jarmilou* vznikly v dobových mystifikačních hrátkách se spisem Sametová Anna, jejichž součástí je rozostřená identita *Jarmila/Jarmily Křemene*.⁹¹ Doložený Gsg je jen měkký (byť to vypovídá o zacházení s propriem) a vydobytá informace je nulová. Spojení typu *krystal/kus křemene* celkově naznačují, že jiný význam, než je nerost, nebude ve hře.

precedentní sloveso: *říci* (27×)
sloveso, jehož podmětem je *křemen*: *říci* (27×)

Pokud nás zajímá, jestli neexistují nějaká slovesa (třeba *křesat*), která by s *křemenem* kolokovala, vyjdou nám WS vstříc hned nadvakrát. Ale obojích 27 výskytů je opakované oznámení *OKRESNÍ/REGIONÁLNÍ MUZEUM: Když se řekne křemen. Výstava o nejrozšířenějším nerostu ...* neboli informace je pomýlená (zvláště stran platnosti podmětu)⁹² a lingvisticky nevytěžitelná; naštěstí pro nás je také beze vztahu ke zkoumanému problému.

koordinovaná lemmata: *živec, chalcedon*

V koordinovaných spojeních se využívá jen měkký Gsg *křemene*.

precedentní předložky: *z, o, v*

Předložkové spojení *z křemene* obsahuje jen měkký Gsg. Po předložce *o* stojí častěji Asg/pl; 2 doložené tvary Lsg jsou z opakovaného názvu Feydeauovy hry *Balada o křemeni*, kde nejde o nezávislou volbu tvaru, nýbrž o citaci. Předložka *v* je ve 2 případech užita o proměně *v křemen* (Asg), doložené 3 Lsg jsou všechny měkké.

postcedenty s předložkou *v*: *frakce, sál*

⁹¹ Analyzujeme tuto dezinterpretaci. (1) Řetězec *Jarmila Křemene* je pokládán za apelativní, i přes dvě velká počáteční písmena. (2) G mi. *Jarmila* je pokládán za N f. (3) Stalo se tak 6×. Tento „omyl na kvadrát“ pak berou za zdroj svých výpisů WordSketches.

⁹² WS obecně – a lacino – ztotožňují nominativ s podmětem. Autory české adaptace WS lze odkázat na přídavek 1 B Novočeské skladby (Šmilauer 1966: 531), kde jsou odkazy na 8 míst s popisem platnosti nominativu.

Postcedenty jsou pro filologa na první pohled disparátní. Budiž, *frakce* představují *stanovení/zjišťování/hodnotu/nálezy křemene v respirabilní frakci prachu*. Jak se sem dostal *sál*? Všech 5 výskytů je avizo výstavy *Brno: Sto podob křemene v Mramorových sálech Moravského zemského muzea* – informace lingvisticky stejně nulitní jako kontext *Když se řekne křemen*, který nám WS nabídly jako slovesný kolokát.

A to je o křemeni vše.

2.1.9 křen

Tento lexém jsem prozkoumal dodatečně, protože v korpusu SYN2000 žádný signál kolísání nebyl. Korpus SYN doklady má, a to 3× měkký Gsg. 2 pocházejí z téhož textu a jdou na vrub překladu; třetí je z centrálního periodika, které má co do jazyka slušné renomé:

opus.autor=Auel, Jean M.,opus.nazev=Děti země,opus.rokvyd=1996 *Rozdrtila v malém množství vývaru kousek kořenu < křene> pro večeri . Pak začala drtit ostatní ostré kořeny a silně páchnoucí rostliny , které posbírala*

opus.autor=Auel, Jean M.,opus.nazev=Děti země,opus.rokvyd=1996 *Jestli ti nevadí pach kafru a < křene> , pak si myslím , že jsem našla něco , co udrží Vlka daleko od našich věcí .*

opus.autor=Y,opus.nazev=Hospodářské noviny, 9. 3. 2001,opus.rokvyd=2001 *syrové ryby nebo omeleta tamago , tuňák , kreveta apod . Ani tady nemá scházet obloha z < křene> wasabi a nakládaného zázvoru .*

Další příklady Gsg *-e* z internetu viz Č82. Jsou žánrově pestré a ani tam nechybějí texty z komunikačních sfér značně vysokých.

Celkový stav – veškeré tvary lexému *křen* ma. (srov. SŠJČ) jsem pochopitelně vytřídil – vypadá takto:

		SYN2000	*internet	SYN
genitiv	<i>křenu</i>	42	566	222
	<i>křene</i>	0	25	3
dativ	<i>křenu</i>	1	20	6
	<i>křeni</i>	0	0	0
lokál	<i>křenu</i>	5	49	11
	<i>křeni</i>	0	0	0

Tab. 17: Variantní tvary substantiva *křen*

Lexém je tedy zasažen kolísáním jen v Gsg. Měkký tvar tu má podle *internetu 4,2 % výskytů, takže je marginální, ale od postavení nejslabší možné minority ho dělí 0,8 %. Vyzkoušel jsem, kde by pro tento případ ležela ona magická hranice: 5 výskytů navíc, třeba jediný soubor receptů s preferovaným Gsg *-e* (za předpokladu, že by nepřibýlo *křenu*), a bylo by $30 : 5,96 = 5,0$.

2.1.10 *lupen*

Diachronní doklad kolísání může být výsledek atrakce:

vzdělání, jako by pošlo z medunného kořene, a potom vylil báni hořkého lupene (dopis V. Korandy J. Zajícovi)

V korpusu SYN se najde jen propriální *Lupene* jako Vsg ze hry J. Topola *Sbohem, Sokrate* (vyd. 2001, čs. premiéra 1991) a jednou jako Asg v dokladu

*Pro dopravu bude Hněvkov přístupný pouze objíždkou přes Hoštejn, " vysvětlil Fabián . Pěší budou mít přístup po stavební komunikaci a přes dočasný most přes řeku Sázavu . Zajištěna je také náhradní autobusová doprava . Přímá linka bude svedena přes **Lupene** . Jízdní řád zůstane zachován . "* (MFD 30. 4. 2004; jde o Moravskou Sázavu a Lupěň)

Na *internetu je mnoho slovenských tvarů *lupene* (NApl), ale žádný Gsg *-e* substantiva *lupen*. Našel by se expresivní Asg *už mám lupena*, ale není-li součástí n-kmenového kolísání Gsg, není pro tuto disertaci zajímavý.

Měkký tvar *lupeni* (DLsg?) se nenajde ani v korpusu SYN. Ale na *internetu tvar Lsg *lupeni* několik nepochybných dokladů má – viz Č83. Samozřejmě odhlížím od plurálu *Lupeni* pro různá sdružení, oddíly a party (existuje přímo adresa lupeni.parta.cz), od cizích toponym (*podle trati Petrošani - Lupeni se těží uhlí* – Rumunsko) a od *lupeni* bez diakritiky.

Tvar Lsg *-i* není kodifikovaný, ale není ani agramatický, máme-li početnou skupinu inanimat na *-en*, která kolísá mezi vz. hrad a stroj. Jediná pádová pozice zasažená analogickým kolísáním je ovšem málo na zařazení mezi n-kmeny, takže závěrečné přehledy toto

substantivum nepokryjí. Ale pokládám za povinnost o tvaru – a z hlediska popisu jazyka o unikátním případě – nepomlčet.

2.1.11 plamen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>plamenu</i>	7		2	4+0	0
	<i>plamene</i>	426		152	19+3	2
dativ	<i>plamenu</i>	3		1	1+0	0
	<i>plameni</i>	12		5	0+0	1
lokál	<i>plamenu</i>	3		3	2+1	0
	<i>plameni</i>	117		95	5+8	6
	<i>plameně</i>	0	1-2	0	0+0	0

Tab. 18: Výskyty tvarů substantiva *plamen*

2.1.11.1 Doloženost

Korpus SYN2000 dává pro popis současného kolísání dobré východisko a s jeho daty jsou proporcčně shodná i data podle subkorpusu SYNod2000. Proto se internetové šetření omezilo na tvar Lsg *-ě*, v korpusech nedoložený, u n-kmenů sledovaný.

Jak už bývá při nízkém počtu dokladů, pro Dsg je historický materiál rozporný: v BKral hapax měkký, v korpusu DIAKORP hapax tvrdý. Diachronní doklady tvrdých tvarů obecně mají opět omezenou sféru zdrojů. Tvrdý GDLsg *-u* má celkem 7 dokladů, ale 5 z nich pochází z Preslova spisu Lučba čili chemie zkusná, 1828, a 1 další z rovněž známého zdroje tvrdých tvarů (Mácha, Cikáni); zbývá jeden tvar, který sluší vzít vážněji; protože je v Lsg, uvedu ho v oddílu 2.1.11.4.

2.1.11.2 Gsg *plamene* ((*plamenu*))

Gsg *-e* je v synchronním materiálu monopolní a vede i v historickém materiálu. V BKral je to jediný užívaný tvar. Zvýšený podíl Gsg *-u* v korpusu DIAKORP vyplývá ze složení textů (viz oddíl 2.1.11.1).

Marginální Gsg *-u* se objevuje jak v neshodném přívlastku (*emblem plamenu, vyšlehnutí plamenu*), tak po předložkách (*uprostřed vrtošivého plamenu, svíčku bez plamenu, zažehnuta od mateřského plamenu*) a při genitivní rekcii (*je zapotřebí elektriky nebo plamenu*). Nelze tedy specifikovat okolnosti jeho užívání.

Ke Gsg *-a* poznamenávám, že v korpusu SYN jsou všechny doklady řetězce *[Pp]lamena* od bulharského křestního jména *Plamen*. Existence hotelu *Plamena Palace* v Primorsku, některé další balkánské výrazy (např. *Plamena pilula – erektilna disfunkcija; paliteli Olimpijskog plamena*) se postaraly o záplavu *internetových pseudodokladů ze stránek kupodivu i českých, ale hlavně univerzálních (s příponami *.net, .org, .com*). Bleskový odhad Morfea zní 1510 nálezů, relevantní výsledek dlouhého prohlížení má hodnotu 0/1.⁹³ Onen 0/1 doklad, osvětlení na té širé poušti, je z Erbena: *Na prahu tu žena stojí, celá stojí oslepena; oči pozdvihnout se bojí, nemůž zříti do plamena* (tvar motivovaný rýmem, mimo dnešní úzus, ale zaznamenal ho Jg: viz oddíl 1.2.1.4). Pravý doklad z dnešních textů jsem nenašel.

2.1.11.3 Dsg *plameni (plamenu)*

Doklady dativu jsou ve všech zdrojích dat jen nepočtené. Převaha měkkých tvarů je i zde, v jednotlivých synchronních zdrojích je různě vysoká, ale i při nejnižším podílu (SYN2000: 80 %) je Dsg *-i* tvar jasně majoritní.

2.1.11.4 Lsg *plameni ((plamenu))*

Frekvence tohoto pádu a vysoký podíl Lsg *-i* je ovlivněn způsobem, jakým se mluví o požáru, totiž že něco je *v plamenech, v (jednom) plameni*. Vzato diachronně, nebyl tento obrat tak pevný co do použitého tvaru, jak se jeví dnes: máme 2 doklady

zdálo se , že celé ležení husitské v jednom < plamenu> stojí (Český študent, 1869);
Netrvalo to malou dobu, stálo město v plamenu (píseň s nejistým autorstvím
 Znamení přiběhy, 1870–74).

⁹³ Najdou se překlapy, např. u chovatelů hřebců nebo u kynologů *uvedená plamena nesmějí nikde a za žádných okolností ...*, často bývá i *plamena diskuse* (bez diakritiky a bez *n*), popř. slovenský Gsg *plameňa* v podobě *Aku vysku plamena mam pouzit?*

Oba doklady jsou z téže doby; druhý z nich volí tvrdý tvar kvůli rýmu. – K obratu v (*jednom*) *plameni* se vrátím v oddílu 2.1.11.5.2.

Monopolní postavení měkkých tvarů může být dán i přítomností kuchařek v korpusu: jejich stereotypně opakované *na (velmi) mírném/prudkém/nízkém plameni* zakládá výsledek, jaký by korpus bez kuchařek nenabídl.

Lsg -ě: Zatímco v korpusu SYN2000 je *plameně* doloženo jen jako vadně psané *plamenně* (2×), internet má kromě řady stejných případů dvakrát *plameně* jako lokál. Jeden doklad je nejistý (Č16); druhý doklad *když však žádná více nebyla řeč o milostném plameně, byla tichá, majíc smutná líce* (citanka.cz – Hněvkovský) sice dává za pravdu tvaroslovným údajům PSJČ, pro který i Hněvkovský byl zdrojem excerptce, ale svou ojedinělostí i stářím ukazuje, že tato varianta Lsg do repertoáru dnešních tvarů nepatří.

2.1.11.5 Specifické jevy lexému

2.1.11.5.1 Poznatky z WS

Ani podle WS se *plamen* nezdá mít víc než jediný význam (SSČ: ‘hořící sloupec plynů’). Za hojnost substantiva v korpusech vděčíme zpravodajství o nehodách a katastrofách.

Pokusil jsem se ověřit aspoň sondou možné rozdíly ve volbě variant při obrazném užití; zadal jsem v manažeru Bonito dotazy na *[Pp]lamen[eiu]/ [Pp]lamen. * vášně/touhy*. Výsledek: variantní tvary 0, spojení jsou doložena jen v NAsg a v plurálu.

2.1.11.5.2 Účast ve frazémeh

V SČFI se vyskytují i obraty nezpracované jako heslo. Např. k frazému *být (hořký) j. utřejch* je uveden pro srovnání obrat *to je kušna ve vohni/v plameni*. Exemplifikace je ovšem dílem autorů, takže od takového výskytu měkkého tvaru odhlédnu, i když souhlasím s jeho užitím.

SČFI uvádí frazém *očistný plamen*. Ponecháme-li jen doklady zkoumaných tvarů, zbude ve vyhledávce z korpusu SYN 1 Dsg –

Odejdu rád , jak běloučká pilina , už unavená tolika zlem , jež musela pozřít Vstříc < očistnému plameni> Pro vás drán železem Rád zemřu místo vás Abych vás svým tělem vyrval vašim tělům (V. Páral, Milenci a vrazi, 1969)

– a 2 Lsg: *toužící už jen po očistném plameni* (z téhož Páralova díla); *s nedovzdělanými mesiáši, bez přestání omílajícími fráze o "očistném plameni nacionální revoluce"* (M. Gregorovič, Kapitoly o českém fašismu, 1995). Vidíme, že všechny použité tvary jsou měkké.

Vyjádření *být v plamenech, být v (jednom) plameni* vytváří kontinuální řadu, která se blíží frazému právě jen v plné podobě *být v (jednom) plameni*, jak ho uvádí SČFI:

být □ **v jednom o h n i /plameni** n. **bejt** □ **v jednom vohni**
(kol; nepřizn) **0** ot, neg, imp, imp neg, 1. sg
a pl; **1 též:** kond, fut; **2 též:** 2. sg a pl

Dodejme ovšem, že sloveso je variabilní: *stát, oc(i)itnout se*. V obměnách se dá použít ještě s jinými slovesy (je možné *mít něco v jednom plameni, válku lze podle esejistů udržovat v jednom plameni*) nebo i bez slovesa jako volné okolnostní vyjádření:

Kdybych si zrána zaskočil přes ulici pro žvára a při zpáteční cestě našel barák , jak plácá ručičkama < v jednom plameni> se všim mym majetkem sakumprásk vevnitř , votočil bych se bez nejmenší lítosti a šel pryč , a mohlo by mi hořet třeba i sako a poslední bůra . (A. Sillitoe, Osamělost přespolního běžce, 1965)

Doloženo je i pleonastické užití se slovesem *hořet*:

napsal krásný pamflet na Priapovu slavnou zahradu , o které není ani zmínky v dějepise , zahradu , v které bydlí polámané sochy z kamení, kde bílý míček zachytil se ve větvičkách tisu a hořel < v jednom plameni> . (B. Hrabal, Kafkárna, 1994): báseň v próze? (pseudo)citát?

Kvantifikace: Ve velkém korpusu SYN se na dotaz *[Vv] jednom plamen[iuě]* zobrazí 63 nálezů. Všechny mají *plameni*.

Na *internetu najdeme jediný odchylný doklad, ale ten do podaného obrazu kolísání zapadá:

Sotva ovse z něho vyvedeny byly, stál již také v jednom plamenu. Není pamětníka tak prudkého a rozsáhlého požáru (www.bezno.cz)

Prý je to „*Doslovný přepis sl. Adély M a r á k o v é z originálu kroniky – založené v r. 1881 řídicím učitelem Václavem Vaňkem*“. Jistě, *ovse* jsou *ovce* – ale o tvrdém tvaru není proč pochybovat: z diachronního materiálu ho známe, a zhruba z téže doby (viz oddíl 2.1.11.4).

2.1.11.5.2 Kompozitum

Doložen jsem našel jen 1 *Sebeplamen* (SYN2005; Ivan Jelínek, *V sobě letohrad*, 1998) v básni, nadto v nezajímavém A sg.

2.1.12 pramen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
genitiv	<i>pramenu</i>	23		18	0+0	0
	<i>pramene</i>	313		202	9+8	0
dativ	<i>pramenu</i>	13		9	2+0	1
	<i>prameni</i>	44		29	1+2	0
lokál	<i>pramenu</i>	24		5	2+0	0
	<i>prameni</i>	51		24	0+0	0
	<i>prameně</i>	0	2	0	0+0	0

Tab. 19: Výskyty tvarů substantiva *pramen*

2.1.12.1 Doloženost

Tak jako u substantiva *plamen*, i pro *pramen* nabízí korpus SYN2000 plastický obraz. Porovnáme-li ho však s daty ze subkorpusu SYNod2000, jsou tu patrné změny u DLsg ne snad jen v procentech, ale i v postavení na frekvenční škále, a tyto změny přibližují frekvenční poměry u substantiva *pramen* poměrům u ostatních mužských n-kmenů. Podrobněji to osvětlím v příslušných oddílech.

Všimáme-li si v oddílech Doloženost celkového stavu, upozorním na obr. 9–11 v příloze 7.10, str. p71–p72. Rozložení měkkého tvaru *[Pp]rameni* v korpusu SYN2000 je rovnoměrné, v beletrii hustší. V témž korpusu je rozložení tvrdého tvaru *[Pp]ramenu* znatelně řidší a kulminuje v publicistice, kde ovšem najdeme také nejvíc propria *Pramen* (viz oddíl 2.1.12.5.4). V subkorpusu SYNod2000 je vidět, že tvrdého tvaru v beletrii citelně ubylo a převaha jeho užívání v publicistice je ještě výraznější; proprium *Pramen* nechybí ani zde,

protože zbytková existence tohoto podniku, za socialismu největší firmy obchodu s potravinami, trvá i přes hranici tisíciletí a jsou s ní spojeny kauzy sledované tiskem.⁹⁴

Z historického materiálu je extrémně chudá BKral; slovo samo se tu používá, ale téměř se nevyskytuje ve zkoumaných tvarech. Diachronní materiál ukazuje pestré poměry: pouze měkký Gsg, pouze tvrdý Lsg a vyrovnaný stav (ovšem při chudých dokladech) v Dsg.

2.1.12.2 Gsg *pramene* (*pramenu*)

Gsg *-e* převažuje ve všech zdrojích dat, pokud je doložen (v BKral 0) a pokud není tvarem jediným (dia). Jasnou převahu má i ve frazémeh (viz oddíl 2.1.12.5.3).

Pro Gsg *-u* je posun SYN2000 → SYNod2000 nevýznamný (6,8 → 8,2 %), takže tento tvar si uchovává výrazně minoritní postavení.

Gsg *-a* je jev marginální, ale protože se v příručkách neuvádí a nevyskytuje se ani ve velkém korpusu SYN, zabere trochu místa představení jeho existence podle *internetu. Najde se tam jeden doklad doklad pro filologa sice sympatický –

(nicméně uvádí Gebauer ve své Historické skladbě na str. 601 dva doklady? "vizu tě stojě" bez udání pramena a "uzřela obraz syna božieho na kříži pně" z Pass. 23)

–, ale z nevěrohodného zdroje. Jsou jím stránky s textem, jímž PhDr. J. Endres (text je datován *V Malé Morávce dne 11.12.1971*) filologicky obhajuje pravost Rukopisů. Nic proti tomu, ale vidíme-li za slovem *doklady* otazník místo čekané dvojtečky, stojí-li v internetovém textu *Flaššhans*, latinsky *in aqua perive* (m. *perire*) apod., je těžké věřit, že v sekvenci *pramena a* odpovídá tvar Gsg záměru autora.

Našly se dále 2 doklady toho, že je-li *pramenem* míněna osoba-zpravodaj, může získat životné tvary, ale jeden z dokladů vypadá spíš na atrakci (Č84). Pak je tu doklad ze stránek nejspíš bratislavské cestovní kanceláře (www.ckpressburg.cz), který se týká termálního

⁹⁴ Srov. *Pramen původně patřil Agrobance . Po sérii majetkových přesunů ale už ke konci roku 1998 držely přes 90 % akcií tři firmy z daňových rájů (zbytek měli drobní akcionáři) , každá zastoupena makléři z Global Brokers . V listopadu 1998 se sešla velmi podivná valná hromada Pramenu : měla totiž jediného účastníka ,*

bazénu v Liptovském Jánu: *vstup do krytého bazénu s termální vodou z léčivého pramena Rudolf*; může jít o vliv slovenské předlohy (z *prameňa*). Ale našly se i domáctější doklady (viz opět Č84); vliv nářečních tvarů, pokusy o disimilaci ani chyby vyloučit nelze.

2.1.12.3 Dsg *prameni* (*pramenu*)

Dativ tohoto substantiva se v korpusu SYN2000 vyskytuje o něco častěji než u jiných zkoumaných substantiv zejména proto, že *k prameni* se chodí, vede tam cesta apod.: např. *plamen* v takových kontextech nefiguruje. Podle tohoto korpusu má Dsg tvrdé tvary téměř ve čtvrtině případů, ale zdá se, že v tom odráží dobu 90. let a že se vrací převaha měkkých tvarů: srov. oddíl 2.1.12.1 a zejména výskyty podle subkorpusu SYNod2000 ve vstupní tabulce.

Měkký DLsg *-i* je v korpusu SYN2000 rozložen se vzácnou rovnoměrností, jak ukazuje příl. 7.10, str. p71, obr. 9. Ke kontrastnímu DLsg *-u* srov. oddíl 2.1.12.1 (*Pramen*).

2.1.12.4 Lsg *prameni* (*pramenu*)

Postavení Lsg *-i* v celkových údajích o frekvenci pojišťuje frazém *žába na prameni* (viz oddíl 2.1.12.5.3). Ale nehledě na to, subkorpus SYNod2000 vykazuje silně oslabenou pozici Lsg *-u*. Při prvotním významu 'zřídlo' se podle tohoto subkorpusu užívají výhradně měkké tvary, zatímco z 5 výskytů Lsg *-u* 2 představují obrazná užití (*o materiálním/formálním pramenu práva*), 1 název filmu (*Roli Grétky v Pramenu života si tak trochu vysnila*), 1 název potravinářského podniku a 1 název časopisu (viz oddíl 2.1.12.5.4).

Lsg *-ě*: Všehovšudy dva skutečné výskyty tvaru *prameně* na internetu uvádím a komentuji pod Č22. Pokud uznáme existenci této varianty, bude to varianta zcela marginální.

2.1.12.5 Specifické jevy lexému

2.1.12.5.1 Poznatky z WS

Ve většině spojení, která WordSketches pro lemma „pramen“ produkuje (při implicitním nastavení minimální četnosti 5), je užit plurál, a to přesto, že nepoměr mezi tvary obojího čísla se u zkoumaných tvarů nezdá být nijak dramatický:

[(lemma="pramen") & (tag="...S[236].*")] – 2302 výskytů,
[(lemma="pramen") & (tag="...P[236].*")] – 5719 výskytů.

Možná je to právě tím frekvenčním prahem, že jisté obraty jsou ve WS vidět jen s měkkým tvarem, např. *z pramene* i *z léčivého pramene* apod. Při „prec=voda + z + lemma=pramen“ (nejčastější takový precedens, 140 výskytů) je Gsg *pramenu* zastoupen jedinkrát v kontextu

Nejdřív se Stephanií vypili mléko z ořechu a teď naplnil skořápku čerstvou vodou z nedalekého malého pramenu . I když se to zdá neuvěřitelné , Stephanie byla po tolika hodinách plavání a máčení ve vlnách Pacifiku dehydrovaná (N. Robinson, Pobřežní hlídka a Loď lásky – čili čtivo překládané ve velkém)

Pomineme-li četné Gpl, je ve všech zbývajících 47 výskytech Gsg měkký tvar *pramene*. To má závažný důsledek pro celkový obraz systému. Jestliže se zavedením frekvenčního prahu zmizí většina beztak minoritních tvrdých tvarů Gsg, pak přestanou být vidět typické kontexty, v nichž by uživatelé upřednostňovali tvrdý Gsg. Tvrdý tvar se pak objevuje jen jako náhodná odchylka od poměrně pevné normy.

Zajímavá konkordance je „prec podle + lemma=pramen“ pro nejčastější (33) lemmatické znění precedentu „být“. Kromě jediného výskytu jevu zde sledovaného (*je podle stejného pramene největší smlouvou*) je všech zbývajících 32 výskytů typu *podle (nějakých) pramenů* (plurál). Role slovesa *být* je tu různá (sloveso pomocné i sponové), ale to není relevantní; důležité je, že se ve frekvenčně vysokém počtu tvarů chová jako příklonka a právě proto se jeho tvary ocitají před obratem *podle (nějakých) pramenů*). Sekvence „prec podle + lemma=pramen“ může vypadat jako gramatická struktura jen pro WS, které pracují mechanicky na lineárním kontextu: při slovosledu *byl podle hodnověrných pramenů* započítají precedens *být*, při slovosledu *podle hodnověrných pramenů byl* se pochopitelně hledá jiný precedens; podobně *je na vládě, aby se počítá, na vládě je, aby se nepočítá*; oboustranně (prec podle+lemma=pramen post) WS nepracují. Taková „jednostranná“ informace o souvýskytu s *být* je spíš matoucí. Kromě toho WS potlačují nálezy se slovesem

být, které se vyskytuje téměř u čehokoli, a za nejasných okolností (předložkové výrazy? jen předložkové výrazy?) je přece jen kvantifikují.

2.1.12.5.2 K významové diferenciaci

Významy podle SSČ (citováno zkráceně): **1.** *podzemní voda vyvěrající na povrch; někdy počátek vodního toku; přen. věčně tryskající p. života*; **2.** *to, odkud n. z čeho něco pochází n. je odebíráno; zdroj, původ: P. název podniku státního obchodu potravinářským zbožím*; **3.** *spis, listina ap. poskytující materiál, doklady pro něj. bádání ap.*; **4.** *tekutina volně v úzkém pruhu plynoucí; proud 2; přen. p. světla (Heyd.)* **5.** *seskupení něčeho dlouhého a tenkého; dlouhá, tenká složka něčeho spleteného: zlaté p-y vlasů; text. rovnoběžně uspořádaná vlákna; tech. vlákna n. dráty spirálovitě stočené ve svazek*; **6.** *les., dřev. několik vorů spojených za sebou*

Diskuse: Význam 6 jsem v současných textech nenašel. Pod význam 2 se mi zdá patřit i přenesený *pramen života*, který však je zařazen pod význam 1. Významy 1 a 4 mají význam jak konkrétní, tak přenesený; zohlednění těchto rozdílů by znamenalo rozdělit materiál nejméně do 6 podskupin, z nichž některé by byly prakticky bez dokladů (srov. níže); po zkušenosti s distribucí podle významu u substantiva *plemeno* (viz příl. 7.14) jsem na tak podrobné rozdělování rezignoval.

Přestavím zjednodušené třídění pro 4 významy tvrdých a měkkých tvarů společně:

	zřídlo	proud	text	shluk
<i>pramenu</i>	19	2	14	0
<i>pramene, prameni</i>	35	0	8	1

Tab. 20: Tvary substantiva *pramen* při různých významech

Zřetelná inklinace k tvrdým tvarům je u textového pramene, kde jsou měkké tvary v minoritě se 36,4 %. Naopak při primárním významu 'zřídlo' (odkud pramení voda nebo odkud v přeneseném smyslu něco vychází, pochází apod.) mají zhruba totéž postavení tvary tvrdé s 35,2 % a majoritu mají tvary měkké. Zbývající dva významy jsou doloženy jen slabě.

2.1.12.5.3 Účast ve frazémehch

Gsg *-e* vystupuje podle korpusu SYN2000 jako jediná varianta ve frazémehch z *dobrého* apod. *pramene*. Ve velkém korpusu SYN jsem zadal dotaz (*[word="[Zz]"]?* *[word="pramen[eua]"]*);⁹⁵ frekvenční distribuce tvarů slova *pramen* ukázala, že mezi 313 nálezy je 304× *pramene*, 9× *pramenu*. Podle těchto údajů představuje tvrdý tvar 2,9 %, takže je marginální. Oněch 9 nálezů s komentářem viz Č85; dokladů je ve skutečnosti jen 8 (novinové texty se opakují), 2 z nich jsou nefrazematické, 1 propriální a 1 kvazipropriální, 1 představuje jiný frazém, 1 vypadá na atrakci, takže k diskusi zbudou 2 případy. O kontextu z *termálního pramenu* platí, že tato kombinace s adjektivem má měkké tvary v jasné převaze 7 : 2 výskytům. Kontext z *citovaného pramenu* v přesně stejném lexikálním obsazení protipříklad nemá, ale obecnější dotaz *[Zz] . *ho pramene* poskytne 144 protipříkladů s měkkým tvarem; z nich je 51 o *pramenu* textovém. Odchytky jsou tedy nevýznamné a zjištění podle korpusu SYN2000 platí.

Kolokace *pramen živé vody* má v korpusu SYN 14 výskytů zkoumaných tvarů. Všechny jsou měkké a potěší nás korpusová přítomnost textu, který je pro tento obrat zdrojový (*Já jsem alfa i omega , začátek i konec . Tomu , kdo žízní , dám pít z < pramene živé vody > zadarmo;* Nový zákon – liturgický katolický překlad, 1998). Méně potěší, že 12 z těchto nálezů pochází ze stereotypního kontextu televizních programů zveřejňovaných v MFD 1993 (ČT 2 08.00 U < *pramene živé vody* > (7 .) 08.30 *Tip na výlet*); ještěže sedmé pokračování bylo v korpusových textech z MFD 1993 poslední. Slovosled *pramen vody živé* je sice doložen 2×, ale s tvary, jaké nás nezajímají.

Ve frazému *žába na prameni* se používá podle korpusu SYN2000 jen měkká koncovka. Podle internetu sedá *žába* někdy i *na pramenu*, zejména je-li frazém rozvitý nebo kříží-li se s jiným frazémem (Č20).

Tyto poznatky jsou v souhlasu se zjištěními z oddílu 2.1.12.5.2, protože *pramen živé vody* i *žába na prameni* vycházejí, třeba obrazně, z významu ‘zdroj’, zatímco význam ‘textový pramen’ (metonymicky se jím myslí i osoba poskytující informace) vykazuje odlišné preference.

⁹⁵ Tj. slovo *z* – možná jedno slovo mezi – některý z příslušných tvarů substantiva *pramen*.

Srov. také tautolexémické obraty v oddílu 2.3.3.

2.1.12.5.4 Propria a propriální kompozita

(1) Několikrát – a vždy měkce – je doložen **klub/hospoda U (dobrého) pramene**. V Hrabalově Pábení se pak objevuje zástupně i jednoslovné *v zasklených dveřích Pramene* apod., ale míněna je právě ona hospoda; srov. pozn. 97.

(2) Unikátním případem je užití jako **krycí jméno**, např. *dle Pramene není ministr v tomto případě pouhou postavíčkou* (několikrát v LidN 1996; tato osoba prý měla mj. sledovat J. Luxe). Nabízí se otázka, proč se takový Pramen neskloňoval důsledně podle „pán“ (jak vidíme mj. u příjmení *Ječmen, Křemen*); proprializace je v tomto případě příležitostná a tvary běžné u apelativa se ukázaly být silnější.

(3) Také při **historickém názvu časopisu** je doložen měkký tvar: *v Kmeni, Prameni, Proletkultu* (z vydavatelské zprávy k Fučíkově Reportáži, 1995); měkký tvar byl možná zvolen i pro kontrast k *Pramenu* v následujícím bodě.

(4) Naopak převážně tvrdě se skloňoval národní/státní **podnik Pramen**, který provozoval prodejny potravin: v Čechách se chodívalo *do Pramenu*, nakupovalo se *v Pramenu*;⁹⁶ na Moravě se však užívaly také/výhradně podoby *do Pramene, v Prameni*. (Navíc v oblastech, kde je *prameň, prameňa*, býval i genitiv *do Prameňa*.) Doklad ze Škvoreckého Hovorů s Okt'abrinou *A jak to, že tady stojí černý na bílým, že třetího května devatenáct set padesát osm řekla v prodejně Pramene ve Vítkově ulici, že soudruh prezident je vůl? sice svým obsahem odráží dobové (pražské) reálie, ale volba tvaru tomuto časoprostoru neodpovídá.*⁹⁷ V korpusu je *Pramen* doložen nejen v textech z éry socialismu; začátkem 90. let se s akciemi tohoto podniku čile obchodovalo: *akcie Pramenu v kuponové privatizaci; ředitel/prodejny Pramenu; u mlékárny i Pramenu*. Mohlo by se zdát, že Respekt (1996) učinil pokus o

⁹⁶ Srov. i využití v rýmu: *pak naproti v Pramenu mi koupíš Plzeň* (sic) *chlazení* (písničky skupiny Rangers – Plavci, SYN2000).

⁹⁷ Pamětník Hrabal ve svém Pábení pozoruhodně kolísá: *v zasklených dveřích Pramene – ve výkladní skříni Pramenu – jde si na kyselou rybičku do Pramene*. Možná Hrabala ovlivnil název hospody *U dobrého pramene* (nebo jde o název sám v zástupném zkrácení); srov. v textu bod (1).

deklinací odlišení nově vzniklého ekonomického subjektu: *Ředitelem nově utvořeného Pramene je naproti tomu pan Kumpf, dříve ředitel původních Potravín;*⁹⁸ *nomenklaturní kádry z nového Pramene jezdí na exkurze do Holandska*; nemáme však ověřeno, zda tu pisatel neuplatnil své regionální jazykové povědomí. K tomu, že název podniku *Pramen* je nepotěšitelně jev stále živý, srov. v oddílu 2.1.12.1 citaci v poznámce.

(5) Tvrdé tvary (aspoň v Čechách) převládaly a převládají u kompozitní značky piva **Staropramen** a nověji i **Zlatopramen**. *Staropramen* má v korpusu převážně tvrdé tvary (17 : 3); z měkkých tvarů je zastoupen jen genitiv *sklenice/export/výstav Staropramene*.⁹⁹ Na internetu se Dsg *-i* vyskytl dvakrát u rafinovanějších pisatelů (Č21). Lsg *-i* zastoupen není. – *Zlatopramen* je v korpusu SYN2000 doložen jen z Práva (a kdyby tam tohoto deníku nebyl aspoň jeden ročník, 1998, nebyl by tam ani tento lexém). Oba doložené genitivy jsou tvrdé (*výrobce známého Zlatopramenu a Břežňáku; Velká cena Zlatopramenu na horských kolech*), dativ ani lokál se nevyskytly. Také na internetu má Gsg *-u* desítky výskytů proti ojedinělému Gsg *-e*; u něho 2× jde o název turnaje v pétanque *O soudek Zlatopramene*, pořádaný v Lipníku, a to překvapivě ne nad Bečvou čili na Moravě, nýbrž na Mladoboleslavsku. Měkký DLsg *-i* není doložen ani na internetu; při značce piva jde v porovnání s genitivem o pády užívané jen vzácně.

(6) **Interpramen** je označení chomutovské firmy; v korpusu SYN jsou jen 3 doklady v nominativu jmenovacím. **Expramen** podobně: jediný nezajímavý doklad). Substantivum **protipramen** je v korpusu SYN doloženo jedinkrát, v nezajímavém tvaru, a nadto kontext může být koruptní:

Z čeho čerpáte energii ? Máte v tom cosi společného s Boštíkem . protipramen a tančící pramen z 19 . 6 . , Heinricha von Kleista s Vaším modrým Matissem s příloženou pohlednicí Riviéry z 30 . 6 . , není vám zle , pane ? z 28 . 6 . 93 . (M. Vaculíková, Drahý pane Kolář ..., 1999)

⁹⁸ Jedna z podob mnohokrát reorganizovaného národního/státního podniku zněla *Pramen Potraviny*.

⁹⁹ Nedávno jsem si všiml *Hospody U Staropramene*, necelých sto metrů od smíchovského pivovaru. Takový tvar tak blízko „u zdroje“ mě zviklal, a protože mám v pivovare známé, zkusil jsem dotazování. O pivu se prý v provozu slyší obojí: *další várka staropramenu/staropramene*; ale častější je *ředitel/vedení Staropramenu* ‘podniku’.

Propria se ve srovnání se stejně znějícími apelativy chovají někdy svébytně; modely jejich chování (pokud se tu nějaké modely uplatňují) jsou složité¹⁰⁰ a nepopsané. Jsou-li však tvary jak při apelativním, tak při propriálním užití rozkolísané, můžeme předpokládat vzájemné ovlivňování – v tomto případě zvýšený podíl tvrdých tvarů i u apelativa *pramen*.

2.1.13 *prsten*

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia
genitiv	<i>prstenu</i>	115	163	142	0+5
	<i>prstene</i>	1	15	0	0+0
dativ	<i>prstenu</i>	0	19	3	0+1
	<i>prsteni</i>	0	0	0	0+0
lokál	<i>prstenu</i>	31	39	19	2+1
	<i>prsteni</i>	0	0	0	1+0

Tab. 21: Výskyty tvarů substantiva *prsten*

Toto substantivum se mezi kolísajícími nověji už neuvádí. K přezkoumání mě vedlo mj. tvrzení, že „substantiva *prsten*, *řemen* a *třmen* přešla v dnešním úzu úplně ke kmenům na *-o*“ (Vážný 1970: 83), které pro slovo *řemen* neplatí.

Je ovšem otázka, zda substantivum *prsten* v češtině vůbec kdy patřilo k n-kmenům v plném rozsahu jejich kolísání. Gebauer 1894: 407 je sem řadí s oporou ve stsl., ale sám uvádí na s. 408 ze všech pádů jen doklady na tvary Gsg,¹⁰¹ a to dva, oba ze Zjevení sv. Brigidy: *miesto pr[st]ene, nesně prstena* (a z těch je vlastně jen první tvarem měkkým). Novější doklady Gsg *-a* jsem nenašel – s výjimkou neplatného dokladu takto užitého přijmí, když dva vyslance *do Kutné Hory poslali, Havla Prstena a Matěje Blažka* (Komenský, *Historia o těžkých protivenstvích*). V korpusu DIAKORP se z měkkých tvarů *[Pp]rsten[ei]* našel jediný, a to Lsg:

Tehdy jemu anděl odpověděl, ktož melé dubové nese na pravé ruce v <prsteni> tak, že by se to melé holé ruky dotýkalo, toho nikdy nemoc padúcie nepopadne. (tzv. lékařství neznámého františkána, pol. 15. stol.)¹⁰²

¹⁰⁰ Už jsem zmínil (v oddílu 2.1.4.2) případ *mráz* × *Mráz*. Máme však případy podstatně složitější. Například se chodilo a chodí *do Sokola* (podle apelativa, i přes zneživotnění), ne *do^xSokolu*; necvičí se v *^xSokolu* a už vůbec ne v *^xSokolovi*, nýbrž silou tradice v *Sokole* (apelativum podle vz. „pán“ by takový lokál vůbec mít nemělo); katolíci sice chodívali *do Orla*, ale cvičili v *Orlu*. K podobným nevyzpytatelnostem srov. Šimandl 2000: 63–64.

¹⁰¹ Je pravda, že v Gebauerově textu s dalšími pády ubývá uváděných dokladů, které pak končívají u *k-* (*kámen*).

¹⁰² *Melé* je stč. podoba *jmělí*, srov. ČJA2: 202 pod *melí*.

Výběr z internetových nálezů představím zejména proto, že na internet se může podívat kdekdo, a ohlásí-li mu vyhledávač Morfeo např. k přesně zadanému tvaru *prstene* 265 a *prstenu* 26 645 odkazů,¹⁰³ měl by uvážit, čím všim je způsoben výrazný nepoměr jak mezi oběma odhady vyhledávače, tak mezi jeho odhady a údaji ve vstupní tabulce.

Pokud jde o převahu Gsg *-u*, pokusil jsem se oslabit zkreslení vzniklé mnoha sty výskyty *Společenstva prstenu*¹⁰⁴ za situace, kdy existují celé domény věnované tolkienovské četbě, filmům a gamesám. Tomuto i dalším opakujícím se výrazům (*Otcové prstenu*, *zničení prstenu*, *Dům U zlatého prstenu* v Praze i v Olomouci, *galerie U prstenu*) jsem započítal po jednom výskytu, protože při nich nelze odlišit živé užití od reprodukování; mějme však na paměti nesporný formativní význam těchto tvrdých tvarů, a to jak obecně, tak při opětovném používání a obměňování tolkienovských výrazů – např. *Unese George Bush tíhu prstenu moci?* (www.reflex.cz). Také v subkorpusu SYNod2000 představuje 62× *Společenstvo prstenu* (plus 2× *Společenství prstenu*) 42 % výskytu Gsg *-u*. Dnešní autoři/překladaelé ho volí i pro starobylé reálie; viz Č23.

Jediný výskyt Gsg *-e* v korpusu SYN2000, *jako diamant do prstene* (J. Zábrana, *Celý život*), se zdá vypovídat o tom, že jde o jazykový prostředek odcházející generace. Na internetu je zdánlivě mnoho desítek nálezů tvaru *prstene*, ale při bližším ohledání zjistíme, že většinu tvoří plurál ve slovenských textech (*prsteň*, *-ňa*, pl. *prstene* [-ně]). Kromě toho narazíme na multiplicitní komerční nabídku tolkienovského prstenu, v níž se praví *Výška šíny prstene: 7 mm*. V početně zastoupené tolkienovské tematice tvary kolísají i v těsném sousedství: viz Č24. Měkké tvary volí pisatelé na základě svého povědomí odchýlně proti několikrát vydanému překladu trilogie.¹⁰⁵ Najdeme je i jinde v žánru fantasy, zvláště při navazování na báje: viz Č25. Ojediněle se tvar *prstene* najde v historismech (dům *U zlatého prstene*), v realitní nabídce, u klenotníků a antikvářů, popř. v onkologii; doklady viz Č26. Lsg *-i*, *mordorský nápis na Prsteni*, je zcela ojedinělý. Zbytek domnělých výskytů tvoří slovenské texty a substantivum *prstění* ('sexuální ukájení pomocí prstů'), psané bez diakritiky.

¹⁰³ Dostal jsem pak ve skutečnosti rovný 1000 čili šestadvacetapůlkrát méně; srov. d. cit. v pozn. 4.

¹⁰⁴ Také *pan prstenu*, tj. *Pán Prstenů* v internetových prostředích bez diakritiky (záhlaví stran, chat aj.).

¹⁰⁵ Prošel jsem jeden díl překladu (J. R. R. Tolkien, *Pán prstenů*. I. – *Společenstvo prstenu*. Přel. S. Pošustová. MF, Praha 1990) a našel jsem výhradně tvrdé tvary: *O nalezení prstenu* (nadpis); *všechno o Prstenu a o Glumovi*; *s pomocí prstenu*; *vlastnictví Prstenu*.

Na vyhledávání Gsg *-a*, který ani ve velkém korpusu SYN zastoupen není, jsem rezignoval do doby, než internetový vyhledávač bude s to nenabízet mi při zadání „v jazyce čeština“ texty slovenské a jihoslovanské; srov. oddíl 2.1.11.2.

Substantivum *prsten* je tedy zasaženo kolísáním n-kmenového typu prakticky jen v Gsg.

2.1.13.1 Poznatky z WS

U tohoto lemmatu ukazují WS obzvlášť názorně zkreslení dané opakujícími se proprii, jak ukážou dva příklady.

(1) Celá vytipovaná struktura „prec + u + lemma *prsten*“ neobsahuje jiné precedenty než *galerie, dům a Dom*,¹⁰⁶ kde ten poslední je chybné lemma reprezentované tvary *Domu* 9× a *Domem* 1×. Jde tedy vždy o *Galerii/Dům U z/Zlatého prstenu*, kde propriální charakter nedává volbu tvaru. Podobně vypovídá i případ (2).

(2) Ve struktuře „a modifier + lemma *prsten*“ frekvenčně vede adjektivum *zlatý* (787×). Vybereme-li pomocí manažeru Bonito v odpovídajícím korpusu SYN řetězec *[Zz]latého prsten[eu]*, dostaneme 117 výskytů. Z nich je 99 proprium *U zlatého prstenu*. Ve zbylých 18 jsou i tak tři propria, např. *v blízkém sousedství Zlatého prstenu*; ostatních 15 případů představuje tvrdý, v případě tohoto substantiva základní Gsg *prstenu* v apelativním užití.

Zkreslení tu má význam hlavně teoreticko-metodický: dokumentuje nutnost bedlivě zkoumat – zejména při hojných výskytech – možné zkreslení proprii a opakujícími se textovými figurami, které (zatím) nejsou standardními frazémy (např. slogan). Je vážná otázka, zda by tyto jevy – které v řadě případů dávají vznik závažně zkreslým statistikám – neměli eliminovat tvůrci obslužného korpusového softwaru.

2.1.13.2 Kompozita a deriváty

¹⁰⁶ K tomuto lemmatu srov. příslušné heslo v příručce JZsNV.

Negace *neprsten* je součástí obratu *prsten neprsten*, kde se vyskytuje v nezajímavém tvaru. Kompozitum *trojprsten* je doloženo jednou – a opět v nezajímavém Nsg – z popisu hledané osoby:

*Martínek je asi 170 cm vysoký , zavalitější postavy , vyholen , a je opálený . Zvláštní znamení - mohutné zlaté šperky na krku , robustní zlaté prsteny , **trojprsten** ve tvaru amerického dolaru . Přes celou zadní stranu hlavy až k uším má vytetovaného netopyra . Veškeré informace mohou lidé oznámit na linku tísňového volání 158 .
(Právo 15. 10. 2004)*

(Takže aspoň víme, kdo trojprsteny nosí, a dáme si na ně pozor.)

2.1.14 přeslen

U tohoto substantiva, které má podle příruček tvary vz. hrad, jsem zaznamenal, a to jen na *internetu, jediný doklad kolísání v jediném pádu. Je jím jako obvykle měkký Gsg:

*vniknou do baze jehlice a posunují se až do konce výhonku, kde se zavrtají do prvního **přeslene** jehlic (lesprac.silvarium.cz)*

2.1.15 pupen

Začnu dokladem z korpusu SYN:

*Postup : 1 . Stadium neuruly nebo **ocasního** < **pupene** > drápatky (*Xenopus laevis*) zbavíme nejprve slizových obalů ve vodném roztoku 1,5 % cysteinu (J. Paleček, Biologie buňky, 1996)*

Tento doklad se dá najít i v korpusu SYN2005, ale nenašel by se v subkorpusu SYNod2000. Patří vlastně k obrazu jazyka z období, které pokrývá korpus SYN2000; tento první reprezentativní korpus proto není zcela spolehlivým zdrojem všech informací o jazyku doby, kterou chtěl reprezentovat, ani v oboru tištěných textů – zejména ne, co se v nich neúčilo. Ostatně jediný doklad v dalším korpusu nezakládá významný poznávací pokrok.

Přitom jsem našel 48 dalších dokladů Gsg -e: viz Č86. Jsou z *internetu a pocházejí z textů vzniklých na vědeckých a univerzitních pracovištích, zejména (mikro)biologických,

z prováděcí vyhlášky na portálu veřejné správy – až potud jde bez pochyb o texty, jaké zasluhují respekt; dále z informativních textů k alergiím, z textů od pěstitelů, od myslivců, od milovníků čaje aj.

K diachronnímu materiálu vysvětlují, že se většinou užívala podoba *pupenec*; tak i v BKral. Našel se jediný historický doklad měkkého tvaru, a to v korpusu DIAKORP:

*A hle - růže kvete a již bujně pučí , svatá z ní potěcha v srdce dívky zvučí . A lístek po lístku z **pupene** se vine - běda , běda , srdce , její květ zas hyne .* (Český študent, 1869)

Výsledná tabulka synchronních nálezů vypadá takto:

		SYN2000	*internet	SYN
genitiv	<i>pupenu</i>	5	194	25
	<i>pupene</i>	0	48	1
dativ	<i>pupenu</i>	0	10	2
	<i>pupeni</i>	0	0	0
lokál	<i>pupenu</i>	7	35	9
	<i>pupeni</i>	0	0	0

Tab. 22: Výskyty tvarů substantiva *pupen*

Také toto substantivum je tedy zasaženo kolísáním jen v Gsg, jenže významněji než jiná substantiva, u nichž je základní situace podobná, ale Gsg *-e* je (silně) marginální, pokud jeho úzus vůbec uznáme za prokázaný. U substantiva *pupen* má měkký Gsg s 19,8 % výskytů podle *internetu postavení varianty minoritní.

2.1.16 řemen

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia
genitiv	<i>řemenu</i>	29	304	10	0+0
	<i>řemene</i>	18	355	5	0+0
dativ	<i>řemenu</i>	1	26	0	0+0
	<i>řemeni</i>	1	2	1	0+0
lokál	<i>řemenu</i>	17	84	6	1+0
	<i>řemeni</i>	66	98	11	1+0
	<i>řemeně</i>	0	2	0	0+0

Tab. 23: Výskyty tvarů substantiva *řemen*

2.1.16.1 Doloženost

Data podle internetu jsem vzal za směrodatná hlavně kvůli hapaxům pro Dsg v korpusu SYN2000. Ostatně v subkorpusu SYNod2000 je doloženost ještě slabší.

Opět se setkáváme s otázkou, jako váhu mají data podle celkově reprezentativního korpusu pro některé konkrétní a nijak masivně zastoupené tvaroslovné jevy. Procentní poměry mezi tvary tvrdými : měkkými mají buď rozdílné proporce (srov. *břemeno*), nebo jsou přímo protikladné:

	SYN2000	internet
genitiv	61,7 : 38,3	46,1 : 53,9
dativ	50 : 50	92,9 : 7,1
lokál	20,5 : 79,5	46,2 : 53,8

Tab. 24: GDLsg substantiva *řemen* v korpusu a na internetu

Z obrázků 6–7 v přílohách, str. p70, je zřejmé, že tvary Gsg *-e* i GDLsg *-u* jsou doloženy převážně z odborných textů, trochu z beletrie; publicistika je velmi slabě zastoupena pro tvar *řemenu* a zcela chybí pro tvar *řemene*. I pro tuto nevyváženost jsou data podle internetu přijatelnější.

Chceme-li zkoumat tvary slov pro všední věci, které jsou ve velkých korpusech doloženy málo, bylo by nejlépe vytvořit korpus ad hoc z textů, v nichž se s nimi opravdu zachází: s *křemenem* hlavně v mineralogii a sklářství, s *řemenem* v některých strojích a zejména při chovu psa, se *třmenem* při jízdě na koni a také v autoservisech, s *vemenem* při chovu zvířat, která se dojí apod.

Můžeme jen litovat, že téměř nemáme historický materiál. Hapaxy pro Lsg viz 1.2.16.4. BKral neobsahuje zkoumané tvary.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Např. plurál je ve známém úryvku z Mk 1,7 podle Zografského kodexu *jemuže něsmь dostoinъ poklonъ se razdrěšiti remene sapogu jeho*.

2.1.16.2 Gsg řemene/řemenu

Gsg *-u* poznamenal jako jediný tvar Jg. V dobovém článku k otevření petřínské rozhledny (1891) se fungování výtahu aneb vytahovadla popisuje slovy

Přešínování řemenu děje se pákou p (www.rodinaonline.cz – časopis Naše rodina)

– při nedostatku diachronního materiálu nelze rozpoznat, zda se tím navazuje na obrozenské tvrdé tvary n-kmenů nebo zda je to doklad rodícího se odlišování technického *řemenu*. Na internetu je např. spojení s nevlastní předložkou *pomocí řemenu* doloženo 8×, *pomocí řemene* jen 2×; *včetně řemenu*, běžné v cenících, vede dokonce 8 : 0.¹⁰⁸ Zdá se, že zejména pro řemen k pohonu a pro řemen jako příslušenství k nějakému výrobku se uplatňuje Gsg *-u*. Ale získaná data jsou rozporná. V přívlastkových spojeních, kde přívlastky určují význam technického řemenu (vlastně *řemene*) vede podle WS a podle korpusu SYN naopak Gsg *-e*: viz oddíl 2.1.16.5.1.

Při popisu celkové situace v pádu však od významů odhlížíme; podle internetových dat jsou obě varianty v rovnovážném stavu.

Gsg mívá celkově největší podíl měkkých tvarů. Ale u substantiva *řemen* je v GLsg rovnovážný stav.

Ke sledovaným marginálním Gsg *-a*: Jediný doklad v korpusu SYN patří animatu *řemen* ‘tvrdý chlap’ (srov. *kořen, křen*, zpracované i v SSJČ; *řemen* ma. zatím není zaznamenán ani v SNespČ):

*Jeho kolega se na něj zchytrale podíval . " Potřebuješ zkrátka ochránce , štěně .
Nějakýho < řemena> , co by na tebe dával bacha . Co bys říkal například mně ? "*
(A. Hailey, Peněžoměnci, 1981)

Na internetu (doklady viz Č87) jsou podobné příklady zastoupeny rovněž. Kromě překlepů (*věcná b řemena*) tam najdeme četné atrakce, při kterých bývá další *a* někde v okolí; jejich zdrojem je autoinzerce. Dále se našly zápisky dívky, co má ráda motorismus a klínové řemeny vnímá jako svoje životné miláčky s GAsg *-a*, ba i s Npl *-i*, přestože jindy zas volí Gsg *-e*.

¹⁰⁸ Zjišťováno jen v bezprostředním sousedství a rozepsané, ne tedy např. *vč. pouzdra a řemenu*.

Pravý a nepochybný doklad Gsg *řemena* mi. jsem nenašel.

2.1.16.3 Dsg *řemenu* (*řemeni*)

Majoritní postavení Dsg *-u* potvrzuje řada internetových nálezů, v nichž se tvar *řemenu* objevuje především po přívlastku rovněž zakončeném na *-u*, ale i v dalších pozicích (Č35). Pouhé dva doklady měkké varianty viz Č36.¹⁰⁹

2.1.16.4 Lsg *řemeni/řemenu*

Jiná situace je v Lsg, kde převažuje pevné předložkové spojení *na řemeni*: v korpusu je to 60 z 66 výskytů tvaru; 3 *po řemeni*, 2 *v řemeni*. Také na internetu vévodí u Lsg předložka *na*; jiné se vyskytnou ojediněle, např. při nářečním popisu kroje; doklady viz Č37. Na internetu je téměř vyrovnaný poměr tvrdé a měkké varianty; proti korpusu je tam totiž více stránek věnovaných různým hobby a kromě toho frekvenci nezkrsluje vysoký objem textů zpracovaných redakcemi týchž několika málo deníků. K rozlišení významu srov. oddíl 2.1.16.5.1. Dlouhodobé kolísání (a zároveň opouštění výhradně tvrdých tvarů podle Jg) potvrzují hapaxy z korpusu DIAKORP, oba z Jiráskovy Filosofské historie, 1890: *paličky v žlutých pouzdrech na řemeni zastrčené × po boku se jim houpaly na pěkném řemenu lesklé šavle*.

Lsg *-ě*: Podoba (*na*) *řemeně* není v korpusu doložena vůbec a na internetu jsem ji našel všehovšudy dvakrát: jednou jako ojedinělou odchylku, jednou jako historismus (viz Č38). Tuto podobu lze tedy uznat nanejvýš za silně marginální; její uvádění v příručkách uživatele mate.¹¹⁰

¹⁰⁹ Poznámám, že tvar *řemeni* má ještě jiná použití: doložen je vokativ *řemeni* a několikrát *Řemeni* jako označení členů skupiny *Řemen*.

¹¹⁰ Uvádí ji, a dokonce bez omezení, ještě ²SSČ. Přiměřenost takového výroku pro současnou češtinu byla sporná už delší dobu; srov. Šimandl 1995: s. 21, bod 3.4.3.

2.1.16.5 Specifické jevy lexému

2.1.16.5.1 Poznatky z WS a rozlišení významu

Podle WS (pracujících na korpusu SYN) vedou mezi a-modifiery takové, které se vztahují k řemenům technickým: *klínový* 90, *ozubený* 36, *rozvodový* 33, *hnací* 19, *ploché* 11.

S posledním adjektivem se žádný variantní tvar nepojí; u ostatních je značně nerovnovážná situace od nedoložených tvarů až po relativně hojné (např. *výměna/přetržení/napínání rozvodového řemene*), která celkově vypadá takto:

Gsg	<i>řemene</i>	11
	<i>řemenu</i>	5
Dsg	<i>řemeni/řemenu</i>	0
Lsg	<i>řemeni</i>	0
	<i>řemenu</i>	3

Spojení *rozvodový řemen* pochází z několika periodik: po 1 z Technického týdeníku, HospN a LidN, 12 z MFD, ale právě odtud pocházejí i v tomto deníku menšinové tvrdé Gsg *-u*. Lsg je o technickém řemenu doložen jen tvrdý.

Z frekvenční posloupnosti jsem vynechal adjektiva *kožený* 70, *dlouhý* 13, *široký* 13, protože se mohou použít i o „všedním“ řemenu, např. k opásání nebo k vodění domácího zvířete – pokud se o takových řemenech neužívají dokonce častěji. Kolokace lemmat *kožený řemen* je pro zkoumané tvary obzvlášť málo vydatná (Gsg 0, Dsg 0, Lsg *-u* 1, *-i* 1); podobně *široký řemen* má Dsg *-u* 1, Lsg *-i* 1. Něco málo se zdá napovídat kombinace *dlouhý řemen*, kde je doložen jen Lsg takto:

Lsg *řemenu* 1: *kabelku na dlouhém řemenu*
řemeni 4, vždy o psu.

Jenže ty 4 doklady – např.

Právě v tom , jakou rychlost si může dovolit , aniž by stopu ztratil , spočívá jeho hodnota . Pouze v práci na barvě , kterou pes vypracovává na dlouhém řemeni , musí jít pomalu a obezřetně

– pocházejí všechny z produkce nakladatelství Myslivost (čas. Myslivost, kniha J. Steinitz, *Ohaři – výcvik, exteriér, plemenitba*). SJe to tedy obdobné jako u substantiva *plemeno* (viz

oddíl 2.2.5.2): těžko hodnotit situaci v jazyku jako celku podle textů ošetřených možná jediným korektorem.

Podíváme se ještě na předložky. Pro rychlý přehled se zdá být slibná kolokace „prec na“, zejména pro lemmata *pes* nebo naopak *puška* – bohužel jen do té doby, než zjistíme, že pádová rekece předložky je mimo pracovní záběr WS, takže v nálezů je spousta mysliveckého povelu *Psy na řemen!*, a že se nezohledňuje ani číslo, takže je nutno ručně vytřídit a odpočítat ještě výskyt *psi na dvojitých řemenech*. Dobrodiní automaticky generovaných počtů je tím anulováno. Výsledek je tento:

pes	<i>na řemenu</i>	2 (R. John a MFD 1996)
	<i>na řemeni</i>	7 (J. Irving, Svět podle Garpa; Steinitz a Myslivost jako výše; MFD 2002)
puška	<i>na řemenu</i>	0
	<i>na řemeni</i>	3

Je tedy možné, že uživatelé spojují tvar *Lsg na řemeni* spíš se způsobem vodění a nošení než se psem.

2.1.17 třmen

		SYN2000	internet	SYNod2000	SYN
genitiv	<i>třmenu</i>	16	223	8	34
	<i>třmene</i>	9	52	2	22
dativ	<i>třmenu</i>	1	9	0	3
	<i>třmeni</i>	0	0/*2	0	1
lokál	<i>třmenu</i>	5	448	0	16
	<i>třmeni</i>	6	16	3	18

Tab. 25: Výskyty tvarů substantiva *třmen*

2.1.17.1 Doloženost

Úvodem poznamenávám, že z maskulin má *třmen* nejdisparátnější data o úzu, a tedy je také platnost vyvozených závěrů nejvíc relativní.

Pokud jde o synchronní materiál, odkazuji na oddíl 2.1.16.1, protože situace se opakuje.

U substantiva *třmen* je situace odlišná jen 2 doklady diachronními, kvůli nimž jsem nezřídil sloupec tabulky; tentokrát nejde o 2 různé hapaxy Lsg, ale o Gsg a Lsg:

- 1 Gsg *-e*: *a Betlémovi až do líbání noh jeho (třmene u sedla) se neunižil* (o Bethlehenu Gáborovi; Komenský, *Historia o těžkých protivěnstvích*, 1663);
- 1 Lsg *-u*: *své otřesení po kladivku, kovadlince a třmenu do bludiště sprovodí, kdežto nerv ...* (o třmínku v uchu; *Obecné listy naučné*, 1860).

Sice na hapaxu, ale přesto vidíme oblibu tvrdých tvarů za obrození a dál v 19. stol. Komenský má měkký Gsg tak, jak u jiných maskulin bývá v BKral.

Podotýkám, že v BKral i v diachronním materiálu jsem pátral také po podobách *třemen*, *střemen*, *střmen*,¹¹¹ potom i **štřemen* a **třěmen*. *. Marně. (Jg uvádí ještě další podoby, viz oddíl 1.2.1.4, ale to jsem zjistil až později.) Není pochyb, že třmeny existovaly už v době vzniku prvních česky psaných textů: Evropu s nimi seznámili asijský nájezdníci počínaje Huny a v obecnou známost vešly ve střední Evropě po vpádu Maďarů do Panonie.¹¹² Ale v dochovaných textech se o této „všední“ součástce koňského postroje nepsalo (srov. podobnou historicko-kulturní situaci s významy slova *plemeno* v příl. 7.14).

Je-li však *třmen*, *střemen* apod. opravdu slovo, jehož úzus se rozšířil o významný počet století později než třeba *řemen* (bezpečně doložený už ve staroslověnských textech), vysvětlilo by se tím periferní postavení substantiva mezi n-kmeny a převaha tvrdých tvarů. Je víc signálů, které tomu nasvědčují. SJStsl nemá ani podobné slovo na *tre-*, *trě-*, *tvr-*, *strm-*, *strem-*, *strēm-* aj. Důkladně dokládající Diels 1932: 164 nemá v přehledu tvarů mužských n-kmenů nic podobného. Machek 1971 uvádí ke *třmenu* etymologické nejasnosti: možnou spojitost s polským *trzymać* (‘držet’, naše *třímat* ‘držet pevně’), s něm. *stramm* a se *strmý*. Rejzek 2001 už ví o stč. významu ‘lyra’ a přes tvarovou podobnost dochází k metaforické vazbě na řec. *strefó* (točit: lyra a třmen jako stočené do U) a sufix *-men*. Ale dovést tuto linii úvah do konce by byl námět na další studium a pátrání po textech.

¹¹¹ Existuje skalní hrádek *Střmen*, označovaný i za zříceninu, blízko Teplic nad Metují, ze 13. století. V korpusu SYN je doložen většinou v Nsg (jmenovacím). Ze zkoumaných tvarů má jen 1 G *-u*.

¹¹² Reprodukuji výsledek konzultace v ArÚ AV ČR.

Nyní k synchronnímu materiálu, z něhož zpracování vychází. Kromě neuspokojivého doložení Dsg je ještě jeden důvod, pro který jsou data podle korpusu SYN2000 nepřijatelná. Jak ukazuje rozložení (příloha 7.10, obr. 12, str. p73), úzus substantiva v publicistice není v tomto korpusu téměř vůbec doložen: pokud jde o tisk, jsou v konkordanci na dotaz [Tt]řmen[ueiaě] z tisku pouhé 2 doklady z LidN. Jinak z 38 dokladů je 17 z beletrie, 15 z knížky A. Paalman, Skokové ježdění, ³1996, 4 (o třmenu jako součástce) z Plynárenské příručky, 1997. Čísla podle internetových nálezů ponechávám jako platná v tabulce i v závěrečných přehledech kvůli kompatibilitě s jinými takto získanými frekvenčními údaji. O vysledování případných rozdílů ve volbě variant podle pádů a významů jsem se však pokusil až v době, kdy původní internetové nálezy už nebyly dostupné. Rozbory významu budou proto vycházet z dat podle velkého korpusu SYN, která nyní představím podrobněji; konkordance je přílohou 7.5, str. p45–p48. Rozbor situace v jednotlivých pádech podle korpusu SYN by však dopadl zjištěním rovnovážného stavu v GLsg; to je v rozporu s ostatními zdroji dat.

Frekvenční rozložení v korpusu SYN (příloha 7.10, obr. 13, str. p73) je lepší o málo, ale přece: z tisku, tentokrát ze 6 deníků a týdeníků, pochází 16 dokladů z celkových 93;¹¹³ také počet textů typu POP vzrostl ze 2 na 6. Ve významu ‘součástka’ (srov. oddíl 2.1.17.5.2) má reprezentativní korpus 4 doklady, všechny z Plynárenské příručky, ani jeden doklad zkoumaných tvarů v kolokaci *brzdový třmen* (jen 1 Isg, 1 Gpl); velký korpus má k brzdovým třmenům aspoň 3 doklady sledovaných tvarů. Proto vidím tato data (při daných možnostech) jako poměrně důvěryhodná, přestože korpus, z něhož pocházejí, není reprezentativní, a přes jistá trvajíc zkreslení daná složením textů.

Jako volnou pasáž zařazuji do tohoto oddílu představení doložených soudů z poválečné doby o tvaroslovném chování substantiva *třmen*. Z kodifikace během 20. století mizely varianty *třemen*, *střemen* a zejména se pozoruhodně měnil popis tvarů: Váša-Trávníček *třmen*, *-e* neboli jen měkké tvary; v SSJČ jsou měkké tvary označeny za řidší; ^{1,2}SSČ uvedl jen tvrdé tvary;¹¹⁴ ještě před vydáním SSČ dospěl k závěru o zcela tvrdém skloňování Vážný (viz oddíl 2.1.13, 1. odst.). Tím byl předjat jazykový vývoj, k němuž, jak vidíme, nedošlo. Dnešní stav odpovídá charakteristice SSJČ. Jeho „řidčeji“ platí i pro měkký genitiv, ale reprezentuje v tomto případě každý pátý z užitých tvarů, takže měkké tvary jsou celkově minoritní, ne však

¹¹³ Manažer nachází 94, ale doklad ze Steelové ... *nikdo kdo by jí pomohl do třmenu* ... (ano, bez čárky) je duplicitní.

marginální. Rozptýl dat i soudů o nich je dán tím, že na rozdíl od slov *kořen* nebo *plamen* nemá substantivum *třmen* tak širokou sféru užívání, takže hodnocení závisí na tom, kolik a jakých speciálních textů vezme badatel v potaz (pokud nepřebere starší hodnocení, což se nemusí vyplatit).

K podobě *třemen*, kterou SSJČ právem označil za řidší: Podle internetu dožívá dnes v některých autoklempírnách, ale normálně se píše o *brzdových třmenech*. V korpusu SYN2005 se objevil výskyt

Podpatky , které byly před třemi lety pevně ve < třemenu> a tlačily koně do slabin , visely ted' bez ... (tzv. opus „palom“, tj. překlad D. Steelové, 1998)

Je na místě otázka, není-li to spíš překlep: kterýpak překladový slovník má podobu *třemen*? Jiná možnost je, že si překladatel(ka) do svého výraziva přinesl(a) takovou podobu z ježdění na koni ... Možné příčiny/faktory ovšem filolog „ani na koni neobjede“, a má-li se držet dat, uteče se ke konstatování, že v korpusech je podoba *třemen* hapax. (Zatím.)

2.1.17.2 Gsg *třmenu* (*třmene*)

Podle směrodatných dat je Gsg *-e* minoritní s 18,9 %. Rozbor významů (2.1.17.5.2) ukáže, že o tomto podílu rozhodl hlavně třmen sedla v beletrii.

2.1.17.3 Dsg *třmenu* (*třmeni*)

Situaci v Dsg posuzujeme na základě extrémně slabých dat. Započítám-li všechny nalezené dativy (14/*16), dojdeme k podílu měkkých tvarů 7,1 %, resp. *18,8 %, a tedy tak či onak k jejich minoritnímu postavení. Pokládám tuto charakteristiku za plauzibilnější, než kdybych na základě 0 podle internetu prohlásil tvrdý tvar za monopolní. Dva doklady z *internetu, které těmito čísly hýbají, viz Č88.

---

¹¹⁴ Oba slovníky cituji v 1.2.1.1.

2.1.17.4 Lsg *třmenu* ((*třmeni*))

Podle korpusových zdrojů převažuje Lsg *-i*, podle subkorpusu SYNod2000 by mělo jít dokonce o tvar jediný. To je opět dáno vysokým podílem *třmenu* sedla v beletrii. Pro pluralitu autorů i žánrů zde pokládám za směrodatný internet, kde mají měkké tvary podíl 3,6 %, takže představují maginální variantu.

2.1.17.5 Specifické jevy lexému

2.1.17.5.1 Poznatky z WS

Protože rysy jsou na objem velmi skromné, uvedu je kompletně (srov. v přílohách str. p82) pro porovnání, co ví zkušenost filologa o slově rovnou a co mu nabídnou WS.

a modifier: celkem 106, nad frekvenčním prahem 5 *brzdový* 13
prec do: celkem 40, nad frekvenčním prahem 5 *noha* 20
prec z: celkem 22, nad frekvenčním prahem 5 *noha* 13
prec v: celkem 65, nad frekvenčním prahem 5 *noha* 19, *stát* 7
prec prep: 200, nad frekvenčním prahem 5 *do* 43, *bez* 15, *v* 85, *z* 26, *s* 7

Člověku, který se slovem *třmen* nikdy nezabýval, jistě pomůže upozornění na *brzdový třmen*; já jsem o něm věděl už z internetových dokladů. Že existují ještě jiné *třmeny* – srov. pozn.

115 a koneckonců i doklady z Plynářenské příručky v korpusu SYN2000, s nimiž WS pracují rovněž –, to zůstane při hledání nejfrekventovanějších kolokací skryto už jen proto, že slovo na sebe v takovém významu neváže žádný přívlástek ani jinou typickou kolokaci. Pro lexikografii, pokud by chtěla z WS vycházet, tak hrozí nebezpečí banalizace: popíše se to nejnápadnější a nejhojněji doložené, zatímco méně známé a řídké zůstane na filtrech. Uživatel však zpravidla oceňuje na slovníku spíš opak, protože se na něj obrací, když něco neví.

2.1.17.5.2 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

SSJČ vymezuje 2 významy:

1. součást jezdeckého postroje v podobě kovového oblouku s rovnou příčkou, kt. visí na řemeni po straně sedla; **2.** zprav. jen *třmen* co tvarem *třmen* připomíná (zejm.

součásti): tech. t. visacího zámku; t. šlapátka (jízdniho kola); nosný, pojistný, závěsný t.

Naproti tomu SSČ uvádí význam jediný:

podpora pro nohu jezdce v sedle

Tato redukce odpovídá koncepci slovníku soustředit se na „jádro spisovné slovní zásoby“; uvažme však její následky v tomto konkrétním případě. Z internetových nálezů je jasné, že *brzdové třmeny* jsou výraz běžný pro většinu vlastníků auta a v celé výrobní a servisní sféře kolem automobilů i jiných vozidel (výraz se mj. používá i v cyklistice).¹¹⁵ SSJČ tento způsob použití sice výslovně nezaznamenal, ale popis umožňuje včlenit ho do významu 2 – ovšem s tím, že nebude platit omezení na singulár, neboť kol, brzd i jejich třmenů má vozidlo prototypicky víc než jeden. V SSČ tento potřebný prostor zmizel.

Nálezy z velkého korpusu SYN (obsažené v konkordanci 7.5, str. p45nn.) jsou rozloženy do pádů a významů takto:

		třmen sedla	součástka	
			brzdový třmen	jiná
genitiv	<i>třmenu</i>	27	4	3
	<i>třmene</i>	18	0	4
dativ	<i>třmenu</i>	3	0	0
	<i>třmeni</i>	1	0	0
lokál	<i>třmenu</i>	14	1	1
	<i>třmeni</i>	18	0	0

Tab. 26: Tvary substantiva *třmen* při jednotlivých významech

Zdá se tedy, že pro třmen sedla jsou měkké a tvrdé tvary v rovnováze. V kolokaci *brzdový třmen* jsou jen tvrdé tvary. U jiných součástí je v Gsg rovnovážný stav, Lsg je doložen jen tvrdý – ale hapaxem; o Dsg data nemáme.

Pouze orientační platnost těchto zjištění je dána složením korpusu. 52 z 93 nálezů (více než polovinu) představuje třmen sedla v beletrii, kde o tvarech rozhoduje překladatel a redaktor, přičemž se vyskytuje i kolísání (*ze třmenu / do třmene*, E. Hemingway, Komu zvoní hrana, 1981), a jak vidíme, může to být kolísání staré přes čtvrt století. Do frekvenčního obrazu

¹¹⁵ Je ještě další způsob užívání, k jehož pokrytí význam 2 podle SSJČ v novějším slovníku chybí, a to ‘součást(ka) tvaru U’ – srov. z internetu *Matice se otáčí v dvouřadovém kuličkovém ložisku, které je uloženo ve třmeni; Sloupky jsou upevněné ve dvou otvorech ve třmeni maticemi* (www.servopohony.cz).

třmene sedla výrazně vstupuje zmíněná příručka Skokové ježdění: 16 tvarů, všechny tvrdé. Taková situace – řekněme: o sportovním jezdeckví od jediného autora a jen v tvrdých tvarech – na internetu není.

Zkusme na závěr ověřit specifikum *brzdového třmene* podle *internetu:

Gsg *brzdového třmenu* 98, *brzdového třmene* 11
 Dsg *brzdovému třmenu* 7, *brzdovému třmeni* 0
 Lsg *brzdovém třmenu* 23,¹¹⁶ *brzdovém třmeni* 1

Tento obraz kolísání je plastičtější a věrohodnější; ostatně vychází z nepoměrně většího množství dokladů (140, v SYN 5). U *brzdového třmenu* jednoznačně převažují tvrdé tvary: v Gsg jsou majoritní (ne však jediné!), v Lsg monopolní (-i má 4,3 %), v Dsg jediné doložené.

2.1.17.5.3 Účast ve frazémehch

Na frazém aspiruje obrazné vyjádření (*mít jednu nohu ve třmeni*) ('být připraven odjet/ujet/vyrazit'), popř. *Kdokoli chce mluvit pravdu, měl by mít jednu nohu ve třmeni*. SČFI je nezaznamenává. Na internetu se první z nich objevuje o horolezcích připravených vyrazit, druhý je doložen jedním duplicitním nálezem jako romské přísloví; podle *internetu zní celé přísloví *Kdo mluví pravdu, má mít koně přivázaného/připraveného u vrat a jednu ...* (www.colours.sk / prislovi.citaty.net)¹¹⁷ a je to prý přísloví arménské. V korpusu SYN2000 nacházíme podobné obrazné vyjádření:

Hugenberg si smluvně zajistil nejdůležitější místo v Hitlerově kabinetu a věřil, že tím má nohu ve třmeni - přirozeně vyletěl po prvních týdnech i přes potvrzenou dohodu (S. Zweig, Svět včerejška, 1994)

Pro interpretaci tohoto obrazného vyjádření si představme, jak je na tom jezdec na koni, když (už) *má nohu v třmeni*: ještě nenasedl, ale jeho stav lze popsat 'mít úspěšně za sebou první krok pro nastávající jízdu, boj, vládnutí apod.'. Srov. SČFI *být/bejt v sedle*.

Jako doklad o klamavé intuici uvádím, že pokládám za frazém zejména vyjádření s plurálem *stát pevně v(e) třmenech* 'mít pevnou vládu nad svými záležitostmi'. SČFI ho neuvádí. Ve

¹¹⁶ Běžnost, všednost adjektivního spojení dokumentuje hned první z nálezů: *Předmět: Žvejklý šroub na brzdovém třmenu* (www.peugeot-club.cz/forum).

velkém korpusu SYN se k dotazu *ve? třmenech* objevila překvapivá spousta dokladů z beletrie na doslovný význam v jezdeckví. Jen 3 jsou z denního tisku, z toho 2 pojednávají o porodu *s nohama v třmenech* (LidN 1998 a 1999) – obrazný frazém ani jeden. Doufal jsem, že na internetu pochodím lépe, ale našel jsem také jen hapax, v jazykově nijak kvalitním kontextu:

Dále snad jen jedno, když jsem se zmínil mezi známými, že brousím řetězy (strojně) bruskou, reagovali naprosto stejně jako Vy. Ale, když pak řezali s ostrým řetězem z brusky, pak teprve uznali přínos a rozdíl. Proto si stojím pevně ve třmenech a uháním dááál !!!! (www.zahrada.cz/forum)

Aspoň tedy můžeme uzavřít konstatováním, že slovo *třmen* patří do repertoáru výrazů z jezdeckví, které jsou inspirací obrazných vyjádření a frazémů: srov. *uzda, otěže, ostruhy*, připomenuté *sedlo*, u tažného zvířete *chomout, jho, klapky na očích*.

---

¹¹⁷ Vzato doslovně, měl by hlasatel pravdy taky zůstat jen u vrat a odtud pravdu provolávat.

2.2 Neutra

2.2.1 břemeno

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
nominativ, akuzativ	<i>břemeno</i>	498		326	10+0	0
	<i>břímě</i>	247		126	21+18	43
genitiv	<i>břemena</i>	25		23	1+3	0
	<i>břemene</i>	259		306	0+9	14
	<i>břímě</i>	3		1	0	0
	<i>bříměte</i>	0	2	0	0	0
dativ	<i>břemenu</i>	11	49	9	0+0	1
	<i>břemeni</i>	14	14	9	0+0	0
lokál	<i>břemenu</i>	4	42	11	1+0	0
	<i>břemeni</i>	5	14	3	0+0	0
	<i>břemeně</i>	0	0/*2	0	0+0	0

Tab. 27: Výskyty tvarů substantiva *břemeno*

2.2.1.1 Doloženost

Mimořádně bohatou doloženost v korpusech obsatrává obrat *věcné břemeno*, jehož frekvenci v internetových nálezech jsem redukoval (srov. oddíl 2.2.1.3).

Data podle internetu dala o poměru tvarů tvrdých : měkkých proti reprezentativnímu korpusu jiné procentní poměry (srov. oddíl 2.1.16.1):

	SYN2000	internet
dativ	44 : 56	77,8 : 22,2
lokál	44,4 : 55,6	75 : 25

Tab. 28: Dsg *břemenu* : *břemeni* v korpusu SYN2000 a na internetu

Příčinou bude, že na internetu je hojněji zastoupena nabídka transportních mechanismů,¹¹⁸ kde jednoznačně převažují tvrdé tvary. Pro slabě doložený lokál jsem dal u variant *-u/-i* přednost datům podle internetu pro Lsg i Dsg; v Gsg je poměr na internetu obdobný jako v korpusu.

¹¹⁸ I ceníky se opisují jeden od druhého, ale můžeme předpokládat přece jen nižší míru citací a reprodukce než u textů právních, při jejichž tvorbě (jak dobře znám z poradenské praxe) působivá navíc blud literární závaznosti textového precedentu.

V historickém materiálu jsou nepoužitelná data o DLsg. Dsg *-u* jako hapax v BKral (ČB8/1) je pozoruhodný jen tím, že Gsg je v BKral výhradně měkký.

2.2.1.2 Gsg *břemene* (*břemena*)

Jediný doklad Gsg *-a* z korpusu DIAKORP je tento:

Alexander vida ho pod týmž břemenem těžkým velmi obtíženého a již k složení téhož < břemena> nakloněného, řekl k němu: Netrap se dále, ale nes sobě to do svého stanu. (M. Walknberger z Walkenberku, Historie o králi Alexandrovi makedonském, 17. stol.)

Rozšířený diachronní materiál poskytuje několik málo dalších dokladů, takže Gsg *-a* má celkově se 30,8 % poměrně silné postavení minoritní (ale dokladů je málo).

V synchronním materiálu je majorita Gsg *-e* daleko výraznější. Podílí se na něm i obrat *věcné břemeno* (viz oddíl 2.2.1.3). Podíl Gsg *-a* se posunul (SYN2000 → SYNod2000 : 8,8 → 6,9 %) hlouběji k marginalitě.

K potížím s odlišením Gsg *-a* od NApl, které mělo, ale má už jen zčásti značkování korpusů, srov. příl. 7.7, str. p49nn.

2.2.1.3 Dsg *břemenu* (*břemeni*)

Ze zkoumaných pádů se tento užívá nejméně. Příčinou, proč je tentokrát Dsg – obě jeho varianty a v rovnovážném stavu – zastoupen víc než Lsg, jsou tyto: V publicistice bývá *daňové/finanční břemeno* s častým dativem u sloves *ulehčit, odlehčit, vyhnout se* mu. Daleko nejvíc se však *břemenem* operuje v právních obrazech *právo odpovídající věcnému břemeni (břemenu)* a *jiného plnění obdobného věcnému břemeni*. Na hojných, ale stereotypních výskytech se projevuje mechanismus vytváření právních textů, kde se formulace jednou nalezená – nebo dokonce uzákoněná – replikuje znova a znova. Ale přesto někdy tvar zakolísá, zejména ve složitějších formulacích; pěkný doklad kolísání je z www.praha4.cz, kde na stránce nadepsané *Návrh na vyvlastnění práva odpovídajícího věcnému břemeni* čteme *Věc: Návrh na vyvlastnění práva odpovídajícího věcnému břemenu*. Z internetových dokladů

k DLsg – tedy i z dat pro celkový přehled – jsem nakonec obraty s *věcným břemenem* vyloučil;¹¹⁹ jsou jich sice stovky, ale nelze zjistit, kdy doklad vypovídá o volbě tvaru.

2.2.1.4 Lsg *břemenu* (*břemeni*)

Na internetu, kde je mnohdy odhadnutelnější pisatelův region aj., naznačují nálezy Lsg bezprostředně po předložce,¹²⁰ že řidší tvar *břemeni* (5×; kompletní doklady viz Č4) má omezení regionální, generační a stylová, zatímco tvar *břemenu* (14×; příklady viz Č5) se objevuje v nových obrazech a proniká i do starých.

Lsg *-ě*, podle SSČ i ostatních příruček varianta rovnocenná s ostatními, není doložen vůbec. Začátkem roku 2005 nebyl doložen ani na internetu. S tříletým odstupem jsem se podíval na *internet. První výskyt je ze stránek *prirucka.ujc.cas.cz* (nová internetová příručka jazykové poradny ÚJČ), kde se praví:

např. (pořadí podob je podle frekvence) *o břemenu/břemeni/břemeně*,
v písmenu/písmeni/písmeně, *o plemeni/plemenu/plemeně*, *na rameni/ramenu/rameně*,
v semeni/semenu/semeně, *na temeni/temenu/temeně*, *ve vemeni/vemenu/vemeně*.

I přes publikovanou studii Šimandl 2006a se tedy připisují všechny podoby Lsg všem neutrum; pokrok je v explicitním upozornění na nestejně frekvenční postavení variant. (Celý text z příručky viz přílohu 7.15, str. p99.) Tento výskyt na *internetu nepočítám, protože text je metajazykový. Našel jsem však nověji přece jen nějaké doklady Lsg *-ě*: viz Č81. Tam jsou sice celkem 4 excerpta,¹²¹ ale v tabulce výše je údaj 2 po odpočítání výskytu v jazyce jiné doby a v propriu. Jeden z platných dokladů pochází z usnesení vzniklého v létě 2003, vyvěšeného však mnohem později (z průzkumu 2005 ho neznám).

¹¹⁹ Dotaz, který je vyloučí, zní: ! ACCENTS 2 "břemeni" AND NOT "věcném* břemeni". Zůstane ovšem *dohoda o břemeni* (rozumí se, že věcném), zkrácené *věc. břemeni*, *jiného plnění obdobného věcného břemenu* (s vadnou koncovkou adjektiva; mnohokrát!) a další případy defektního vyjádření/psaní/zobrazení.

¹²⁰ Příslušný dotaz ve vyhledávači Morfeo pro tvar na *-u* zní: ! ACCENTS 2 "na břemenu" OR "o břemenu" OR "po břemenu" OR "při břemenu" OR "v břemenu". Je třeba mít vypnuté skloňování a synonyma. Řada lokálů má však předložku jinde, např. *uzavření smlouvy o (budoucím) věcném břemeni* nebo *směrnice Rady ES č. 97/80/EEC o důkazním břemeni v případech diskriminace na základě pohlaví*.

¹²¹ Překlepy – jako *zástavní práva*, *věcná břemeně*, *předkupní práva*, až dadaistický kontext opakovaně nalezený v dražebních vyhláškách, patrně kopírovaných myší, nebo *Jaká je vydržecí doba u věcného břemeně?* – excerpovány nejsou.

2.2.1.5 Specifické jevy lexému

2.2.1.5.1 Krátký NAVsg *břímě*

Poměr novější varianty *břemeno* ke starší, kratší *břímě*¹²² je podle SYN2000 zhruba 2:1, ale i přesto má tento krátký tvar mezi zkoumanými neutry nejvyšší výskyt. Podle očekávání má příznaková varianta *břímě* (archaizující, expresivní) zvýšenou frekvenci v beletrii, téměř nulovou v odborných textech, méně i v tisku. Používá se především v obrazných vyjádřeních, ale i tam konkuruje *břemeno viny/úzkostí/let* (frekvenční údaje o takových spojeních viz oddíl 2.2.1.5.3). V internetu NA(V) nebyl vyhledáván pro značnou náročnost na manuální třídění a malý očekávaný zisk. SYNod2000 neukazuje výraznou změnu.

Diferenční sketch lemmat *břemeno* a *břímě* viz v přílohách na str. p87–p89. Informace o kolokacích slova *břemeno* jsou početné. Za povšimnutí stojí část „břímě“ only patterns“, podle které má být doložené/prototypické jen *snímat/nést břímě*. Břemeno ne? To bych netvrdil – a netvrdí to ani korpus SYN, pokud se ho zeptáme pomocí manažeru Bonito dotazem, který pokryje jen bezprostředně antecedentní *nést* a *zní* ([lemma="nést"] [lemma="břemeno"]]. Získáme 80 nálezů, takže informaci „břímě only“ musíme odmítnout.

2.2.1.5.2 Skloňování *břímě* podle vz. moře a kuře

Gsg, nejhojnější z tvarů tvořených mechanicky podle vz. moře, ignoruje souvztažnost se slovem *břemeno*; viděno jinak, vytváří alolex s vlastním, systémově pravidelným skloňováním. V korpusu SYN2000 má výskyty uvedené pod Č1, v SYN2005 je jediný doklad *Kdyby se rozhodl tohoto břímě zcela vzdát* (LidN 27.12.2000; o televizních poplatcích). Doklad z korpusu SYN na tvar *břímě* použitý jako plurál viz před koncem oddílu 2.2.1.5.3. Na internetu (Č2) jsou i doklady Isg podle vz. moře a můžeme se divit, kde všude. Nejsou to jen blogy a diskusní fóra, ale např. i známý a prestižní e-zin Neviditelný pes. O starobylosti takových občasných aberací srov. příklady z Gebauera v oddílu 2.2.2.

¹²² Tvar *břímě* byl v korpusu SYN2000 opatřen lemmatem *břímě* a značkou nerozpoznaného tvaru (to vypovídá o kvalitě vstupních gramatických informací); v revidovaném korpusu FSC2000 je už přiřazen k lemmatu *břemeno*. Značky velkého korpusu SYN má pro tyto tvary lemma *břímě* a snaží se rozeznávat pády.

Také tvary podle vz. kuře bychom mohli vyložit jako ztrátu povědomí o náležitých tvarech – kdybychom ze zkušenosti neznali řadu případů, kdy se tvary podle vz. kuře u řady dalších slov volí z legrace.¹²³ Ale je řada případů, kdy ta legrace, ten škleb „přiroste k puse“ a jinak se to pak už ani neřekne, v extrémním případě nenapíše ani v textu, který se jinak snaží být spisovný.¹²⁴ V korpusech takové tvary doloženy nejsou, ale na internetu se vyskytují (genitiv a instrumentál), dokonce i v textech vytvářených veřejnými orgány: viz Č3.

Takové skloňování se zatím připisovalo nářečí:

„Pouze v jižních Čechách se udržely staré podoby *símě*, *břímě*. Ty však přejaly deklinaci nt-kmenovou (*síměte*, *síměti* ...).“ (Lamprecht-Šlosar-Bauer 1986: 169)

Porovnejme však další doklady takového zacházení s neutry *plémě* (oddíl 2.2.5.5.2), *sémě* (Č40, kde navíc máme doloženy jen tvary od kmene *sémět-*, nikoli *símět-*) a křížení substantiv *témě*, *téma* (Č45). Zdá se, že insitní skloňování a/nebo záměr pojednat inovativně, žertovně apod. neběžné slovo je v takových případech motivací pravděpodobnější než manifestace příslušnosti k (rodnému?) nářečí.

2.2.1.5.3 Poznatky z WS

Diferenčním sktechem jsme se už zabývali (viz oddíl 2.2.1.5.1); nyní k informacím ze sketchů pro každé lemma zvlášť a k jejich porovnání.

a) *břímě*

Abstraktní význam, v němž se tento starší tvar objevuje, dokládají nejčastější neshodné přívlastky ve struktuře „gen 1“:¹²⁵ *břímě odpovědnosti* 36 a s ní zaměňované *zodpovědnosti* 10, *břímě minulosti* 9, *starosti/starosti* 8 (uveden součet pro lemma „starost“).

¹²³ Například když hlasová poradkyně a zároveň vysokoškolská hudební pedagožka (bezpochyby dobře znala normální, nesklonné podoby) řekne na zkoušce pěveckého sboru: *Pánové, nepřehánějte to s tím fortetem*.

¹²⁴ Vzpomínám si z dětství, že když se mnou byli rodiče na procházce, s někým se zapovídali a trvalo to už neúnosně dlouho, pekelně jsem se na tu osobu zašklebil. I pravila jedna starší dáma: „Aby ti to, chlapečku, už nezůstalo.“ Stále znova pozoruji, jak některé jazykové škleby zůstávají trvale vepsány do jazyka jedinců i celých skupin.

¹²⁵ Označení „gen 1“ znamená, na které slovosledné pozici v obratu s genitivem se sketchované lemma vyskytuje: ve sketchi lemmatu *komora* najdeme kolokát *parlament* v rysu „gen 1“ (*komora parlamentu*), zatímco kolokát *prezident* figuruje v rysu „gen 2“ (*prezident komory* třeba *stomatologů*). Jinak řečeno: rys „gen 1“ nás informuje o tom, jaké jsou při sketchovaném lemmatu neshodné genitivní přívlastky, rys „gen 2“ ukazuje, po kterých kolokátech se sketchované lemma vyskytuje jako neshodný genitivní přívlastek.

Potíž je však v tom, že ani lemma *břemeno* nenabízí mezi neshodnými přívlastky (resp. postcedentními genitivy) žádné břemeno fyzikální, protože i slibné *náklad* představuje *břemeno nákladů* (plurál), zpravidla finančních. Uvedu příslušná lemmata in extenso (seřazeno frekvenčně):

odpovědnost, dluh, vina, minulost, starost, náklad, zodpovědnost, důkaz, rozhodování, povinnost, užívání, financování, vládnutí, splácení, hřích, transformace

O něco lépe dopadá porovnání rysu „a modifier“ neboli antecedentních adjektivních přívlastků (seřazeno frekvenčně):

břímě je těžké, velké,¹²⁶ hlavní; daňové, finanční; sladké,¹²⁷ obrovské, celé, další; snesitelné, zbytečné, lehké;
břemeno je věcné (1038 neboli téměř čtvrtina z celkových 3762 dokladů s přívlastkem), těžké, daňové, velké, důkazní, finanční, tíživé, obrovské, únosné, přenášené, obtížné, nadměrné, zvedané, dluhové, takzvané, příjemné, čertovo, snesitelné, psychické, přetěžké, desetileté, šestnáctikilogramové, zřízené, manipulované, kusové.

Zvýraznil jsem přívlastky, které ukazují velmi pravděpodobně¹²⁸ na břemeno fyzikální.

Rozdíl se pravděpodobně projeví výrazněji až v nižších frekvencích s unikátními kontexty. Za situace, kdy počet dokladů lemmatu *břímě* je výrazně nižší než lemmatu *břemeno* a frekvenčním prahem WS je 5 výskytů, musíme – čistě teoreticky – připustit, že při větším počtu dokladů (větším, než dává 600milionový SYN!) bychom mohli i ve WS vidět fyzikální *břímě*, které by se dostalo přes frekvenční práh. Mám za to, že v této věci je efektivnější spolehnout se na pozorování dokladů (získaných co nejprostší cestou s minimem technicistních šumů) se zapojením intuice, podle které má abstraktní *břímě* přinejmenším

¹²⁶ Prohlédl jsem příslušné konkordance a konstatuji, že ač by *těžké/velké břímě* klidně mohlo být i fyzikálním břemenem, v dokladech tomu tak není ani jednou. Při té příležitosti ukážu, jak nebezpečné by bylo orientovat se zběžně, rychle a ve velkém, podle krátkého kontextu. S nadějí, že nacházíme hledaný fyzikální význam, zahlédneme např. (1) *za který bylo třeba uchopit těžké břímě* nebo (2) *vzít na svá pevná bedra těžké břímě*. Avšak kontext pokračuje (1) *života*, (2) – *přinášet kající skutky*.

¹²⁷ (1) Hned první doklad je z Párala, citace/parafráze Ježíšových slov *Jho mé je sladké a břímě mé lehké*, z čehož rozumný čtenář nevyčte o sladkém břemenu nic. Těžko hledat lepší příklad obluzující mechaničnosti té verze WS, s níž jsem pracoval a která suverénně nachází přívlastek za situace, kdy spojka *a* odděluje adjektivum od substantiva neboli delimituje dvě nominální fráze. – (2) Pod *sladkým břemenem* je možné představit si milovanou bytost nesenou v náručí. Můžeme se přít, jak dalece by to bylo obrazné, ale ani tuto míru „fyzikálnosti“ nám doklady k lemmatu *břímě* nepopřály.

¹²⁸ Možnosti neprototypického užití jsou ovšem široké: např. vedle *nachýlení přenášeného břemene* je dobře možné i *z generace na generaci přenášené břemeno nevraživosti*.

vysokou preferenci (v „klasickém“ lingvistickém vyjádření: užívá se *zpravidla jen* abstraktně), zatímco *břemeno* se používá univerzálně.

Ve struktuře „is subj of“ nachází WS *břímě* jako podmět (nikoli předmět) sloves *ležet* 13×, *spadnout* 8× (potud snad v pořádku) a *nést* 7×. Pohledem na poslední případ zjišťujeme, že všech 7 výskytů je scestných:

Landsmann,

Ivan

Brook, Geraldine

Y

Y

Y

Y

Y

první třídě : " Mraveneček v lese , těžké**břímě**nese , pomozte mu , kamarádi , máte - li

že bylo stvořeno proto , aby neslo těžké**břímě**mužské cti . Kapitola druhá Jichž předtím českého básníka Viktora Dyka : " Když přišlo**břímě**nést , tož vzít si podíl největší , když zemi , jež na sobě nenese bolestně krásné**břímě**Evropy , neleží historie na ramenou , " veřejnou soutěž . Podle něho itak ponese hlavní**břímě**obnovy vozového parku město a nikoliv čeká náročná práce . " Kdo ponese trenérské**břímě**u rakovnického týmu v příští sezoně Radovan Louda (ODS) . Hlavní stavební**břímě**ponese konsorcium firem v čele se

Obr. 29: Kontexty pro „břímě is subj of“ z WS

Všimněme si značkování:

- *zemi , jež na sobě < nenese bolestně krásné břímě/NNNSI-----A-----> Evropy , neleží historie na ramenou , " říká Doctorow , jako by nahlas přemýšlel .*
- *veřejnou soutěž . Podle něho itak < ponese hlavní břímě/NNNSI-----A-----> obnovy vozového parku město a nikoliv cestující .*
- *čeká náročná práce . Kdo < ponese trenérské břímě/NNNSI-----A-----> u rakovnického týmu v příští sezoně , není jasné .*

Pokročilejší nástroj se tedy tváří, jako by viděl do větných struktur a rozeznával podmět, ale ve skutečnosti jen dědí chyby morfologických značek a jeho úspěšnost je v tomto konkrétním případě nulová.

Chybné značky mohou zastřít samu přítomnost nového jevu v korpusu:

*Rozhovor s novým členem české vlády JUDr . Jiřím Novákem Ministr a jeho soudci Odpovídá za legislativní práce , má zajistit funkční a nezávislou justici , napravit poměry ve vězeních . **Těžká**/AAFSI----1A----- **břímě**/NNNSI-----A----- leží na bedrech nového ministra spravedlnosti ČR JUDr . Jiřího Nováka . Kromě práva ho čeká i politika . (LidN 27/1992, korpus SYN)*

V novinovém textu totiž není překlep, ale bludný plurál, jak dosvědčuje kontext před i za. Mám-li vyšetřit, jak moc se takové bludné skloňování podle vz. moře rozmáhá – a to pokládám za důležitý bod zprávy o stavu skloňování zkoumaných substantiv –, jsou mi scestné značky překážkou, kterou nezbude než odstraňovat „ručně“; z korpusových nástrojů je při té práci použitelné leda retrogradní třídění kontextů.

2.2.1.5.4 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

Podle SSČ *břemeno* znamená: *těžký náklad (k nesení)*; přen. *tíha*. Lze s jistotou stanovit přenesenou platnost?¹²⁹ Lze uvažovat o *břemenu/i* fyzikálním, konkrétním (K) – a abstraktním (A).

Podle korpusu SYN2000 je v DLsg pro měkký tvar *[Bb]řemeni* poměr K : A 19 : 0, pro tvrdý tvar *[Bb]řemenu* 14 : 1.¹³⁰ Pokud jde o genitiv, tvrdý tvar *[Bb]řemena* má K : A 24 : 1, měkký tvar *[Bb]řemene* 243 : 16. To o volbě varianty s ohledem na význam nesvědčí; navíc počet dokladů K (kde by se snad podle analogie se slovem *řemen* dala očekávat silnější pozice tvrdých tvarů) je ve většině případů zanedbatelný.

Na *internetu (v březnu 2007) jsou takovéto sondážní výsledky: Gsg K *zvedání břemene* 64 : 12 *břemena* (podíl 0,19); Gsg A *daňového břemene* 89 : 20 *břemena* (podíl 0,23). Tvrdý genitiv je tedy v obou případech menšinový, ale překvapivě se zdá mít lehce zvýšený podíl při využívanějším abstraktním významu.

Poznámka: Situaci pro DLsg v abstraktním významu lze na internetu s výhodou sledovat pomocí spojení *daňovém/daňovému břemeni*, ale ani internetové doklady samotného tvaru *břemeni* nedávají srovnatelné adjektivum pro konkrétní význam.

2.2.1.5.5 Účast ve frazémeh a ustálených obratech

SČFI používá *břemeno* hojně v popisném aparátu (mj. v hesle *být°/vypadat° j. strážník*), kde jeho tvary kolísají ve stylu BKral: Gsg *-e*, Dsg *-u*. Pokud jde o hesla, jsou tu *nést břemeno něčeho* a *sejmout břemeno (něčeho) z někoho*, oba frazémy s tvary, jaké nezkoumáme. Podoba *břímě* je potlačena.

¹²⁹ Srov. (1) *Jeho argumentace má ... charakter „přesouvání břemene“*: „Mechanicky“ lze mít za to, že co je v uvozovkách, je obrazné, ale nejasné zůstává, zda základ obrazu je konkrétní (přesouvání závaží), nebo abstraktní (přesouvání tíže). (2) *jsou nejzazší výspou tzv. Čertova břemene*: Je proprializace (vždy? nutně?) doprovázena vznikem obrazného významu?

¹³⁰ Onen jediný doklad zní: *nosnost je závislá na volbě pneumatik a samozřejmě poloze těžiště stroje vůči zvedanému břemenu*; čas. Logistika 6/1997.

Dotazem (*[(word="[Bb]římě") | (word="[Bb]řemen[eauie])]* *[tag="...2.*"]*) jsem se snažil dobrat se nálezů typu „*břímě/břemeno* něčeho“, které bývají míněny obrazně. Na základě konkordance několikrát seřazené, zbavené chyb v rozpoznávání tvarů¹³¹ a protříděné¹³² sděluji tento výsledek:

NAsg *břemeno* 657, *břímě* 473 (se 41,9 % dosahuje na škále užívané v této disertaci rovnovážného stavu!)
 Gsg *břemena* 39, *břemene* 198
 Dsg *břemenu* 7, *břemeni* 3
 Lsg *břemenu* 6, *břemeni* 6

Při kolísání tvrdých a měkkých tvarů se tedy u obrátů „*břímě/břemeno* něčeho“ v porovnání s celkovým stavem děje jen to, že Lsg má rovnovážný stav.

Od začátku oddílu 2.2.1 sledujeme obrat *věcné břemeno*. V korpusu SYN2000 převažují měkké tvary: v genitivu 83 : 4, v dativu 12 : 3, v slabě doloženém lokálu 1 : 0.

2.2.2 jméno (a příjme?)

Substantivum *jméno* tu uvádím pro souvztažnost se substantivy *zájmeno*, *příjme*.

Na poměru *jméno* : *zájmeno* zůstane, zdá se, ne zcela osvětlena kvantita *-e-*. Její přeložení na první slabiku prefigovaného slova odpovídá typům *vyšít* : *výšivka*, *vystříhnout* : *výstřih*, *prohánět* : *průhon*, popř. nový vznik *při slově* : *příslovce* apod. Ještě v 19. století bylo však běžné i *jmeno*. PSJČ tuto podobu nedal do záhlaví, ale doklady s krátkým *e* poctivě uvádí:

Protivné strany nectnými a potupnými jmeny sobě spílaly. Klicp. – (...) *pod jmenem lásky* (...) Podl. – (...) *Dlugoš jmena neměl* Hál. – *Naše literatura se honosí již mnohými jmeny* (...) Tyl. – (...) *Vystoupila nová jmena a nová díla* Ner. – *Ve jmenu vznešené humanity* (...) Ner.

Podle kterého principu se délka vyvinula, k tomu se nevyjadřují ani Rejzek 2001, ani Machek 1971. Bylo by věci dalšího studia, kdy se začala uplatňovat, a toto studium by bylo při nejistotě kvantit ještě v době střední značně náročné. V přehledu staročeských dlouhých

¹³¹ Např. je chybně jako G rozpoznáno *při zvednutí břemena hlavice humeru subluxeje dolů* (K. Trnovský, M. Sedláčková, Syndrom bolestivého ramene – *ramene!*, 2002)

samohlásek (Lamprecht–Šlosar–Bauer 1986: 79) spadá zdloužení snad nejlépe pod délky, které jsou

b) v slovech původně dvojslabičných s intonací raženou, např. *kráva (...), máslo, dielo (...)*.

Sem se mohlo přiřadit slovo *imě*,¹³² *jmě*, *jmeno*, *jméno*, s nímž staří Čechové zacházeli všelijak: užívali Gsg podle vz. moře *pamětliv jsem byl gmie twého* (Žaltář klementinský) a *aniž by mého gmye vzývali* (Zjevení sv. Brigidy); objevil se i pomýlený Lsg *weigme twem* (tj. *ve jmě tvém*, opět Žaltář klementinský; Gebauer 1894: 416). Ještě v době Husově bylo slyšet kolísání. Doklady o tom jsem získal s excerpcí širšího diachronního materiálu a znějí:

Osvět se jmě tvé – netbám toho, že někteří říekají „jmě“, druzí „jméno“ a třetí „meno“ (J. Hus, Výklad Viery, Desatera a Pateře)

Na jedné straně se zdá pozoruhodné, kolísá-li podoba slova v základní křesťanské modlitbě, říkané denně i několikrát. Na druhé straně jsou to často právě modlitby, osvojované modlením, tj. ústní tradicí, které uchovávají archaismy. V modlitbě *Zdravas, Královno* dodnes v kostelích lid říká *I protož, orodovnice naše*, přestože v kancionálech se dávno tiskne nepříznačkové *A proto*. (Nemohu tu sledovat odkdy, ale *A proto* má přinejmenším už Kancionál, Společný zpěvník českých a moravských diecézí, Česká katolická charita 1973.)

Tato pozorování nechám nedovedená do konce, protože pro tvaroslovný charakter dnešního substantiva *jméno* jsou naznačené nejasné okolnosti etablování novotvaru s kořennou délkou a zániku n-kmenových tvarů nedůležité: *jméno* má dnes tvary pevně podle vz. město. Korpus sice má doklady tvaru *jmě*, ale jen z jazykovědného časopisu *Slovo a slovesnost*.¹³⁴ O něco menší pevnost projevuje *zájmeno* (2.2.12).

Někde „na cestě“ vznikl prefixát *jmě* > *příjmě*, časem zatlačený podobou *příjmi*. To je v dnešní době historicko-onomastický termín:

¹³² „Nalezou“ do ní i předložky, jejichž značka pro pád je na stejné pozici tagu jako u jmen.

¹³³ Jeho stsl. tvary zněly *imě, imene, imeni* ... Ale paleoslavisté vědí o doložených aberacích, jako o nich věděl Gebauer pro starou češtinu. Jednu z nich slyšíme v Janáčkově Glagolské mši, v části *Svet/Sanctus: Blagoslavlen gredyj vo ime Gospodne* (cit. podle bookletu k 7. dílu edice Ančerl Gold, Praha: Supraphon 2002) – Asg ‘kam’by tu byl nemístný, jde tedy o Lsg, podobně jako citované *weigme twem*. Janáček podle ústních svědectví zhudebnil text zveřejněný J. Vajsem v čas. *Cyril* r. 1920 (J. Vogel, Leoš Janáček, Praha: Academia 1997).

¹³⁴ O slabiku kratší Nsg, dosud odpovídající typu *břímě, břemene* uchovala řada slovanských jazyků: rus. *imja, imeni*, pod. bělor., ukr., pol., slovin., srb. a chorvat., maked., bulh. (Kopečný 1964).

*Dědičná příjmení se u nás vyvíjela postupně z nedědičných **příjmí** (přízvisek) (...) každá generace mohla být označována jiným **příjmím** (...) jeden člověk mohl mít **příjmí** několik; výklad J. Beneše in Moldanová 1983: 11–12*

Proto zaráží, že v SSJČ je *příjmí* prezentováno jako vymřelý archaismus¹³⁵ a odbyto mezi alolexy, k nimž se nepodává specifický popis:

příjmení, -í (†příjmě, -ě Krásn., †příjmí, -í Jir.) s. . *jméno podle rodiny*: změna p. **2**.
poněk. zast. *čestné n. hanlivé jméno, pojmenování; přízvisko*: Karel IV. dostal p. „Otec vlasti“; „starý lotr!“ opakoval, „divné to p.“

Označením *příjmí* za vymřelé projevíli autoři SSJČ neznalost výraziva vlastního oboru. Ještě podivnější je však ono *příjmě*, -ě, jímž se substantivu přiřkly tvary podle vz. moře. Pojdme nyní zpátky proti směru krácení, simplifikací a „tiché pošty“, při které se výchozí informace promění k nepoznání (a všichni se pobaví). PSJČ má:

*příjmí, příjmě n. (*akus. příjmí, příjmě, instr. příjmím*) ... Ten nebyl zemřel, jen změnil dávné žití, stav i svoje příjmě Krás.

Všimněme si, že autoři PSJČ se drželi dochovaných tvarů a nekonstruovali Gsg, nýbrž popsali defektivum. Půjdeme ještě dál. Lístková excerpce k PSJČ má inkriminované místo z Krásnohorské takto:

*Ten Jacek nebyl zemřel, jak se dělo, v Římě,
jen změnil dávné žití, stav i svoje příjmě
(veršovaný překlad Mickiewiczova Pana Tadeáše)*

Takže: (1) Jde o verše a tvar vázaný rýmem, což v krácené citaci PSJČ přestalo být patrné. (2) Doložen je A sg. Autory SSJČ přiřknutý Gsg, který určuje skloňovací vzor, doložen není. Naopak v excerpce k PSJČ nacházíme I sg, odpovídající slovu *příjmě*, **příjmene*, *příjmenem* i typicky n-kmenovému *břímě*, *břemene*, *břemenem*:

*každý zplozenec zve se příjmenem od rodičů svých
(Homérova Odyssea v Mejsnarově překladu, 1873)*

Je možné, že byl tento doklad přehlédnut nebo vyhodnocen jako nedůležitá odchylka.

V každém případě tu autoři SSJČ uvízli v pasti metody popisu substantiv pomocí Gsg a rodu. Zachovali se srovnatelně s těmi, kdo vytvářejí tvary jako *toho hadího plémě* (srov. oddíly

¹³⁵ SSČ vypustil *příjmí* úplně, jak odpovídá jeho koncepci: **příjmení**, -í s. *jméno podle rodiny*.

2.2.1.5.2 – 2.2.5.5.2 – 2.2.7.5.2 – 2.2.8.5.2), a navíc z takového počínání nařkli nebohou Krásnohorskou.

Naštěstí můžeme pro současný jazyk nechat *příjmě* u věčném pokoji. Žije *příjmi* (srov. výše), které má šťastnou rovnováhu odlišnosti i souvztažnosti se substantivem *příjmení* a jeho skloňování je bez problémů.

2.2.3 koleno

Toto substantivum prozkoumáme přesto, že ho jazykové příručky dosud k typu kámen nezařadily. Ze synchronního hlediska je lhostejné, že měkké tvary u *rameno* mají zázemí v knižním tvaru *rámě* – ostatně viděli jsme na příkladu slova *břemeno*, jak povědomí o lexikální a tvarové identitě dvojic typu *břemeno-břímě* slábné. Podstatnější je, co *koleno* s *ramenem* spojuje: jsou to párové části těla se známými zvláštnostmi v plurálu (*na ramenou*, *na kolenou*). Jazykový systém by byl velmi málo analogický, kdyby se tato sémantická i tvarová spřízněnost neprojevila na tvarech singuláru. Jg sice jako základní chápal tvrdé tvary vyjádřené Gsg *-a*, ale Gsg *-e* zaznamenal rovněž (viz oddíl 1.2.1.4): není to tedy nejnovější jev.

		SYN2000	SYNod2000	dia
genitiv	<i>kolena</i>	532	356	5+7
	<i>kolene</i>	66	38	0+0
dativ	<i>kolenu</i>	26	17	1+0
	<i>koleni</i>	9	4	0+0
lokál	<i>kolenu</i>	12	22	0+0
	<i>koleni</i>	101	54	0+0
	<i>koleně</i>	192	109	4+2

Tab. 30: Výskyty tvarů substantiva *koleno*

2.2.3.1 Doloženost

Měkké tvary jsou jednoznačně nové: v diachronním materiálu se nevyskytly a také BKral má jen tvary tvrdé.

Hlavním zdrojem tvarů, jak pokud jde o celkový objem, tak pokud jde o možná překvapivé postavení některých variant na škále, je sportovní publicistika, která se zájmem sleduje zranění hráčů a jejich léčení.

2.2.3.2 Gsg kolena (kolene)

Gsg *-a* je stále majoritní. Gsg *-e* má v korpusu SYN2000 s 12,4 % minoritní postavení. Tak je tomu i v subkorpusu SYNod2000 přes lehký pokles frekvence Gsg *-e* (na 9,6 %).

K obratům, které na sebe Gsg vážou víc než jiné, srov. oddíl 2.2.3.5.2.

Na důkaz, že kromě zranění sportovcova kolene se Gsg *-e* vyskytuje i jinde, uvádím:

Zárok , který je s implantací spojený , má dvě fáze . Během první operace je pacientovi z nemocného kolene odňat mikroskopický kousek zdravé chrupavky .
(SYN, Právo 15. 1. 1998)

2.2.3.3 Dsg kolenu (koleni)

Opět je majoritní tvrdý Gsg *-u*. Jeho protějšek Gsg *-e* má minoritní postavení, které je v korpusu SYN2000 dokonce na 25,7 % (prakticky čtvrtina tvarů); v subkorpusu SYNod2000 jeho frekvence poklesá na 19,0 % (pětina).

2.2.3.4 Lsg koleně (koleni), ((kolenu))

	SYN2000	SYNod2000
Lsg <i>-ě</i>	63,0	58,9
Lsg <i>-i</i>	33,1	29,2
Lsg <i>-u</i>	3,9	11,9

Tab. 31: Procentní údaje ze dvou zdrojů pro Lsg koleně/-i/-u

Zatímco postavení hojnějších Lsg *-ě* : Lsg *-i* je stejné v korpusu SYN2000 i v subkorpusu SYNod2000, postavení Lsg *-u* se posunulo z marginálního na minoritní, a přestože subkorpus má proti reprezentativnímu korpusu objem o cca 40 % menší (srov. oddíl 1.3.3), počet těchto tvarů narostl prakticky na trojnásobek. Čekal jsem, že příčinou bude třeba vyšší zastoupení potrubních kolen v technické literatuře, kde bychom odlišeni od kolena lidského čekali. Ale ukázalo se, že je tomu jinak.

Kompletní excerpce Lsg *-u* ze subkorpusu viz Č98. Potrubní koleno tu není ani jedno. O jaksi „technickém“ *kolenu* se píše při popisování hudebního nástroje – jednou. Z dalších výskytů jen 3 pocházejí z nepublicistických textů a 1 ze zpráv o nehodách. Všechny ostatních 17 výskytů je ze sportovní publicistiky, kde je poměrně „trendy“ Gsg *-e* a přímo „frčí“ Lsg *-u*.

Na takových datech se celkový popis jazykové situace stavět nedá, ale jiná než ta podle reprezentativního korpusu (kde ovšem podíl sportovní publicistiky není menší) v tuto chvíli nemám. Na druhou stranu je dobře možné, že si jazyk pro lidské koleno z možností *v koleně* / *v koleni* / *v kolenu* bude v budoucnu vybírat nejčastěji právě tu poslední.

V diachronním materiálu chci případné následovníky upozornit, že i v případě *kolena* platí, co je o homonymii Lsg *-ě* poznamenáno v oddílu 2.2.7.4.

2.2.3.5 Specifické jevy lexému

2.2.3.5.1 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

Významy podle SSČ: *koleno*¹ 1. (zestručňuji) ohbí nohy; 2. co připomíná koleno 1 (př.: *k. trubky*); *koleno*² 3. (čísluji pro potřebu této disertace) pokolení.

Hypotéza by mohla znít, že stejně jako duálové tvary má jen význam 1; tak rovněž jen ve významu 1 můžeme předpokládat měkké tvary, vytvářené analogicky se slovem *rameno*. Ale tato hypotéza neplatí: Gsg *-e* se objevil i v kontextech jako *naši předkové do bůhvíkolikátého kolene* (význam 3; srov. oddíl 2.2.3.5.2) a je zastoupen v beletristických textech, které sotvaco spojuje: Obyčejný život K. Čapka, Leden na vsi E. Bondyho i Hotel Avion J. Kratochvila; korpus SYN přidal překlady děl S. Plathové a S. Vassalliho. Význam 2 se však při Gsg *-e* neobjevil. Naopak DLsg *-i* se neobjevuje ve významu 3, ale ve významu 2 ano: *neodtékala voda ze dřezu, tak to rozšroubovali a ta lžička byla už v koleni* (B. Hrabal, Obsluhoval jsem anglického krále); k tomu přiřadím i *2× v koleni* stébla (Prostějovské noviny). Přes tyto ojedinělé odchylky vedou tvrdé tvary ve významech 2-3 (ostatně i ve významu 1) tak bezpečně, že tabulka je zbytečná.

2.2.3.5.2 Účast ve frazémeh a ustálených obratech

S *kolenem* a *koleny* se používá řada obrátů, v nichž figurují tvary pro tuto disertaci nezajímavé: *na stará kolena*, *pamatovat na stará kolena*, *nechal(a) by si pro krejcar/groš/halíř/korunu koleno vrtat*, *padnout/kleknout/klesnout na kolena* a jeho novější,

sportovněji a lexikálně vyprázdněnější varianta *jít do kolen* (SČFI ji nemá), pod. *srazit/dostat* někoho *na kolena*, *děkovat* někomu *na kolenou*, *prosít* někoho *na kolenou*, *přehnout* někoho *přes koleno*, *lámat* něco *přes koleno*, *myslet/poslouchat* *kolenem*, *nesahat* někomu *ani po kolena*, *třesou/klepou/podlamují se mu/jí kolena*, *mít ruce až ke kolenům*, *mít hlavu jako koleno*, *kolena mu koukají z kalhot*.

příbuzný z kolikátého kolena

Ke Gsg v tomto obratu jsem v korpusu SYN zadal dotaz "[Zz]e?" ".*[ié]ho" "kolen[ae]" a po abecedním setřídění jsem konkordanci zbavil kolen pravých, nemocných, telecích aj.

Výsledek: Ze 67 nálezů má Gsg -a 65, jen 2 mají Gsg -e.

dělat něco na koleně

Význam tohoto frazému vymezuje SČFI „dělat, vyrábět, zhotovovat něco primitivně, bez náležitého vybavení; dokázat dělat něco i bez strojů, aparatur ap.“.

V korpusu SYN je na dotaz "[Nn]a" "kolen[ěiu]" 640 nálezů. Obsahují různé pozoruhodné doklady, např.

Chovati tě lehce na kolenu něžném a vtisknouti otcovský polibek na tvou drahou líc
(V. Nabokov, *Lolita*, čes. 1991)

kde překladatel zvolil řidší Lsg -u možná proto, aby tu parodii vyjadřování ve vzosném stylu nepřesladil uskupením *ně ně* nebo *ni ně*. Podám celkovou bilanci variant po předložce *na*:

na koleně 520, *na koleni* 113, *na kolenu* 7

a soustředíme se na „práci bez vybavení“. (Dejme tomu, že pro naše potřeby jí bude i výskyt *kterou jsem nadržápal na koleně*, kde je ovšem doslovný význam stejně silný jako frazematický.) Mnozí pisatelé nutkavě opatřují obrazný význam uvozovkami a dospívají až k překombinovaným útvarům jako *doslova „na koleně“*, ale to nám v seřazené konkordanci pomáhá. Výsledek pro frazém: 108 nálezů, přičemž

na koleně 100, *na koleni* 7, *na kolenu* 1

Tím je doloženo, že ve frazému o práci bez vybavení má Lsg -ě daleko pevnější pozici než celkově po předložce *na*.

mít vodu v koleně

Podobu pro nadpis jsem vzal ze SČFI. Dotaz (*[lemma="voda"] [word="v"] [word="kolen[ěiu]]*) dává ve velkém korpusu SYN 10 nálezů. Vyloučíme nález

Odstraní se tak odpory kladené < vodě v kolenu > zahnutém do staré strojovny a dosáhne se účinnosti 75,4 % na úrovni moderních přečerpávacích elektráren (Lidové noviny, č. 247/1994),

protože to je koleno potrubní, a dostaneme pro zbylých 9 tyto frekvence variant:

voda v koleni 8, voda v koleně 1

(Nadpis si tedy opravme.)

Námítka: Všech 9 výskytů této „vody“ je ze sportovní publicistiky. Nevíme nic např. o tom, jaké tvary volí obyčejní pacienti a jejich příbuzní (obrat je lidový, srovnatelný s označením *išias*, takže po odborném lékařském úzu je tu zbytečně pátrat). Ale těm lidem, a s nimi např. překladatelům, nelze – např. formou nové gramatiky/slovníku na korpusové bázi – předepisovat tvary podle úzu „sportáků“, v oboru jazykové kultury spíš zlopověstných. Smysl pro férovou hru s veřejností tu nakonec nejspíš stejně vyústí v připouštění i takových variant, které v korpusech doloženy nejsou, nebo ve zrovnoprávnění varianty doložené v korpusu jen slabě.

zranění kolene a podobné výrazy

O roli pevnosti zcela konkrétního lexikálního i tvarového obsazení obratu svědčí výsledek tohoto šetření v korpusu SYN2000: Řetězec *[Zz]zranění. * kolene* tu má 25 výskytů, *[Zz]zranění. * kolena* 131; jaksí lepší, vážnější, lékařštější *[Oo]perac. * kolene* má pouhých 11 výskytů (frekvence poklesla na polovinu), *[Oo]perac. * kolena* 117. Abychom si připomněli, jak s klesajícím počtem dokladů klesá pravděpodobnost, že vůbec narazíme na zkoumané nerovnovážné varianty, uvedu ještě, že *[Pp]oranění. * kolena* je doloženo 5×, *[Pp]oranění. * kolene* ani jednou.

K ustáleným obratům srov. také tautolexémické obraty, oddíl 2.3.3.

2.2.3.5.3 Poznátky z WS

U většiny rysů je zřejmé, že se budou zabývat tvary, které nás nezajímají: „prec přes/pod/nad/mezi; s/do“; „is obj4 of“.

Pro Dsg se zdá být slibný rys „prec kvůli“, kde je na slovesa *nastoupit*, *hrát* po 5 dokladech:

<u>Y</u>	Francie , který nenastoupil kvůli zraněnému trestu , teď nenastoupí kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	. Nejlepší krosáře má Keňa a Etiopie Kapské
<u>Y</u>	Toronto 7:1 , nenastoupil kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	, " vysvětlil Petr Buben . " Že nehraje
<u>Y</u>	Sňozíka , jenž nemohl nastoupit kvůli bolavému ostrém zápase nastoupil kvůli naraženému	<u>kolenu</u>	Radek Bonk . Washington proti Bostonu šetřil
<u>Y</u>	kolo jste ve Foggii nehrál kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	. " V úvodu jsme hráli fotbal podle našich
<u>Y</u>	v sobotu nehrál kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	po třech týdnech , v české extralize pak
<u>Y</u>	Slončík , který nehraje kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	. Už jste zdravotně v pořádku ? " Šlo jen
<u>Y</u>	Lindrose , který nehraje kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	Pekárek , po nemocích a zraněních byl z
<u>Y</u>	Lindrose , který nehraje kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	, s nímž byl na vyšetření i v Mnichově
<u>Y</u>	Lindrose , který nehraje kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	, přesto dokázali opět zvítězit . Roli
<u>Y</u>	Lindrose , který nehraje kvůli zraněnému	<u>kolenu</u>	. V NHL také trvá krize Detroitu .

Tab. 32: Kontexty pro „prec kvůli“ + *koleno* z WS

Ani jednou není zastoupen měkký tvar *koleni*, přestože v korpusu SYN se vyskytuje i v nominálních výrazech s předložkou *kvůli*:

opus.nazev=Mladá fronta DNES, 9. 1. 1999 *Vlastimil Balijs , který < kvůli zraněnému koleni> odpočíval , by dnes měl hrát .*

opus.nazev=Lidové noviny, 1. 2. 2000 *mám tam zánět a všechno je podrážděné . < Kvůli tomuhle koleni> jsem měl špatnou letní sezonu v roce 1998 , " připomněl své trápení na ME v Budapešti*

opus.nazev=Hospodářské noviny, 22. 8. 2001 *Italka Tatiana Garbinová si vyhodila meziobratlovou ploténku . < Kvůli operovanému koleni> nedorazí Australan Mark Philippoussis .*

opus.nazev=Mladá fronta DNES, 19. 3. 2002 *Domáciho obránce Mudrocha spoluhráči < kvůli zraněnému koleni> odnesli na nosítkách .*

opus.nazev=Mladá fronta DNES, 29. 11. 2002 *Účast Wimmera , jehož trápí natažený stehenní sval , s Černoškem , který stál < kvůli naraženému koleni> , je nejistá .*

opus.nazev=Mladá fronta DNES, 17. 12. *Dlouhá pauza , kterou skončil až letos v říjnu , ho stihla < kvůli pošramocnému koleni> .*

opus.nazev=Mladá fronta DNES, 16. 11. 2004 *Ten v sobotu vynechal ligu s Opavou < kvůli namoženému koleni> , ale zítra by měl hrát .*

opus.nazev=Mladá fronta DNES, 16. 12. 2004 *tři křídla , z nichž navíc ostrostřelec Mujagič nyní nastupuje < kvůli poraněnému koleni> jen s velkým sebezapřením*

Příčinou je, že v těchto 8 výskytech¹³⁶ žádné sloveso nefiguruje 5×, aby se dostalo přes frekvenční práh WS. Ale je to dost výskytů na to, abychom měkkou variantu zaznamenali.

S měkkými tvary značkování korpusu SYN počítalo (ač nejsou kodifikované), protože v rysu „prec do“ se kromě mnoha Gpl a většinou tvrdého Gsg *kolena* objevuje i *do kolene*

a i výskytům tvaru *koleni* je přiřazeno lemma *koleno* (jiný problém je bezprostředně sousedící *ke koleni* s pádem substantiva určeným jako S6 neboli Lsg). Konstatuji však, že vyhledávat

pomocí dotazů v korpusu je pro zjištění distribuce variant cesta jak spolehlivější, tak pohodlnější.

2.2.4 písmeno

		SYN2000	internet	SYNod2000
genitiv	<i>písmena</i>	35		32
	<i>písmene</i>	430		242
dativ	<i>písmenu</i>	23		10
	<i>písmeni</i>	2		1
lokál	<i>písmenu</i>	63		19
	<i>písmeni</i>	2		3
	<i>písmeně</i>	0	6	1

Tab. 33: Výskyty tvarů substantiva *písmeno*

2.2.4.1 Doloženost

Pokud jde o synchronní data, přijal jsem data podle korpusu SYN2000 s korekcí pro Lsg -ě. Operovat s nulou v korpusu SYN2000 není plauzibilní: tvar existuje, má dokonce historickou oporu v kolísání rodové podoby (srov. níže). Na internetu mnoha sty výskytů – kvůli citování, co stanoví ta a ta norma aj. v *písmenu X* – drtivě převažuje Lsg *písmenu*, ale vyskytuje se i mnoho desítek Lsg *písmeni*. Šest výskytů Lsg *písmeně* by stejně bylo hluboko pod hranicí 1 % a v grafech, kdybych do nich zpracoval internetová data, by podíl nebyl vůbec vidět. Za této situace jsem se nakonec uchýlil k řešení nečistému, jaké nehodlám opakovat a nikomu je nedoporučuji, ale k řešení, které existenci tvaru v závěrečných přehledech přece jen vyjádří aspoň minimální měrou: jeden výskyt Lsg *písmeně* ze subkorpusu SYNod2000 jsem připočetl k výsledkům ze SYN2000. Důsledky viz oddíl 2.2.4.

Diachronní materiál představím formou textu, protože v tabulce by vysoce převládaly nuly. BKral má jedinkrát *Písmě*, a není to písmeno, nýbrž Písmo; řetězec *písmen-* se v ní nevyskytuje. Doplnková diachronní excerpce má 5 nálezů, ale žádný z nich neobsahuje zkoumaný tvar. Korpus DIAKORP dává k dotazu *[Pp]ísmen.* * 11 nálezů, ale většina tvarů je tu nezajímavá. Ze zbývajících 3 jsou 2 na femininum (srov. násl. odst.; 1 z knihy K. J. Beneš, *Kouzelný dům*, 1939, 1 z *Preslovy Lučby čili chemie zkusné*, 1828). Zbývá jediný doklad na jediný ze sledovaných tvarů, zároveň však doklad kolísání v rodu u K. J. Beneše:

¹³⁶ Vše ze sportovní publicistiky, a ještě většinou z MFD, kde může jít o individuální úzus jediného „sportáka“.

(*rozbíhala se vzadu za schodištěm do podkroví ve dvě ramena < písmeny> T.)
tvářili se , že proneseným slovům věří do posledního < písmene> .*

Spíš se ale kloním k interpretaci, že ve frazému *do posledního písmene* byl už tehdy pevný rod i tvar, zatímco při volném užití sáhl spisovatel po exkluzivnějším femininu.

Koincidence se starším femininem *písmena*, -y se promítne do Lsg (viz oddíl 2.2.4.4), ale představím toto femininum zde při doložení. Vzniklo patrně na základě plurálu a možná i pod vlivem rodu slova *litera*. O tom, že žilo ještě poměrně nedávno, svědčí i *internet – samozřejmě po vyloučení početných manažersko-právních výtvorů typu *dohoda musí být podpořena písmenou formou* a dokladů slovenských jako *uvedené veľkou začiatočnou písmenou*. Několik z relevantních dokladů (vypustil jsem opsané staré texty k bájesloví, magii apod.) viz Č91. Je zřejmé, že toto femininum už je jen relik, ale periferní postavení mu udržuje znovuzveřejňování starších textů a reedice starých překladů. Překvapivě se najde i v reprezentativním korpusu, a to v beletrii: *Z každé písmeny volá zápas* (Diviš); *týž několikrát s velkou písmenou*; tvar *písmenou* se ojedinele objeví i u V. Černého, u S. Ravika v citátu z K. Sabiny, dále (a překvapivě) i v současném překladu Nabokovovy prózy *Král, dáma, kluk*. Ženský dativ *písmeně* je v korpusu doložen jednou z jazykově schválného a archaizujícího textu L. Klímy: *napsal na stůl novou abecedu, – ale tentokrát jen k písmeně l*. Kromě Lsg – *ženě, městě* – může občas vyvolat pochybnosti i míra skladebného ztvárnění v administrativních a právních textech, jejichž interpunkce i skladba bývá neprecizní; ale tvar v dokladu *příjmy uvedené v § 10 odstavec 1 písmena a) až g)* pokládám za Npl.

Málo optimistický je pohled na to, kolikrát se na internetu našlo *písmeně* místo *písemně*: v mnoha desítkách případů. Subkorpus SYNod2000 ukazuje, jak tato nedbalost proniká i do slušných periodik: z celkových 4 výskytů řetězce *[Pp]ísmeně* (P- nezastoupeno) jde o překlep 3×, 1 v čas. Stavitel, 2 v *Hospodářských novinách* (!).

2.2.4.2 Gsg *písmene* (*písmena*)

Gsg je jediný, kde převažují měkké tvary a představují 92, 5 %, takže Gsg -a má postavení slabě minoritní. Ale tuto převahu zakládá ustálený obrat *do písmene* (včetně *do slova a do písmene*), který má 124 nálezů; to je víc než čtvrtina. Tvrdá varianta *Pořadatelé splnili do písmena všechna jeho přání* se v tomto obratu objevila jedinkrát, na sportovních stránkách MFD 1994. Není jasné, zda to byla záměrná volba, anebo anticipační atrakce.

2.2.4.3 Dsg písmenu (písmeni)

Dsg *-u* je podle korpusu SYN2000 v postavení jasně majority s 92 %. Odchylné jsou tyto výskyty Dsg *-i*:

*Ted' jedeš do Hamburku , a nedostali jsme se spolu ani k < písmeni> H . (L. Vaculík, milovník méně obvyklých tvarů, Český snář, 1990)¹³⁷
jen máznutou spojovací čarou od písmene " r " k < písmeni> " d " (tedy Jarda Cimrman) . Ostatně klást Cimrmana a Leonarda da Vinci na stejný stupeň (LidN 1998)*

Je tedy Dsg *-i* minoritní jak celkovou frekvencí, tak okruhem uživatelů.

2.2.4.4 Lsg písmenu (písmeni), ((písmeně))

Lsg *-u* podle obou zdrojů dat jasně vede.

Vyjádříme-li podíl Lsg *-i* procenty, vypadá posun SYN2000 → SYNod2000 dramaticky: ze zřetelně marginální varianty s 3,1 % je rázem minoritní varianta s 13,6 %. Jsou to však závěry z malých čísel, a ty jsou nejméně validní. Nakonec jsem se rozhodl neodvodit nadpis tohoto oddílu od procent a škály, ale od počtu dokladů, které (po úpravě komentované v oddílu 2.2.4.1) jsou samy o sobě s to vyjádřit vzájemný poměr všech tří variant.

Tři výskyty Lsg *-i* v subkorpusu SYN2005 jsou všechny ve frazému *písmeno po písmeni*, kde se zdá být tvarem převažujícím. (Proti stojí 1× *písmeno po písmenu* z Blesku.) Podstatně příznivěji pro Lsg *-i* vychází poměr variant při dotazu "[Pp]ísmeno" "po" "písmen.+" v korpusu SYN: *písmenu* 13, *písmeni* 6 (třetina výskytů).

2.2.4.5 Specifické jevy lexému

2.2.4.5.1 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

SSČ stanoví 2 významy: **1.** *zákl. grafický znak hláskového písma*; **2.** *polygr. hranolek s vyvýšeným obrazem písmena*. Význam 2 jsem v korpusu neviděl, s počítačovým tiskem se stal historismem a jeho uvádění přestalo odpovídat koncepci SSČ – stejně jako by jí nebylo odpovídalo převzetí významu 3 ze SSJČ: **3.** *nář. (kdysi) dřevěná destička, tabulka s písmem*.

¹³⁷ V tomto případě – ne však vždy – je vcelku irelevantní, že popřevratové vydání, jehož datace se korpus drží, nebylo první a text byl zveřejněn už 1980.

Má-li substantivum jen jeden význam, není co analyzovat; ledaže bychom rozlišili užití doslovná a obrazná. Význam obratu *písmeno po písmenu* lze brát za doslovný o práci korektora, redaktora apod., ale také v takovýchto dokladech:

Začal se chvět . Znovu vzal houbu a smazal vzkaz . Pomalu , < písmeno po písmenu> , se znovu objevil . " Jsi Jsoucno . Čekej na nás ve své kanceláři . " (L. R. Hubbard, Děs, 1993)

Výtvarník uvedl , že sochy řídí počítač a koncipoval je tak , že proud vody z jejich přirození crčí do jezírka , a pokud někdo pošle esemeskou citát nebo nějaké slovo na mobil 724370770 , muži mu ho do vody písmeno po písmenu doslova vymočí . Tohle budou pěkné záběry z dovolené v Čechách . . . (Blesk 22. 5. 2004)

Jinak by užití mohlo být hyperbolické. Ale ani v korpusu SYN jsem takové užití nenašel, takže je prohlásím za marginální. Pochodil jsem na *internetu – v tomto propagandistickém textu:

*Samotné společenské právo, v užším smyslu, to nyní musí **písmeno po písmenu** převzít Východoevropané, naplňuje 80.000 stránek. Vždyť to je ten problém s touto Evropou. (www.svedomi.cz – Dr. Bruno Bandulet : Jak bude EU vládnout; Přednáška o podstatě EU, 19.07.2001)*

Jev sám o sobě marginální se nemůže promítnout do frekvencí v ustáleném obratu, jak jsem je podal v 2.2.4.4.

2.2.4.5.2 Poznatky z WS

Kompletní WordSketch lemmatu *písmeno* je reprodukován v přílohách, str. p83–p85.

Rysy neodhalují ve většině výskytů jiný než základní význam, řekněme ‘litera’; výrazněji vystupuje jen frazém *splnit do písmene* s užitím obrazného významu (podle písemné smlouvy), kde se nabízejí i slovesa *naplnit*, *plnit*, *dodržovat* a v 8 případech univerzální *být*, které zaslouží zvláštní pozornost.

Najdeme tu *být* sponové, jednou se substantivem (*což je do písmene pravda*), třikrát se syntaktickými adjektivy (*bude to do písmene tak dobré, jak jste slyšel; můj názor je do každého písmene totožný; všechno je do posledního písmene vymyšlené*), kde poslední případ přechází ke spoře zastoupenému slovesnému pasivu (*nebudou do posledního písmene splněny*). Najdeme tu však i případ, který jde na vrub skutečnosti, že značkování – jako ostatně celá koncepce korpusového ztvárnění češtiny – „nevede“ složené tvary sloves.

Důsledkem pro WS je, že části takového tvaru se pak nekontrolovaně přimykají jinam, než kam patří – v našem případě k *být* jako precedentu ve struktuře „prec do“: *Vložil jsem do ruských písmen francouzský charakter*. Dialog s takto pracujícím nástrojem se podobá dialogu s nevzděla(tel)nou námezdní silou.

Rys „prec k“ nabízí 42 souvšyků slova *obrázek*. Vždy jde o název výstavy *Od obrázku k písmenu*, který je replikován v avizech; tvrdou variantu Dsg v něm pojišťuje charakter názvu. Pět výskytů slova *směr* v témž rysu – *směr a písmeno?* diví se filolog – pochází z návodu, jak seřizovat hodiny, kde jde o pootočení regulátoru chodu *směrem k písmenu S* (slow) nebo F (fast). Snad to časem spraví implementace víceslovné předložky *směrem k* podle práce Blatná 2006, pokud ovšem i tam nezůstala tato předložka zastíněna nešťastným lemmatem *směr*.

Realitou jazykového úzu je dáno, že nejčastějším „písmenem“ je *písmeno a*, na rozdíl od *f* nebo *w* obsažené téměř v každém písmenném výčtu.¹³⁸ WS žádnou kolokaci typu *písmeno a* nenabízejí, přestože dotaz

([lemma="písmeno"] [word="[aA]"])

dává 1034 nálezy. Mnoho z nich je spojek – např. *Škrtl jsem první a poslední dvě písmena a, j^..... zbytek jsem přečetl pozpátku*. *DĚLÁNÍ SE TRES*. Zjermíme-li dotaz tím, že slovo *a/A* má být označováno jako (nesklonné) substantivum, tj. N.*, dostaneme 407 výskytů, u nichž po zběžné prohlídce nevyklučuji bezchybné rozpoznání. To je mnohonásobně víc, než žádá frekvenční práh; jenže české WS se patrně¹³⁹ slovy jako *a* nezabývají. Důsledkem je, že kromě *písmene a*, hojného v legislativních textech, by při popisu s využitím WS unikly typické kolokace *skupina A*,¹⁴⁰ *kategorie A*, *divize A*, *(jakostní) třída A*, *vitamín/vitamin A*, *trasa A*, *abonentní řada A* ...

¹³⁸ Případy zejména matematického označování řadami *k*, *l*, *m* nebo *x*, *y*, *z* jsou specifické a frekvenční váhu *a* neohrožují.

¹³⁹ Má lexikograf vůbec šanci to ověřit?

¹⁴⁰ Díky univerzální použitelnosti (sport, krevní skupina, třídění mikroorganismů, kolektivní hry atd.) je výskytů s lemmatem *skupina* v korpusu SYN celkem 3155.

2.2.4.5.3 Účast ve frazémeh a ustálených obratech

V SČFI se nic s *písmenem* nevyskytuje.

Na frazém by mohlo aspirovat ono *písmeno po písmen-u/-i*, kdyby hyperbolické užívání bylo častější, a několik možných obměn. Srov. tautolexémické obraty, oddíl 2.3.3.

Mám však v paměti jeden novozákonní příklad obrazné(?) platnosti, o kterém vědí i diskutéři o islámu:

Ježíš sám řekl, že dokud nepomine nebe a země, nepomine ani písmeno ze zákona, nepřišel jsem zákon a proroky zrušit, ale naplnit. Ale Mohammed jakoby to všechno postavil na hlavu. (www.pravdaoislamu.cz)

V konkordanci k dotazu (*[lemma="ani"] []? [word="písmen.+"]*) v korpusu SYN jsem však nenašel ani jeden zkoumaný variantní tvar, v jehož výskyt jsem slabě, ale přece doufal.

2.2.5 plemeno

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
nominativ, akuzativ	<i>plemeno</i>	215		64	6+3	1
	<i>plémě</i>	32		15	40+14	3
genitiv	<i>plemena</i>	3		7	4+0	0
	<i>plemene</i>	232		82	19+6	1
	<i>plémě</i>	1		1	0+0	0
	<i>pléměte</i>	0	1	0	0+0	0
dativ	<i>plemenu</i>	3		0	6+0	0
	<i>plemeni</i>	20		6	5+1	0
	<i>pléměti</i>	0	1	1	0+0	0
lokál	<i>plemenu</i>	6		0	1+0	0
	<i>plemeni</i>	12		6	0+1	0
	<i>plemeně</i>	0	3	0	0+0	0

Tab. 34: Výskyty tvarů substantiva *plemeno*

2.2.5.1 Doloženost

K popisu kolísání poskytuje korpus SYN2000 dobré východisko, takže na internetu jsem jen dohledával aberace vystopované už v reprezentativním korpusu.

Jako už několikrát, v subkorpusu SYNod2000 je silnější pozice měkkých tvarů v Gsg, dokonce pro DLsg jsou to tvary jediné.

Diachronní materiál je poměrně bohatý, s výjimkou hapaxů pro Lsg *-i/-u*. V GDsg se stav převahy měkkých tvarů jeví jako setrvalý. Posun na škále je patrný v Gsg (viz oddíl 2.2.5.2).

K extrémně nízkému počtu dokladů v BKral podotýkám, že ve významu ‘rod, pokolení’ se tam daleko víc užívalo *sémě*: srov. ČB9–10 × ČB12. Také diachronní materiál ukazuje, že např. u Husa je *plémě* téměř vždy míněno jako lidské pokolení: *plémě Abrahamovo*, *Adama starého plémě* (× *Adama nového símě*), *hříšné/cizoložné plémě*. Objeví-li se jednou o dobytku, není míněn význam dnes obvyklý, ale řekněme ‘chov’: *shltá plémě dobytka tvého i obilé země tvé* (Výklad viery, desatera ...).

Poznámka: Na opozici *plémě* × *símě*, která je doložena i z Komenského Didaktiky, je pozoruhodný i jiný rys: přišel-li kdo na svět něčím „plemeněním“ neboli plozením jako každý člověk, nese s sebou dědičnou zátěž, v případě člověka dědičný Adamův hřích. Tím získává *plémě* při užití o lidech potenciální sém záporného hodnocení. Aktivuje se v řadě negativních hodnocení až nadávek typu *plémě hadí/ještěří/zlořečené*, zatímco pozitivně míněné *plémě Abrahamovo* (které má dědičný příslib od Hospodina) je spíš výjimkou; ostatně je řada dokladů i na *símě Abrahamovo* a BKral, jak už víme, používá pro takový význam výhradně *sémě*. Naproti tomu setba nového Adama, Krista, nese v sobě rys naděje, založený na tom, že ze semene může vzejít nový život. (Nepadne-li semeno podél cesty, na skálu, do trní, jak líčí Ježíšovo podobenství o rozsévači,¹⁴¹ podle jehož abstraktní roviny *símě* je slovo Boží.) Při dostatku diachronního materiálu by nebylo nezajímavým úkolem pro „historickou kognitivní lingvistiku“ podívat se, zda dobromyslné *plémě* (např. *divadelní/vodácké plémě*) nenabývá vrchu až v éře pokročilé sekularizace a jak staré je negativně míněné *sémě pochyb, sváru, rozbroje*.

2.2.5.2 Gsg plemene (plemena)

Podobou tohoto nadpisu vybočuji z mechanického odečítání dat a frekvencí. Podle korpusu SYN2000 má totiž Gsg *-a* pouhé 1,3 % výskytů, takže by byl jasně marginální. Korpus publicistiky SYN2006PUB¹⁴² jich má 4,9 %, a to už je na rozhraní variant marginálních a minoritních. Subkorpus SYNod2000 má o málo nižší podíl publicistiky (SYN2000 → SYNod2000: 60 → 55,78 % publicistických textů; srov. oddíl 1.3.3), ale Gsg *-a* má už zastoupení 7,7 %, takže je variantou minoritní.

¹⁴¹ Mt 13, 1–9; Mk 4, 13–20; L 8, 4–8; všude následuje i výklad podobenství.

¹⁴² Data o něm i tabulku nálezů viz příl. 7.14, str. p97–p98.

Vážným důvodem nepřijetí frekvenčních údajů podle korpusu SYN2000 však je, že 67,7 % výskytů Gsg pochází z knih a časopisů jediného nakladatelství,¹⁴³ které pravděpodobně prošly rukama jediného korektora – a ten volil výhradně Gsg *-e*. Ne že bych mu to měl za zlé: ostatně celá část 2.2 této disertace je obhajobou měkkých tvarů n-kmenových neuter v míře dané doloženým územ. Ale tak těžce poznamenaná data¹⁴⁴ nelze uznat za validní pro popis situace v tištěných textech z 90. let. Tvrdému Gsg přiznávám celkově status slabé minority.

Skromné tři výskyty Gsg *-a* v korpusu viz Č17. V porovnání s měkkými tvary jsou zcela okrajové jak absolutní frekvencí, tak zastoupením v různých, spíš hůř ošetřených textech (např. žádná beletrie, žádné LidN nebo HN).

Gsg *-e* je podle všech zdrojů dat variantou jednoznačně majoritní.

2.2.5.3 Dsg plemeni (plemenu)

Poměrně vysoké zastoupení dativu způsobují obraty *patří/počítá se k (nějakému) plemeni*. Převaha měkké varianty je v DLsg méně výrazná než v Gsg – ale to platí jen pro korpus SYN2000; subkorpus SYNod2000 má naopak DLsg jen *-i*.

2.2.5.4 Lsg plemeni (plemenu)

K poměru Lsg *-i/-u*: O tom, jak se korpusy různí, viz oddíl 2.2.5.3.

Lsg *-ě* se vyskytuje ojedinele mezi chovateli; viz Č18. Na základě těchto 3 dokladů se jeví jako varianta (silně) marginální; z korpusů ho nemá ani SYN. Zatím se tento tvar drží v příručkách (srov. oddíl 1.2) i v poradenské praxi z nich odvozené: viz příl. 7.15.

¹⁴³ Je jím Myslivost, s. r. o. V korpusu SYN2000 je produkce tohoto nakladatelství zastoupena dvěma ročníky časopisu *Myslivost* (1997 a 1999), dvěma knihami eminentně o plemenech – J. Dostál, *Genetika pro chovatele psů nejen loveckých plemen*, J. Steinitz, *Ohaři – výcvik, exteriér, plemenitba* –, ba ještě dalšími tituly: lesní zákon, knížka o myslivecké mluvě a lidové čtení *Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj*. Doklady z tohoto čtení jsou vždy to první, co korpusový manažer ukáže, i když třeba hledáte tvary slova *kancelář*.

¹⁴⁴ Angličtina má pro to slovo, k němuž nenacházím trefný ekvivalent: *biased data* (zaujatá, stranící apod.), obv. např. *size-biased*, *gender-biased*; pro nás třeba *genre-biased?* *publisher-biased?* *Internet svědčí o tom, že rozpoznávání *biased data* a zacházení s nimi je vážný problém informatiky. Celý tento případ nás vyvádí z iluze, že data musí být ze své povahy nutně nestranná, objektivní.

2.2.5.5 Specifické jevy lexému

2.2.5.5.1 Krátký NAVsg *plémě*

Zatímco u ostatních neuter je Vsg spíš systémovou vizí, zde je doložen odedávna: viz spílání ČB9/3; užívá se ovšem také při bědování. Je příznačné, že v korpusu SYN je doložen takový Vsg a takové „biblické“ nadávání právě u dvou autorů, židovského a pravoslavného:

Mlč , ty nevěřící ! Zakázané ovoce ! Prokleté < plémě> Ezauovo ! (Isaac Bashevis Singer, Rodina Moskatova, 1997)

*A vy myslíte , že jsem to věděl ? Jak bych mohl ! Ó , < plémě> našich Jupiterů !
Člověka máte za psa a každého posuzujete podle své vlastní osůbky .* (Fjodor Michailovič Dostojevskij, Věčný manžel, 2002)

Z hlediska konkurence tvarů *plémě/plemeno* je zajímavá situace v BKral. Proti 3 tvarům *plémě* má 1 tvar *plemeno*, a to (signifikantně?) v replice, kdy se vzácně nadává: totiž Jan Křtitel se utrhne na davy (v podání Lukášově, doklad ČB10/1). Jenže rovněž při nadávání padne i tvar *plémě* (paralelní místo v podání Matoušově, citvýše uvedený doklad ČB9/3). I když celkově je dokladů tvarů slova málo (důvod viz oddíl 2.2.5.1), pokládám za pozoruhodné, že novotvar se objevil právě v expresivní řeči; snad že ji chtěl překladatel přiblížit živému jazyku (ale zbytečně: tvar *plémě* i s expresivní funkcí máme dodnes). Zdrženlivě interpretuji sám výskyt dubletních podob: v paralelních pasážích obou synoptiků má sice svou váhu jako doklad kolísání, ale na druhé straně lze předpokládat, že už v době vzniku BKral existovalo cosi jako biblický styl,¹⁴⁵ který preferoval slavnostní a lehce archaická vyjádření jednak obecně, jednak zejména když mluví Hospodin, když o Hospodinovi mluví Mojžíš (doklad ČB9/1) nebo když s Hospodinem rozmlouvá žalmista (ČB9/2).

Příznakovost tvaru *plémě* v dnešní češtině, ať už má tato příznakovost konkrétní hodnotu jakoukoli, je patrná z toho, že se nepoužívá v doslovných významech o plemenech zvířat: viz oddíl 2.2.5.5.3. V korpusu SYN2000 lze příznakovost tušit – srov. Halliday a Bermel, oddíl 1.4 – už z frekvenčního rozložení (str. p71, obr. 8). Krátký tvar je zastoupen hojněji jen v části beletrie; do denního tisku pronikne výjimečně, např. pokud se film jmenuje *Čertovo plémě*.

¹⁴⁵ K počátkům jeho zkoumání srov. Bartoň 2008.

K rozdílu v užívání podob *plémě* : *plemeno* srov. diferenční sketch v příl. 7.13, str. p90. Obě lemmata prý kolokují s lemmatem *lidský*, lemmata kolokující jen s *plémě* nalezena nebyla.

Podoba *plímě* je uvedena jen u Jg (Šimandl 2007d: 239, zde na str. p97), a to bez dokladu.

2.2.5.5.2 Skloňování *plémě* podle vz. moře a kuře

Doklad z korpusu SYN2000 na genitiv mechanicky podle „moře“ zní: *Kalich s vínem na znamení nové smlouvy zpečetěné krví Kristovou, otrávený jedem hříchů našeho plémě hadiho* (Český zápas). Novější doklad ze subkorpusu SYNod2000: *Porod a celé těhotenství jsou okamžikem, kdy i ten nejhrdější muž musí uznat sílu a dokonalost ženského plémě* (Právo 21. 5. 2002).

Novotvary podle „kuře“ byly v době zpracování studie Šimandl 2006a doloženy z jediné, nijak směrodatné internetové stránky; viz Č19. S korpusem SYN2005 přišel další doklad: *Zmítán náhlou horečkou, klečel jsem u vany a, s odrazem té růžové vizitky pekel ve tváři, přísahal pomstu celému lidskému pléměti!* (Magazín LidN 41/2002; pozoruhodná interpunkce).

2.2.5.5.3 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

Téma jsem zpracoval v příspěvku Šimandl 2007d, shrnutí zde v příl. 7.14, str. p97–p98.

2.2.5.5.4 K účasti ve frazémeh a ustálených obratech

SČFI neobsahuje výrazy s tvarem *plémě*, vždy jen *plemeno*: *Adamovo/Evino plemeno/pokolení* (též *synové Adamovi, dcery Eviny*). Patrně nejde o nijak frekventované kolokace, když je WS nenalézají. Dále je v SČFI *bílé, černé, rudé, žluté plemeno*; ani ta ve WS neprojdou přes frekvenční práh, protože jim ubylo frekvence (důvody i příklady viz Šimandl 2007d: 237). Do třetice uvádí SČFI *hadí/ještěřčí plemeno*. Pokud by tyto výrazy byly

pomocí WS zachyceny, ukázaly by se jako „a modifiery“. Podívejme se na abecedně řazený přehled a-modifierů podle velkého korpusu SYN:

bojový; černostrakatý; červenostrakatý; čistokrevný; dlouhosrstý; holštýnský; hrubosrstý; chovaný; krátkosrstý; lovecký; malý; masný; pastevecký; primitivní; prošlechtěný; psi; různý; severský; služební; společenský; šlechtěný; špicový; ušlechtilý; vyšlechtěný; vzácný

Jsou to samá adjektiva o psích a vůbec zvířecích plemenech. Na takovém materiálu by nový SČFI vzniknout nemohl; srov. o nebezpečí banalizace lexikografie v oddílu 2.1.17.5.1.

Kvantifikovat frekvenci výrazů jako *ještěrcí plemeno* by znamenalo obejít fakt, že právě expresivní vyjádření mívají variantu *plémě* (v koprusech jiné lemma) a navíc subjektivní slovosled (*ty prase vyžraný; potomstvo zlotřilé*) nebo ještě další zvláštnosti (*vole jeden pitomá*). S dotazy na „[Jj]eštěrcí.*“ „pl.*“ a „[Pp]l.*“ „ještěrcí.*“ jsem nepochodil ani v koprusu SYN. Proto i k otázce distribuce tvrdých a měkkých tvarů v ustálených obratech podám jen prohlášení, že jsem žádnou takovou nezpozoroval.

2.2.5.5.5 Kompozita a deriváty

Díky nejspíše konverzi textů s tabulkami nám korpus SYN k dotazu „+plemen.*“ nabízí mimo mnohé jiné i takováto kryptická sdělení:

opus.autor=Y,opus.nazev=Bulletin Asociace firem pro ochranu informací,
č. 1/1997,opus.rokvyd=1997 *mechanismy/Řízení přístupu* Tabulka 15 Schemata
založená na způsobilosti Přehled Využitá < **proSprávaOmezeníImplementace** >
Zahajovatel vyžadující přístup poskytuje rozhodovací funkci řízení přístupu

Slova, která nás zajímají – *podplemeno, mikroplemeno* – jsou doložena v nezajímavých tvarech (plurál, Isg) s jedinou výjimkou:

*Matky i otcové těchto psů budou mít již společného předka - blížíme se k **mikroplemenu** . Tato práce v první etapě liniové plemenitby není tak jednoduchá .*
(J. Steinitz, Ohaři – výcvik, exteriér, plemenitba, 1996)

Jediný doklad je však krutě málo na to, abychom posoudili chování derivátu *mikroplemeno*, a nemáme zhora nic k případnému kolísání častějšího derivátu *podplemeno*.

2.2.6 poleno

Na *internetu je patrná konjunktura Gsg *-e* s novou vymožeností, se zahradními štípači dřeva, u nichž se pro poleno udává délka a průměr. Jsou tam i doklady z textů jiného druhu – viz Č93. Dokládám i podstatně slaběji zastoupený Lsg *-i* – viz Č92. Kvantifikaci jsem neprovedl, protože výsledek (marginální, nanejvýš slabě minoritní varianta) je jasný předem a celkový výsledek rovněž: substantivum *poleno* je zasaženo n-kmenovým typem kolísání slabě v Gsg a zcela marginálně v Lsg.

Dotazem "[Pp]olen[ei]" zjistíme, že velký korpus SYN signalizuje existenci takového kolísání jediným dokladem, z překladové prózy, a to zrovna na řidší Lsg:

Červenka si letos opět postavila hnízdo v došku na střeše a teď posedává na < poleni > u ohně , čistí si zobáček a čechrá pírká . (A. Carterová, Krvavá komnata, 1997)

Vedou ovšem tvary tvrdé. Jen pro ty štípače vychází podle *internetu poměr takto:

*délka štípaného polene 3
délka štípaného polena 18*

2.2.7 rameno

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
nominativ, akuzativ	<i>rameno</i>	1835		1485	41+27	11
	<i>rámě</i>	49	209	37	39+14	28
genitiv	<i>ramena</i>	198		34	5+4	0
	<i>ramene</i>	491		473	11+3	9
	<i>rámě</i>	4	7	3	0+0	0
dativ	<i>ramenu</i>	12		11	0+0	0
	<i>rameni</i>	80		76	0+0	0
lokál	<i>ramenu</i>	9		9	1+0	0
	<i>rameni</i>	499		442	12+0	17
	<i>rameně</i>	17		10	4+3	0
	<i>rámi</i>	0	1	0+0	0+0	0

Tab. 35: Výskyty tvarů substantiva *rameno*

2.2.7.1 Doloženost

Data podle korpusu SYN2000 umožňují diferencovaný popis a vypovídají shodně se subkorpusem SYNod2000 – s výjimkou Dsg (viz oddíl 2.2.7.3).

Historický materiál je poměrně bohatý, až na Dsg, jako obvykle. BKral má pro GLsg jen měkké tvary. Krátký tvar *ramě* je tu doložen 28×, přičemž jen jeden z těchto dokladů pochází z Nového, zbývajících 27 ze Starého zákona. Všechny 11 dokladů NAsg *rameno* je ze Starého zákona. Jsou tedy starozákonní texty sférou kolísání; o Novém zákoně, kde 1 výskyt *ramě* znamená krutě málo, se dá říci leda to, že se v něm *ramě/rameno* vůbec užívá pramálo (srov. níže: 0 Dsg, 1 Lsg ČB 11/27, a i ten se odvolává na Starý zákon).

V diachronním materiálu je zajímavá anticipace synchronního stavu v tom, že Lsg *-u* má mezi variantami postavení nejslabší.

2.2.7.2 Gsg *ramene (ramena)*

Gsg *-e* vede v majoritním postavení. Tvrdý Gsg *-a* představuje s 28,7 % minoritu v síle téměř čtvrtiny všech dokladů. Po substantivech *koleno* a *vřeteno*, z nichž ani jedno se nepočítalo k tradičním n-kmenům (a samozřejmě s odhlédnutím od specifických případů substantiv *jméno*, *zájmeno*, *poleno*), má u substantiva *rameno* tvrdý Gsg nejsilnější postavení mezi všemi n-kmenovými neutry.

2.2.7.3 Dsg *rameni (ramenu)*

V tomto pádu je tvrdý tvar víc v minoritě: pro korpus SYN2000 vychází na 13 %, pro subkorpus SYNod2000 na 12,6 %. Bohužel jsou tato data opět poznamenána podílem sportovní publicistiky, který představuje v korpusu SYN2000 8 z 12 a v subkorpusu SYNod2000 o málo příznivěji 5 z 11.

2.2.7.4 Lsg *rameni*

Nadpis se zdá mluvit jinak než tabulka, ale to je tím, že procentní poměr variant je takovýto: Lsg *-i* 95 % – Lsg *-ě* 3,3 % – Lsg *-u* 1,7 %.¹⁴⁶ Text internetové poradenské příručky (příl. 7.15, str. p99) o pořadí podle frekvence vypovídá o subsrantivu *rameno* chybně (nebo snad podle jiných dat), a navíc z textu nevyplývá zřetelný rozdíl, že *rameni* je tvar monopolní,

¹⁴⁶ Pozn. ke stanovitelnosti užitečné velikosti korpusu: Subkorpus SYNod2000 má jen 58,15 % objemu korpusu SYN2000. Ani statistik nebude patrně umět vysvětlit jinak než jako náhodu, že do počtů variant Lsg se čtyřicetiprocentní úbytek objemu promítá různě a u tvrdého tvaru se dokonce nepromítl vůbec: počty dokladů jsou 9:499:17 – 9:442:10.

zatímco obě další varianty jsou jen marginální; nahlížející čtenář si všimne jen toho, že všechny varianty jsou s lomítky pro rovnost příležitostí.

Marginální Lsg (*na*) *rameně* „ve městě“ je v korpusu zastoupen 17 výskyty; z toho je 16 *na rameně* (proti 228 *na rameni*; 0 *na ramenu*) a jen 1× *po rameně* (proti 89 *po rameni*; 0 *po ramenu*). Tato podoba je ve shodě s hojným *na koleně*.

Tvrдых lokálů *ramenu* je v korpusu 12 (výběr viz Č29), a to jen ve významu ‘část něčeho, co připomíná lidské rameno’ (SSČ), jen po shodném přívlastku a nejčastěji s předložkou *v* (Respekt 1996). Ale při pohledu na internet omezení padají. Najde se bezprostřední sousedství s předložkou, najde se význam ‘část horní končetiny...’, najdou se i předložky v korpusu nezastoupené (viz Č30). Přestože by se dalo čekat, že tělesné *rameno* bude mít spíš měkké *rameni*, popř. *rameně*, zatímco technické apod. rameno tvar *ramenu* (srov. *řemen*, oddíl 2.2.16), statistika nálezů to nepotvrzuje.

V diachronním materiálu je Lsg *na rameně* doložen 3× z 19. století (Kramerius 1803, *Květy* 1848, *Obecné listy naučné* 1860). V případě 3 dokladů stejně znějícího tvaru z Husa jde ovšem o akuzativ duálu: *vložil jest na rameně své* apod. Na situaci je pozoruhodné, že pro Lsg nejsou doloženy konkurenční podoby *na rameni*, *na ramenu*¹⁴⁷ a že ani ono *na rameně* nemá doklad z doby staročeské ani střední –takže jak vlastně tenkrát Lsg vypadal, to nám může ukázat až obsáhlejší materiál.

Poznámka: Tvary plurálu i s otázkou rozlišování mezi částí těla a jinými rameny nechávám v této práci stranou.

2.2.7.5 Specifické jevy lexému

2.2.7.5.1 Krátký NAVsg *rámě*

Knižní a silně menšinový tvar *rámě* se v korpusu objevuje podle očekávání hustěji v beletrii, v ostatních žánrech jen ojediněle. I na internetu je používán v silné převaze 209 : 7 náležitě,¹⁴⁸ a to zejména v historických a historizujících kontextech, popř. v kontextech

¹⁴⁷ Jedinou výjimku představuje spis Jan z Chocně *O krvi pouštění* (1532): *baňka posazená na levém ramenu*.

¹⁴⁸ Z internetových i korpusových dokladů dlužno stále eliminovat jednak biblickou *Rámu* (jedinému korpusovému dokladu tohoto propria je přisouzeno lemma *rámě*), jednak občasný moravismus typu *okno v rámě*. V korpusu syn2000 jsme při zpracovávání studie Šimandl 2006a našli tato lemmata: *ve/v zlatém/zlatka* (!) *rámě/rámě*; stav trvá i v době korektur této disertace (srpen 2008). – Dále je třeba eliminovat překlipy: *rámě uhnul* (ráně); *v rámě s potřebami pro bicyklisty* (v krámě). Další interference viz Č34.

evokujících starosvětské pořádky, zdvořilost aj. Uvědomíme si nad nimi (Č27), že např. pro ostatky svatých nebo v heraldice je to varianta dodnes přijatelnější než všední *rameno*. Obvyklé je také *rámě zákona* (v korpusu rovněž *rámě světské spravedlnosti* jako v předminulém století a dřív), ale v tomto významu se používá i *rameno* a hlavně *ramena*: viz oddíl 2.2.7.5.3. Evergreen už mnoha generací, snad i kvůli rýmu, je *nabídnout dámě rámě* (mnohokrát v různých obměnách, mj. z písně J. Vodňanského Bontón; ve vynalézavé inverzi „ona jemu“ u J. Nohavici v písni Podzemní prameny). Zdařilé aktualizace dokládám pod Č28. Připomeňme, např. pro účely značkování, že v obratu *zavěsil se v mé rámě* nejde o lokál, ale o knižní až archaickou vazbu předložky v s akuzativem; srov. *vložil v ruku mou ...*

Diachronní materiál ukázal tvar *rámě* v pozoruhodně úzkém spektru textů: 3 doklady z Husa (*Výklad viery ...*), 1 z Bible kralické a 10 (!) z B. Němcové, která tento tvar patrně měla v oblibě: 1 je z *Divé Báry*, 2 z *Karly*, 7 z *Babičky*. V *Babičce* a *Karle* nechybí ani *rameno* (9×), přičemž není zřejmé, že by autorka byla obě podoby lišila sémanticky (srov. *položivši ruku na Mílovo rámě / položila ruku na babiččino rameno; na rámě i rameno, popř. na ramena*, se to či ono zavěšuje, na obojí se poklepává, snad jen puška se u Němcové bere výhradně na *rameno*). Autoři, u nichž je doloženo výhradně *rameno*, jsou Mattioli a Hájek z Hájku, Komenský, Kramerius. Předběžný závěr, který by bylo třeba ověřit na reprezentativním materiálu, tedy zní, že dnešní rozlišování *rameno* ‘část těla’ nebo ‘něco, co ji připomíná’ (např. *rameno jeřábu, řeky*) × *rámě* spíš ‘opora’ je výsledkem specializace kratších tvarů, která nebude o mnoho starší než jedno století.

O specifické distribuci tvarů *rámě* : *rameno* v BKral viz oddíl 2.2.7.1.

K témuž tématu máme informaci diferenčního sketche pro *rámě* : *rameno*; viz příl. 7.13, str. p91–p93. Společné kolokátory jsou *opírat* (nikoli ‘práním odstraňovat’, ale *opírat se*; korpusy se s víceslovností vypořádaly zjednoslovněním), předložka *na* (realizovaná pro *rameno* v obrazech s lokálem i akuzativem *na rameno, na rameni, na ramena, na ramenou*, pro *rámě* jen obratem s akuzativním *na rámě*) a předložka *o* (daná oním opíráním se). Jako kolokátory specifické pro *rámě* jsou uvedeny *nabídnout* a *mužný*, které nás i bez *dámy* vedou k typu *nabídnout dámě rámě* – srov. 1. odst. tohoto oddílu. Kolokace pouze s lemmatem *rameno* jsou pozoruhodné jen v detailech.

2.2.7.5.2 Skloňování *rámě* podle vz. moře

Gsg *rámě*, tvořený mechanicky podle vz. moře, se v korpusu SYN2000 objevil 3× (Č31); doložen je i takový plurál (Č32). Internet má čtyřikrát víc náležitě užitých tvarů *rámě*, ale jen sotva dvakrát víc aberantního genitivu (Č33). Je to vzácný případ, kdy můžeme internetové texty vyhodnotit jako kulturnější než texty korpusové, tištěné; komplexně je tomu ovšem naopak. Tři nepatřičné Gsg *rámě* se najdou i v subkorpusu SYNod2000: 2 v próze Margaret E. Atwood Muzeum zkamenělin, 1 z rubriky Žito v čas. Story (*Dagmar Havlová, zavěšená do rámě Borise Rösnera*). – Měkký Lsg *rámi* „moři“ (objevený mezi chybami: viz Č34) má patrně historii sice skrytou,¹⁴⁹ ale dlouhou: *Velmi drahý helm mějieše, štít zlatý na rámi držieše* (thesaurus.sazba.cz – Ezopovy bajky, rkp. z r. 1472, text ještě o století starší; solidní edice E. Petru). Je to v našem materiálu jediný případ Lsg podle vz. moře – ale je od dnešního jazyka vzdálený.

Tvary podle vz. kuře nalezeny nebyly, ani na internetu, ani na *internetu. Jako je košile bližší než kabát, je pisatelům patrně bližší *rámě* než *břímě*, kde jsme takové zacházení dokumentovali.

2.2.7.5.3 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

Významy podle SSČ (znění kráceno): **1.** část horní končetiny připojující se kloubem a kostí k trupu poklepat někomu na rameno, *přen. pochválit ho* ; **2.** (nabídnout někomu) rámě, *paži k zavěšení pod pažďím* ; **3.** jen. rameno (mn. 2. -men, 6. -ech) část něčeho, co připomíná lidské rameno

Diskuse: U významu 2 není popsána frazematická platnost vyplývající z toho, že nabízí-li muž *rámě*, nabízí tím nejen končetinu, ale také ochranu (k takové obrazné platnosti srov. i biblické doklady o tom, jak Bůh zasáhl svým *mocným ramenem* apod.). Není prostor pro zařazení obrazného *ramena spravedlnosti/zákona* apod.

Jak jsem poznamenal v oddílu 2.2.7.4, jsem pro **technické rameno** žádné odchýlné chování nezaznamenal. Ověřil jsem to ještě sondami na *internetu s tímto výsledkem:

¹⁴⁹ Podobné doklady, jaké jsem citoval z Gebauera v oddílu 2.2.2, ke slovu *rámě* zaznamenány nejsou.

	*internet
délka ramena	121
délka ramene	379
délky ramena	18
délky ramene	34
délce ramena	6
délce ramene	39
délku ramena	11
délku ramene	32
délkou ramena	4
délkou ramene	54
nosnost ramena	3
nosnost ramene	12
nosnosti ramena	0
nosnosti ramene	1
nosností ramena	1
nosností ramene	3
Σ -a	164
Σ -e	554

Tab. 36: Délka a nosnost ramene/-a na *internetu

I u technického ramene má tedy Gsg -e bezpečnou majoritu se 77,2 %.

Pro sondu do metaforických **ramen řeky** apod., jejichž kontexty jsou různé a těžko uchopitelné (*nejlíp ryby brávaly ve slepém rameni; došli k bývalému rameni řeky*), jsem zvolil dotazy typu

"[Rr]amene" "[AÁBCČDĎEÉFGHIÍJKLMNOÓPQRŘSŠTŤUÚVWXYZŽ].*"

zadávané v korpusu SYN. Kromě vlastních jmen toků obsahovala konkordance samozřejmě i jiná propria a jiné řetězce s velkým počátečním písmenem, např. *kus pravého ramene Sfingy, setřásl z ramene Dylanovu ruku, udeřil před parlamentem do ramene PhDr. Sládka, odkrytá ramena Evropanek* apod., ale takové nálezy jsem vytřídil. (Ponechal jsem však nálezy o souhvězdích typu *jižní rameno Mléčné dráhy* a nálezy o dopravních cestách typu *o provozu na rameni Jihlava – Brno* jako jinou, podobnou metaforu.)

Před proprii vypadají tedy tvary metaforického ramene takto:

Gsg -e 79, Gsg -u 7
 Dsg -i 9, Dsg -u 2
 Lsg -i (na, v, po) 59, Lsg -u 7

Z obrazných užití si nyní všimneme *ramene spravedlnosti* ‘výkonný orgán moci’ (kěž by jen soudní), ‘policie’. Korpus SYN má kupodivu i plurál: *že před ním stojí ramena s., vydat ho ramenům s.* Příslušný způsob užití (snad ho pokládali za překonaný dějinami) byl v SSJČ zaznamenán jen jako obrazné užití významu ‘lidská horní končetina’, v SSČ chybí zcela. PSJČ ho má doložený z klasiků:

Pod cizím jménem potuloval se po Tábořsku a ukrýval se před ramenem spravedlnosti *před četníkem* Staš.; (...) ježto sebe delší rameno bezpečnosti nedosáhlo přes hradbu Čap.Ch.; (...) trestající rámě církve Čech.

Nejrozšířenější předlohou takových obrátů bývala biblická čtení o Bohu, který mnohokrát zasáhl *v rameni vztazeném* (srov. ČB11) a také ve známém textu *Magnificat mocně zasáhl svým ramenem*¹⁵⁰ – obrazně, v singuláru. Tato předloha ztratila na působnosti a „lid“ si žádá obou ramen, tak jako když někdo *má široká ramena* nebo *dělá na někoho ramena* (kdepak jenom jedno, že?). Někdy k tomu vede sama pojmenovávaná skutečnost, která se spíš než jako singulární jeví jako pomnožná:

Ramena revoluční spravedlnosti pracovala jako obvykle, tj. rychle a maximálně ...
(MFD 1992 – o uprchlících z castrovské Kuby)

O to méně máme dokladů na zkoumané tvary, ale několik se jich našlo.

Pokud jde o postavení variant: Gsg -a 3 – Gsg -e 6. Doloženost dativu je pojištěna tím, že onomu rameni někdo *uniká, vyhýbá se* mu, někdo je mu *vydá(vá)n.* Počty výskytů jsou Dsg -u 6, Dsg -i 1, přičemž tento měkký hapax se váže na kontext cca sto let starý a může být poznamenán tradováním zprávy i použitého tvaru:

Hášek byl tehdy viněn z toho, že ponoukal známého ve sročeném davu proti c. k. rameni spravedlnosti v policejním klobouku s kohoutím peřím výkřikem " Natři ho ! "
(Magazín LidN 25/1997)

Lsg doložen není. Celkový stav se tedy blíží smíšené deklinaci: Gsg spíš měkký, Dsg převážně tvrdý.

¹⁵⁰ L 1,51 v české Denní modlitbě církve a v Bognerově liturgickém překladu.

Rameno zákona je doloženo velmi hubeně, zato pokud jde o Blesk, vidíme pozoruhodnou oproštěnost od doslovného významu:

Na policejní stanici ho prý < ramena zákona > surově kopala do hlavy . (Blesk 18. 5. 1999)

Z tvarů, které nás zajímají, je ve velkém korpusu SYN jediný doklad: *Dsg ramenu zákona ušel* (LidN 236/1994).

2.2.7.5.4 Účast ve frazémeh a ustálených obratech

SČFI nemá žádný obrat s tvarem *rámě*, ani to omílané *nabídnout dámě rámě* (viz oddíl 2.2.7.5.1); se slovem *rameno* uvádí jen *vzít nohy na ramena*, *krčit rameny* s nevariantními tvary.

O *ramenu spravedlnosti/zákona* viz oddíl 2.2.7.5.3. Srov. také tautolexémické obraty, oddíl 2.3.3.

2.2.8 semeno

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia	BKral
nominativ, akuzativ	<i>semeno</i>	241		100	140+103	10
	<i>sémě/símě</i>	48/22		35/9	1/13+1/42	0/129
genitiv	<i>semena</i>	2		4	49+36	2
	<i>semene</i>	179		60	31+52	74
	<i>séměte</i>	0	1	0	0+0	0
dativ	<i>semenu</i>	5		1	5+2	2
	<i>semeni</i>	3		1	0+5	32
	<i>séměti</i>	0	1	0	0+0	0
lokál	<i>semenu</i>	5		1	3+2	0
	<i>semeni</i>	11		1	0+3	3
	<i>semeně</i>	0	2	0	0+0	0

Tab. 37: Výskyty tvarů substantiva *semeno*

2.2.8.1 Doloženost

V korpusu SYN2000 je toto substantivum doloženo početněji než v subkorpusu SYNod2000 díky přítomnosti erotického apod. čtiva (Leo čtení, Gay koktejl). Vidíme obvyklou nerovnováhu v doloženosti nepřímých pádů: nejlépe Gsg, uspokojivě Lsg, slabě Dsg.

Jsou dvě okolnosti, pro které je hojnost dokladů i v historickém materiálu. Doplnková excerpce obsahuje Mattioliho–Hájkův Herbář a také v korpusu DIAKORP je mnoho dokladů ze spisu *Knihy hospodářské hospodářství polního*: tolik, že to až zkresluje výsledek ve prospěch úzu v této knize z r. 1705 (190 z 330 dokladů řetězce *[Ss]emen.**, tj. 57,6 %). V BKral se lexémem *símě/semeno* označuje potomstvo: srov. ČB12 a také oddíl 2.2.5.1.

2.2.8.2 Gsg *semene*

Monopolní postavení Gsg *-e* vyplývá z toho, že jasně marginální Gsg *-a* má v korpusu SYN2000 jen 1,1 % výskytů. Podle subkorpusu SYNod2000 by se tvrdý tvar dostal se 6,3 % do postavení velmi slabé minority.

Na obrázcích 2–3 v příloze 7.10, str. p67–68, je možné porovnat, jak velice prořídnu nálezy tvaru *semena* po eliminaci plurálu; srov. obtíže podobné eliminace pro tvar *břemena*, příl. 7.7, str. p49–p58.

V diachronním materiálu tvrdý tvar lehce převažuje vlivem onoho spisu, podle něhož měl sedlák na prahu 18. století síti: řetězec *[Ss]emena* má odtud 66 z 85 výskytů. Na zmírnění uveďme, že z těch 66 odpadne 20 výskytů NApl. Herbář kolísá (*semena šalvějového zetřeného dva loty × Item prach semene s růžovou lektvaří smíšený*) s převahou Gsg *semena*.

V BKral – v souhlasu s korpusem SYN2000 – je jasně monopolní Gsg *-e*, zatímco tvrdý tvar má jen 2,6 %. Počet dvou výskytů Gsg *-a* je vlastně sporný: nesporně partitiv je v ČB12/61, ale v dokladu ČB12/16 lze *dej nám semena* interpretovat jak ‘dej nám čeho’, tak ‘dej nám co’. Vysoký počet dokladů na Gsg *-e* je dán tím, že Hospodin Mojžíšovi na hoře Sinaj důkladně vysvětlil, jak si počínat, nastane-li u muže ošemetná záležitost zvaná *výron semene*.

2.2.8.3 Dsg *semeni/semenu*

Vliv erotického a podobného čtení není v DLsg příliš zkreslující: z 22 dokladů řetězce [Ss]emen[ui] jsou ze jmenovaných zdrojů jen 3. Toto čtení se postaralo o 2 tvrdé Dsg v kontextech ne zcela banálních (*semenu se chtělo ven; díky staříkovu semenu povila zdravou holčičku*). Celkově tu je – při chudých dokladech – 37,5 % Dsg *-i*; takový stav se sice blíží rovnovážnému stavu, ale přece jen zůstává v pásmu minority. Subkorpus SYNod2000 dvěma hapaxy vydává nejasné svědectví.

Téměř zrcadlové poměry v korpusu DIAKORP a v doplňkové excerpici způsobuje 5 dokladů Dsg *-u* z Knih hospodářských hospodářství polního.

V BKral má tvrdý tvar s 5,9 % postavení u spodní frekvenční hranice minoritních tvarů. Je pravda, že podstatnou část nálezů tvoří zaslíbení *Abrahamovi a semeni jeho* i další rodové odkazy. Představím raději tvrdé tvary. V ČB12/17 jde o osivo; není jediný doklad, kdy by se pro osivo vyskytl Dsg *-i*, ale na hapaxu je problematické stavět odlišení významu. Pozoruhodný je doklad ČB97: *semeni Abrahamovu × semenu tvému, jenž jest Kristus*. V obou případech jde o potomstvo, leda snad s rozlišením pozemské × mystické. Ale novozákonní exegeta (sv. Pavel, v listu Galat'anům) staví proti sobě *semenům × semenu*, takže motivací výjimečné volby tvrdého tvaru mohlo být přiblížení hláskového skladu, aby bylo podobné latinským tvarům *seminibus × semini* a řeckým *spermati – spermasi(n)*.

2.2.8.4 Lsg *semeni (semenu)*

V korpusu SYN2000 má při nemnoha dokladech Lsg *-u* postavení třetinové minority s 31,3 %. Subkorpus SYNod2000 nabídl opět jen hapaxy.

BKral má jen měkké tvary. Zrcadlová situace v diachronním materiálu je dána tím, že 3 doklady Lsg *-u* jsou opět z Knih hospodářských hospodářství polního; ze 3 dokladů Lsg *-i* pocházejí 2 z Bible kralické (*o semeni slova Božího; v semeni tvém požehnány budou*) a 1 z Komenského Didaktiky (*jak se jedna bylina v semeni počíná, rodí, roste, tak všechny*).

2.2.8.5 Specifické jevy lexému

2.2.8.5.1 Krátký NAVsg *sémě/símě*

Především k frekvenci obou podob. Jak ukazuje vstupní tabulka, v korpusu SYN2000 i v subkorpusu SYNod2000 jsou majoritní podoby s *-é-*. Při procentním vyjádření je rozdíl nepatrný: 80 % SYN2000 – 79,5 % SYNod2000. Podobný poměr se zdá být i na *internetu, kde se ukazuje *símě* převážně v textech historických, *sémě* v moderních (ale frekvenci zkreslují produkty, které se zrovna nejvíc nabízejí, totiž *Hellboy: Sémě zkázy* a *Chuckyho sémě: koupit Chuckyho sémě* atd.). Majorita vyplývá z toho, čemu stylistické říkají ústrojnost: knižní tvar v podobě knižní i svým hláskovým skladem. Podoba *símě* sice někomu připadá méně/míň¹⁵¹ archaická, ale představuje setkání knižnosti s lidovostí a od tvarů *semeno* je zvukově i graficky vzdálenější (srov. *témě* a *týmě* v oddílu 2.2.10.5.1). Nenásledujme proto Jg, který marně chtěl *plémě* nahradit jaksi modernější podobou *plímě* (viz oddíl 1.2.1.4),¹⁵² a bez obav ze strojenosti použijeme *sémě*, když už v obrazných vyjádřeních nevystačíme s podobami *semeno*, *semínko*. K rozdílům v kolokacích srov. málo použitelnou výpověď WS v oddílu 2.2.8.5.3. K vazbě na obrazný význam viz oddíl 2.2.8.5.4.

Z diachronního materiálu vidíme, že situace bývala jiná. *Sémě* má po 1 dokladu, a to z Husova spisu *O manželství: vzrostlá trní utlačila sú je sémě* (citované podobenství o rozsévači, Mt 13,7 a paralelní místa synoptiků) a pak až *Lásku svou jsem pochoval do studené země, na hrob pak jsem zasadil malé, drobné sémě* z Českého studenta, 1869, tvar vázaný rýmem. *Símě* má BKral, Němcové *Babička*, čas. *Květy* 1868 aj. Dokladů na *semeno* je 103; řada autorů užívá *símě* i *semeno*, včetně Mattioliho–Hájka a Komenského. Pochopitelně je pro toto slovo Herbář bohatým nalezištěm; jeho kolísání tvarů (srov. oddíl 2.2.8.2) naplňuje princip *varietas delectat*.

2.2.8.5.2 Skloňování *sémě* podle vz. moře a kuře

Ze skloňování podoby *sémě* podle vz. kuře jsou po jednom doloženy genitiv a dativ (Č40). Podobné tvary od základu *símět-* nebyly nalezeny vůbec.

¹⁵¹ *Míň* místo *méně* doporučuje ve svých názorech na odknižnění tištěných textů P. Sgall. Pokud by vůbec nepřipustil jen *semeno* i pro vyjádření obrazná, snad by i on preferoval podobu *símě*.

¹⁵² Podíváme-li se pozorně, mohlo jít jen o vynechanou hvězdičku, která právě odlišuje podoby *plémě*, *plímě*.

2.2.8.5.3 Poznatky z WS

Má-li lemma více podob než dvě – a pro korpusy ÚČNK je to *semeno*, *sémě*, *símě* –, pak WS nejsou schopny vypracovat jejich difference. Zkoušel jsem to obejít regulárním výrazem a zadat porovnání *s[éi]mě* vs. *semeno*, leč dostalo se mi odezvy „Lemma "s[éi]mě" not found in omezeni/syn corpus“. Nabízím proto v příl. 7.13 jednak diferenční sketch pro *sémě/semeno*, str. p94–96, jednak diferenční sketch pro *sémě/símě*, str. p96.

Bohužel, ani porovnání *sémě* vs. *semeno* se neukázalo přínosným. Z common patterns (rysy společné oběma zadaným lemmatům) se dovídáme, že obě lemmata prý se vyskytují jako podmět(!) slovesa *zasít*, přičemž jen *sémě* může být jeho předmětem. To nemám chuť rozplétat a komentovat, to prostě jsou chybná zjištění učiněná na základě chybných značek, chybného rozpoznávání N×A.

Pokud jde o rys „is subj of“, může být smysluplně obsazen např. slovesem (*vz*)*klíčit*. To se ve WS objevuje pro *semeno*, ne však pro *sémě* ani mezi common patterns. Příčinou je frekvence. Dotazem

```
([word=".*klíč[ií].*" ] []{0,10} [lemma="sémě"])
```

sice získáme 6 nálezů, ale 1 z nich obsahuje adjektivum *klíčící*. Ostatní mají prahovou hodnotu 5:

1. opus.autor=Hailey, Arthur,opus.nazev=Penězoměnci,opus.rokvyd=1981 *Vtom v ní začalo < klíčit sémě/NNNS4-----A-----> ještě ne zcela promyšleného nápadu .*
2. opus.autor=Večeřa, Pavel,opus.nazev=Třetí hlava,opus.rokvyd=1996 *Zatímco se mnohohlaví úporně bránili ve svých skalních pevnostech , uvnitř jich samotných < klíčilo biologické sémě/NNNS1-----A-----> vnitřní proměny .*
3. opus.autor=Steinbeck, John,opus.nazev=Zima úzkosti,opus.rokvyd=2001 *V červnu < vzklíčí šťastně sémě/NNNS4-----A-----> léta .*
4. opus.autor=Y,opus.nazev=Má tvář v jazyce,opus.rokvyd=1998 *v lyrických meditacích , odehrávajících se kdesi mimo čas a prostor ; tam < klíčí v básních druhé sbírky sémě/NNNS1-----A-----> čehosi nového , " jiného " , jehož příchod byl tak toužebně očekáván ve sbírce první .*
5. opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 16. 6. 1997,opus.rokvyd=1997 *V McVeighovi tehdy začalo < klíčit sémě/NNNS4-----A-----> nenávisti vůči státu a všemu , co s ním souvisí .*

Frekvence klesne pod práh, když si všimneme, že 3. doklad nemá *kličít*, nýbrž *vzklíčit*. Navíc je však ve 3 z 5 dokladů chybně rozpoznán pád.

U sketche k lemmatu *semeno* si v rysu „gen 2“ povšimneme spojení *dárce semene*, užitého jen o lidech. 11 dokladů zastupuje ve 4 případech beletrii, v 1 odbornou literaturu (Z. Zeman, A. Doležal, Právní odpovědnost a právní vztahy v porodnictví, 2000), 6 dokladů je z tisku – a všechny mají měkký Gsg. Podobně terminologizovaný se zdá být *výron semene*: 64 dokladů, ani jednou tvrdý Gsg, který je ostatně i v celkových měrných počtech jen ojedinělý.

Rys „ajine1“ má patrně signalizovat, že lemma *rameno* figuruje v neukončených výčtech, které mohou být uzavřeny hyperonymem. Přes frekvenční práh se dostalo 8 výskytů; ve všech případech jde o název akce *Výstava fotografií živočichů, semen a jiných organismů (uvězněných) v jantaru*. Opakující se propriální formace zkreslují statistiky a je vážným úkolem informatiků najít způsob, jak je odfiltrovat.

Spokojenější můžeme být ve WS s přívlastky. Ty dokládají jasně, že *sémě* se neschovává přes zimu a nevysévá zjara do půdy, nýbrž že při této podobě jde o obrazná užití ‘zárodek’ v obrazech *sémě nedůvěry, zkázy, nenávisti, dračí sémě*. Naproti tomu z přívlastků lemmatu *semeno* se 770 výskytů různých adjektiv tak či onak týká semen rostlinných (*olejnatý; slunečnicový; drobný; zralý; sušený*), stejně jako všech 25 substantiv v přívlastku neshodném vytipovaných jako rys „gen 1“. 26 výskytů adjektiva *horký* poukazuje k přítomnosti onoho erotického čtiva. Nejsou to poznatky nijak nové; poznamenávám je jako zprávu o tom, že jsou jevy, které WS úspěšně zviditelňují.

K podrobnější zprávě o „*semeni* něčeho“ viz oddíl 2.2.8.5.5 a přílohu 7.8, str. p58–p65.

2.2.8.5.4 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

SSJČ uvádí tyto významy (reprodukuji zkráceně):

1. *plod rostlin (n. jeho část) obsahující zárodek budoucí rostliny*: přen. kniž. símě jeho slov vzcházelo požehnaně (Zey.); zlé semeno rozséval (Tyl) *zlo, rozbroje*; dračí s. *dílo přinášející zhoubu*; símě rozbrojů, pochyb ap. *zdroj*; ♦ *nechat (si) něco, někoho na s. jako počínek, zárodek pro další rozmnožení, růst, rozvoj*; bot. *rozmnožovací orgán kvetoucích*

(semenných) rostlin, obsahující zárodek, výživné pletivo a obaly; **2.** biol. poněk. zast. samčí zárodečná buňka; spermatozoid; **3.** potomstvo

SSČ škrťá potomstvo a samčí buňku. Pro analýzu a sledování možných preferencí ve volbě variant bych rozlišoval spíše **1.** semeno rostliny; **2.** obrazně: zárodek; **3.** sperma; **4.** potomstvo.

Podívejme se však na počty méně doložených tvarů v korpusu SYN2000: Gsg 2 (!), Dsg 3, Lsg 5. Disperze do 4 významů by nám mnoho nevyjevila; srov. mnohem bohatěji doložené substantivum *plemeno* v příl. 7.14.

2.2.8.5.5 Účast ve frazémeh a ustálených obratech

SČFI zaznamenává frazém *nechat si něco/někoho na semeno*, který neobsahuje sledovaný tvar.

Pak v SČFI najdeme *zasévat/rozsévat/zasít/rozsít semeno sváru*. Přináším upřesnění. Příloha 7.8, str. p58–p65 analyzuje nálezy „*sémě/símě/semeno něčeho*“ ve velkém korpusu SYN. Ukazuje se, že repertoár toho, co lze obrazně zasít, je na pevný frazém velmi široký, neustále se rozhojňuje (i o různá slovesa), má i plurál, který je dokonce častější (*semena absurdity*), *svár* je podle frekvence velmi hluboko – a lze zasévat i věci pozitivní (*semena pravdy*), byť se tak děje v menšině.

Kolisajících tvarů mnoho nebude, protože frekvenční distribuce použitých tvarů sděluje:

word:	##
semena	31
semeno	22
Semena	8
semenem	6
semene	3
Semeno	2
semen	1
semeni	1

Tab. 38: Frekvenční distribuce tvarů prvního slova v konkordanci „*semeno něčeho*“

Takže 1 *semeni*, 3 *semene* a 39 *semena* k eliminaci plurálu. Tvaroslovný zisk konkordance – kterou uvádím v příloze jako studijní materiál k frazeologii – je velmi skromný: v obrazných obratech se „*semenem* něčeho“ jsou v Gsg 3 -e : 1 -u, nádavkem 1 Dsg -i – a to je všechno.

2.2.9 *slemeno*

Úvodem jeden internetový doklad: *Nejvíc by mohl čtenáře zajímat úkol vysvětlit slovo SLEMENO. To je na mapě Zadní Třebaně v názvu ulice Ke Slemenům a přilehlé části pozemků zvané Ve Slemenech. Nemohla poradit ani ředitelka, která si pouze pamatovala, že slova semeno, vemeno, plemeno a slemeno mají i knižní podobu sémě, vémě, plémě a slémě. Ale co slémě znamená, to musely děti najít samy.* (nasenoviny.zadnitreban.cz – zpráva o popularizační akci berounské knihovny). Je tedy patrné, že tento výraz pro hřebenovou vaznici, popř. pro nejvyšší horský hřeben, je zapomenut – až na úzce odborný úzus dokumentovaný níže, v odst. o DLsg -i. V korpusu SYN2000 ani ve velkém korpusu SYN apelativum *slemeno* zastoupen není.¹⁵³ Na internetu se vyskytuje v kruhu několika webových stránek.

		internet
nominativ, akuzativ	<i>slemeno</i>	mnoho desítek
	<i>slémě</i>	5
genitiv	<i>slemena</i>	3
	<i>slemene</i>	3
	<i>slémě</i>	1
dativ	<i>slemenu</i>	0
	<i>slemeni</i>	1
lokál	<i>slemenu</i>	0
	<i>slemeni</i>	1
	<i>slemeně</i>	(2)

Tab. 39: Výskyty tvarů substantiva *slemeno*

¹⁵³ Řetězec *Slemen*. * se najde; propria označují obec Slemeno na Rychnovsku (viz níže v textu; je známá *Bratrskou borovicí*, pod níž se v roce 1467 konal první sněm *Jednoty bratrské*; MFD 20. 7. 2002), obce Velké a Malé Slemence, které měly pohnutou historii při sovětském záboru východní části Československa, a také se našlo přijetí jednoho novináře: *Vojenský soud krajinských Srbů včera odsoudil ke dvěma a půl roku odnětí svobody 23letého francouzského novináře Olivera Slemena za "ilegální vstup" na území tzv. Republiky srbská Krajina (RSK)*. *Slemen byl zadržen letos 23. ledna*; LidN 1995. U jižních Slovanů je lexém možná živější: viz doklady v textu a v Č41.

Archaický tvar *slémě* jsem našel jen dvakrát použitý jako apelativum. Jednou v již citovaném dokladu o Třebani, kde se tvar vyskytne řekněme jako citát, podruhé v epigramu slovinského básníka Župančiče Požár (Č41); ani tady nejde o dnešní jazyk. Ostatní výskyty tvoří vlastní jména osad, popř. horského hřebenu: *Krásné Slémě*, *Čisté Slémě*; *Vysoké slémě*.

I ve vlastních jménech převažuje podoba *slemeno*. Jako milé uchovávání dědictví řeči můžeme vnímat elektronickou adresu *obec.synkov.slemeno@cmail.cz* (pošta Rychnov n. Kn.); další obec *Slemeno* je u Hostinného. Apelativum se najde v popisu lidových staveb nebo ve vlastivědných výkladech (Č42).

Gsg *-e* představuje historická postava *Oneš z Čistého Slemene* (zssumvald.cz) a cizí proprium *Nejhezčí pohled na tento masiv je ze Slemene, odkud jeho tvar připomíná švýcarský Matterhorn* (www.gypce.cz – Triglavski narodni park). Živě užitý tvar apelativa najdeme ve zdroji už známém: *Nejvýstižnější popis slemene školáci odmění* (nasenoviny.zadnitreban.cz).

Gsg *-a* má doloženě jen moderní domácí proprium, ale při nouzi o doklady je to slabé tvrzení; doklady viz Č43.

DLsg *-i* má po jednom dokladu pro apelativum; DLsg *-u* není doložen. Pro obec je doložen L *ve Slemeně*. Z dokladů vyzdvihnu *s čenichem tupě zakončeným, na slemeni rovným* (www.severskelisty.cz – popis soba), protože zoologický význam (řekněme) ‘hřeben čenichu’ nemá SSJČ ani PSJČ. Ostatní doklady viz Č44.

Gsg podle vz. moře je doložen z historického výkladu: *Dole je pečeť pana Oneše z Čistého Slémě z konce 13. století* (www.riedl.mlejn.com – soukromá genealogická stránka). Teprve podrobné šetření by odhalilo, je-li to novotvar, nebo podoba historicky opravdu doložená (srov. *rámě*, Lsg *na rámi*, v oddílu 2.2.7.5.2).

2.2.10 temeno

		SYN2000	internet	SYNod2000	dia
nominativ, akuzativ	<i>temeno</i>	95	mnoho set	59	6+0
	<i>témě</i>	6	32	1	0+0
	<i>týmě</i>	0	3	0	1+1
genitiv	<i>temena</i>	4	36	0	0+0
	<i>temene</i>	53	358	40	2+0
dativ	<i>temenu</i>	0	13	0	0+0
	<i>temeni</i>	9	53	10	0+0
lokál	<i>temenu</i>	6	28	0	10+0
	<i>temeni</i>	152	766	106	2+0
	<i>temeně</i>	0	5	0	1+0

Tab. 40: Výskyty tvarů substantiva *temeno*

2.2.10.1 Doloženost

Podle korpusů směřuje substantivum *temeno* k situaci, kdy bude mít na zkoumaných pozicích pouze měkké tvary. V korpusu SYN2000 je tomu tak v Dsg, podle subkorpusu SYNod2000 přibyl i GLsg. Tato situace, unikátní mezi všemi n-kmeny, by sice vypovídala o konsolidaci v redakcích, ale z širšího pohledu je nepravděpodobná. Proto jsem vzal za směrodatná data podle internetu.

Historický materiál je chudý. V BKral není *témě*, *týmě* ani *temeno*. Diachronní materiál je s výjimkou Lsg rovněž nevýmluvný.

I mezi doklady u Jg převažuje doba střední; vybočují jen glosy ve slovníku Mater verborum, z nichž jen zlomek nepadělal Hanka. Doklady z korpusu DIAKORP začínají v 19. století. Až potud to skoro vypadá, jako by byl Hanka padělal celou existenci tohoto slova ve staré češtině. Staročeský slovník písmeno T nemá a hned tak mít nebude, ale Malý staročeský slovník i Heslář lístkového materiálu ke Staročeskému slovníku¹⁵⁴ *témě* mají a Gebauer měl doklady rovněž, přičemž jen jeden z nich je ze slovníku vydaného Hankou.¹⁵⁵ SJStsl uvádí

¹⁵⁴ Viz Vokabulář webový, <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

¹⁵⁵ Z Gebauerových lístků přístupných na adrese <http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteky.aspx> vypisují: *swaté tyeme plno bole[ty]*, stč. modlitby, 14. stol.; *aby smysl z jich [tiemene zhlúpěl]*, Život sv. Kateřiny, opis kol. 1400; *tyeme*, Vokabulář muzejní (vydaný Hankou); *tyeme*, rkp. svatovítský, před 1400; *timie*, rkp. vodňanský, kol. 1410.

v hesle *těmě, těmene* ‘temeno ..., vertex’ doklad (hapax?)¹⁵⁶ ze Života Metodějova: *bljuděte se, jeda kako, chotěšte želěznu goru kostęnъmъ těmenъmъ probiti, mozgъ vašъ izlějete* – takže na rozdíl od maskulina *třmen* má neutrum *temeno* tradici už staroslověnskou.

Hledání v elektronickém historickém materiálu by se mělo opakovat, protože – přiznávám – moje fantazie nešla tak daleko, abych byl hledal i podoby *tímě, tijemě, těmě, tiemě, stiemě, styemene* aj., jak odpovídají podobám v Jg (viz oddíl 1.2.1.4) a podobám z Gebauerových lístků. Přitom jen tvar *tiemě* má v korpusu DIAKORP 5 dokladů (v tabulce nezapočítaných), z toho 4 z tzv. lékařství neznámého františkána. Právě na lemmatu *tiemě* se podle dochovaných lístků posléze ustálil Gebauer; je vidět škrtnání na lístcích, původně vedených pod *témě* a ještě všelijak jinak. Z tvarů *tiemen*. * jsem v korpusu DIAKORP našel jediný:

doc.rok=1. pol. 15. stol.,doc.autor=NN,doc.titul=Životy svatých otců UK XVII D 36
*Tehdy on zeupě , obrátiv hlavu < tiemenem > k zemi a počě řeci : Ě , hospodine ,
 zprost' hubeného , zprost' jatého !*

Je to však nevariantní Isg. – Klíčový význam v tomto příběhu hraje odkazový lístek „*témě* v. *tiemě*“, za jehož nevyřazení zasluhuje dík jednak Jan Gebauer, jednak pracovníci oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, kteří i tento lístek digitalizovali.

2.2.10.2 Gsg *temene* (*temena*)

Gsg *-e* je podle přijatých internetových dat v postavení majoritním, shodně s korpusem SYN2000. Podle subkorpusu SYNod2000 se Gsg *-a* nevyskytuje vůbec.

2.2.10.3 Dsg *temeni* (*temenu*)

Podle internetu má Dsg *-i* postavení majoritní; podle korpusu SYN2000 i subkorpusu SYNod2000 by to byl jediný tvar.

S odstupem i mě překvapilo, že se na internetu našlo tolik dativů. Ale příležitost užít dativ není zas tak vzácná, jak dokládám pěti nálezy z *internetu:

¹⁵⁶ Diels 1932: 173–4 při popisu tvarů n-kmenových neuter tento Isg neuvádí, ale Isg *-ьmъ* a jeho kolísání s *-emъ*

je třeba vlasy posunout blíže k temeni hlavy (salonkrasy.net)

začněte od chodidel a pokračujte k temeni hlavy (www.auape.cz – Harmonizace čaker)

Nápadné jsou velké oči posunuté k temeni a velmi dlouhý zobák (www.mezistromy.cz – popis sluky lesní)

Plamenné louky se vzpínají až k temeni pahorku (www.kryl.kat.cz – Rimbaud, výňatky z knihy Iluminace v překl. V. Nezvala, b. v próze Mystická)

Nachází se za posledním domem při cestě k temenu Roháče (www.bnn.cz – Blatnické nezávislé noviny, rubrika Paměťhodnosti)

2.2.10.4 Lsg temeni

Podle všech zdrojů synchronních dat je Lsg *-u* jasně marginální varianta. Jeho relativní hojnost v korpusu DIAKORP obstarávají Máchovy prózy (9 z 10 dokladů; 1 zbývající je z Českého študenta, 1869).

Pro výuku cizinců může být zajímavé, že z předložek vede v Lsg bezkonkurenčně *na*:

<i>na temeni</i>	<i>po temeni</i>	<i>v temeni</i>	<i>o temeni</i>
231	18	4	1

Tab. 41: Distribuce předložek s Lsg *temeni* podle korpusu SYN2005

(Pokud by někdo očekával, že po tematické předložce *o* bude *o temenu* – srov. oddíl 2.1.5.4.1 –, pak oznamuji, že ani ve velkém korpusu SYN kolokace *o temenu* není, a to ani v sousedství ne bezprostředním.)

Lsg *-ě* má 3 doklady ze starých popisů krajiny jako *Nahoře pak na temeně toho vrchu jest zbořená kaplička*, jeden o Čapkovi a Hoffmeisterovi a jeden jediný, který reprezentuje opravdu současný jazyk (Č47). Vzhledem k tomu, že celkově se na internetu našlo 794 Lsg, nemůže mít ani 5 dokladů, tím méně jediný doklad, jiné postavení než silně marginální.

2.2.10.5 Specifické jevy lexému

2.2.10.5.1 Krátký NAVsg *témě*

Především připomeňme, že podob NAVsg byla celá řada: viz oddíl 2.2.10.1. Významnější pro současnou situaci je z nich jen *týmě*. Objevuje se od 19. století (viz Č94, doklady 1–2)¹⁵⁷ a při životě, hlavně mezi katolíky, ho udržuje incipit dosud zpívané tzv. papežské hymny,¹⁵⁸ kde se na zvolené podobě zakládá rým: *Tam, kde strmí církev týmě, v staroslavném, věčném Římě ...* Na *internetu se vyskytuje jen ve starších textech (Č46 a Č94, doklad 3) – s výjimkou moravských pisatelů, kteří mají zálibu ve *sportě* a svému oblíbenému reprezentantovi přejí např. *hodně štěstí v jeho novém týmě*, což je samozřejmě jiný lexém.

Nyní k podobě *témě*. V dnešních textech monopolní postavení (pokud ji neuznáme za tvar jediný) vůči podobě *týmě*, ale sama je v marginálním postavení vůči podobě *temeno*. Z výskytů řetězce [Tt]émě – i v v korpusech – je nejprve nutno vyloučit překlapy, vadné konverze a možné chyby: *většina obyvatel ne má témě ř nic* – MFD; *Témě tři desítky let* – LidN; *diskuzní večer na témě „Rasismus ...“* – Prostějovský týden. Poslední citovaný doklad budeme ochotni pokládat za překlep, pak začneme zvažovat vliv slovenštiny, ale s přibývajícimi doklady – srov. Č45 – jistotu ztrácíme. Téma užívání slova *témě* ve významu ‘téma’ by potřebovalo zpracovat zvlášť, ale upozorňuji, že během zpracovávání této disertace přibyl další korpusový doklad:

že bude a je poškozována příroda stovkami vlaků a tisíckami kamionů , když existuje < témě> ' čistá ' vodní doprava ? " ptá se dále ústecký místohejtman a klade další otázky (Právo 13. 8. 2002, korpus SYN2005)

Po odfiltrování nemeritorních příměsí zbude k tvaru *témě* v korpusu SYN2000

5 nepochybných A_{sg} a 1 N_{sg} v básni J. Palivce *A krize štkajíc pne se ve mně až v samu šj, kde slasti témě se náhle v kusy rozbíjí*. Na internetu je tvaru *témě* zdánlivě ještě víc (bryskní odhad Morfea: 446), ale podíváme-li se na doklady, příčinou je poměrně často nesnáz

¹⁵⁷ Třetím dokladem, uvedeným v tabulce výskytů, byl doklad z Rosova Thesauru na adrese gebauer.ujc.cas.cz. Příkladem „tekutosti“ internetových dat a inovací v přístupnosti stránek je, že tento doklad, nalezený na internetu, se na *internetu už nenašel.

¹⁵⁸ Hudbu složil metropolitní kapelník u sv. Víta Jan Nepomuk Škroup. Tiskem byla vydána poprvé 1859 s německým textem překladového charakteru; český text procházel úpravami (srov. informativní článek o této písni z r. 1914, <http://cyril.psalterium.cz/nahled.html?id=5452>). Je to česká kostelní píseň, vatikánská hymna je jiná.

s písmenem ř, např. *Atmosféru téměř? rodinnou*, kde nejčastěji ani ten otazník není. Zdrojem varianty *témě* jsou zhusta citované staré překlady a vlastivědné texty, pranostiky, popř. texty jazykově vzdělávací.

2.2.10.5.2 Poznatky z WS

Kompletní sketch k lemmatu *temeno* podle korpusu SYN viz v přílohách na str. p86.

Podle rysu „a modifier“ se ukazuje, že v textech je převážně zastoupeno temeno ve smyslu geomorfologickém: temeno *ploché* 16×, *holé* 12×, *východní* 5×.

Máme tu i adjektiva, která se mohou týkat i temene hlavy (lidské, ptačí aj.): ze 7 výskytů adjektiva *lysý* je 6 o temeni lidské hlavy, 1 zní *šumavskými lesy, které nám nabídnou lysé temeno Hadího vrchu*;¹⁵⁹ o 5 výskytů adjektiva *černý* se dělí temena lidská a ptačí 2 : 3 a stejné počty jsou u velmi obecného adjektiva *celý*.¹⁶⁰

Jednoznačně o temeni hlavy jsou doklady na *vyholený* 5×, ale je dobře myslitelné, že v jen trochu básnivém textu lze i chybějící zalesnění kopce vidět jako ⁺*vyholené temeno*.

Rysu „gen 1“ dominuje 407× *temeno hlavy*; po frekvenční skoku následuje *temeno hory* (51) a *kopce* (40). Neshodné přívlastky tedy vypovídají jinak než shodné. Velmi časté přidávání genitivu *hlavy* může zjednodušovat polysémii slova *temeno*.

Jediné proprium, které se ve WS dostalo přes frekvenční práh 5, je *temeno Plešivce*. Z těchto 5 výskytů pocházejí 4 z knížky J. Čáky Toulání po Brdech (1999). Jistě nejde o jediné ani nejčastější temeno hory figurující v českých textech; na tomto příkladu je vidět, že pro mikrostatistiky o konkrétních jevech v konkrétním lexikálním obsazení není rozhodující reprezentativnost korpusu jako celku, ale zastoupení těch či oněch textů pojednávajících o tom či onom výseku skutečnosti.

Frekvenčně nejsilnější kolokace je s předložkou *na* (636) – srov. oddíl 2.2.10.4. Vidíme-li, že sketch nezahrnuje předložku *v*, mohli bychom vyvodit, že *temeno* se chápe jen jako část

¹⁵⁹ Ostatně srovnej oronyma *Lysá hora*, *Lysý vrch* aj.

¹⁶⁰ Status adjektiva, restriktiva, limitativa by v tomto i řadě jiných podobných případů zasloužil seriózní studii založenou na výzkumu kolokability. – WS do rysu „a modifier“ počítají i doklad *má temeno celé od krve*.

povrchu (hlavy, hory); byl by to však závěr mylný, protože korpus SYN obsahuje 16 dokladů v *temeni*, dokonce víc, než pomocí WS nalezené předložky *přes* (15) a *za* (11). Se zjištěními WS by mělo smysl polemizovat tehdy, kdyby jeho vyhledávací metoda byla „open source“ a pracovní parametry by si mohl badatel volit ne v úzkém výběru, ale in extenso – jenže, jak známo, není tomu tak.

Ve spojení *na* + Lsg se vyskytují – mimo jiné¹⁶¹ – zkoumané tvarové varianty. K ohledání jejich výskytů použijí přímo korpus SYN. Dokladů je 507 a jen 10 z nich má tvrdou variantu *na temenu*. Jeden z dokladů je básnivý.¹⁶² 6 dokladů se týká hlavy (resp. lebky nebo ptačí hlavy), zbývajících 3 doklady představují temena *Sněžky*, *vrchu Pecka*, *hory*. Ve všech takových druhích užití mnohonásobně převažuje měkký Lsg *na temeni* a ve sporých dokladech tvrdého Lsg není stopy po specializaci variant pro jednotlivé významy.

Pokud čtenáře ve sketchi zaujme kolokace s milimetry, pak jde o popisy nových železničních vagonů (z tisku), kde se udává výška té či oné plochy *nad temenem kolejnice*. Jiné doklady na takový význam nemáme a zkoumané tvary zastoupeny nejsou (16 Isg, 1 Nsg).

Porovnání konkurence *temeno* : *témě* WS neumožňují (insufficient data for „témě“).

2.2.10 *vemeno*

		SYN2000	internet	SYNod2000
nominativ, akuzativ	<i>vemeno</i>	26	356	18
	<i>vémě</i>	2	4	0
genitiv	<i>vemena</i>	4	13	0
	<i>vemene</i>	18	175	11
dativ	<i>vemenu</i>	0	3	0
	<i>vemeni</i>	2	3	0
lokál	<i>vemenu</i>	0	5	0
	<i>vemeni</i>	0	9	0
	<i>vemeně</i>	0	(1)	0

Tab. 42: Výskyty tvarů substantiva *vemeno*

¹⁶¹ Na rozdíl od sumárně počítajících WS tedy odděluji Asg, Apl, Lpl.

¹⁶² *byl křížován u pat propasti a blesky ozářen na dřevu kříže - < na temenu > bezejmenných nocí a bezejmenných dnů bezejmenných bytostí dosud milován* (V. Jirousová, Co je tu, co tu není, 1995)

2.2.10.1 Doloženost

Data korpusu SYN2000 (a ještě víc data subkorpusu SYNod2000) nedávají dobrý základ pro popis DLsg; proto jsem vzal za základ data podle internetu.

Jak málo se o vemenech píše, to dokládá seznam 14 textů ze subkorpusu SYNod2000, odkud je oněch 18 výskytů NAsg *vemeno* (až na výjimky jsou to v daném textu hapaxy, a podle nich je vždy těžké soudit):

Landsmann, Ivan, *Fotr*, 2000
 Stiborová, Věra, *Deset povídek aneb Na vině jsou prakoně*, 2000
 Štětina, Jaromír, *Století zázraků*, 2000
 Vančura, Vladislav, *Amazonský proud, Pekař Jan Marhoul, Pole orná a válečná, Poslední soud*, 2000 (2× týž doklad)
 Micka, Daniel, *Strach z lidí*, 2001
 Kremlíčka, Vít, *Prozatím*, 2002
 Huptych, Miroslav - Žáček, Jiří, *Nezabolí jazyk od dobrého slova*, 2004
 Strašíková, Blanka, *Z dětských mudrosloví: Specifické znaky dětské psychiky*, 2000
Nedělní Blesk, 2000
Blesk, 2003, 2004
Právo, 2004
Reflex, 2004
Týden, 2004
Xantypa, 2003¹⁶³

Tedy žádná MF Dnes, žádné LidN, žádné odborné texty, pár titulů beletrie. Právě za takové situace by se velmi hodil korpus ad hoc.

Pro diachronní materiál jsem ani nezřídil sloupce tabulky; bude lepší uvádět i dobu výskytu. Z krátkých podob NAVsg se našlo jedinkrát *vímě* (a to ještě s otázkou, nemělo-li se transkribovat *výmě*), nikoli použité v textu, ale uvedené v jednom ze staročeských slovníků nebo spíš jen rejstříků slov:

Articulus </o> *člének* <o> *pectus* </o> *prsi* <o> *Cartillago* </o> *chřtálek* <o> *uber* </o> < **vímě** > <e> *wyme* </e> <o> *Mamma* </o> *cecky* <e> (tzv. svatovítský rukopis, 1380-1400)

Našlo se 6× *vemeno*, poprvé 1705, *Knihy hospodářské hospodářství polního*. Pak jsou tu 2 Gsg, oba *-a*:

¹⁶³ V dokladu z *Xantypy* jde o *vepřové vemeno*, pochoutku na hostině v neronském stylu.

*tele a jehně z **vemena** mlezivo sají (Komenský, Dvěře jazyků odevřené)
sedmého neb osmého týhodne od < **vemena**> odstavena bývají (opět Knihy
hospodářské hospodářství polního)*

A konečně 1 Lsg -u z Máchy, který používal tvrdé tvary i u jiných n-kmenů; kontext popisuje nelad v ležení kočovného lidu:

*Přijdu blíže . Kolem ohňů leží shromážděné množství v divném zmatku . Štěně visí
u prsou svině , sele na **vemenu** feny . Děti a ženy leží polonahé v zrosené trávě ,
nemajíce mimo svých hustých vlasů žádného okrytu . (Cikáni)*

Měkké tvary – a tedy vlastně příslušnost k n-kmenovému typu kolísání – v prohledaných elektronických historických textech doloženy nejsou.

Gebauer 1894: 416 uvádí z *wymyene* (Hájek), z *wymene* (Komenský) a jinak doklady z gramatiků a podle úzu; jak už jsme si všimli, jeho doklady na pády po genitivu slábnou. V Gebauerově lístkovém materiálu je hned na prvním lístku k lemmatu *výmě* tato poznámka:

*výmě : vemeno = ?
bylo břímě ~ břemeno ... podle toho uděláno i výmě ~ vemeno !*

Lístkový materiál obsahuje kromě uvedeného Gsg z Hájka už jen tento doklad Gsg -e:

yako ma]lo z wymyene wytahugy (Štítný)

BKral neobsahuje řetězce *vémě, výmě, vímě, vemen**, *vymen**.¹⁶⁴

O krátkých podobách i o příslušnosti *vemena/vemene* k n-kmenovému typu kolísání jsme tedy ani za omezeními, která jsou dána texty zpracovanými elektronicky, nezískali víc než signály.

2.2.10.2 Gsg *vemene* (*vemena*)

Gsg -e je v současných textech tak silně majoritní, že Gsg -a s 6,9 % se blíží hranici marginality. Pokud jde o tuto tvrdou variantu, z internetu bylo nutno odfiltrovat záplavu obscénních i zootechnických plurálů, ale zbylo např. *mliko je plhotucne, primo z vemena*

¹⁶⁴ Lat. *uber* (homonymní s adjektivem 'úrodný', možná kdysi jediné polysémní slovo) má v latinské (tištěné) konkordanci (Concord) 32 výskytů, ale všechny jsou o ženských nadrech, např. *pulchriora sunt ubera tua vino* (Cant 1, 1); *congregate parvulos et sugentes ubera* (Joel 2, 16); *spes mea ab uberibus matris meae* (Ps 21, 10) – kromě jednoho: Proverb 30, 33 *qui autem fortiter premit ubera ad eliciendum lac exprimit butyrum* ('kdo však silně stiská vemeno, aby vydojil mléko, vytlačí máslo'). Kraličtí přeložili *Kdo tluče smetanu, stlouká máslo*. Snad je to lépe podle hebrejštiny i podle věcného smyslu, protože také ekumenický překlad má *Stloukáním smetany vznikne máslo* (což mi, s prominutím, zní spíš jako popis pracovního postupu než jako přísloví). My jsme pokrokem v překládání přišli o doklad na *vemeno, výmě, vímě* nebo jak by zněl.

(www.pepanos.cz – text písně snad schválně bez diakritiky); podobný, starší doklad vázaný rýmem:

k obědu měl datle, k večeri zas jelena, z palmy měl paraple, mlíko z vemena
(V+W, Civilizace)

S jinou předlozkou se našel Gsg *bez vemena* (několikrát, v popisu nabízeného dobytka).

Na *internetu se k přesně zadanému dotazu *vemene* objeví hned na začátku několik desítek internetových stránek z oboru zootechniky a veterinářství: *hygiena/dezinfekce/očista vemene, ostrikovací pistole Gilmour – omývač vemene, lubrikační gel pro masáž vemene* ... Najde se tu i protidoklad k Pepovi Nosovi (předch. odst.) od biotechnologů: *Nízkotučné mléko přímo z vemene*. Má-li Gsg *-e* celkově velmi silnou majoritu, lze se domnívat, že vede i v odborném úzu. S určitostí by to vypověděl „vemenný“ korpus ad hoc.

2.2.10.3 Dsg *vemeni/vemenu*

Dsg *-i* se užívá nejen doslovně (*nechtěla hříbě pustit k vemeni; krávy na amerických farmách často nemají ocas, který dojiči překáží v přístupu k vemeni*), ale i obrazně (Č49). Bez tvrdé varianty by se nedal vypointovat vtíp *katecheta ve škole nás učil znamení kříže jako – vemenu Otce i Syna i Ducha svatého* (www.natvrdo.cz; na internetu několikrát s obměnami, započítáno jako 1 výskyt).

2.2.10.4 Lsg *vemeni (vemenu)*

V reprezentativním korpusu SYN2000 dopadne badatel s lokálem ještě hůř než s dativem: není doložen vůbec. Jistěže frekvence výrazů *dojička, vemeno, závazkové hnutí* je v dnešním tisku proti např. 50. létům mizivá, ale tvary a některé jejich kontexty z té doby jsou známé dosud. Lsg je obsažen ve známé předscéně J. Wericha s M. Horníčkem:

Ano, já byla kráva. A udožil mě k smrti zlý kulak. Ale já jsem ho vypekla ... Já s posledním litrem ve vemeni jsem přeběhla k já-zé-dé. (předscéna Být či nebýt ze hry Caesar)

Text tvoří hned první položku archivu zábavy e-zinu Neviditelný pes. Tyto předscény jsou pro „jazykovou paměť národa“ nepochybně reprezentativnější než třeba prózy L. Klímy, které v Českém národním korpusu (SYN2000) zastoupeny jsou. Ale podívejme se blíže na příklady z internetových textů opravdu současných; vypovídají o převaze měkkých tvarů zhruba 3 : 2.

Lsg *-i* se na internetu používá nejen v kontextech zootechnických apod. (*ve vemeni probíhá zánětlivý proces; v laktujícím vemeni*), ale i v bujně jazykové hře (*i s tou tvou sítí na který sedíš jako pavouk na vemeni, ty vemeno!*). Lsg *-u* má s 35,7 % postavení minoritní varianty a stav nemá daleko k rovnováze, jakou jsme shledali – ale na slabých datech – v Dsg.

Lsg *-ě* má jediný a navíc nejistý doklad, který uvedu spíš proto, abych ukázal, jakým dokladům nepřičítám váhu: *a když pod někoho lehat tak spíš vehementně u cecku, než dementně vemene* (www.pismak.cz – ftákovina CXVII.).

2.2.10.5 Specifické jevy lexému

2.2.10.5.1 Krátké podoby a kořený vokál

Tvar *vémě* je doložen v korpusu SYN2000 i na internetu z textů básnických nebo aspoň básnivých, starších nebo archaizujících (Č48); další, metajazykový doklad viz *slemeno* (úvod statí, cit. v textu). Tvar *výmě* (ani **vímě* podle *břímě*, *símě*) není doložen ani v korpusu, ani na internetu.¹⁶⁵ Pokud jde o růst korpusů, pak korpus SYN má právě jen ty 2 doklady na *vémě*, které zdědil z korpusu SYN2000.

Ještě v meziválečné době hodnotila Gebauerova lingvistická škola tvary *výmě*, *vymeno* jako jedině správné:

„Jména *rámě*, *břímě*, *plémě* atd. mají v jedn. vok. nom. ak. slabiku první dlouhou, v pádech ostatních krátkou (...) Táž změna je ve *výmě*, gen. *vymene* atd. Tvary *vémě*, *vemene* atd. jsou nesprávné; vznikly mylným domněním, že je ve *výmě* -ý- zúžením z -é- jako v *břímě* a j., a poněvadž je k nom. *břímě* gen. *břemene*, utvořilo se také *výmě* – *vemene* a k tomu i nom. *vémě*.“ (Gebauer-Trávníček 1930: § 149

¹⁶⁵ Na internetu se ovšem bohatě najde *výmě* jak torzo slov *výměna*, *výměra* aj., např. *automatické čištění tepelného výmě* (www.nelumbo.cz – nabídka automatických kotlů apod.). Podobně jsou tisíce nálezy doloženy podoby *vymene*, *vymeni* (tj. *výměně*, *vymění* v inzerci). Omlouvám se: nenašel jsem odhodlání mnoho tisíc „nálezu“ prohlížet, zda se v nich neukrývá nějaké pravé z *kravského vymene* apod. – Podobně překlepy zamořují nálezy podoby *vímě*. Tvrdí-li někdo: „*Od nejranějšího dětství vímě, že ...*“ (<http://cs.wikipedia.org/wiki/Etika>), pak jistě ví kvalitně a právem slove encyklopedistou. *Vímě na videí* se pak obejde zcela bez komentáře.

Hned nato se uvádějí novotvary podle „město“: „(...) *slemeno, temeno, vymeno*; podoba *vemeno* není vůbec uvedena. Trávníček později napsal:

„Patří sem mimo *břímě* ještě *jmě*,¹⁶⁶ *plémě* ... *výmě* (zříd. *vémě*) (...) Jednotné tvary *břímě* ... se vyskytají jen v jazyce knižním, běžné jsou tvary podle *město*: *břemeno, jméno* (...) *vymeno* || obyč. *vemeno*“ (Trávníček 1951: § 365)

Tvar o dvacet let dříve tak nelibý tedy připustí až na posledním místě, byť s poznámkou „obyčejně“. PSJČ, jehož příslušný díl vycházel v letech 1951–1956, má jen jeden doklad tvaru ze základu *vymen-*, „*vejcvrčky*“ *zůstanou ve vymenu*; je použit v přímé řeči, nadto u autora, kterého mezi významné klasiky počítat nelze (Josef Jahoda), a sám tvar *vymeno* hodnotí PSJČ jako dialektismus (srov. i Jg, oddíl 1.2.1.4). Na PSJČ je pozoruhodné, že odlišuje paradigmatu (1) dial. *vymeno/výmno* / zast. *výmě-vymene*, které se slovník snaží odlišit od (2) *vémě-vemene* i od (3) *vemeno-vemena*, které nabízí jako první.¹⁶⁷ Jak vidíme, další vývoj vedl sice k převaze nominativu *vemeno*, ale se zachovaným kolísáním v dativu a lokálu; už NoČJ: § 6-1-10 poznamenává: „jen *písmeno, vemeno*“ (tj. bez krátkých variant).

2.2.10.5.2 Poznatky z WS

Význam ‘ňadro’, zastoupený v korpusech díky přítomnosti erotického čtení a pornolalických próz L. Klímy,¹⁶⁸ zůstává pod frekvenčními prahy, takže není přístupný zkoumání případné významové diferenciaci variant. O tom svědčí i získané kolokáty *kravský, umělý, plný – buňka – kráva*¹⁶⁹ – *z, s – zánět, buňka*.

Pro orientaci uvedu počty sledovaných tvarů v korpusu SYN, nad nímž jsem nechal WS pracovat. Měkký Gsg *vemene* 90, tvrdý *vemena* 8. Bez rozlišení pádů měkké tvary *vemeni* 11, tvrdé *vemenu* 3, *vemeně* 2.

¹⁶⁶ Tuto podobu slova *jméno* je zřetelně archaická a novější výraz má jen tvrdé tvary. Proto jsem *jmě* nezkoumal; srov. však *zájmeno*.

¹⁶⁷ Můj výčet šel pozpátku textem PSJČ, ale přiblížil se pravděpodobné chronologii vzniku variant.

¹⁶⁸ „*Co myslíš, tázala se jí Porcia; má Arga kundu a < vemena > ?*“ „*Zdá se.*“ (L. Klíma, *Velký román*, 1996)

¹⁶⁹ *Kráva* se vyskytla v rýsu „*prec s*“, jde tedy o *krávu/krávy s vemenem*. Jak víme z internetové inzerce, prodávají se i *krávy* bez něho.

2.2.10.5.3 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

SS(J)Č znají význam jediný. Slovo se užívá také jako depreciativum pro osobu; v pokleslé výslovnosti nebo sblížením se slovy jako *lempl*, *lemoun* někdy nabývá podoby *lemeno*. Podle mé zkušenosti má substantivum *vemeno* v takové funkci tvrdé tvary (např. *Takovýho vemena se nebudu ptát*). Ve studii Šimandl 2006a jsem to mohl doložit jen jediným dokladem z chaty: *Takovýmu vemenu???* Ale *internet dodal aspoň jeden další hapax:

Nebejt totiž toho vemena Ferdy, nejspíš by DC vyhrál (www.formule.cz – fórum)

Oba doklady měkkých tvarů (Č50) připouštějí i jinou interpretaci.

Tvarosloví nadávek se těžko zkoumá: používá se hlavně vokativ (*Zaber, ty vemeno z ryby*; mujweb.cz.sport) a nominativ (*Papouš je fakt vemeno*; www.lezec.cz – horolezecké diskusní fórum).

2.2.11 vřeteno

		SYN2000	internet	SYNod2000
genitiv	<i>vřetena</i>	85		91
	<i>vřetene</i>	67	*přes 800	76
dativ	<i>vřetenu</i>	4	23	1
	<i>vřeteni</i>	0	3	0
lokál	<i>vřetenu</i>	16	145	21
	<i>vřeteni</i>	17	34	11
	<i>vřeteně</i>	0	5	0

Tab. 43: Výskyty tvarů substantiva *vřeteno*

2.2.11.1 Doloženost

Nálezů na internetu je ke všem zkoumaným tvarům násobně víc než v korpusech. Pro DLsg jsem data podle internetu vzal za směrodatná. V Gsg jsem od toho upustil. Nálezů tvaru *vřetena* je mnoho tisíc (podle *internetu a bleskového odhadu Morfea téměř 10 tisíc), na čemž se podílejí *vřetena* vrtaček, *vřetena* jako těstovina (včetně módních *barevných vřeten*), která se ovšem po(u)žívají prototypicky v plurálu a bylo by nutno je odfiltrovat, a ještě jiná *vřetena* (srov. oddíl 2.2.11.4). Vyhledávat mezi výskyty NApl tvary Gsg je při tak početném materiálu příliš náročné; proto jsem pro Gsg přijal data podle korpusu SYN2000, už také proto, abych

ve směrodatných datech nemísil data podle internetu pro DLsg s daty podle *internetu pro Gsg.

Historický materiál představím opět raději v textu. BKral má na *vřeteno* jediný doklad z knihy Příslaví, a je to nezajímavý Asg. V diachronním materiálu se našly jen tvrdé tvary, které předvedu in extenso:

2 Gsg -a: *potom z vřetena a z cívky motají na motovidlo* (Herbář); *Pakli se jí snílo, an jí přeslen spadl s vřetena, bude od manžela svého odloučena* (Hájek, Snář, 1581, poslední výklad v kap. 25);

1 Dsg -u: *Není k stádu ani k pluhu, a k vřetenu se nesluší* (Němcová, Divá Bára);

1 Lsg -ě: *pravici pak niti točí, a to aneb na kolovratě aneb na <vřeteně> s přeslenem, k němuž k tíži přidávají, aby snázeji jej kroutiti mohly* (Fišer, Knihy hospodářské hospodářství polního, 1705).

Toto substantivum jsem prozkoumal na základě předběžných šetření o koncokách *-ene*, *-eni* v korpusu. Jazykové příručky je mezi kolísajícími n-kmeny neuvádějí a historicky n-kmenem není, ale přiklání se k tzv. typu břemeno. Podle kodifikační litery SS(J)Č měkké tvary vůbec „neexistují“; reálný stav úzu je, jak vidíme, jiný.

2.2.11.2 Gsg *vřetena/vřetene*

Majorita Gsg -a je dána jeho 55,9% zastoupením v reprezentativním korpusu. Na *internetu mohou – přinejmenším pro *vřeteno* vrtačky apod. – naopak převažovat měkké tvary, i když celkový stav se nezdá vybočovat z rovnováhy mezi měkkými a tvrdými tvary. Vytipoval jsem relativně častou kolokaci se substantivem *aretace* a Morfeo k ní dává tyto bleskové odhady:

aretac* vřetena 1.683 – *aretac* vřetene* 2.135

2.2.11.3 Dsg *vřetenu (vřetení)*

Starý tvrdý Dsg -u má majoritu 88,5 %. Na *internetu jsem našel jediný doklad řetězce *k vřetení*, provázený rovněž měkkým Gsg:

Hlava s noži nebo kladkami na obr. 3 sestává z tělesa - poz. 1, které má vlastní vedení -poz. 5, 6 a je k vřetení připojena přes spojku, umožňující určitý rozdíl v souososti vřetene a hlavy (www.vuts.cz – popis obráběcího a tvarovacího stroje)

Protidokladů *k vřetenu* se našlo 20. Tvrdý Dsg se zdá převažovat zvláště v cenících a popisech strojů (*přípevněný k vřetenu*).

2.2.11.4 Lsg *vřetenu* (*vřetení*), ((*vřeteně*))

Také v Lsg je majoritní tvrdý tvar se 78,8 %. I on vede při prezentaci strojů (*upnutý na/ve vřetenu, kužel ve vřetenu, kroucí¹⁷⁰ moment na vřetenu*). Zcela nové využití pojmenovává obchodní adjustáž s charakteristickým tvarem: *Verbatim CD-R, 700 MB, balení ve vřetenu 100 kusů*.

Lsg *-ě*, ač odpovídá vz. město a je doložený i z minulosti (byť hubeně), má v synchronním materiálu postavení pouze marginální s 2,7 % výskytů. Doklady viz Č51.

Z významové a snad i regionální diferenciace vidíme jen náznaky; možná jde o preference některých pedagogů na technických fakultách apod. (Liberecko není zrovna typický region pro koncovky *-ene, -eni*, jak víme ze studia jiných n-kmenů: srov. mj. oddíl 2.1.2. A přece právě z tamního Výzkumného ústavu textilních strojů pochází mj. doklad citovaný v oddílu 2.2.11.3.)

2.2.11.5 Specifické jevy lexému

2.2.11.5.1 K diferenciaci tvarů podle lexikálních významů

SSJČ i SSČ (ten zkráceně ocituji) vycházejí z dichotomie prvotního významu a metafor:

1. *dřevěný kuželovitý nástroj k ručnímu předení kuželovitá součást text. strojů: odvíjet přízi z vřetena*, **2.** *co připomíná vřeteno* / vřeteno soustruhu, klasu

Lze uvažovat o zkoumání nejméně v pěti skupinách: **1.** přadlácké vřeteno; **2.** vřeteno u botaniků;¹⁷¹ **3.** upínací vřeteno vrtaček apod.; **4.** vřeteno jako těstovina (ale tam bude singulár nejvyšší vzácně); **5.** vřeteno jako forma adjustáže disků CD a DVD.

¹⁷⁰ Samozřejmě je na internetu vidět hlavně domněle správnější *kroucí moment*.

¹⁷¹ Srov. *dělený list - list jednoduchý, ale s čepelí mělce nebo hluboce rozdělenou úzkými nebo širokými zářezy, které však nesahají až k řapíku nebo vřetenu (hlavní žilce) listu* (adresa botanika.borec.cz/_slovnicek.php sice mnoho spolehlivého neslibuje, na druhou stranu můžeme ve slovníčku očekávat výpisky).

Podle WS bychom však ve velkém korpusu SYN úspěšně hledali jen význam 3. Nesnadné sebrání kompletního materiálu podle *internetu (srov. oddíl 2.2.11.1) a jeho přesná evaluace zůstane tedy úkolem do budoucna.

Přesto soudím, že se podařilo dosáhnout hlavního cíle této stati: představit dosud nezaznamenané kolísání n-kmenového typu u substantiva *vřeteno*.

2.2.11.5.2 Kompozita a deriváty

K substantivům *elektrovřeteno* a *protivřeteno* uvádím v příl. 7.9, str. p66 frekvenční distribuci podle korpusu SYN. O variantních tvarech slova *elektrovřeteno* se nedovídáme nic. Z řádků *protivřetenu... až ...protivřetena* vidíme, že stejně jako u simplexu, i u substantiva *protivřeteno* se užívají jak tvrdé tvary (pro simplex kodifikované), tak tvary měkké. Bohužel dokladů je vždy méně než 5. Tři tvary *-u* jsou všechny Lsg *obrábění na protivřetenu*; proti nim stojí 2 měkké Lsg, které se týkají upínání *v protivřeteni*. Těžko tu připustit kombinatoriku se dvěma různými předložkami. Jasněji se rýsuje odlišná autorská či redaktorská preference: obě miniskupiny dokladů jsou sice z čas. Technik, ale měkké tvary pocházejí z čísla 9/2000, zatímco tvrdé z čísla 11/2001.

2.2.12 zájmeno

Podnětem k přezkoumání tohoto substantiva byl jediný výskyt Gsg *-e* v korpusu SYN2000, a to z časopisu Naše řeč (90. léta; výskyt jsem ověřil i v tištěném exempláři), kde ho použil pisatel textu; nebyl tedy předmětem kritiky, která ostatně je tu nesrovnatelně vzácnější než v letech meziválečných. Přitom jsem se s takovým tvarem nesetkal poprvé. Ve studii Šimandl 2006a jsem představil Gsg *-e* jako profesní odchylku. Uvedl jsem tam také neplauzibilní tvrzení o Lsg pouze *-u*.¹⁷²

Od té doby měkkých tvarů přibylo: ve velkém korpusu SYN je proti reprezentativnímu korpusu SYN2000 navíc jeden další hapax ve školském, co do mluvnice příznačně poněkud zmatečném diskurzu

Ti umírněnější vidí nápravu starého a nemožného českého školství například v uspořádání lavic do podkovy, nedbajíce, že kvůli neřešitelnému umístění tabule hrozí části vyučovaných poškození krční páteře. Je tu i návrh zpřeházet pořadí mluvnických pádů a osob (aby v 1. mluvnické osobě nebyly tvary podle zájmen "já"), jehož autor mimo jiné nerad vidí v přípravě nových osnov "učení knihy", zato však studentům učitelství nabízí kursy čínského relaxačního cvičení Čikung (O. Hausenblas). Jiný liberální poradce zase klame veřejnost, když ... (MFD 4. 10. 1997)

– ale zejména přibylo dokladů na *internetu. Proto jsem nově sebral data:

		*internet
genitiv	zájmena	? ¹⁷³
	zájmeně	26
dativ	zájmenu	40
	zájmeni	1
lokál	zájmenu	36
	zájmeni	0
	zájmeně	12

Tab. 44: Výskyty tvarů substantiva *zájmeno*

Příklady na slabě doložený Lsg -ě, všechny doklady Gsg -e, stejně jako jediný doklad na Dsg -i, viz Č95.

Postavení Gsg -e odhaduji na marginální, nejvýš slabě minoritní. Z dokladů je patrné, že doménou tohoto tvaru je školství; najde se v ukázkách testů, např. *Doplňte tvar zájmeně já*; objevil se však i v jedné práci disertační.¹⁷⁴ S kritikou školství se dvakrát objevil i v Britských listech. Rozšíření je nově zaznamenáno u „jazykářů“ (angličtináři, romanisté i další), u sestavovatelů různých pomůcek k osvojování jazyka a taháků k výuce, u pisatelů jazykově

¹⁷² K tomuto závěru mě vedla zkušenost ze starých gramatik, v nichž se psávalo *o zájmeně*, v *infinitivě* apod.; tento úzus u gramatiků dávno vyšel z módy, a jsou to právě gramatikové a autoři učebnic, kdo se substantivem *zájmeno* zachází nejvíce a odborně. Tvar se však při nové rešerši ukazuje jako stále (trochu) živý.

¹⁷³ Morfeo bleskově odhaduje 5.913 nálezů tvaru *zájmena*. V drtivé většině jde o plurál.

¹⁷⁴ Je otázkou budoucího vývoje v aplikaci informačních technologií, kdy budeme mít možnost prohledat pomocí internetu větší objem disertačních prací, kterých při nynějším počtu našich univerzit bude mnoho desítek ročně; to platí i o pracích magisterských, bakalářských a jiných. Univerzity na shromažďování prací v elektronické podobě pracují, tu důsledněji, tu liknavěji. Zatím je vyvěšení disertace na internetu spíš výjimkou, zasluhuje chválu jako průkopnický čin a shovívavost jako úkon sebeodkryvný. Proto ponechávám identitu zmíněné disertace v podobě sice dohledatelné, ale neprezentované přímo v textu.

kritických připomínek na diskusních fórech. (Omezení na bohemisty, popř. slavisty, obeznámené se se staroslověnským skloňováním *imę, imene, imeni...*,¹⁷⁵ tedy padlo.)

Obecný poznatek z tohoto případu je, že s rostoucím objemem korpusových a internetových dat roste i počet doložených aberací i uznatelné tvaroslovné variace, přestože se při chudších datech zdálo, že (téměř) neexistují.

Dsg *-i* jako hapax nezasluhuje bližší analýzu. Lsg *-i* (zatím) není doložen v korpusu; na internetu se objevil jednou jako překlep místo *zájmeno*.

Lsg *-ě* má vůči základnímu Lsg *-u* podle *internetu postavení poměrně silné minority (25 %).

Substantivum *zájmeno* se tak zařadilo mezi ta, u nichž je n-kmenovým kolísáním zasažen jen Gsg. Toto kolísání je spíš analogií nově vzniklé než zbytkové.¹⁷⁶

---

¹⁷⁵ Srov. *jméno*, oddíl 2.2.2, které však samo měkkých tvarů dávno pozbylo.

¹⁷⁶ Kdybychom měli reprezentativní vývojový korpus pro 20. století anebo spíš korpus ad hoc z relevantní lingvistické produkce, neměl by být problém vysledovat genezi tohoto kolísání, protože dnešní, nám samozřejmý úzus tohoto termínu je poměrně mladý; ještě počátkem 20. století dožívala *náměstka osobní* apod.

2.3 Tři souborné poznámky

2.3.1 Poznámka o Vsg maskulin

Na dotaz *[tag="...S5.*"]* (kde S5 = Vsg) nám korpus SYN2000 dá 92 933 nálezů; pro srovnání, dotaz na S3 hlásí 1 319 327 nálezů Dsg. Mezi těmi bezmála sto tisíci nálezy dominují případy, kdy hledaný vokativ singuláru má unikátní tvar (*pane, mámo*). Ale hned na první obrazovce uvidíme jako varovný signál také *vždyt' byla <dutá>, přijď hned <ráno>, klobouk Fridolína <Dřevokaze>*.

Zkusme ověřit, zda se u n-kmenů kromě všeobecně uznávaného, měkkého Vsg *-i* nevyskytuje v textech také tvrdý Vsg *-e*. Prvních 7 nálezů k dotazu *[(word="*.ene") & (tag="...S5.*")]* vypadá takto: *z indiánského <kmene>; náčelníka <kmene> Apačů; členovi <kmene>; nad ostatními příslušníky <kmene>; těsně u <kmene>; Schoulili se u <kmene>; kůru <kmene>*. Na téže obrazovce vidíme dále *křemene, ječmene, hřebene, plamene*, kde o vokativ nejde ani jednou. Největší část správně rozpoznávaných vokativů (*Bowene, Cohene, Glene, Jensene*) nás nyní nezajímá, a už vůbec ne proč je jako vokativ určeno *von der Süddeutschen <Ebene> um München*.

To, co bychom rádi zjistili – jaký je frekvenční poměr vokativu (*pravý vinný*) *kmeni* : [?]*kmene*, *prameni života* : [?]*pramene* –, předzvědělo značkování za nás podle (ne)pravděpodobné frekvence výskytu v trénovacím korpusu (o němž nic bližšího nevíme) a rozpoznáno je to tak, jak jsem právě uvedl. Při takových možnostech/mezích nezbývá než ohledávat jednotlivé tvary primitivně podle jejich literárního znění a případný tvrdý vokativ na *-e* vyhlížet mezi mnoha sty dokladů měkkého genitivu. Zahlédl jsem jeden takový: *A co mně bude činiti, kořene a bráno?* (L. Klíma). Není k němu doložen protějšek Vsg *-i* (srov. násl. odst.), ale totéž platí u jiných slov naopak. Celkově přitom Vsg *-i* převažuje.

Pokud jde o minulý stav jazyka, Gebauer (1894: 407) uvádí k Vsg mužských n-kmenů jednak *-i* „podle i-kmenů“, jednak *-e* „podle o-kmenův: jelene, prstene“. Dokumentuje tedy Vsg *-e* na substantivech, která ze skupiny n-kmenů odešla jinam. Můžeme tedy snad mít za to, že pro dnešní n-kmeny není doložen a že se objevuje jako analogická inovace. Snad má větší naději být občas užit při konkurenci *mi./ma.*; takový případ je právě Vsg *kořene* ke *kořen ma*.

V minulosti mohl být stav jiný. Korpus DIAKORP obsahuje 6 navzájem podobných dokladů *Proč jsi tak smutný, kmene můj, ty kmene můj, rode cikánů?* Pocházejí z Máchovy povídky, jejíž titul je zbytečno uvádět. Čekal bych, že větší objem obrozenských textů, např. i Tylových, ukáže Vsg *-e* hojněji.

Představím nyní vokativ zkoumaných maskulin souborně, protože nalezených dokladů je málo. U neživotných maskulin je vokativ pádem „svátečním“, z hlediska potřeb informačního věku nadbytečným. Všechny vokativy pocházejí z textů básnických nebo básnivých: **kameni** (6×), **plameni** (5×), **prameni** (2×), **hřebeni**, **řemeni** (po 1 výskytu). Předpokládejme tedy, že Vsg mužských n-kmenů má – aspoň podle korpusu SYN2000 – navzdory všemu kolísání jiných tvarů v dnešní češtině jen měkký tvar s koncovkou *-i*.

2.3 Poznámka o Lpl

V plurálu jsou tvary všech n-kmenů tvrdé a nevariantní – s výjimkou Lpl, kde bychom jako u všech tvrdých maskulin a neuter měli vzít v potaz možnosti *-ech/-ích/-ách*. Nemáme pochyb o tom, že koncovka *-ech* je základní a drtivě většinová. Jak je to se zbývajícími dvěma?

2.3.1 Lpl *-ích*

Jako možnou archaizaci by bylo lze přijmout pro Lpl n-kmenů koncovku *-eních*. Vyhledal jsem takto zakončená slova v korpusu SYN a sestavil jsem jejich frekvenční distribuci podle lemmat. Nerozpoznané tvary mají podobu shodnou s tvarem, v tomto případě *-eních*; předpoklad je, že tvary *řemeních* nebo *rameních* se jako Lpl nelemmatizují.

Výskyty *-eních* ve frekvenční distribuci jsou přehlídkou nejrůznějších překlepů.¹⁷⁷ Naději vzbudilo 9 výskytů řetězce *koleních* a 1 výskyt *prameních*. V prvním případě šlo vždy o *kolenní klouby/vazy*, ve druhém o kulturní diskurz z *různých, v rozličných oblastech historického myšlení prameních, východisek*.

Koncovku *-ích* můžeme tedy pro Lpl n-kmenů vyloučit.

¹⁷⁷ Čteme: *profesionálních, provedeních, večerích, týdeních, církvích, rozpoleženích*.

2.3.2 Lpl -ách

Postupoval jsem analogicky jako v X.2, jen jsem nálezům řetězce **enách* pomocí N-filtru ulevil od tvarů *ženách, cenách*. Ve frekvenční distribuci se objevilo správně rozpoznané lemma *seno* a neidentifikované tvary *kolenách 6, ramenách 3, písmenách 3, vemenách 1, jmenách 1*. Začnu od konce.

Tvar *jmenách* (nepřehlédněme chybějící kvantitu) je užit ve zmínce o spisu J. Kollára *Rozpravy o jmenách*, takže do dnešní češtiny nepochybně nepatří.

Tvar *vemenách* je doložen z beletrie, nota bene z přímé řeči postavy:

" Pak máme plnit plán , " řekl jsem , " my pracujeme na umělých < vemenách> , víte ? Je o ně zájem i v Polsku . (B. Hrabal, Pábení, 1993)

Korpus SYN má proti němu 4× běžný tvar *vemenech*. Tvar *vemenách* má poměrně blízko k tvarům na *-ám, -ách* u vz. město, konkrétně u zdrobnělin (Sedláček 1995) – ale pro ojedinělost nálezu jej hodnotím v kontextu této disertace jen jako odchylku.

Tři doklady tvaru *písmenách* viz Č80. Dva z nich jsou z textů o starých kulturách a mytologiích; ve třetím z nich, jímž je překlad Hemingwayovy *Fiesty*, může být obrat *jména ve zlatých písmenách* dědictvím archaického feminina *písmena* (srov. oddíl 2.2.4.1).

Doklady Lpl *kolenách, ramenách* viz Č81. Jen 1 výskyt je metaforický, o části souhvězdí; všechny další výskyty se týkají částí těla. Druhý výskyt je z L. Vaculíka; jeho zálibu v tvaroslovných specifikách (např. *v roku padesát dva*) dobře známe i z jeho televizních vystoupení. Ale další texty dokládají užívání ve spektru přece jen širším. Gramatik konstruující funkční obraz spisovného jazyka je může vyloučit jako nadbytečné: pro části těla máme přece specifické tvary Lpl (*na*) *ramenou/kolenou*. Tato disertace je zaznamenává v rámci popisu doloženého úzu.

2.3.3 Tautolexémické obraty

Z atutolexémické označuji obraty jako *dům od domu, (vytloukat) klín klínem, neděli co neděli*.

V pojetí knihy Čermák 2007 patří takové obraty mezi binomiály¹⁷⁸ – srov. definici binomiálu:

obvykle kolokační frazém či idiom, který je složen ze sledu dvou komponentů téhož slovního druhu, někdy i identické formy, a má obvykle nominální povahu, který je založený na iteraci třídnové nebo individuální (zde pak někdy založený aspoň na stejném základu). Svou povahou se opírá o koordinaci či juxta pozici a má obvykle neměnný slovosled (s. 415)

Chápu tautolexémické obraty jako specifické tím, že je použito totéž substantivum¹⁷⁹ v jiné pádové funkci, ať už v pádu prostém nebo předložkovém, popř. s jiným operátorem. Referenčně bychom obě substantiva mohli označit za totožná na úrovni druhu, ne však individua, protože význam např. obratu (*chodit*) *dům od domu* je, řečeno velmi doslovně, ‘(chodit / poptávat se) od jednoho domu ke druhému domu’, (*vytloukat*) *klín klínem* ‘(vytloukat) jeden klín druhým klínem’, *neděli co neděli* ‘tuto neděli jako každou jinou’. Mohou být součástí frazémů jako poněkud eliptické vyjádření způsobu, okolností aj. (*člověk člověku vlkem*). Mohou se užit i separovaně, přičemž se zpravidla vkládá sloveso: *jak by to žena řekla ženě*; Máchovo *po oudu lámán oud*.

Jsou skupiny tautolexémických obratů, které necháme stranou:

A. Typ *stát ve státě*, *divadlo na divadle* nevyjadřuje způsob ani okolnost, ale pojmenovává inkluzivní vztah, jak se jeví posuzovateli (*vytváří stát ve státě*; *předvádějí divadlo na divadle*). Prototypické zapojení takových obratů do vět je ve funkci konstituentů: předmět, jmenný přísudek, podmět. Takový typ jsem u n-kmenů nezaznamenal.

B. Tautolexémické konstrukce Nsg–Gpl mají dva podtypy.

B1. V tradičním, biblickém typu *knih knih*, *píseň písní*, *město měst*,¹⁸⁰ nověji podle korpusu SYN např. *film filmů*,¹⁸¹ vychází význam Gpl z partitivu a nabývá platnosti stupňovací, superlativní ‘ta nejlepší/nejzávažnější z knih’ apod. Možné rozšíření je *film všech filmů*, předložkovou obměnou je typ *ptákovina ze všech ptákovin*

¹⁷⁸ Přitom v téže knize figuruje *den co den* a pronominální *pro mne za mne* zároveň mezi frazémy a idiomy modifikačními, vyjadřujícími okolnosti (s. 339).

¹⁷⁹ Zatím jsem se nesetkal s využitím jiného slovního druhu; slovesné *kapela hrála a hrála* je jiný případ: koordinace, která kromě nedokonavých sloves zřejmě bude mít jen omezené užití (*skrz a skrz*; *protože a protože* a *protože*; demonstrativa *takový a takový*, *tam a tam*). K možnosti soustavného prozkoumání srov. v textu Poznámku k možnostem vyhedávání.

¹⁸⁰ Když na to přijde, může jím být i pražský satelit se zděděným statutem okresního města: *Máme také keramiku*, *proto máme velkou kliku*, *že je Beroun město měst*, *tohle všechno pravda jest*. *Beroun není město malý*, *narodil se tady Talich* (rýmovačka z MFD 2. 10. 2001).

¹⁸¹ Prý je jím Pytláková schovanka, míní kdosi v čas. Story 1997. Tato a předchozí pozn. upozorňují na časté užívání takových obratů v hyperbolách a ironii, které jsou předstupně vyjádření obrazného.

nejptákovinovatější (Šlitr).¹⁸² Ani tento typ nemám s n-kmeny doložený, přestože si dovedeme představit (textový) *pramen pramenů* nebo *vemeno vemen* jako nadávku.

B2. Při užití substantiv označujících vztahy nadřízenosti a podřízenosti je stále významně ve hře doslovný význam: *král králů* vládne králům, *učitel učitelů* učí učitele; srov. *služebník služebníků Božích*, papežské sebeoznačení od časů Řehoře Velikého. Ani tento typ se s n-kmeny nepotkává.

C. Typ *krok co krok, noc co noc, neděli co neděli*¹⁸³ jsem nezkoumal pro pevnou formu s *Asg*, kde se variantní tvary n-kmenů nemohou vyskytnout.

O tom, že tautolexémické obraty jsou spíš syntakticky specifická pojmenování než frazémy, svědčí značná variabilita, nalezená v korpusu SYN na dotaz (*[lemma="dům"] [tag="V.*"]? [tag="R.*"]? [lemma="dům"]*):

Obcházel < dům od domu >

V celé té ulici už se rozběhlo pátrání od < domu k domu > .

A kromě toho , celou tu oblast - < dům po domu > - stejně pročesat nemůžeme .

a proto jim řekl : " Každé království proti sobě rozdvojené zpusťne a < dům na dům > padne .

zánik dekadentního a bezbožného západního světa . Na Vínu , která byla kdysi vyháněna z < domu do domu > , si činí nárok místa , odkud ji vyhnali :

neměl zatím důvod zkoumat ho systematicky , < dům za domem > , ulici za ulicí .

Jiskřička přeskakovala z < domu na dům > , brzy hořely celé ulice .

poustevnícká osada na laciném jarmarečním obrázku , < dům na domě > a ulice nad ulicí , s velikým katedrálním chrámem uprostřed na vrcholu . Jurjatin !

Je to zrovna šílenství sloupů a oblouků ; < dům vedle domu > je takový sloupový palác ; celé ulice , málem celé město je ze samých paláců

nastoupila druhá fáze - systematická likvidace města < Dům po domu > , ulice po ulici , nic nebylo ponecháno náhodě .

roh skleněné přijímací kanceláře , která vybíhá do haly , tvoříc aby se tak řeklo < dům v domě > , jako starý hotelový výčep , který patrně kdysi býval na jejím místě .

Požadujeme < dům za dům > , protože takové jednání není dál možné . (velmi časté v restitučních kauzách, při nuceném vystěhování aj.)

Všimněme si, že takový způsob pojmenování je starý přinejmenším jako bible, k čemuž srov. *kámen na kameni* v oddílu 2.1.5.4.)

¹⁸² Úvod k písničce *Představte si, představte si, co jsem měl dnes k vobědu*.

¹⁸³ V takových obrazech má *co* pro lingvistu i pro SSČ platnost spojky, triviálně jde o zájmeno, podle korpusového značkování je to –kdo by se nadál – „příslovce (bez určení stupně a negace)“: *Celý týden trčí lidi < den/NNIS4-----A----- co/Db----- den/NNIS4-----A----- > v dopravní zácpě*. (korpus SYN). Pak hledej, badateli.

(Od výskytů jako *vlastník domu dům prodal* pochopitelně odhlížíme. Také jsem vyloučil některé druhy obrátů pro jejich příliš obecný význam, daný i příliš obecným slovesem: *co dělá kámen kamenem; kde slunce je opravdu sluncem, strom stromem, kámen kamenem; rohlík je rohlík, kámen je kámen*; jak je vidět, navíc se v takových typech vyjádření neužívají zkoumané variantní tvary. Vyloučil jsem i výskyty s rozlišením pomocí přívlastků, např. *při přeměně nejméně hodnotného kamene v kámen mnohokarátový*.)

Poznámka k možnostem vyhledávání: V takových případech, a jistě daleko širě (tvary, deriváty, ...), by pomohla dotazovací algebra, která by umožnila ptát se na výskyt stejných řetězců $\{R\}$, tj. v případě uvedeného dotazu ($[lemma="{R}"] [tag="V.*"]? [tag="R.*"]? [lemma="{R}"]$). Na tuto potřebu bez odezvy upozorňuji už léta v Praze i v Brně (kde byl na fakultě informatiky vyvinut manažer Bonito), doloženě ve studii Šimandl 2004b.

Právě proto, že tyto obraty jsou volnější než frazémy, podívejme se, zda se v nich u n-kmenů s volbou variant děje něco jiného než v jiných ustálených obrazech. Od začátku bylo zřejmé, že i v těchto obrazech vedou tvary měkké. Výskyt tvrdých tvarů, zejména ojedinělý, budu dokumentovat a pro přehlednost označovat tím, že na konci dokladu uvedu **T**.

hřeben

4 nálezy předvedu in extenso:

opus.autor=Michal, Karel,opus.nazev=Bubáci pro všední den,opus.rokvyd=1991¹⁸⁴ Dlouhé ,
*tenké a v poměru k délce trupu předimenzované nohy ho dokázaly snadno přenášet z <
hřebene na hřeben> a po lávkách podél komínů , chápavé drápy na nohou ho chránily
před uklouznutím*

opus.autor=Collins, Larry - Lapierre, Dominique,opus.nazev=Ó
Jeruzaléme!,opus.rokvyd=1993sloupy prachu . V noci to byl řev buldozérů a zvonění
krumpáčů , jejichž ozvěna se šířila **od < hřebene k hřebeni >** až do Latrunu . Protože
tušil , že hluk a prach nakonec upoutají pozornost Arabské legie

opus.autor=Saint-Exupéry, Antoine de,opus.nazev=Slova jako
hvězdy,opus.rokvyd=2000Citadela *Cenu má pouze cesta . Pouze ona trvá , kdežto cíl je
iluze poutníka , krácejícího **od < hřebene k hřebeni >** , jako by smysl byl v dosaženém
cíli . A právě tak nemůžeš pokročit , pokud nepřijmeš ,*

opus.autor=Y,opus.nazev=Právo, 29. 12. 1999,opus.rokvyd=1999SaintExupéry : *Důležitá je
cesta , nikoliv cíl . Cíl je jen iluze poutníka krácejícího **od < hřebenu k hřebenu >** .
Snažím se tento postoj předat podřízeným , ale jde to ztuha . Letošní rok mi rovněž
přinesl **T***

¹⁸⁴ Popřevratová reedice; 1. vyd. 1961, v době „počínajícího tání“, tzv. poezie všedního dne a edice „Život kolem nás“.

Převládají tedy měkké tvary. Pěkné je, že v textu Saint-Exupéryho Citadely jsou tvary měkké, Právo cituje s tvrdými. (Jiný překlad?)

ječmen očekávaně bez nálezu¹⁸⁵

kámen

Netříděná konkordance má 594 nálezů. Uvedu jen počty relevantních obrátů, tj. obrátů s výskytem kolísajících tvarů.

kámen od kamene 1

kámen vedle kamene 1

kámen na kameni (vč. 1× *kámen nezůstal na kameni*) 430

od kamene ke kameni 1

němý kámen hovoří ke kameni 1

kámen ke kameni 9

báseň jako telegram kamene kameni 1

kámen nucen proti kameni 1

jaký osud chystá voda kameni , jak systematicky koná tu děsně trpělivou torturu , < kámen nucen proti kameni > , stehenní kloub drtí klíční kosti , žebro probodává lopatku a obratle se třením mělní (V. Páral, Katapult, 1970)

muž proti muži, kámen proti kameni 1

kámen po kameni 46

kámen po kamenu 1

z kolika zbořeníšť shledat třísku po třísce a < kámen po kamenu > , než je mohl začít klást pracně k sobě , hranu ke hraně , tak , aby splývaly a pojily (V. Fischl, Dvorní šašci, 1990) **T**

kámen v kameni 3

z kamene na kámen 22

z kamenu na kámen 1:

aby hráči mohli skákat z kamenu na kámen (Hry, 1998; herní kámen?) **T**

na kameni kámen 29, většinou Brontosauři, srov. oddíl 2.1.5.4

V kameni kámen 4¹⁸⁶

ke kameni kámen 3, vše J. Topol, Básně, 1997

tření/křesání kamene o kámen 3

Jen 2 tvrdé tvary, vždy v obratu, kde jinak výrazně převažují tvary měkké.

kmen

kmen od kmene (etnický) 1

kmen vedle kmene: etnický 1, stromů 1

z kmene do kmene (etnický) 1

od kmene ke kmeni 5

jde o válku vesnice proti vesnici, kmene proti kmeni 1

Pouze měkké tvary.

¹⁸⁵ Nepočítám *kuchyňský ječmen* viz *ječmen* z kuchařky pro mikrovlnné trouby.

¹⁸⁶ Název studentského sochařského sympozia, resp. *simpozia* (1×, i toto z MFD).

kořenBez nálezu.¹⁸⁷**křemen**

náraz křemenu na křemen 1; atrakce?

*Dnešní extraligový hokejový zápas České Budějovice - Třinec připomíná jiskření z nárazu < křemenu na křemen > . (MFD 23. 10. 1998)***plamen**

Žádné zkoumané tvary.

pramen

pramen po prameni (o úpravě vlasů) 2

pramen po pramenu 1

vytahoval z nich vlásenky a pokládal je na prostěradlo , a ty vlasy se < pramen po pramenu > uvolňovaly a ona seděla jako socha (E. Hemingway, Sbohem, armádo, 1974) T

liší se pramen od pramene (textový zdroj) 1

Od pramene k prameni (pracovní název chystané přírodní kolonády) 1

řemen

řemen po řemenu 1

*Umírá Veliký okcident ! V jeho sálech zaživa stáhli kůži panně metafyzice , < řemen po řemenu > , do masových hrobů svlečené hodili pravdu a krásu , dobro rozházeli s taroky na fóru lidu (R. Preisner, Básně, 1997)***třmen**

třmen vedle třmenu 1

*mrazivé " kvilení " Šedých , jak se hnali kupředu < třmen vedle třmenu > , se zvedl až k vrškům . (C. Harrod-Eagles, Dynastie Morlandů - 20. díl, Údolí smrti, 2003) T***břemeno**¹⁸⁸

Bez nálezu.

koleno

z kolena na koleno 1

¹⁸⁷ Upozornění zasluhuje tento lingvisticky pramálo přínosný nález: opus.autor=Vodseďálek, Ivo,opus.nazev=Bloudění,opus.rokvyd=1992 *Marie Jan Magdaléna žoldněř žoldněř žoldněř žoldněř Bůh bůh bůh vinař vinař kořen kořen < kořen kořen > kámen kámen kámen kámen kámen lev léto léto varování varování jistota jistota jistota poušť* . Může jít o báseň v grafické formě, kterou korpus nivelizoval do řádku.

¹⁸⁸ Krátké tvary *břímě, rámě, témě, símě/sémě* v tautolexémických frazémeh nemají podle korpusu SYN účast. Jediná výjimka má tvary nekolísající (zato nádvkem Gsg podle vz. moře): *z této kapky povstaly veškeré věci krom lidského a zvířecího sémě , neboť toto < sémě je semenem > ohně* (J.-P. Verdet, Nebe, řád a chaos, 1997).

" Nepůjdete spát ? " " Dnes ne , " odpověděl svatý Clydog a ve tmě se kolébal z < kolena na koleno > . " Dnes v noci se musím modlit za umírajícího . " (E. Pargeterová, Zelená ratolest, 1993) **T**

koleno na koleni 1

To jsme jednou seděli s Carlem přímo proti sobě , < koleno na koleni > , na dvou židličích a koukali si z očí do očí a já mu vyprávěl svůj sen (J. Kerouac, Na cestě, 1997)¹⁸⁹

koleno ke koleni 1

koleno proti kolenu 1

seděli jsme tam abych tak řekl nos proti nosu . Noha proti noze . < Koleno proti kolenu > . Sami dva . (W. Gombrowicz, Deník 2–3, 1994) **T**

koleno u kolena 1

Co slyší židli (?), mlčící u stolu , noha u nohy , < koleno u kolena > a nahoře úprk listované knihy , jež chytá jako proud , proud lihu od sirky (J. Vladislav, Fragmenty a jiné básně. Kniha poezie, 1998) **T**

kolena do kolena 1

Do rvačky se zapojil i útočník Brenden Morrow , který předtím nárazem < kolena do kolena > vyřadil obránce Jaroslava Špačka . (MFD 5. 5. 2004) **T**

U tohoto substantiva vedou tvrdé tvary v souhlasu s kodifikací, což ji také ospravedlňuje.

písmeno

písmeno vedle písmena 1

Jen se s údivem díval , jak se < písmeno klade vedle písmena > , slovo za slovem , verš za veršem . (S. Vávra, Nemrznoucí směs a pára na skle, 1992) **T**

písmeno od písmene 1

od písmene k písmeni 1

písmeno po písmeni 6

písmeno po písmenu 13 **T**

od písmena k písmenu 1

Teď vážně : texty v první části slabikáře , kde se postupuje od < písmena k písmenu > , představují pro autora rébus . (LidN – kult. příl. 7/1994) **T**

V obratu *písmeno po písmenu/písmeni* poněkud překvapivě vedou tvrdé tvary – a tím vedou i celkově 15 : 8 výskytům.

plemeno

z plemene na plemeno 1

pak začnu tyhle " ekonomicky " chovaný prasata odvážet na jatka , ono mi jich ze sta po cestě dvacet chcípne , protože ty zvířata už ani neuměj chodit , začínají se jim geneticky bortit kosti , kloubní hlavice a jejich maso je nekvalitní , jak se to přenáší z plemene na plemeno , různě mezidruhově kříží , hybridizuje . . . (Respekt 8/1990)

rameno

rameno vedle ramene 4

¹⁸⁹ 1. vyd. téhož překladu 1978; 2005 vyšel nový.

rameno vedle/podle ramena 1+1

A to se dá udělat , jen když stojíte vedle sebe , < rameno vedle ramena> , dobejváte se do jedny rány a opracováváte jeden kloub . (J. Dietl, Nemocnice na kraji města, 1996) neboť to bylo palčivé a strohé , vpochodovat ruku v ruce a < rameno podle ramena> v širokém dvaatřicetistupu na prázdné Václavské náměstí . Bylo to na smrt jako láska . (J. Jedlička, Kde život náš je v půli se svou poutí, 1994) T

ramenem do ramene 1

rameno u ramene 5

rameno na rameni 13

od ramene k rameni 3

ramenem k rameni 1

rameno k rameni 2

střet ramene s ramenem 1

z ramene na rameno 1

z ramena na rameno 1

skupinky berlínských policajtů a spojeneckých vojáků , kteří si přendávali pušky z < ramena na rameno> a vydechovali si do tváří oblaka páry . (J. Le Carré, Smileyho lidé, 1994) T

rameno proti ramenu 1

Nakonec rozhodla levná penalta , souboj tím skončil . Bylo to < rameno proti ramenu> . " (MFD 25. 9. 1996)

Tvrdé tvary jsou se 4 výskyty proti 30 výskytům měkkých tvarů v minoritním postavení.

Kolísání z *ramene/ramena na rameno* je doloženo hapaxy. V obratu *rameno vedle/podle ramene/ramena* převažují měkké tvary dvojnásobkem dokladů; přitom se tvrdý tvar objevil jak u konformního Dietla, tak u konzervativního Jedličky, takže je těžké najít nějakou signifikanci.

semeno

semeno semene 1

protože se z jeho jména nedala pořídit žádná aspoň trochu přijatelná zdrobnělina , říkala mu ty . Ale znamenalo to však i já , bytost v listí , semeno semene . Zrovna jsem přecházel z jednoho skupenství do druhého , do té listnaté bytosti , ne žádný ušoustanec , nýbrž z lásky dítě (J. Gruša, Dotazník, 1990)

temeno a vemeno

Bez nálezů.

Celková bilance

Poměr měkkých : tvrdých variant v dokladech z korpusu SYN na tautolexémické obraty je 615 : 30. Tvrdé tvary tu jsou celkově v marginálním postavení s 4,7 %, těsně pod hranici minoritních tvarů. Jak jsme však viděli, jsou substantiva, u nichž tvrdé varianty převažují:

kromě očekávaného případu *koleno* (které se i v tautolexémických obrazech chová v souhlasu s kodifikací) je tomu tak i u substantiv *řemen*, *třmen* a *písmeno*. Jak víme, *třmen* mívá tvrdé tvary, jeho postavení mezi n-kmeny je novějšího data a není zcela pevné; tvary substantiva *řemen* cítil už Jg jako jen tvrdé (viz oddíl 1.2.1.4); u substantiva *písmeno* má frekvenčně silné postavení tvrdý DLsg, a pokud jde o Gsg, tam je měkký tvar *-e* držen obratem (*do slova a*) *do písmene*.

3 Čítanka dokladů

Upozornění: Doklady – stejně jako v celé disertaci – mají autentickou podobu, včetně chyb v interpunkci aj.

3.1 Korpus SYN2000 a internet

břímě „moře“

Č1 *vláda přebere pětinu z objemného dluhového břímě firmy* (HN 1995); *sledoval mé kroutící se nohy. Kroutily se pod vahou toho břímě* (V. Vávra, Muž v jiných končinách světa, Pražská imaginace 1992); *pár dalších zemí, co se zbavily břímě komunismu* (J. Topol, Sestra, Atlantis 1994)

Č2 *Však Břetislava podpořili někteří vladykové pro něž již válka byla těžkým bříměm* (jilocasin.adent.cz – spolek přátel fantasy a historie); *s takovým psychickým bříměm* (lidovky.centrum.cz/~forum); *V podstatě to je nejspokojenější člověk na planetě s největším bříměm odpovědnosti za stabilitu* (pes.internet.cz)

břímě „kuře“

Č3 *osvobodit člověka od bříměte, které na sebe sám naložil* (www.scifi.cz); *briskní zásah kudlou ho zbavil tohoto bříměte* (www.pavlac.365dni.cz; *briskní místo bryskní*); *Dostáváme se k excelentnímu traversu nad jezírky (...) Překonáváme ho stěží ověšení tím naším břímětem a Jindřich má pořád jen strach o ty spacáky* (6-15.speleo.cz); *pro obecní úřady bude obtížné se s novým břímětem vypořádat. Nejde jen o pracovní síly, ale i o syndrom malých vesnic, kde si všichni takřkajíc vidí do talíře* (www.regionalist.cz); *s areálem dětského tábora s koupalištěm. Ten se stal oproti očekávaného přínosu dalším břímětem Obecního úřadu* (iperuc.cz – Internetový magazín nejen o Peruci)

Lsg břemeni

Č4 *Co říká o břemeni Biblický slovník?* (branik.evangnet.cz – čas. sboru ČCE); *o těžkém lidském údělu, o břemeni odpovědnosti* (www.2kdu.cz – promluva P. Pitharta k účastníkům Pochodu pro Ježíše, 2000); *nelze nezmíniti se též o břemeni státního dluhu* (www.senat.cz – text ze 30. let); *dohodu o břemeni* (aspsrv.hitech.cz – čas. z Uherskobrodská); *rozhodne o uzavření smlouvy o budoucí smlouvě o břemeni s fa. Radiomobil* (www.polanka.cz – zpravodaj z Polanky nad Odrou)

Lsg břemenu

Č5 *proto se o břemenu rovněž neúčtuje* (poradenstvi.finance.cz); *novým rekordem v břemenu* (veterani.b2w.cz – o vrhačském pětiboji); *poznatky o břemenu důkazním* (www.cak.cz – Česká advokátní komora); *Civilní proces je založen na břemenu tvrzení a břemenu důkazů* (interval.cz – rozhovor s právníkem)

Lsg hřebeně

Č6 *sídlíval známý pár čápů na hřebeně jisté stodoly* (vesmir.cz – o čem psal Vesmír před lety, zde 1930); *krov, ozdobený ve hřebeně smrčkem s praporky* (rapsach.cz/škola – z kroniky 1920-1925, v témž textu např. *Třída umístila se v budově dřívější "Kindergarten"*), anebo jde o obojí, popř. navíc o text pochybných kvalit: *Na vyhlídce pod Ebersdorfem, Na hřebeně pod Nakléřovem* (web.usti-nl.cz – popis vyhlídek v Rudohoří, tj. v Krušných horách; v témž textu např. *Údolí tato jsou... nebo Míneňa tím časť od proluky Sebastianskohorské blíže Chomútova až k proluce Tisavské*)

Gsg ječmena, Lsg ječmeně

Č7 Svatá Máří Majdalena, hodila srp **do ječmena**; Co je to za děvčátko, s modrýma očima, co včera přivezlo do mlejna **dvě míry ječmena** (obojí vícekrát); **obilní výnosnost 1 355 měřic pšenice, 2 783 žita, 2 020 ječmena**, výnos ...otavy 38 centnýřů (www.klucov.cz/kroniky – Žhery); **Mouka – se používá převážně hrubá, celozrnná, vymletá z pšenice, ječmena, prosa a pohanky, méně již ze žita** (dadala.hyperlinx.cz – o indické kuchyni)

Č8 **Nebojte se, pane profesore – uklidňuje Štěpán Ječmena** (www.basnici5.cz – k filmu Jak básníci přicházejí o iluze)

Č9 **milá Andulko, zkontroluj, zdali nemáš husy v ječmeně....:-)** (www.hiphopkemp.cz)

Gsg kamenu

Č10 **třesk kamenu** (text L. Klímy, který je sbírkou jazykových anomálií); **číslo a váha kamenu** (překlad detektivek D. Hammetta, Svoboda, Praha 1992); **u jedné půlky cihly nebo kamenu** (K. Švestka, Couvání do času, Torst, Praha 1997) – tyto 3 doklady představují vše z jinak početné beletrie; **aby hráči mohli skákat z kamenu na kámen** (hry; staženo z internetu); **během vyhazování kamenu do domácího pole** (efemérní texty různého původu); **vlastnictví drahého kamenu** (čas. Českomoravský profit); **pravost tamějšího runového kamenu a narazil při tréninku do kamenu** (LidN 1991 a 1992); **náraz při přejezdu kořenu, kamenu nebo schodu** (MFD 1999; možný vliv stejných koncovek v bezprostředním okolí)

kameně kromě Lsg

Č11 **překlepy a chyby: Využití laserové litotrypse čili litotrypse při odstraňování kameně žlučových cest** (www.chirurgie.cz); **těchto, jako by kameně vypadajících objektů** (sweb.cz/hvezdarnauherskybrod); **dialektismy: z četných dokladů, v nichž figuruje lokál singuláru i nominativ/akuzativ plurálu, aspoň Vařací kameně** (www.nasemorava.cz – ukázka valašského nářečí); **genitivní, popř. plurálové tvary slovanských proprií: Poputujeme v bezprostřední blízkosti stále aktivního Bezymjaného (2.869 m), skalnatého a ostrého Kameně** (www.kudrna.cz/zajezdy – průvodce po Kamčatce);

Lsg kameně

historismy: rytíř Jan Kryštof Malovec z Malovic, pán na Kameně, Zvěstově a Libánu (www.locicommvnes.qw.cz); případy, kdy jsou rysy **zkombinovány: Já seděl na kameně, měl loket na koleně a nohy křížem** (http://bryn.webz.cz/bard.html – texty o trubadúrech, překlad z Walthera von der Vogelweide neboli historický poetismus) ...

Č12 **Jen jeho jméno bude chvíli vryto na náhrobním kameně** (galerie.pismak.cz); **Ony by byly na kameně také dobře spalý** (www.narod-sobe.cz – Babička B. Němcové)

Tvary z nekráceného základu kámen-**Č13****tvrdé tvary proprií:**

Hranolová věž Vítkova Kámenu (www.zamky-hrady.cz; protipříklad *Vítkova Kamene* doložen 20×); **zástavba na konci obce (ke Kámenu)** (ludvikovice.unas.cz – pravděpodobně od místních); **Telefon je dosažitelný v okolních obcích Staré Olešce, Srbské Kamenici, Všemilech nebo Kámenu a Bynovci** (vrcholky.cz – průvodce Labskými pískovci); **Věra Zelenková ze školy v Kámenu** (www.horepnik.cz – historie školy); **V Kámenu dne: František Dohmal hejtman kraje** (www.kr-vysocina.cz – datace listiny); **návštěva Husova domu, Husova kámenu (místo upálení)** (www.bbcc.cz – informace k návštěvě Konstanze; protipříklad

*Husova kamene*¹⁹⁰ doložen 4×); pátral po mýtickém "**Kámenu Golu**", mocné vulkanské telepatické zbrani (www.voyager.cz – komentáře k seriálu Star Trek);

měkké tvary proprií:

z *Užina do Bílého Kámene* (www.ascom.cz); návštěva *Medvědího kámene* (mujweb.cz – Sykyho turistické stránky); pod *kolem Dívčího kámene* (www.flare.cz) a *druzí si pro tuto porážku došli do Kámene* (www.pinecsvetla.wz.cz – stránky stolních tenistů ve Světlé n. S.); *Hradní hraní na Kámeni* (www.mupe.cz – označení „kulturně společenské akce“); *Na Dutém kámeni u Cvikova je unikátní ukázka sloupečkovitého rozpadu pískovce* (www.luzicke-hory.cz); *kostel Panny Marie Bolestné/Skočické v Kámeni u Pacova* (vlastivědné texty);

měkké tvary apelativ:

dlažby z přírodního i umělého kámene (www.bellinzoni.cz – přípravky k ošetření přírodního kámene; profesní jazyk novodobých kameníků, nebo spíš jen jejich „obchodních partnerů“? ostatně webový nadpis stránky zní přece jen *Léčba kamene*); *K lepení keramických dlaždic, desek, mozaik a přírodního kámene* (www.pzservis.cz); *Prodej obkladů, dlažeb, kámene a mozaiky italské firmy Marazzi* (katalog.quick.cz); *Výroba stavebních hmot (mimo cementového zboží a umělého kámene)* (rzp.mpo.cz – Výpis z veřejné části Ústřední evidence podnikatelů); *pro tesání nápisů do materiálů jako dřeva, kámene či železa* (www.fantasyplanet.cz); *Přes noc přidávám pomocí kompresoru a speciálního kámene, vzduchové vřídlo, vzduch* (www.akvarista.cz – nepřehlédněme formulační neobratnost); *toto se provádí v nastavení cechovního kámene. Teprve po takto vyjádřené podpoře se novému kandidátovi zobrazí cechmistrovské menu* (www.andaria.net – hra s použitím historismů); *zmínka o smírčím kámeni u obce Veverská Bítýška* (www.smircikrize.cz – o smírčích kamenech, kamenných křížích apod. čili o historismech par excellence);

plurál:

Podél celého Schwarzenberského plavebního kanálu jsou po dvoustech vídeňských sázích ... umístěny sáhové kámeny s pořadovým číslem (www.zememeric.cz/pamatky; nepřehlédněme podobu číslovky; autorkou inženýrka); *hraniční kámeny* (my.proit.cz – zápisky z dovolené); *Schodiště listopadu zatýká kámeny chybí jim prach ze zdi lásky* (www.pismak.cz – poezie); *všechny kámeny mají v sobě kotoučky*; *Jak se kámeny pohybují* (hrejssi.cz/sogun); *indické přírodní kámeny* (www.omcentrum.cz – ájurvéda);

doklad „zbytkového kolísání“ u některých pisatelů:

Stěny bych chtěla obložit kameny. poradte mi prosím, čím kámeny na stěnu přilepit (www.argonaut.cz/~diskuze);

v obrazech, jejichž forma se pokládá za ustálenou:

Položení základního kámene v Novém Dvoře se vedle mnichů a opata ze Sept-Fons účastnili i projektanti kláštera (popiska fotografie z nedávného slavnostního založení nového trapistického kláštera, která podle serveru atlas.cz doprovázela článek v Katolickém týdeníku); *základní kámeny Evropské unie* (sweb.cz – „Mgr. Luděk Sequens – ODS a její program“); *hrneček je vlastně takový jeden ze základních stavebních kámenů života člověka* (mare.bloguje.cz); *Každý, kdo věrně žil budoucností a pro její krásu padl, je postavou z kámene tesanou* (blog.lide.cz – Proletariat, historie a 20. Století; sic); *ted' tam není kámen na kámeni* (www.korzo.cz - chat); *tím se dostáváme ke kámeni úrazu* (www.volny.cz –

¹⁹⁰ Jde přitom i o pamětní místa domácích, např. v Ohrazenicích u Brna.

DUSEK: korespondence s fanynkou Kristinou); *No a dostávám se k dalšímu kámenu úrazu hry* (www.soft.epenize.org – recenze počítačové gamesy)

Gsg kořeně

Č14

Jatrník roste na skalách. List má dosti tučný, chrustavý, při kořenu úzký, ale potom se rozšiřuje, na dvě nebo tři. Špičky od kořeně pouští tenké, kteréž při vrchu nesou na sobě jakési hlavičky hvězdnaté (Matioliho Herbář podle citace ve 12. nedělní příloze LidN 1993, ačli text takto vyšel) – TÝŽ TEXT v doplňkové diachronní excerpci: ... *Špičky od kořene pouští tenké, kteréž při vrchu nesou ...*

Gsg křemeně

Č15 z korpusu *To moje žádosti jdou ztěžka po křemeně* (J. Palivec); z internetu *chodba pod zemí, co síně vyklenutá ve křemeně* (K. J. Erben), *dům Na křemeně* (www.benatky.cz/knihovna), *k Chrášťanům 5 jiter 596 sáhů, na křemeně 4 jitra 1 221 sáhů* (www.klucov.cz – kronika obce Žhery)

Lsg plameně

Č16 *Řetěz z popela leží kameně, vítr ze rtů plovoucí bortí jej, čtyřlístku kroucí se v plameně vyschlými chodbami podzemí světa zašeptej* (www.pismak.cz – poezie); druhý doklad (Š. Hněvkovský) uveden v textu, oddíl 2.1.11.4

Gsg plemena

Č17 *přispívá k rozvoji plemena* (čas. Myslivost); *kdy se muráňští chovatelé dočkali uznání svého plemena* (MFD); *jedním z prvních chovatelů nejmenšího psiho plemena* (čas. Story)

Lsg plemeně

Č18 *Webový portál o psím plemeně Rhodéský ridgeback* (united-nuke.openland.cz); *Základní informace o nejvyšším plemeně psů* (www.zdroj.cz); *Na plemeně ani pohlaví nezáleží. Koník se bude mít dobře, nabízím lásku, pochopení a tu nejlepší péči* (gbook.ftt.cz – inzerce)¹⁹¹

plémě „kuře“

Č19 *Pak Věčný Žampion obrátil se proti pléměti dračímu; ten nejhorší z pléměte nečestného, Darkoň zlořečený!* (prisera.moje.cz – bláboly v žánru fantasy)

Lsg pramenu ve frazémeh

Č20 *firmy sedící v této chvíli na pramenu* (zive.cz); *jako žába na pramenu živé vody* (www.senat.cz – žába na prameni + pramen živé vody); *Oliva a jeho ekonom jsou hlavní žáby na pramenu hojnosti, které je třeba odstranit* (www.silvarium.cz – žába na prameni + pramen hojnosti)

Dsg S/staroprameni

Č21 *ti dali přednost teplu svých obývacích pokojů a lahvému Staroprameni* (pes.internet.cz); *Jo, Armande, teď už tak maximálně ke staroprameni... degenerujeme, nezvratně* (www.pismak.cz)

¹⁹¹ **Upozornění na „tekutost“ internetových dat:** Na tento nález jsem klikl, abych zkopíroval webovou adresu. Po návratu do vyhledávače Morfeo se udávaný počet nálezů zmenšil z 12 na 10 a nález z inzerce, jímž jsem se právě zabýval, zmizel ...

prameně

Č22 Po vyloučení chybného psaní *pramenně* a vadných znaků zbude 1) **Lsg jako historismus: po jednom a témž prameně osvěty prahnou** (citanka.cz – J. K. Tyl); 2) **Npl jako jedna z mnoha zvláštností** textu psaného v **kódu silně smíšeném** (čeština spisovná až knižní i čeština obecná, vybočení do esemeskové češtiny bez diakritiky, slovakismy, moravské dialektismy – ber kde ber, hlavně když to bude něco extra; taky jsme se tak v jistém věku vyžívali): *a tak se na horní vrstevnici pod temenem chlumka – kde se teda spojují tři prameně aby sa spletly ve stříbrnej copánek a poskakovaly coby potuček dovaďivej severní spádnicí do doliny k potěše kapradí aji vážek a mechovisk různějch... tak sa tam okrem komárů...* (blog.lide.cz)

Gsg prstenu

Č23 *Dáno v Římě u sv. Petra pod pečeti rybářského prstenu dne 21. ledna 1905, v druhém roce našeho pontifikátu* (www.svata-hora.cz – datace buly Sacris aedibus, přel. M. Koronthályová); *aktualizace Wagnerova Prstenu v Lipsku* (www.upol.cz/~jiranek); *města zlatého prstenu: Jaroslavl, Kostroma, Vologda, Rostov veliký, Pereslavl zaleskij* (ozs.vse.cz/reporty)¹⁹²

Gsg prstene a kolísání -e/-u

Č24 *Pokud nebude uvedena, bude délka volena dle velikosti prstene. Velikost prstenu zvolíte po volbě KOUPIT* (www.svetprstenu.cz); *tahy Prstene* ve hře *Cesta prstenu. Gandalf strážcem prstene* Narya skutečně byl (www.fantasyplanet.cz)

Č25 *Paní ze Zlatého lesa mne přijala vlídně a svěřila mi tajemství Prstene* (elfcon.avari.cz)

Č26 *vstup po schodišti z jídelny do prstene haly* (www.realsys.cz); *většinou si snoubenci nechávají do vnitřku prstene* vyryt křestní jméno partnera a datum svatby (www.zlatnictvi-klenotnictvi.cz); *buňky tvaru pečetního prstene* (www.mamma.cz)

NAsg rámě

Č27 *Za Přemysla II. přivezeno sem rámě sv. Markéty* (www.praha1929.cz – o břevnovském klášteře); *v modrém štítě stříbrné rámě* (www.hysly.cz – heraldika); *Hle, přicházejí dny, kdy odetnu rámě tobě i tvému rodu* (www.podir.cz/~Bible)

Č28 *Nadace pro budoucnost (Foundation for the Future FFF), charitativní rámě Mezinárodní asociace hotelů a restaurací (International Hotel & Restaurant Association – IH&RA), udělila...* (www.cot.cz – stránky společnosti C. O. T. Business); *Letos opět nabídlo město České Budějovice rámě mezinárodnímu filmovému festivalu o životním prostředí* (www.o-budejovice.cz – noviny českobudějovické radnice)

Lsg ramenu

Č29 *v jednom/druhém/mrtvém ramenu; Na slepém ramenu Vltavy; Krenova socha nastavuje do prostoru galerie pohyblivou plochu zrcadla na robotickém ramenu*

Č30 *vřeteník je umístěn na ramenu* (www.fermatmachinery.com – popis vrtačky); *Lehký design s dlouhými rukojeťmi pro nesení na ramenu nebo v ruce* (www.autocont.cz – popis tašky); *nemáte se komu vyplakat na ramenu* (datynka.ic.cz); *o ramenu se nespíš právem říká, že je to nejnáchylnější sval ke zranění* (forum.ronnie.cz – Bolest v rameni)

¹⁹² Větší neumětelství stran ruštiny je výlet do oblasti „ZOL0T0VA KOLCA“ (zlatého prstenu) (www.evroskol.cz – ostatně i 0 místo některých O).

rámě „moře“

Č31 *Zasunu ruku do rámě, jež mi nabídl* (S. Rudolf, Metráček; vypráví-li svůj příběh obézní dívka, lze tvar koneckonců ospravedlnit jako „holčičí“); *pro opuštěné tři chodce zavěšené do rámě melancholie* (V. Hanč, Události; to už je „klasická“ jazyková nedovzdělanost); *stisk tvého rámě* (O. Mikulášek; básníkům svobodu, jak manifestačně žádali meziváleční strukturalisté?)

Č32 *Moravští royalisté, sebeustavení od 1. února, tiše přikládají svá rámě do státoporného (sic) soukolí konstituční monarchie* (LidN 1992)

Č33 *Hostinský, který neváhal mu je prodávat v rozporu s anglickými zákony, tehdy ovšem také zpod rámě zákona vyklouzl* (www.ceskenoviny.cz – o princí Harrym; vyšlo v Právu 14. 1. 2005); *podávání ruky a nabídnutí rámě* (www.firemnikuristika.cz); *není ani jediného rámě, kterého by se chtěl zachytit* (www.vejr.cz – regionální stránky o Lounsku; pisatel se chce blýsknout s genitivem záporovým); *Je zavěšena do rámě svého dědečka* (yfca.bloguje.cz); *nevidomý se přidržuje jeho rámě* (www.expodata.cz – Česká oční optika); *zavěsila se do nabízeného rámě* (www.fazole.cz – podle vlastního označení „plátek“); ojedinelý plurál: *Zasvitly radostně, rámě se rozpřáhly k obejmutí* (nanecisto.2web.cz – text L. Klímy ze začátku 20. stol.)

tvary rámi jako chyby

Č34 Ojedinelé je *epos o lásce prince Rámi a jeho manželky Síty a hlavního hrdiny Rámi* (oktava.mysteria.cz a planetours.cz). Několikrát je doložen typ *Merida vaří rámi většině výrobců* (s.lide.cz/forum – Cyklistika). 26× jsem našel v *rámi* místo v *rámci*, dokonce v kontextu *ostatním ústavům v rámi AV ČR* (zápis o provedení inventury v jednom z ústavů akademie).

GDLsg řemenu

Č35 *díky plochému hnacímu řemenu* (www.fitness.cz; pod. i jinde); *to se asi tomu řemenu moc líbit nebude* (www.javamania.cz/poradna); *na lonži, jak se odborně říká tomu dlouhému řemenu* (pes.internet.cz); *přilepte ji... k řemenu* (www.abicko.cz), *poskytují řemenu skvělou rozměrovou stabilitu* (www.tosto.cz); *kolo k řemenu* (www.ouda.cz – ceník)

DLsg řemeni

Č36 *odstoupení kvůli spadlému rozvodovému řemeni* (www.ewrc.cz); *nemá dost dlouhou paži, aby dosáhl na poutko k řemeni na pažbě* (www.livres.cz – překladová próza)

Č37 *Svobodný má bohatší kordulu, bohatší vyšívání na košuli, šátek v nohavicích a pentlu v řemeni* (www.hradcovice.cz); *stopy po řemeni snad se v rajském snu přes noc zacelí* (www.pismak.cz – báseň Hřebeček); *co se mi... posunulo po koženém řemeni až na břicho* (www.atmagazin.cz – Armádní technický magazín); *já jejich tíhu ještě necítil a jenom se mi tehdy líbila frygická čapka, buben v řemeni a rozstřílené cáry praporu* (www.obrys-kmen.cz – beletrie)

Lsg řemeně

Č38 *Na poslední olympiádě měli vlajkonosi žerď ve zvláštní kapse na řemeně přes rameno* (www.volny.cz/smirice2004); *A maje z našich rejtářů jeden každé dlouhou ručnici na řemeně, je sme pustili a bránu nepříteli pěšky zaskočili* (citanka.cz – Jindřich Michal Hýzrle, „svobodnej pán“¹⁹³ z Chodů“; zač. 17. stol.)

¹⁹³ Ano, takto sám sebe označil v obšírném titulu svých memoárů.

Lsg semeně

Č39 *Musíme k. př. při bylině rozeznávati zemi s živíciemi ji částkami a slunce, vzduch i déšť od zárodku života jejího samého, jenžto jediné v semeně se nachází* (www.casopispravnik.juristic.cz – text z r. 1861); *Nativita odhaluje to, co bylo obsaženo v semeně vašeho života* (home.tiscali.cz/~astro – Astrosymbologie; texty z těchto sfér mnohdy kopírují jazyk „knížek z půdy“)

sémě „kuře“

Č40 *séměte* (gweb.cz/zahorany – v souboru obscenních textů na kupodivu geologickém webu) *svůj hadí polibek jejímu séměti* (www.alembig.cz – bláboly v žánru fantasy)

slémě

Č41 *Živý kvítek, živé sémě, Bůh před ní chraň naše slémě* (web.quick.cz/slovinsko)

slemeno

Č42 *dva protilehlé kůly nesoucí slemeno a konstrukci krovu* (www.pruvodce.com – Průvodce po Česku, Archeologický skanzen Březno u Loun); *druhá část přídomku Slémě (slemeno) označovala ve staroslovanštině trám ve hřbetu střechy* (zsssumvald.cz)

Č43 (z) *Rovně, Slemena a Synkova* (www.rychnov-city.cz); *Dějiny obce Slemena v podorlickém kraji* (www.e-rychnovsko.cz/noviny); *u nedalekého Slemena* (www.e-rychnovsko.cz); *ze vsi Slemena* (rodokmeny.kvalitne.cz); *cesta... nás... dovede do Slemena* (freeland.kvalitne.cz – cyklistický průvodce)

Č44 *průčelí starých slovanských chatrčí bylo vzepřeno kůlem až ke slemeni* (nasenoviny.zadnitreban.cz); *Společnost zamítla žádosti o zřízení zastávek v Lipovce a ve Slemeně* (www.orlickehory.net – o výstavbě železnice); *Neuspokojení zájemci nyní bydlí v Synkově-Slemeně* (www.staika.cz – trh s nemovitostmi); *ve Slemenu* (www.krnep.cz)

témě ‘téma’

Č45 *čoskoro bude k dispozícii rozšířená verzia. Pokud máte další otázky k některé témě, pošlete nám prosím e-mail* (www.shop.muziker.cz – zjavná interferencia slovenskej témy); *Opravdu chybí pořádné téma pro plodnou diskusi. Možná schází osobnost, která by témě nahodila* (www.antinova.cz – spíš hra s jazykem). *Nevím, z jakýho důvodu bych se na tohle témě měl bavit* (www.iustitia.cz – kazuistická diskuse); *Soustředěním na témě Praha je soutěž o Cenu F. L. ojedinelá v české kultuře* (kultura.ecn.cz!); *poznamenala na stejné témě Jarmila Jezberová z Kadaně* (txt.drogy-info.cz – výběr z domácího tisku); *K původní témě: až budou legalizovány vykřičené domy pro obě pohlaví, tyhle témy odpadnou* (www.doktorka.cz – chat); *DDM Duchcov „Sluníčko“ vyhláší dětskou literární soutěž na témě „Nezapomenutelný příběh z prázdnin“...; případně z části i tématu* (nicméně z podobného atraktivního **témětu** by se dal splodit i nepoměrně kvalitnější článek a jistě ne tak kontroverzní) (www.gamezone.cz); *Vždycky je v témětu nějaký článek věcný a jiný „populární“* (www.zena-in.cz); *když například zabrousí k témětu baryonské a nebaryonské hmoty* (www.osel.cz – Online Servis Expert Labourer, recenze nazvaná Popularizace české vědy na přelomu tisíciletí)

týmě

Č46 *podporka uvnitř kloní se, kobylka v týmě ji tlačí* (citanka.cz – A. Heyduk,¹⁹⁴ o houslích; v týmě ‘do temene’); *Týmě té homole má planinu znenáhla stoupající* (www.obecveverskabityska.cz/historie/prameny)

Lsg temeně

Č47 *Na temeně stařeny je červený flek krve* (eldar.cz/prostor-web – študácký zážitek z pitvy)

vémě

Č48 *paprsky kopretin a prsty palachu laskají tichých krav houpavě plné vémě* (z knihy K. Čapka *Cesta na sever*, přesněji z básně *Skåne* O. Scheinpflugové);¹⁹⁵ *Pomalů, pomaličku se proti svítajícímu nebi nadouvá to velikánské dobrodružné vémě* (kult. příloha LidN); *Posvátná Koza o níž je zvěst, že přidržela vémě Diovi* (<http://www.fysis.cz/presokratici> – Epimenidés z Knóssu, patrně podle antikvárního překladu); *To už bych mohla rovnou s trpaslíkem, | či s jakýmkoliv jiným pidižvíkem! | či s krávou, jejíž vémě bubří mlíkem!* (kresadlo.cz – Jan Křesadlo: *Grošovaná Venuše*. Opera-pantomima aneb libretto pro popa Součka); *Vemeno! Vémě! Jak kručí to ve mně!* (www.webpark.cz/~poezie)

vemeni × vemena

Č49 „Sen. Mikulíček (pokračuje): (...) *Projednávaná vládní osnova o hospodářství lihovém a mísení lihu s benzínem mají výraz korupčního systému vládních stran v RČS, jsou výrazem zrychleného tempa příprav k válce proti 8S8.R.*¹⁹⁶ *Není to náhodou, že na denní pořad dostává se lihové hospodářství, které v ČSR je mateřským mlékem vládních stran.* (Sen. Kindl: *Ti se přisávají k vemeni republiky, co?*) *Po 13 letech byl čsl. politický líh krví a pohonnou látkou čsl. demokracie. Po celých 13 let leželi vůdci agráriků jako žába na prameni u špiritusového vemena,*¹⁹⁷ *sajíce těžké miliony z práce drobných zemědělců pomocí zvlášť k tomu určené »československé lihové komise«, což těžce nesli erární socialisté, kterým hospodářskou krizi vysychají korupční prameny jako jediná výživa jejich politické moci a kterým kromě toho celá řada* (Další část věty byla usnesením předsednictva senátu N. S. R. Čs. ze dne 3. června 1932 podle u [ustanovení? §?] 9, lit. m jedn. řádu senátu vyloučena z těsnopisecké zprávy.)“ Tento doklad (upravený jen v drobnostech interpunkce, odstavcování a řezu písma) sice pochází ze stránek www.senat.cz a je možné si ho tam dnes číst, ale je to doklad prvorepublikový, jak je z textu zřejmé.

kus vemene

Č50 *ses ale kus vemene* (computer.zive.cz/forum); *Vedle Kotrmelce, Lenocha a Vemene se prodává ještě jeden Jerryho objekt – lampička Kutil* (www.maminka.cz/~Juicy)

Lsg vřeteně

Č51 *Předení se v nejstarší době provádělo na ručním vřeteně* (www.ft.vslib/~studenti – tvar je tedy dosud v úzu studenta textilního oboru); *výměna nástrojů ve vřeteně* (www.cnczlin.cz – o obráběcích stroji; úzus na Zlínsku?); *nástroj je ve vřeteně upínán silou...; upínací kužel*

¹⁹⁴ Heydukem a Vrchlickým dokládá tento tvar i SSJČ a označuje ho právem za vymřelý.

¹⁹⁵ V korpusu je tento text zařazen jako literatura faktu (FAC; oba autoři by se podívali). Verše jsou rozpoznány potud, že každý je prohlášen za „sentenci“ čili větu. Hledáme-li slova a tvary používané především v básních, bylo by výhodné moci značek využít a zadat hledání „v rámci verše“, nezávisle na tom, zda jde o žánr VER – ale to umožněno není.

¹⁹⁶ Možná znečitelněná zkratka S.S.S.R.

¹⁹⁷ Poslancům, kteří tak hojně užívali „n-kmeny“, bych navrhl vyznamenání in memoriam Za zásluhy o lingvistiku. Ale text vede také k úvaze, že je-li dnes slyšet časté stížnosti na kulturní úroveň vystoupení v dnešním parlamentu, mělo by se z předmětu stížností vypustit adjektivum *dnešní*.

ve **vřeteně** (www.technika.ccb.cz – čas. Technika a trh); dnešním studujícím určený historický doklad *sbožie jeho slušie na najbližšicho prietele jeho, na toho, kterýž s městem trpí ponuockami i poplatky, bud' to po meči anebo po **vřeteně*** (citanka.cz – Práva Starého Města pražského; zda počítat tento doklad, to je stejně sporné, ale i stejně obhajitelné jako připomenutá otázka, zda do reprezentativního korpusu současné češtiny patří svérázné prózy L. Klímy, † 1928)

3.2 Korpusy a *internet

Gsg člene

Č52 *přítomnost interakčního člene ve standardním součtovém pravidlu pro podmíněné pravděpodobnosti* (cs.wikipedia.org – Kvantová mechanika); *Rovnice bez absolutního člene* (studuj.jinak.cz/referaty); *spíš je to bez člene, to jen mně se nějak pomotalo "Prag" a "die Stadt", asi...* (www.potterweb.cz – pod potterovskou hlavičkou nachází místo i webová studentská poradna, kde se řeší, zda má být *Prag*, anebo *das Prag*); *Prukaz člene klubu Mastři!!!! Prukaz člene klubu Mastři!!!! Diskuze Diskuze Diplom Diplom !prezentace! !prezentace!* (bntskill.webgarden.cz – text evidentně generovaný ve velkém i s překlepy); *Jednoho dne roku 1962 Rebecca opět seděla v kuchyni ,ale tentokrát již mohla do American Paint Stock Horse Association,tedy združení koní dobytčářského rázu,zapsat prvního člene.Byl jím černý hřebec s bílým zbarvením typu tobiano* (kun-konik.blog.cz – nedbalý text, zato umístěný bez úprav na dva další blogy)

Gsg hřebena

Č53 *Hlavní obytné stavení má obdélníkový půdorys, je přízemní, zastřešené sedlovou střechou s valbami a s orientací hřebena ve směru SZ-JV* (www.hlina.info/cs/hlinene-stavitelstvi – popis domu čp. 49 ve Štítarech na Znojemsku); *střecha by měla mít sklon 15-45 stupňů s orientací hřebena sever-jih* (www.prachaticko.obce.cz – deziderata územního plánu); *Krásná fotka, jen mě ruší ty zuby na horizontu, které jsou nějak nepřírozeně výrazné...neupravoval jsi je nějak? Možná ten efekt zvýraznění způsobila komprese, která je okolo hřebena patrná* (www.fotosite.cz/souteze – diskuse k snímku); *Byl jsem tam třikrát na přechod celého hřebena a pujdu nekdy zas..to je jasné.:* (www.fotoaparar.cz – výmena názorů na fotogenické lokality)

ječmena

Č54 *Semena lněného bohatého hospodáři se zanechává věrtel , ostatním v rovnosti , ječmena , co jest ho před rukama , předně co hospodář k seti potřebovati bude* (SYN2005; M. Šanda, Obecní radní Stoklasné Lhoty vydraživší za 37 Kč vycpaného jezevce pro potřeby školního kabinetu, Petrov 2001)

kamen

Č55 *V obraně asi nezůstane kamen na kameni* (MFD 1999); *Kdybych trefil kamen, s největší pravděpodobností bych pád nepřežil* (horolezec, opět MFD 1999); pseudodoklad ze SYN2000 (Jméno růže) je v textu, oddíl 2.1.5.5.2; pseudodoklad ze SYN2005: (paviáni) *žijí ve velkých skupinách, které umějí vylekat nejen leopardy. Nás také vystrašili sprškou kamen* (= kamenů/kamení). *Museli jsme rychle ujet* (J. Zeman, Afrika).

Č56 5x proprium **Bílý K/kamen**, ale včetně kontextu bez diakritiky, dvou cizojazyčných, při nejasné platnosti propria domácího × cizího; *náměty, jež si vysloužily ocenění Bludný kamen za rok 2006* (www.ihned.cz – čl. Grygar dal „cenu“ Dänikenovi); *pohled změňte, aby jste byly kolmo k zemi a viděli jste pod sebou celý kamen* (stránky žáků ZŠ Máj I v Č. Budějovicích); *Dotaz Jaký kamen pro Býka?* (www.baudys.cz); *Take je mnohem příjemnější, když vas byt malý kamen padající z velke vysky trefí do prilby a ne rovnou do palice* (www.dfenz-cz.com – opákní doklad, diakritika chybí, ale jen zčásti); *Dnes mu tam ještě dám náký kamen aby se mohl pod něj schovávat* (www.aquapage.cz – akvaristické forum); *sashi-ischi (velký oblý kamen držení obouruč)* (www.ioqkf.cz – zkušební řád v karate); *Zhubila jej vlžina ode zdi, že počerněl jako šedý kamen* (citanka.cz – Čelakovský, Zpěv srbský); *zwysuye sa thym twoa energia!!! Naja živý kamen Kámen at se tu objeví, Vlídnyým hlasem na mne promluví* (www.esper.cz – jazykově schválný, ve sledovaném jevu kolísající text „Kouzelný letkvar Splnění přání“).

nekrácený dům, stůl

Č57 Rekonstrukce **Kulturního důmu** Investor : *Město Příbram* (www.profiklima.cz); *Pokud scháníte knížky o karate či o čemkoli jiném, určitě stojí za to zajít do Důmu knihy Kanzelsberger* (karate.progr.cz); *V pol. 16. stol. byla postavena spojnice mezi Župním důmem a Domem pošródu župy* (www.apsida.cz/~wielicka.htm); *Ikea, Česka Republika s.r.o. Obchodní důmy s nábytkem v Praze, Bně (sic) a Ostravě* (msn.katalog.atlas.cz). *"T" drážka v pracovním stůle slouží pro snadnou fixaci upínacích přípravků* (www.prumyslove-znacení.cz); *Jelikož jsem se osobně zúčastnil, mohu podat svědectví o příjemné atmosféře a bohatém stůlu s občerstvením* (www.opocno.cz/~noviny).

Dsg kamenu/kamenu

Č58 *Ostatní členové týmu dle povelů kapitána (skipa) metou kamenu cestu košťátky . Které¹⁹⁸ družstvo má své kameny nejbliž středu kruhu , vítězí .* (SYN2000: Reflex 13/1994); *musí být jedoucím kamenu umožněno, aby se zastavil* (www.curling.cz – pravidla; převzato i na jiných stránkách podobného zaměření); – srov. většinový měkký Gsg *Jenom si prosím metanou nepleťte s curlingem , který se sice také hraje na ledě , ale jinak je to úplně něco jiného . Při něm hráči ovlivňují košťaty z koňských žíní rychlost kamene tak , aby se zastavil co nejbliže k pevně určenému středu . V metané naproti tomu neexistují žádná košťata a středem je výše zmíněný pohyblivý a jinak pěkně tvrdý kousek černé gumy* (SYN2000: Reflex 1994)

ke kamenu

Č59 *Létající Čestmír I - Jak ke kamenu přišel* (www.titulek.cz/sex – erotické povídky; titul uveden i na jiných adresách); *Z hotelu Marina je krásná procházka promenádou podél moře ke „Kamenu lásky“ – symbolu Brely* (lavita.cz – cestovní kancelář LaVita; totéž na www.slastminute.cz); *Následně byl potrestán Diem. Jeho trestem bylo připoutání ke kamenu kde orel každým dnem hodoval na jeho játrech* (www.kultx.cz); *Jejich posunem docílíme toho, aby tón zahráný na 12. pražci hmatníku zněl přesně o 1 oktávu výše než tón zahráný na prázdné struně, neboli délka struny od nultého pražce („ořechu“) ke 12. pražci je přesně stejná jako vzdálenost od 12. pražce ke kamenu kobylky. Můžeme také ovlivnit „prohnutí“*

¹⁹⁸ M. Šípková označila souvětí, které začíná vztažným *který* + substantivem, za archaismus a dialektismus z Moravy a Slezska (Čeština doma a ve světě 1995: 266; monografie *Stavba věty v mluvených projevech: Syntax hanáckých nářečí*, Jinočany: H+H 1993). Už tehdy jsem v redakční poznámce uvedl příklad z české běžné mluvy. Doklad o curlingu s oním *Které družstvo má ...* je z tisku, a shodou okolností z roku 1994, tedy mezi monografií a článkem M. Šípkové.

krku nástroje, obvykle závitem (na inbus) na hlavě kytary, jeho přitažením nebo povolováním můžeme ovlivnit prohnutí krku kytary (www.cmias.cz/hudebni-nastroje/kytary); Mluvil málo, ale když jsme došli **ke kamenu**, nebyl překvapen, skoro jakoby to čekal (www.saspi.cz – literární server); Munici ani zbraně jsme nenašli, jen jednu pažbu od německého kulometu přirostlou **ke kamenu** (www.detektory.hantec.cz); Působí to studeně, asi bych to přirovnala **ke kamenu** vsazeném do šperku (www.dreamface.net – diskuse; adjektiva diskutérka neumí); zachycuje jeho robotickou ruku nataženou **ke kamenu** Adirondack (sweb.cz/hvezdarnauherskybrod – text o sondě na Mars); Cestičkou | až mezi skály | kůra, která stromy halí | tvář tiskni **ke kamenu** | napij vody | z pramenu || S větrem zpívej | déšť tě hladí | tam jsou ptáci, tady hadi | potykej si s přírodou | jdi za ohněm i vodou (www.peprnet.cz/celebrity-forum/celebrity a také www.senio.cz – báseň Ivety Kollertové; básnička klidně *napije bez se*, neumí odmezerovávat interpunkci, rytmus jí pajdá ... máme jí ty tvrdé tvary věřit?; ale nezávisle na hodnocení jazyka bychom sám básnický výkon měli posuzovat tolerantně: autorka si básněním ulevuje v těžké nemoci); Nyní se však dostáváme **ke kamenu** úrazu celé inscenace (www.kulturnicentrum.cz); dosti neurvalí stoupenci, kteří nemají **ke kamenu** či zápalné lahvi příliš daleko (www.mujmac.cz); bylo možné se dostat vozem až téměř **ke kamenu**, v současnosti však přístup autům blokuje (www.lamar.cz – o Maze Stone Parku v USA); Nejdříve dojdete u malého rozcestí **ke kamenu** Kanenné srdce (www.lezec.cz); vyberu si patricny screenmod a jedu. No, a zde se dostáváme **ke kamenu** úrazu (www.amigamax.adt.cz – o gamesách); Vždy, když se vrátila zpět **ke kamenu**, vyprávěla mi, co všechno viděla a co zažila (www.mc.cmelak.cz – občasník Mateřského centra a klubu Čmelák v Kunraticích); Ze země seberte lebku, dejte ji na oltář **ke kamenu**, který potom můžete sebrat (www.abecedaher.cz; při hře se asi všechno sebere); Lano je po pravé straně uvázáno **ke kamenu** (www.hw.tiscali.cz – opět návod ke hře); Po chvíli dojdete **ke kamenu** a na něm je mrtvý indián (www.cheater.cz – opět návod ke hře); Jako by to měla Clefairy nacvičené, bez čekání přiskočila **ke kamenu**, dotkla se ho, následovalo znovu oslnivé bílé světlo a pak tu stála obrovská Clefable (www.pikachu.cz/povidky); ještě žily mladí „adepti“, suroví rváči, jež sloužili hlavě rodu. Drželi mě při zemi, když **ke kamenu** přiváděli mladého chlapce, z vašeho rodu a počali jej obětovávat **kamenu** (nokturno.net – text označený v adrese jako „dilko“); „Páni,“ přišourám se **ke kamenu** a užasle ho hltám očima. „To muselo dát práce.“ (www.denik.pismak.cz); Co ještě **ke kamenu** dodat. Vzhled kamene je natolik výrazný a silný, že ho nelze skombinovat s čímkoli (www.jiho.ceske.stavby – nadpis stránky: „Obstát znamená vydržet: pracovní deska kuňská desky kuchyň kuchyně: jiho“); Jinak se mi zdá být podložka dobrá, **ke kamenu** se svou jednoduchostí krásně hodí a vůbec mi nepřipadá nízká (www.bonsai-dnes.cz); Stále znovu svou pozornost obračejte zpět **ke křišťálu**, nebo **ke kamenu** (www.joginka.cz) – Poněvadž v městečku Pravlov mají řeku svou svobodnou, k obci jejich náležitou od stavu pravlovského až **ke kamenu** velikému nad stavem kopařovským té řeky, zvláště ryb lovem neb lapáním jich věci budou moci a mají jeden každý soused bez všelijaké překážky užívati. (www.pravlov.cz – text smlouvy z r. 1547)

Řetězec „předložka (+ adjektivale) + kámen“

na kamenu

Č60

1. doc.opus=svestka,doc.temp=1997který¹⁹⁹ tam často padal , rmen dusivě voněl a < na kamenu> sedával tatínek , někdy pan Marek a pan

¹⁹⁹ V této skupině nálezů úmyslně ponechávám případy, kdy první slovo textu je slité s údaji o zdrojích. Tak je totiž poskytuje manažer Bonito i víc než rok po reklamaci. Zvláště nepřehledné je, když výpis textu začíná číslem – viz hned násl. doklad. Samozřejmě, údaje o zdrojích, které jsou v prostředí manažeru Bonito odlišené zelenou barvou, se ukládají bez odlišení od výpisů textů a bez signálu rozhraničení, takže veškerou kurzivu, odpovídající

2. doc.opus=janznepo,doc.temp=1993119 *cm*) a čtvrt lokte silný (15 cm) . < Na kamenu> bylo vyryto velkou gotic kou majuskulí
3. doc.opus=akvarium,doc.temp=1998samice se vytírají v tomto společném akváriu < na kamenu> nebo na skleněném dnu akvária . Samice
4. doc.opus=ln96239s,doc.temp=1996nedostala , ale pěkný kus , který se vyhříval < na kamenu> , zahlédla během jízdy z raftu . nov Tenisový

na kameni (seřazena 3 slova levého kontextu retrográdně)

Č61

1. doc.opus=matousek,doc.temp=1995 . Sotva je vidět z cesty , ale poznávám ho . Zarostlo travou jako starý opuštěný hrob . < Na kameni> ležela šachovnice . Mohl jsem se jí dotknout , stačilo jen natáhnout ruku . Ale bylo by
2. doc.opus=nedvedi,doc.temp=1998 dneska kam , to neptáš se na nic , jen tak chceš si říct , že zase je ti dobře , fajn . < Na kameni> vprostřed splavu sám si sed ' a proti proudu rukou vodu hnal , je studená , až bolí , dlaň
3. doc.opus=havaj,doc.temp=1981Opukahaiia skočil do moře , aby i on plaval k jedné z prvních cizích lodí , které tu zakotvily . < Na kameni> skály je umístěna pamětní tabule , na níž čtu slova : " Na paměť Hemyho Opukahaiia . Narozen
4. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998na list . Možnosti tvarování : Styly bonsají - volný vzpřímený , šikmý , hadovitý kořen , < na kameni> splývající kořeny , polokaskáda . Spirálový či jinak bizarně pokroucený kořen láká k tvarování
5. doc.opus=fc94,doc.temp=19942307210 , - 4307125 , - Brigáda Petra Žižky - Fireball 1111 45 , - x 4111 95 , - Brontosauři - < Na kameni> kámen 1039 95 , - 2039165 , - 4039 95 , - Brontosauři - Ptáčata 1040 95 , - 2040165 , -
6. doc.opus=fc94,doc.temp=1994Country tance I Bratři Ryvolové - Hoboes Brooks Garth - In Pieces (MONITOR) Brontosauři - < Na kameni> kámen Brontosauři - Ptáčata Brontosauři - Sedmikráska Budweiserová Irena - Blue soul Buty
7. doc.opus=svestka,doc.temp=1997 a rmen . Do kanálu jsme lezli pro míč , který nám tam často padal , rmen dusivě voněl a < na kameni> sedával tatínek a někdy pan Marek a pan Chejn . Nad nimi koruna lípy poskytovala stín a
8. doc.opus=pi223,doc.temp=1992a sta takových pohádek , na které jsem právě vzpomínal . Někdy slunce až příliš páliło a < na kameni> , jež byl rudý žárem , vařila se omáčka budoucnosti . Nyní jsem byl požádán o koření ,
9. doc.opus=vrazlek,doc.temp=1995pravděpodobně nemohl způsobit tenhle typ vozu , jedině že by stála na nějakém zvýšeném místě , třeba < na kameni> ! Citroen by byl ideální kandidát , ten má nárazník nízko . No , škoda . . . Zjišťovali
10. doc.opus=perpoc99,doc.temp=1999pro Asiaty , neboť ti stavějí převážně ze dřeva . Nevím jaké mají zkušenosti jiní , ale já < na kameni> moc stavět neumím . Domek drvoštěpa Dřevo - vše při starém - drvoštěp , pila a lesník ,
11. doc.opus=hryinet,doc.temp=199g jak do stodoly , dechem svým vyhání moly . Had Mihla se , už tu není , zvědavá mašlička < na kameni> . Hlávka zelí Odřata od krku , a přece krev neteče . Hlemýžď Čtyři rohy , dádné nohy ,
12. doc.opus=tien,doc.temp=1996jej gestem ruky zadržel . Jeho černé oči se dívaly na Jaka , jako kdyby to byla ještěrka < na kameni> . Jake sáhl do kapsy a vytáhl náprsní tašku . Pečlivě odpočítal jeny , které si předchozí

13. doc.opus=hryinet,doc.temp=199g *pokud alespoň jedna kostka nepřistála na povrchu pravé strany vrhcábové desky , přistála < na kameni> , nebo přistála mimo desku . Tah je považován za dokončený , pokud hráč zdvihne své kostky*
14. doc.opus=ob_zivot,doc.temp=1985*bylo to tak krásné a skoro tajemné , že mi šla hlava kolem . Na dva kroky ode mne seděla < na kameni> pěnkavka , hlavičku na stranu , a dívala se na mne jedním okem : Co ty vlastně jsi ? Ani*
15. doc.opus=kap,doc.temp=1991*vzpomínku z dětství . Tenkrát byla s babičkou někde na prázdninách a při sbírání malin uviděla < na kameni> stočeného hada . Ted' se dívala na veselou obrubu obálky a taky se nedokázala pohnout .*
16. doc.opus=vykupne,doc.temp=1996*který připomínal ujíždějící nákladní vlak . " Kryj se ! " Raketa dopadla vysoko a vybuchla < na kameni> nad triforiem . Triforium se otrásl a okno nad ním vypadlo z kamenných veřejí , roztránilo*
17. doc.opus=tien,doc.temp=1996*viditelnost . Zahlédl nějakou ženu ve zkrvaveném kimonu , jak leží s rozhozenýma rukama < na kameni> několik metrů od něj , ale na druhé straně hluboké strže . Jakovo srdce se v té chvíli*
18. doc.opus=stachura,doc.temp=1996*něžnosti - moje vina Bez svědomí kdo mi co mi - moje vina Bez pardonu na betonu - moje vina < Na kameni> roste kámen - moje vina Mana mana narkomana - moje vina Kam to tápeš kam to kráčíš - moje*
19. doc.opus=lnnp9241,doc.temp=1992*radosti , večerní (podle hodinek , protože slunce nezacházelo) posezení s plechovkou piva < na kameni> na břehu zádumčivého jezera , ze kterého vyčnívaly staré větve padlých kmenů . Ale pomsta*
20. doc.opus=redl,doc.temp=1998*kéž bych tak neviděl , neslyšel , co nikdy , nikdy nepochopím . Ještě se třpytí jak slza < na kameni> , a už tu není , zmizela bez loučení , ani ten v černém dvakrát si neví rady , pán si přál*
21. doc.opus=mf980522,doc.temp=1998 *20 hodin) ČESKÉ BUDĚJOVICE JIHOČESKÉ DIVADLO : Král Jan - hra (19 hodin) , Inspirace < na kameni> - výstava Marie Růžičkové (výstavní síň JD) DK METROPOL : Kouzelná flétna - opera (divadelní*
22. doc.opus=proste98,doc.temp=1998*označené sovětskými puncy pro zlato ryzosti 585 / 1000 , která byla potvrzena při zkoušce < na kameni> . V další fázi pak prodávající nepozorovaně vymění řetězy za kopii , která je vyrobená*
23. doc.opus=mf991218,doc.temp=1999*minulost . Na pískovci bude vytesán nápis Děti a obec 1999 / 2000 . " Každých pět let přibude < na kameni> další nápis a další dvě krychle , které snad později vytvoří pyramidu . Když se bude obec*
24. doc.opus=mikulase,doc.temp=1997*MILOVÁNÍ V noci slyším odcházeti vodu . Pomalu si vlnou ticho odemyká . Ještě ohlédne se < na kameni> , vzlyká po podobě , jež se nad ní sklání , plna zastavení , plna smutku , svodu . Ale*
25. doc.opus=klenot6,doc.temp=1996*a pohlédla naznačeným směrem . Vzdálený břeh byl plný kvetoucího zimolezu . Před námi se < na kameni> pyšně procházely sněžně bílé volavky a kolem nich skákali skokani - - ale nikde žádné obydlí*
26. doc.opus=obraz,doc.temp=199d*chudákovi ? Tím , " lehce potřásl hlavou , " nevzkřísíš sebe ani mne , Michale . Msti se < na kameni> nebo na uschlém dřevě , msti se na myšlenkách na válku nebo na šeredných sochách , ale*
27. doc.opus=klenot5,doc.temp=1996*stát jako vražená do země , když jsem zahlédla dlouhého svinutého hada vyhřívajícího se < na kameni> . Stáhlo se mi hrdlo . Bála jsem se pohnout , abych ho nevyplašila . Pak se v kanále ozvalo*
28. doc.opus=lnmg9716,doc.temp=1997*bramborového karbanátku , moučného noku , klobásy , vývaru a ostré čalamády , tady zvané " prase < na kameni> " . Dílo kuchaře El mercada vyniká nad ostatními asi jako domácí bramborák nad plackou*

29. doc.opus=mf990806,doc.temp=1999turisty na cestě čeká , je kámen zvaný U ručiček . Nezvyklé jméno získal útvar díky tomu , že < na kameni> jsou vyryté dvě ruce a také několik nápisů . Pod rukama je například možné číst němnecké
30. doc.opus=mf960928,doc.temp=1996na Drávě . " Budeš nás chránit před nepřítelem a válkou ? " Muž v selském oděvu , sedící < na kameni> u karnburského kostela , vítal otázkami každého , kdo chtěl usednout na stolec korutanských
31. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998kaskáda - polokaskáda - zkroucený - literátský - koště - chůdovité kořeny - kořeny splývající < na kameni> - v kameni (strom , trs) - vícekmenný strom - hadovitý kořen - trs - dva , tři , pět
32. doc.opus=lnkp9417,doc.temp=1994zeleném zrcadle . To kdysi byl můj svět . Co kvete zvonků ! Slyš a pohlédni ! Jak dlouho sedí < na kameni> , hle , ten admirál ! Jistě je neděle . Vše modře vyzvání . Už nechci dál . Zpozdilé kročeje
33. doc.opus=sever,doc.temp=1980nad Hornvikou ; lezeme ostrou serpentinou nahoru na Nordkapp . V prvním ohybu stezky sedí < na kameni> mašinista a nemůže dál ; utírá si bledé oči a rozpačitě se šklebí , zatímco i ty dvě vetché
34. doc.opus=stachura,doc.temp=1996 život a ušetřit vám kdovi kolik utrpení . Sem tam se objeví lidé (co se doopravdy rodí < na kameni> , proto se objevují tak zřídka , není přece lehké se rodit na kameni) , kteří vám říkají
35. doc.opus=pi197,doc.temp=1994cesta z ubikace podél černého jezírka , motorová pumpa vstříkuje potůček , cikánka stojí < na kameni> a pere hadříčky v tom rybníčku hned vedle rezatých kamen a ponořeného bicyklu . Tudy chodívám
36. doc.opus=hryinet,doc.temp=1999písmen i s mezerou) na kameny a to tak , že první písmeno je na největším kamenu a poslední < na kameni> nejmenším . Navíc je nutné odlišit barevně kameny pro různé družiny . Tyto kameny představují
37. doc.opus=svestka,doc.temp=1997myslí , že mě to nejvíc bolí , a řve : " Hajzle kópené , kópené hajzle ! " A co ti chlapi < na kameni> , v létě po práci ? Pan Marek žádnou neměl , což mu nebránilo v tom , aby se pěkně chladil
38. doc.opus=kuname,doc.temp=1997Všechno je nehnuté jako ve snu . Musí se probrat , musí odejít včas . Tamhle jako ve snu leží < na kameni> ještěrka břichem vzhůru v měsíčním světle a s krku jí ještě visí stéblo ovísku . Cinci
39. doc.opus=bv-1,doc.temp=1996Soběstačné znamená nejen tábořit v týpi nebo pod širákem . Znamená to například pečení placek < na kameni> , ovšem z vlastnoručně vypěstovaného a rozemletého obilí . Totéž platí o mase , zelenině
40. doc.opus=ob_zivot,doc.temp=1985 a soustředěná hra ; červené klásky dlužichy , chladné laty tavníků a na dva kroky dál < na kameni> pěnkava , hlavičku na stranu , a dívá se jedním okem : Co ty vlastně jsi ? Ohrada z třísek
41. doc.opus=svestka,doc.temp=1997prst k čepici s kšiltem . To všechno vidával a slýchával tatínek , protože on také sedával < na kameni> . Po většinu času mlčel , nanejvýš si falešně pískal tu o milém sokolíkovi . Už dávno znal
42. doc.opus=pi223,doc.temp=1992 - byl poražen tímto vítězstvím polovičatosti a brodil se v řekách nemohoucnosti . Seděl < na kameni> , který měl v sobě ukrytou zelenou žábu , sedící na prameni pod kamenem , takže nevěděl
43. doc.opus=eco,doc.temp=1988 Abrahám se posadil pod strom , Izák si lehl na zlatý oltář v kostele . Mojžíš se usadil < na kameni> , Daniel se objevil na márách zavěšen do Malachiáše , Tobiáš si lehl na postel , Josef
44. doc.opus=pi187,doc.temp=1993 nad dubinou vyšel měsíc , ohromný žlutý měsíc a ten se zrcadlil až ke mně , seděla jsem < na kameni> a nohama jsem se šplouchala ve vodě , ve které se zrcadlil ten žlutý měsíc . . . " " A

45. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998pro svou propustnost jako doplněk bonsajových kompozicí nebo součástí stylů (např . strom < na kameni> nebo v kameni) .
Stimulátory - chemické látky ovlivňující růst rostlin . V zahradnické
46. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998bonsají - volný vzpřímený , šikmý , kaskáda ,
*polokaskáda , literátský styl , koště , strom < na kameni> . Může se opatrně tvarovat
slabším drátem , velmi dobře snáší řez až na úroveň tříletého*
47. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998Styly bonsají - volný vzpřímený , šikmý , kaskáda ,
*polokaskáda , literátský styl , strom < na kameni> (splývající kořeny) . Tvarování
řezem je možné , ale vzhledem k menším ročním přírůstkům*
48. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998listů . Obr . 114 : *Pachypodium bispinosum* , výška
*22 cm , stáří 4 roky , styl šikmý (strom < na kameni>) , rostlina pochází ze sbírky
autora Pelargonium ferulaceum (Burm .) Willd . Synonyma*
49. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998Západního Kapska v JAR Obr . 27 : *Berberanthus
scapiger* - výška 8 cm , stáří 5 let , styl strom < na kameni> , rostlina je ze sbírky
autora *Bombacopsis glabra (Pasq .) Robyns* Synonyma : *Pachira*
50. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998skvrnitost listů . Obr . 69 : *Dudleya caespitosa* -
*výška 15 cm , stáří 3 roky , styl strom < na kameni> , rostlina pochází ze sbírky autora
Echeveria nodulosa (Baker) Otto* Synonyma : *Echeveria*
51. doc.opus=sukbons,doc.temp=1998koště . *Silné kořeny umožňují výsadbu na porézní
sopečný tuf a další pěstování stylem strom < na kameni> (v kameni , na skále) .
Tvarování drátem nepřipadá v úvahu , možný je pouze tvarovací*
52. doc.opus=mf990306,doc.temp=1999mohl na postu libera nahradit , však má svalové
*zranění . " V obraně asi nezůstane kamen < na kameni> . Namísto Kadlece sice může
zaskočit několik hráčů , ale každý z nich mi bude chybět zase*
53. doc.opus=mf960102,doc.temp=1996Portico , člen Evropského parlamentu ,
*z Marcelliny vedoucí správy národní památky . Kámen < na kameni> nezůstal ani
z původního libreta , neboť Angličané překlad náležitě přizpůsobili současnosti*

(Vypouštím zbytek 90 nálezu kolokace kámen na kameni. O pořadí na kameni kámen viz 2.1.4.3.)

143. doc.opus=nubie,doc.temp=1989prostor . *Pro datování skalních obrazů je významné , že
zlomek rytiny žirafy byl nalezen < na kameni> , použitým ke konstrukci chatrče pod
převísem pocházejícím z období skupiny A . Skalních*
144. doc.opus=svestka,doc.temp=1997vydala hlína pod jeho rýčem chrastivý zvuk , což je
*znamení , že je Oldřich v písku nebo < na kameni> . " Ó sakra ! " použije své oblíbené
průpovědky Oldřich nad tím zjištěním , odhazuje rýč*
145. doc.opus=pi200,doc.temp=1994 *ted' zaznělo cinkání a celý můj krásný město je slisovaný
nikdo neuniknul , nic nezůstalo < na kameni> . . . > Otevřel jsem < zpocení>
oči < tím viděním> a vidím jak můj lis zacinkal*
146. doc.opus=nedvedi,doc.temp=1998omotává čas , na stole a na hodinách , na rádiu , na
*novinách , všude cítím dotyk tvůj a hlas < Na kameni> kámen Nedvědi Jako suchej ,
starej strom , jako všeničící hrom , jak v poli tráva připadá*
147. doc.opus=ln94241,doc.temp=1994zacházet s materiály . *Slovní podobu sdílené
zkušenosti (v latinské verzi) odhaluje nápis < na kameni> ve scéně rozjímání sv .
Bernarda u kaskády lesního potoka , zachycené na nástěnné malbě*
148. doc.opus=nedvedi,doc.temp=1998 , *plnej řečí , a čím víc , tím líp se mám . Budem
o něco se rvát , až tu nezůstane stát < na kameni> kámen , a jestli není žádněj Bůh ,
tak nás vezme země - vzduch , no , a potom amen .*

149. doc.opus=kuname,doc.temp=1997koně a nenapadlo ji , že umírající zvíře sem dotáhli právě jeho obyvatelé . Zůstal sedět < na kameni> , sám , vydán napospas tomu rostoucímu chvění ; shrbený , celý do sebe schoulený jako veliký
150. doc.opus=pi234,doc.temp=1992 laviček v parku dvěma rovnoběžkami jež stýkají se v jednom bodě Projít až tam a posedět < Na kameni> s hlavou podepřenou A pomalu se pak vydat zpět Tou cestou dvou rovnoběžek jež stýkají se
151. doc.opus=ln99001,doc.temp=1999. Hlava , jež spatřila lovce , se před nimi odvrátila stranou , druhá však zůstala ležet < na kameni> . Tento dvouhlavý exemplář se pak po nějakou dobu stal atrakcí taškentské zoo . Dvouhlavý
152. doc.opus=stachura,doc.temp=1996co se doopravdy rodí na kameni , proto se objevují tak zřídka , není přece lehké se rodit < na kameni>) , kteří vám říkají věci nádherně prosté , jenže vy jim nerozumíte , protože je doopravdy
153. doc.opus=mf990504,doc.temp=1999 něho země fjordů , tuší , že v Dánsku najde park Tivoli , královnu a malou mořskou vílu < na kameni> . Ví , že Švédsko má tisíce ostrovů a Nobelovu cenu . Předpokládá všudypřítomnou čistotu
154. doc.opus=stoeseju,doc.temp=1995se stala neobyvatelnou a duchovní a posléze i materiální smršť by nenechala mnoho kamenů < na kameni> (A . Huxley to věděl už ve třicátých letech) . Islámské praxi bývá často vytykána právě
155. doc.opus=ditasax,doc.temp=1962tabulku nad padlým v květnovém povstání předminulého roku , s umělou květinou přiloženou < na kameni> a zmrzlou jako zapomenutá kupka sena na zimním poli ; ocitl se při zdech staré židovské
156. doc.opus=vangogh,doc.temp=1995nejjemněji . Nám ale nevadí , když plátno není úplně hladké . Takže by možná stačilo netřít barvu < na kameni> bůhvíkolik hodin , ale rozetřít ji jenom natolik , aby se s ní dalo pracovat , a o jemnost
157. doc.opus=lnmg9716,doc.temp=1997na ztracených březích jezer , tři čtyři dny se sám toulal liduprázdnými lesy , pekl ryby < na kameni> , spal v trávě . Kdysi si dokonce objednal indiána a koně , ale po dvou dnech putování
158. doc.opus=mf970828,doc.temp=1997 Tanec obrů . Jeho kolegové z jiných oborů i obyčejní amatéři jdou však dále . " Symboly < na kameni> mohou být vykládány jako jazyk pravěkých astronomů , " ujišťuje irský amatérský archeoastronom
159. doc.opus=janznepo,doc.temp=1993žihó a svatého býti praviti a ktožkoli jeho svatosti odpíral a svévolně na kříž vytesaný < na kameni> vstúpil , toho dne světskou hanbu trpěl . Václav Hájek z Libočan , Kronika česká , 1541
160. doc.opus=ryb,doc.temp=1991jeskyňky , mohla jsem nabrat vodu . Čistou , studenou , krehovou . Klečela jsem holými koleny < na kameni> , držela džbán pod vodu tak , aby do něj hubičkou natékala . A bála se otočit . Měla jsem
161. doc.opus=sberatel,doc.temp=1983, že schoval 20 kop ve vsi Vlkáni " v komoře pod kamenem na pravé ruce ve zdi , kde kříž < na kameni> jest " . Takoví měšťané nevěřili ani železným truhlicím . " Pořádek v tom ale ještě zdaleka
162. doc.opus=snar,doc.temp=1990nerovné zdivo z kamene , které se však musí předtím potáhnout drátěným pletivem , jelikož < na kameni> by nic nedrželo . To je jediný případ , kdy se do fasády používá beton . " Sledoval jsem
163. doc.opus=ln94189,doc.temp=1994svítící ryba Záchranný pás Tvůj malý mlčelivý bůh x - Ptáš se - praví věštec Čcheng když < na kameni> usedl a hora za jeho zády zlátla čajem vychládajícího slunce A naše stíny večerem dorůstaly

o kameni, o kamenu**Č62**

1. doc.opus=eco,doc.temp=1988překladatel řeckých textů , a ne kazatel kacířství . . . Za druhé věly jako třeba o ficích , < o kameni> a o cikádách by tato domněnka neobjasnila . . . " " Třeba jsou to hádanky a mají jiný význam
  2. doc.opus=kovtun,doc.temp=1995 od písní , které jsem slyšel za oknem hospody , ale byla veselejší . Nemluvílo se v ní < o kameni> v potoce , který se neobrátil a o ztraceném mládí , nýbrž jednoduchými slovy o tom , že
  3. doc.opus=vesm9504,doc.temp=1995 spatřil člověk nemocný žloutenkou , nemoc její opustila a ptáka zabila . Zmiňuje se také < o kameni> , o němž se věřilo , že léčí žloutenku , protože svou barvou připomínal kůži nemocného
  4. doc.opus=domov,doc.temp=1995svět vás zavede do Bretaně i do Plečnikova kostela na pražských Vinohradech - v povídání < o kameni> , ale i na český venkov . Nejen kámen se objevuje i ve třech příspěvcích o zeleni a zahradách
  5. doc.opus=mf990903,doc.temp=1999 posádky ve vodě . " Přes noc klesla mírně voda a my jsme si vybrali špatnou část řeky . < O kameni> jsme nevěděli . Nikdy jsem neviděl tak rychle někoho vypočodovat z člunu , " vzpomínal
1. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 158/1993,opus.rokvyd=1993Myslím , to bylo špatnou prohlídkou terénu . Věděli jsme , jak máme do branky najet , ale < o kamenu> jsme nevěděli . On je o sedm metrů níž a dost bokem . Promáčklo se dno a porušila se jedna
  2. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 203/1997,opus.rokvyd=1997antropologické stopy , na kterou se dodatečně navázaly bizarní a temné pověsti : například < o kamenu> ve Zbuzanech , jemuž se prozíravě vyhnula výstavba rodinných domků , se vypráví , že rozhoduje
  3. opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 31. 8. 1998,opus.rokvyd=1998rychlostní zkoušce totiž vyjel mimo trať a o kamen v krajnici urazil přední kolo . " Talián < o kamenu> věděl , ale špatně odhadl vzdálenost , myslel si , že již kritické místo minul . S vozem
  4. opus.autor=Y,opus.nazev=Týden, č. 47/2002,opus.rokvyd=2002 bude zlodějem , lhářem a zbabělcem " . Slavný astronaut rázem zapomněl na biblické úsloví < o kamenu> a chlebu a rozhodl se hájit čest Apolla 11 takřikajíc ručně . Místní policie usoudila ,

na . *m kamenu**Č63**

1. doc.opus=des,doc.temp=1993ted' tak zamrazilo ? Jeho jméno - to byl důvod . To bylo určitě ono ! Jeho jméno vytesané < na náhrobním kamenu> . JAMES LOWRY Narozen 1901 Zemřel 1940 Odpočivej v pokoji Je to zvláštní , že zakopl právě
2. doc.opus=eastwick,doc.temp=1993rozlezlými keři , jež nikdy nestříhala , a rozlézaly se a proplétaly jak různé barvy lišejníku < na náhrobním kamenu> , jak bakterie množící se v laboratorním sklíčku . Děti začnou brzy ráno dělat hluk a Bob
3. doc.opus=vesm9504,doc.temp=1995 roztok . Následovalo pak odpaření vody zahříváním na ohništi . Tento postup je zobrazen < na náhrobním kamenu> ze 2 . stol . n . l . , kde samozřejmě chybějí jakékoli podrobnosti , takže jistý pokus
4. doc.opus=hryinet,doc.temp=199g jméno ORLAND HIALRANIDUL (18 písmen i s mezerou) na kameny a to tak , že první písmeno je < na největším kamenu> a poslední na kameni nejmenším . Navíc je nutné odlišit barevně kameny pro různé družiny

5. doc.opus=bovary2,doc.temp=1996 rozmístěných v bahně . Ema se často na okamžik zastavila a zkoumala , kam šlápnout - - kymácela se < na nepevném kamenu> , lokty ve vzduchu , skloněná v pase a s nejistým pohledem , smála se strachem , že spadne
6. doc.opus=hryinet,doc.temp=199g . Prázdný kámen (žolík) lze použít místo kteréhokoli písmene , včetně těch , která se < na žádném kamenu> nevyskytují (např . " W " , " Q " , " Ö ") . Hráč však musí oznámit , místo kterého písmene

na . *m kameni

Č64

1. doc.opus=mf990903,doc.temp=19997.00 do 9.00 hodin start turistického pochodu Lašskem , Valašskem s cílem na lyžařské chatě < na Červeném kameni> . Trasy pro pěší jsou dlouhé 12 , 25 a 35 kilometrů . Těrlicko - Předposlední závod letošního
2. doc.opus=vsdb0197,doc.temp=1997nalezen v roce 1900 . Místo jejího posledního odpočinku je označeno iniciálou " E " s korunkou < na dlažebním kameni> před hlavním oltářem . Spolu sní je zde pohřben i Jindřich z Lipé . Ing . Mirko Melichárek
3. doc.opus=vykupne,doc.temp=1996 Komisařově hrudi prýštila krev . Zpěněná krev se mu valila i z rozevřené tlamy a vytvářela < na chladném kameni> sedlinu . Kůň se chtěl postavit , ale padal na bok . Betty Fosterová mu vpálila kulku do
4. doc.opus=krakatit,doc.temp=1982 čili Junoně Lacinii . Podívej se na ty sloupy . Ty jsou udělány z tak velkých kusů , že < na každém kameni> může jíst celá rodina . Považ si , jaká je to práce . Mám otočit dál ? - Pohled z hory
5. doc.opus=mf930821,doc.temp=1993Vprostřed řeky je hranice " . Nález je ojedinělý bohatou erbovní výzdobou kamenů a dvěma nápisy < na každém kameni> . Ten spodní měl přetrvat i případné poškození horní části kamene . K vytyčování hranice
6. doc.opus=tien,doc.temp=1996 kuchyně vybavené nejrůznějším moderním zařízením z dovozu . Byla zde dokonce i pec pro pečení < na lávovém kameni> . Zkontroloval , jak se mu pečou bliny , a pak se opět obrátil k Daniele . Měl na sobě
7. doc.opus=mf960808,doc.temp=1996 , současná hlavní autorita na výzkum mimozemského života , označil odhalení stop života < na marťanském kameni> za velice zajímavé a podnětné . Podle něho jde zatím o nejsilnější důkaz života mimo naši
8. doc.opus=wilson,doc.temp=1995 přesněji na její hustotě . Počet ptáků hnízdících v úseku lesa nebo počet jednobuněčných řas < na mokřím kameni> je ovlivněn dostupností potravy , tlakem ze strany predátorů , šířením patogenů a může
9. doc.opus=tien,doc.temp=1996 hlava byla skloněná . Nemyslel na nic jiného než na svou matku . Nemusel se dívat na nápis < na náhrobním kameni> . Jeho poselství bylo navždy vyryto do jeho srdce . Výrazem meiniči se sice označuje "
10. doc.opus=janznepo,doc.temp=1993 svatovítské katedrály , z dřevorytu ze str . xx / str . xx / Zbytky nápisu IOHANNES DE POMUK < na náhrobním kameni> sv . Jana Nepomuckého (podle Berghauera) / str . xx / Lebka sv . Jana Nepomuckého s vyznačením
11. doc.opus=lnd93047,doc.temp=1993 , 1968 . " Existuje nějaká souvislost mezi neúspěchem studentské revoluce a druhým datem < na náhrobním kameni> ? Na tom , co Bernard Henri - Lévi napsal , je velký kus pravdy . V roce 1968 společně
12. doc.opus=lntp9312,doc.temp=1993 , 1968 . " Existuje nějaká souvislost mezi neúspěchem studentské revoluce a druhým datem < na náhrobním kameni> ? V tom , co Bernard Henri - Levi napsal , je velký kus pravdy . V roce 1968 společně s
13. doc.opus=mf971014,doc.temp=1997 mnohem více . Platí se za uložení urny do hrobu , částka opět nemalá , platí se za nápis < na náhrobním kameni> atd . Je pravda , že vyplácení pohřebního není výnosné . Dalo by se " lépe " investovat

14. doc.opus=napr,doc.temp=1992 *usedá vedle něj , mírně nakloněná při pozorování ještěrky vyhrívající se na sklonku dne < na plochem kameni> vedle záhonu vraního oka . Její těžké prsy jí visí až ke kolenům , z ženy se šíří vzrušující*
15. doc.opus=vacu1,doc.temp=1993 *složený oltář - vtesané znamení kříže na čele . Došel jsem k němu , a strnul jsem až zbožně : < na plochem kameni> ležel stříbrný meč . Volně ? Odvážil jsem se naň sáhnout . . . byl z papíru , lehoučký*
16. doc.opus=otapavel,doc.temp=1977 *a u protějšího domku prala prádlo mladá krásná žena v bílé podprsence . Roztáhl jsem se < na rozehrátém kameni> , vzrušovalo mě to , představoval jsem si , jak přebrodím řeku , přijdu k ní zmáčen a strhnu*
17. doc.opus=sever,doc.temp=1980 *dál cesta nevede . srážně se končí svět , jen vzhůru můžeš jít , na štíty černých skal , < na slizkém kameni> mře tráva neduživá , samotář lišejník tu špetku země halí , jež hrůzou kamení , jež je*
18. doc.opus=zabrana,doc.temp=1992 *postavený na hrobě . Spojili to cementem , ale čistě , jen sem tam byly malé stříkance na skle a < na spodním kameni> , oškrabal jsem to . Eva zatím hrabičkama a košťátkem očistila hrob , většina je ho zarostlá*
19. doc.opus=snar,doc.temp=1990 *když ne já , tedy ještě ona může - a měla ! - vydržet . A tu ona seděla o dva pilíře dál < na stejném kameni> . Na sobě krémově bílé šaty vcelku , se širokou sukni , místo rukávu volány , výstřih ke*
20. doc.opus=pec,doc.temp=1992 *znal samozřejmě jako souseda od vidění , bylo mu sice divné , že v takové zimě vysedává < na studeném kameni> zídky jen v pantoflích , ale myslel na své věci a toto jeho věc nebyla . Když se ocitl*
21. doc.opus=smrt,doc.temp=1996 *Musí to být jedna z těch tři osob , které tam byly , když jsem v pondělí odpoledne stál < na tom kameni> v ohradě . " " Aha . " Našpulil jsem rty a uvažoval . " Váš přítel Dave by mohl dobře lhát*
22. doc.opus=svestka,doc.temp=1997 *ho za krk jako dítě , aby s ním chodil po Městečku . Ano , to se stalo , tamhle pod lípou < na tom kameni> . " Zdar bůh ! " zdravil vás pan Chejn zpod lípy , když jste šli kolem , a zvedal jeden*
23. doc.opus=ceszap94,doc.temp=1994 *Božích slibů . Známe jej , ten kámen nejvyšší , uzavírající stavbu Boží . Známe jméno vyryté < na tom kameni> : JEHOŠUA = Bůh je Spasitel . Známe ten den (byl to pátek jako dnes) , známe tu hodinu*
24. doc.opus=vl_31_95,doc.temp=1995 *, tá turecká skala , nejedna maměnka syna oplakala . Plakala aj plače , slze jí padají , < na tvrdém kameni> jamky probíjají . Můj starý tatičku , v tmavém hrobě spíte , mňa na vojnu berú , vy o tem*
25. doc.opus=matousek,doc.temp=1995 *nenápadně stahovala deštivá mračna . Na patnáctém kilometru se začalo stmívat a on uviděl < na velkém kameni> napsáno : Čekám tě . D . Začalo pršet . Ztratil značku , bloudil v dešti a pak ve tmě ,*
26. doc.opus=hryinet,doc.temp=199g *Hráč má poleno přebobrovat a vzít si klíč . Limit 3 minuty . Vytahování závaží Ve vodě je < na velkém kameni> přivázaný klíč . Od kamene vede provaz na břeh , hráč si ho musí přitáhnout a vzít si klíč*
27. doc.opus=vykupne,doc.temp=1996 *Donegall Street . Zamířili k ní a kulky za nimi odlamovaly kousky dlažby . Maureen uklouzla < na vlhkém kameni> a upadla , její zbraň bouchla o chodník a zapadla někam do tmy . Flynn dívku zdvihl a vběhli*
28. doc.opus=placak,doc.temp=1995 *aby jeden ze sta na to doplatil když mu na hlavu spadne kámen jak telefonní budka nebo mu < na vlhkém kameni> uklouzne noha uvolní se výstupek , za který se držel odlepi se od stěny a říti se dolů*
29. doc.opus=pec1,doc.temp=1993 *pil a vyměšoval , a ke konci o nočních hlídkách nad jeho smrtelným zápasem . Potom seděl < na vyhrátém kameni> , kouřil a posupně pozoroval Helenu , jak pohřbívá Kvikovy zbledlé pozůstatky pod blížký*

30. doc.opus=ar496,doc.temp=1996 *si důkladně prověřili součinnost . Ne , to není žádné vyčpělé slovo , součinnost spočívá < na základním kameni> a tím je vždy spojení . Jestliže prostor před Hradem nabídl velkolepé atraktivní představení*

o . *m kamenu

Č65

1. doc.opus=zlp Praha,doc.temp=1995 *kulturou té země , tohoto města , tohoto kamene . Takže když děláte něco naprosto lokálně < o nějakém kamenu> a děláte to kvalitativně dobře , může se to stát světové . Avril McRory : Zásadně , opravdu*

o . *m kameni

Č66

1. doc.opus=sol1,doc.temp=1993 *semen , o anglickém absintu a o šťávě žlutého kaktusu , o zeleném banánu uzeleném v medu , < o černém kamenu> z Trinidadu , nad kterým všichni pláčeme , a to jen aby bylo jasné , za jak zoufalou byla*
2. doc.opus=mf941021,doc.temp=1994 *bohoslužby - 11.00 Na nedělní vlně Českých Budějovic - 12.10 Polední koncert - 13.00 Legenda < o mořském kamenu> . Pohádka - 14.05 Revue Orchestru K . Vlacha - 14.35 Vybrali jsme pro vás - 17.00 Trefa*
3. doc.opus=mf990910,doc.temp=1999 *vysvětlila mluvčí liberecké radnice Mileva Sláviková . " Protože Holanďané si připomínají pověst < o mýtickém kamenu> , rozhodli jsme se , že jim jeden kamenný blok darujeme . " Balvan na slavnosti dodala*
4. doc.opus=eco,doc.temp=1988 *poznámky , které zanechal Venantius . Zprvu jsem se v nich nevyznal . Byly tam však zmínky < o nestydatém kamenu> , který se kutálí po pláni , o cikádách , které zpívají ze země , o velebných fíciích .*
5. doc.opus=lnnp9148,doc.temp=1991 *francouzští trapeři , kteří pahorkatinu pojmenovali Poteau Mountain . Po nich však nezůstala < o záhadném kamenu> žádná zpráva . Nejstarším známým dokumentem je svědectví lovce medvědů Wilssona Kinga ,*

mlýnský kámen obrazně

Č67 *Nechat si raději přes zimu nadávat od rozzlobených řidičů , nebo jim vyjít vstříc a na jaře to slíznout od ochranářů ? S tímto dilematem každou zimu bojují cestáři ve všech okresech . Do **mlýnského kamene** , z něhož není cesta ven , se totiž dostávají kvůli soli . Pokud budou totiž sypat méně , nazlobí si řidiče . Větší množství se však naopak dotkne přírody kolem silnic a nespokojeni budou naopak ochranáři (MFD 1999; pisatel možná zná jen svůj elektrický kávomlýnek s jedním kamenem a soudí, že lidé v nesnázích se dostávají dovnitř kamene)*

mlýnský kámen doslovně

Č68 *Vydlážděnou plochou prorážejí rostliny a dominujícím prvkem je vodotrysk z mlýnského kamene , zasazený mezi balvany . Balvany spočívají na betonové míse zadržující přetékající vodu , která se zpětně odčerpává středem mlýnského kamene . Zahradu úspěšně dělí trámy pergoly (J. Brokes, Plánování zahrady, 1998; na rozdíl od předchozího dokladu ke stavbě vodotrysku jeden mlýnský kámen stačí)*

prubířský kámen

Č69 *Kadmium při běžném zkoušení na < prubířském kameni> nevynikne . Puncovní úřad musel tedy změnit metodiku zkoušení . (HospN 1997); V případě pochybností provedou pobočky úřadu občanům zkoušku . Buďto na takzvaném " < prubířském kameni> ", což je zvláštní druh břidlice , na níž se črt zlatým předmětem leptá kyselinou , nebo ... (LidN 1997)*

kámen moudrosti

Č70 *v průvodní listině, která je nezbytná k dosažení kamene nejcennějšího – kamene moudrosti. Ten bude dětem slavnostně předán u menhiru v Divoké Šárce (www.sestka.cz – noviny MČ Praha 6); Dialektismus je podle nejednoho filozofa základem celého vesmíru, pro jiné přinejmenším základním kamenem moudrosti. Nebojte se ničeho, přesněji vysvětlím na nástěnce. (http://www.aragorn.cz/diskuze/dialekticka-cviceni)*

konkremety

Č71 *menší pudl má též sklon k zubnímu kamenu (www.hafici.cz/encyklopedie-psu); Tím se zabraňuje močovému kameni v dalším růstu (www.jicinvet.cz – Rady chovatelům); nějaká ta uhozená reklama o vodním kameni usazeném hluboko v našem análu nás asi jen tak nevykolejí (ehh.cz – fórum stránek Europe Hip Hop); dorazí na tajnou stanici vesmírných nomádů na Žlučovém kameni, čtvrté planetě slunce Poklad pravdy (atlan.rhodan.cz – fantasy); Já to měla pi žlučnickovém kameni, neustálé nadýmání, nausea, říhání, škrundání v biiše ... hrůza (fora.babinet.cz – Nadmuté břicho)*

Gsg kamena

Č72 **příklady chyb:** *Koupim kamena koryta (nabytek-bydleni.hyperinzerce.cz); Digitální kamena Panasonic (www.ovladac.com/e-shop); krasna nova bazilika, která je castecne kamena a castecne drevena (luumarta.wordpress.com – blog dvou kostaricko-českých míšenek); Já jen k vodnímu kamena- pěkně mne štve (rybicky.net/forum); možné atrakce: Sada vrtáků do kovu, kamena, dřeva (http://www.i-naradi.cz/narex); zpracování kamene, kamenina, kamenictví, těžba kamena, opracování kamene (prumysl-vyroba.adresarfirem.cz/zpracovani-kamene; doklad k zamyšlení, zda při bezprostředně následujícím Gsg -e a pod nadpisem používajícím Gsg -e vůbec brát Gsg -a vážně); starý jazyk: 1848 začala se w Písečny nowá škola od kamena a cihel a taškama krytá stawěti (www.pisečna.zamberk.cz – z historie školy); ... kterýžto pozemek se nachází v obvodu obce. Stráž ta složena jest z tvrdého kamena horského žuly a porostlá jest listnatým lesním stromovím. Okres v tomto lomě, který ... (www.bilyujezd.cz/masty/ pametni_kniha.html); "Řeč dra.Karla Sladkovského při slavném položení základního kamena národního divadla v Praze dne 16.května 1868" Praha 1868, 8°, 14 str., OBrož.. 150.- Kč (www.antikvariati-ungelt.cz; opsáno správně? atrakce?); vždyť jsem nezbloudila s cesty! Bože, co se se mnou děje! což zde nejsem u kamena? jaká se tu stala změna!" (ivca.070.sblog.cz/karel_jaromir_erven-kytice); Dovídáme se o tom z kroniky Václava Březana, ve které se k roku 1568 píše: "Toho roku nařízením pana vladaře rathauz v Milčíně a v něm někteří pokojové pro Jeho Milost pána měli stavíni býti. Ale ouředník Štěpán Bohdanecký, neměv nalámaného kamena ani dříví pohotově i také nesnadnost sedláků k robotování předkládaje, v pilná díla klizení sen a potom brzo obilí, k tomu vedl, aby povlovně to stavení šlo. A sotva co, leč na podzim, toho roku započato" (Václav Březan, Životy posledních Rožmberků, ed. Jaroslav Pánek, Praha 1985, s. 407). (www.ceskasibir.cz); dialekt?: Přečti si komentář ze zápasu a zamysli se. Je tam vše. Ctělo by se říct "vytesat do kamena a pozlatit." Čestnému sportu zdar. pavkahosin (www.fkborek.cz/forum; někteří Moravané říkají do kameňa); Pičoun zase buší do kamena a Radas ,cerstvy ženač buší do*

klavesnice.. nic naplat stahnu jim premie (www.gabrielduda.cz/users/gaben/messages.asp);
pomístní jména: *Skůry: ve starých mapách je severně obce popsán " U kamena".Jedná se asi o původní místo , kde kámen stál* (<http://krize.muzeum-as.cz> – text o českých megalitech)

DLsg kmenu, *internet

Č73 *koncovkou "natý", která se ku **kmenu** slova toho prvku přidá* (Obecné listy naučné, 1860); *Urim a Thumim, ze kterých každý jednomu **kmenu** věnován byl* (týž zdroj); *ovoce sama od sebe, nezůstala-li by při **kmenu**, takž ani vy* (Bible kralická); *Podobenství o vinném **kmenu** předložil Pán* (týž zdroj); *leží zde větev dle větve, kmen na **kmenu*** (opět Obecné listy)

Dsg kmenu, SYNod2000

Č74

etnický kmen:

1. E. Petersová, Útěk čarodějky, 2000 *Poskytuje to lepší , bezpečnější a neproniknutelnější jistotu , než příslušnost k nějakému < kmenu> nebo přizpůsobení společenským konvencím .*
2. J. Zeman, Afrika, 2001 *náčelníci byli ochotni lovit otroky i ve vesnicích , které patřily jejich < kmenu> .*
3. J. Zeman, Afrika, 2001 *Příslušností k určitému < kmenu> je určován i politický názor .*
4. Reflex, č. 4/2001 *Komunisté zradili pravoslavnou církev , odnárodnili se , a proto nepatří k srbskému národnímu < kmenu> .*
5. Mladá fronta DNES, 2. 9. 2002 *jablkem sváru mezi vědci a vládou USA . Ta nařídila , že pozůstatky náleží < kmenu> , který kosti považuje za pozůstatky jednoho ze svých předků a chce je pohřbít .*
6. Respekt, č. 31/2002 *Výstavní praxe v Čechách se stále výrazně liší od výtvarného života vyspělých západních zemí , kde je daleko větší důraz kladen na současné a poválečné umění a na umění vytvářené cizinci nenáležícími k národnímu < kmenu> . U nás většinou sázíme na jistoty typu Švabinského nebo domácích surrealistů ,*
7. Týden, č. 37/2002 *Společnost Rio Tinto provozující doly slíbila , že oblast vyčistí a předá zpět domorodému < kmenu> Mirrarů .*
8. Reflex, č. 3/2003. *" Cestu ke < kmenu> horských Yaliů považují za nejobtížnější výpravu ve svém životě . "*
9. Respekt, č. 50/2003 *říká José Curin (26) . Patří k indiánskému < kmenu> Mapuche , v chilské metropoli studuje informatiku a vzpomíná na schválení zákona o základních právech indiánů*

kmen stromu:

1. B. Vaněk-Úvalský, Zabriscky, 2001 *Po schodech sešel Savalas v černých brýlích . Přisedl k mému < kmenu> .*
2. M. Charoust, Ostrov, 2002 *Posadím se zády k vydlabanému < kmenu> , jímž protéká ledová voda ,*
3. Blesk, 9. 6. 2004 *Neznámý vandal podsekává stromy až u země . Ke < kmenu> pak navrší hlínu , aby rány nebyly vidět .*

Václava havla**Č75**

opus.autor=Y,opus.nazev=Informační servis, č. 30/1989,opus.rokvyd=1989dočasně ujal jejich zastupování a navrhl jako kandidáta na prezidentský úřad Václava < havla> . (3107 podpisů z Jihlavska) OBČANSKÉ FÓRUM ZÁKLADNÍ ŠKOLY PRO NEVIDOMÉ hledá opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 158/1991,opus.rokvyd=1991 k tomu , že vstoupil do veřejné hladové stávky jako protest proti omluvě Václava < havla> . Když jsem se po několika měsících sojil osobně s Klenem , napsal mi , že sám byl (autor se nádavkem sojil – co dodat?)

maila, mobila**Č76**

opus.autor=Y,opus.nazev=Clavis, ročník 1999,opus.rokvyd=1999alpského ledového a mixového lezení . Pokud chcete vidět fotky z Mauricia , napište mi < **maila**/maila/X@-----> a já Vám pošlu odkaz nebo přímo ty fotky . To jen tak na vysvětlení - omluvu . (Na opus.autor=Y,opus.nazev=Efeméra - ostatní,opus.rokvyd=1996skoro došla . " Pokrčil jsem rameny , zatvářil se VELMI ukřivděně a vytáhnul jsem < **mobila**/mobila/X@-----> se slovy " diktuj " . Nadiktovala mi číslo domu i do práce (z té horlivosti jsem

opus.autor=Y,opus.nazev=Periskop - komunikace, ročník 1997,opus.rokvyd=1997vždy se ujistíte , že to byl opravdu pták a ne SMS , která " dorazila " do vašeho < **mobila**/mobila/X@-----> cestou na záchod říkáte , že jdete přesměrovat reagujete alergicky , pokud se vašeho

opus.autor=Y,opus.nazev=Periskop - komunikace, ročník 1997,opus.rokvyd=1997cestou na záchod říkáte , že jdete přesměrovat reagujete alergicky , pokud se vašeho <

mobila/mobila/X@-----> někdo dotkne 2 . září 1997 , Daniel Srb Nokia 1611 Komunikace - Mobilní telefony

opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 232/1997,opus.rokvyd=1997 americkou ?) zničené listí shrabat , spálit . Jenže kdo dnes vymění - byť jen dočasně - < **mobila**/mobila/X@-----> za hrábě ? A který městský ouřada by si troufnul nějaký ten volunta ry work zorganizovat

opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 27. 12. 2000,opus.rokvyd=2000 spolu s ostatními lidmi snaží dostat dovnitř kostela . " Nezapomeň si tam vypnout < **mobila**/mobila/X@-----> , vole ! " Mauriusz Kuzniar říká , že kostel a tento klub jsou vlastně stále jediná

opus.autor=Y,opus.nazev=Reflex, č. 48/2001,opus.rokvyd=2001 reklama mne ke koupi Go sady prostě nepřemluvila . I když je to asi i tím , že jednoho < **mobila**/mobila/X@-----> už mám . " Zajímá mě hudba , " tvrdí o médiích zpěvačka NATALIE KOCÁBOVÁ . Noviny

opus.autor=Y,opus.nazev=Týden, č. 34/2004,opus.rokvyd=2004 desítek nejzatvrzelejších fandů , u nichž naděje vítězí nad zkušeností . " Mám novýho < **mobila**/mobila/X@-----> , vole ! " vylétne z úst jemné dvanáctileté slečinky . Uvedené věty jsou , přísně

opus.autor=Y,opus.nazev=Týden, č. 34/2004,opus.rokvyd=2004 by z toho měl okamžitý prospěch , koníčka v jistém smyslu nepovyšuje nad ruma či < **mobila**/mobila/X@-----> ? Nezasloužil by si proto koníček alespoň jemné přimhouření přísného lingvistického

kmena**Č77**

domů dorazíme ještě za světla," vysvětluje nám Jossef, příslušník kmena Shona (tiscali.cz – stránky o cestování); Attol Taukin (Akimoto Takeji) z kmena Tayal: „Když vypukla válka byl jsem jediným synem v naší rodině (forum.valka.cz); Vzadu, tedy zleva stojí s rukou zdvizenou Indian z kmena Pima z Arizony jménem Ira Hayes, co o něm i Johnny Cash zpíval ten smutný song (www.humintel.com – článek známého grafomana jménem Rost'a alias Ross Hedvicek); Ijugarjuk (nacelnik Aljasskeho indianskeho kmena) Popis: Fotka je z lyzovacký v Grand Tetons (galerie.zive.cz); At žije orgasmus! Muži z kmena Gontentotů z jižní Afriky zas mají zvyk vyříznout si jedno varle. A dělají to z důvodu tabu (www.prostenasta.cz – čti Prostě Nas'a; z rubriky „Nejbláznější sexuální zvyky“: převratně nový komparativ!); Od Hanáků k Indiánům kmena Hopi (www.prerovmuzeum.cz – stránky Muzea Komenského v Přerově); 650 let stará Lípa srdčitá je 27 metrů vysoká a obvod jejího kmena činí 802 cm (www.vychodni-cechy.info – o lípě v Horním Bradle); Zase tady někdo určitě bude tvrdit, že se tím ochuzuje stanoviště...za dobu přírůst stromu a jeho postupného opadu listů, jehličí, vyvětvení, pročišťování kmena atd. je toho na zemi dost (www.silvarium.cz – diskuse o nakládání s bioodpadem); Navstivte stránku www.divokekmeny.cz a bojujte za cest a slavu vašeho kmena (dominicka13.blog.cz); a ty břízy za plotem školky neznámý pachatel poškodil nebo rovnou uřeže. To podle tušičky kmena bo zas tak si nefandim (www.baby-cafe.cz – fórum Ostrava a okolí, takže někdo z Ostravaků bloguje)

nemluvím jazykem tvého kmene apod.**Č78**

Nemluvím jazykem tvého kmene! – nerozím jazyku Tvého kmene – neznám jazyk tvého kmene – Nerozumět jazyk tvého kmene, howg – Já nemluvit jazykem tvého kmene....prosím překlad – nejsem si zcela jistý, zda v Hradci Králové hovoří jazykem tvého kmene – Asi tedy nemluvím jazykem tvého kmene. Promiň. – Nerozumím jazyku Vašeho kmene. Zkuste to česky nebo nepište vůbec (reakce na slovenský příspěvek do diskuse) – při výuce angličtiny na všechno pouze jedinou českou větou: „Nerozumím jazyku vašeho kmene“ – Pokud někdo porozuměl "jakémusi" jazyku Vašeho kmene, má pak právo zřejmě na vyřešení Eternity 2

kořena mi.

Č79 *Panna Maria je nazvána „kmenem Jesseovým“. Toto vyjádření pochází z knihy Izaiášovy (11,1): „Vzejde prut z pařezu Jesseova" nebo „kmen vyrosté z Jesseova kořena, a výhonek z jeho kořenů vydá ovoce" (opusculum.op.cz – tj. OPusculum, dominikánský web; překlep? atrakce?); Proti vlasům i fousům ženským neb panenským: Wodkou petrželovou, neb peršánovou, z wnati i z kořena vypálenou, kde potřeš, tam vlasy sejdou (www.totem.cz – citovaný spis Sana Consilia Medica, 1771); aby nemoc ne povrchně, než z kořena hojena byla (citanka.cz/komensky); vydrhnutím to asi nezmizí, ještě jsem neviděl šikulku co by vydrhnul mízu z kořena (rybicky.net – akvaristické fórum; jde o akvariální rostlinstvo, kde tvar odpovídající ma. může být recese); Taky jsem pořídil kořena, třeba se rybkám bude malá schovávačka líbit (www.akvarista.cz – užít je ovšem expresivní, zživotňující Asg typu mopedu, maila); když jsem ve stínu vrbičky svačil a nedával dostatečnou pozornost na rohlik se salámem, seděla a svačila tam se mnou ještě vosu. Té se ovšem nelíbilo, že by měla rohlik opustit, a tak až se ocitla v dutině ústní mně píchla do kořena jazyka (www.mrk.cz – zážitky z rybaření); Zea mays, kukřice, vrchol kořena s vlášením (www.koridor.cz – očividně nedbalé popisky školních preparátů); Správně se odlišuje pouze navlhčeným tampónkem od kořena nosu dolů! (www.femina.cz); Svěřila se sousedovic Božena že by chtěla konečně už kořena*

když jsem jí pak přines kořen od bezu řekla mi at' na oči jí nelezu (magazlin.zln.cz – z krátkých veršovanék Jiřího moravského Brabce, č. 35)

prakořen

Č80

Gsg -e: *kořen lank-*)(z **prakořene lak-**) pomáhá (– fantasyplanet.cz – etymologizování)

Gsg -e: Jiří Hanák uznává: „U **prakořene** sovětského totalitárního socialismu byla do nebe volající nespravedlivá společnost.“ (www.sds.cz – server Strany demokratického socialismu)

Dsg -u: *kolikrát si děláme prdel, že ten bambus nevymýtíme, dokud se neprokopem až k původnímu prakořenu* (grower.cz/forum)

Vsg -i: *Lásko! Nejdražší bohatství! Prakořeni, z tebe se skví vánoční strom svou zelení i jaro v tobě pramení* (www.kohoutikriz.org – dívčí poezie)

křemena

Č81 *Přidávám dalšího "křemena", tento je dubový, z okolí pražského* (www.nahouby.cz – k fotografii křemenáče); *Mistři, zvláště, zejména jsou ložiska křemena. Ti to spolu roztočí že hned jiskra přeskóčí* (www.saspi.cz – web společenství amatérských spisovatelů; veršována na geologické téma); *Požaduji položení přírodního křemena na terasu a chodníčky okolo domu (pouze kameník), mohu zaplatit maximálně 550,- Kč za metr čtvereční* (www.poptavka.net – inzerce)

Gsg křene

Č82 *Konstrukce a analýza kompozitního genomu vytvořených fúzí protoplastů křene* (*Armoracia rusticana*) a *brukve* (*Brassica oleracea*) GA ČR (1994 - 1997)

(botany.upol.cz/projekty... – projekt GA ČR řešený olomouckou katedrou botaniky; z téže adresy je však doloženo také *Testován bude i meziodový somatický hybrid Armobrassica, vytvořený somatickou fúzí protoplastů křenu a kvěťáku.*); *Prvním výrobkem, který bude uveden na trh, je Peroxidáza vyráběná z křene* (www.gate2biotech.com/files/clanky – BioTecho, české biotechnologické noviny); *Zkoušejí se například extrakty z křene jako velmi nadějná protibakteriální látka tlumící růst bakterií původce moru včelího plodu* (v.or.cz/pipermail/vcely; jako původce repliky je uveden „A. Přidal“); *přidáváním specifických koření jako např. thajského křene, citronové trávy, chilli papriček* (www.hedvabnastezka.cz/rady/jak-na-thajsky-kulinarisky-zazitek); *Silně aromatickou chuť křene všichni dobře známe* (www.probio.cz); *pokud se rozhodneme obnovit pěstování již zapomenuté plodiny např. křene* (www.agroporadenstvi.cz); *No znělo to fajně! Podělil se s námi o recept křene s jabkami (nepochopím tuto kombinaci) a zážitky z čundru.* (www.divabara.signaly.cz); *kostičky se nasadí na párátka a ponoří do hořčice, křene nebo dalších pochoutek* (www.korzo.cz/chat); *Malín je známý pěstováním křene, který se zde v dřívějších dobách pěstoval.* (www.hrady.cz; povšimněme si ztvárnění vedlejší věty); *Malín je nevelká obec na Kutnohorsku, kterou proslavilo pěstování křene.* (www.radio.cz; zdařileji totéž); *Kořenové řízky se využívají u křene amaliníku, listové řízky u begónie či africké fialky* (www.gymkh.cz/student/Biologie); *Přikrejte druhou plackou kterou pomazete také hořčicí, můžete přidat trošku křene nebo okurky. Posypete zavařenou kápií a přiklopte třetí plackou* (www.moje-fitness.cz/diety-jidelnickyy); *Jemně nakrájené listy křene je dobré přidat do krmení pro psy* (www.priroda.cz); *Hlávkové zelí s křenem 2,5 kg zelí, 2 dl strouhaného křene, 1 větší cibule,* (diskuse.dama.cz); *200 ml smetany muškátový oříšek 8 g křene* (pod-poklickou.gastronews.cz/vanocni_kapr_na_korenove_zelenine); *naopak se dochucují přidavkem například pažitky, křene, petržele a podobně* (www.drzdravicko.cz); *Na přípravu*

*sushi budete dále potřebovat pastu z japonského **křene** wasabi, nakládany zázvor a mořskou řasu nori.* (www.pragueout.cz/novinka/japa-obchod-japonske-jidlo); *WASABI PASTA náhled Ostrá zelená pasta, vyrobená z japonského **křene*** (www.atoz.cz); *Naprosto jsem nepochopil, jak novinář, který článek psal přišel na jméno Wasabi. Zip od nás z oddílu byl velice potěšen, protože pochoutka z tohoto japonského druhu **křene** mu velice chutná, ale jako skautské středisko nezná název Wasabi ani "Registr organizačních jednotek ...* (www.skautlib.cz – komentáře k článku); *200 ml zeleninového vývaru, 1 PL čerstvě nastrohaného **křene*** (www.miele.cz – Vaření s Miele); *netradiční pomazánky z **křene**, tvarůžků, či krabích tyčinek* (www.slovackedivadlo.cz – archiv; divadlo sídlí v Uherském Hradišti); *Použití **křene** v kuchyni by vydalo na samostatný článek* (www.vareni.cz/trendy/kren-selsky-zdrava-pochutina); *Náplň můžete ochutit trochou nastrohaného **křene*** (www.chytrazena.cz/vareni); *Pak navlhčit postižené místo a na 10 minut přiložit směs **křene** a octa.* (www.domishek.blog.cz); *křenovými plackami- obsahující extrakt z **křene**, kaštanu, vratiče, vrby, silice z **křene**, thuje, tymiánu, levandule* (www.shopy.cz – nabídka prostředků proti revmatismu a dně, textovaná ledabyle)

Lsg lupeni

Č83 *Trhala lupen po **lupeni**, zpívala, světlem oděná, až přišel Pepík – sbohem snění – proč si ho brala, kačena?* (na různých adresách; obměny textu Šla Nanyňka do zeli); *Hustý svlačec rozrostl se po starých, červených zdech, lupen na **lupeni** až k besídce* (upiiiiirka.sblog.cz/povidky_smes/); *tak tady budu číst celý do sebe uzavřený... uvelebený... sametový nebo pelový jako na růžovém **lupeni** nebo broskvi* (www.magazlin.cz – blog); *O **lupeni** asi víš a nechtěl se ti retušovat* (www.fotozoo.cz – z diskuse ke snímkům; replika: lupenu jsem si všimla).

pramena

Č84

o osobě: *Od prověřeného **pramena** jsme získali informaci, že ...* (esence.mbox.cz – zpravodajství o nových filmech); *To se nedalo zjistit ani u **pramena** - nastvalo me to, pekne arogantni pristup nakladatelstvi* (www.pravednes.cz – diskuse o uvedení posledního dílu Harryho Pottera na trh) – **o vyvěrající vodě:** *Chemická analýza **pramena** Pštrosovka (= Křížovka) z Vinohrad* (www.monet.cz – prameny Prahy); *Další úpravu **pramena** zajistila v roce 1996 společnost Eurotel* (www.prygl.net – o Helenčině studánce u brněnské přehrady); *Brácha u **pramena** Labe* (popisek soukromé fotografie)

z (nějakého) pramenu

Č85

1. opus.autor=Peroutka, Ferdinand,opus.nazev=Deníky, dopisy, vzpomínky,opus.rokvyd=1995bloudí *kolem mne ; královské plameny ; laškovný smích vody , která vytéká z **kohoutku nebo** < z **pramenu** > ; díry v zemi a hlasy , které zpívají ; hlasy ve smíchu ; a hluboce oddychující vlak ; – atrakce?*
2. opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 25. 8. 1994,opus.rokvyd=1994 *Lhotky z jediné obecní studny . Starosta obce Josef Krpec **nechal svěst vodu** po roce 1990 < z **pramenu** > **na úbočí Ondřejníku** do vesnice alespoň k obecnímu úřadu . Do té doby si lidé jezdili pro – nefrazematické*
3. opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 13. 7. 1999,opus.rokvyd=1999 *obětavě vstává na ranní procházku . Zeptala se Opočenského , který jí odpověděl , že*

- chodí pít < z pramenu>** . Paní Matysová byla i nadále nedůvěřivá , přivstala si taky a trojici potkala , jak usrkávají – nefrazematické
4. opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 10. 9. 1999,opus.rokvyd=1999 řeku do lázeňské části Teplíc nad Bečvou . Zde se můžeme osvěžit výbornou minerální vodou < z Galašova pramenu> , který je volně přístupný . Kousek proti proudu řeky se za lázeňskou budovou nachází vchod – proprium ze sev. Moravy; nález je duplicitní, totéž v MFD 17. 9. 1999
  5. opus.autor=Y,opus.nazev=Reflex, č. 48/1999,opus.rokvyd=1999 Mnohdy to není nic lichotivého . Že jsou to exhibicionisté , kteří ze slávy pijí jako < z pramenu> živé vody . Že neustále touží stát ve světlech reflektorů a že těmi reflektory často osvěčují – jiný frazém
  6. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, 13. 1. 2000,opus.rokvyd=2000 zobrazenému . Ale přesnost čísla průkazu je obdobou přesnosti kóty " 427 mm " , ta však nepochází < z citovaného pramenu> . Je to prostě jeden z rozměrů v dané vitrině či v dané nástěnce . – pravý doklad, v tomto konkrétním kontextu bez protipříkladu
  7. opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 4. 6. 2004,opus.rokvyd=2004 Pasohlávky - První bazény pro rekreační využití vody < z termálního pramenu> v Pasohlávkách na Břeclavsku by měly vzniknout ještě letos . – vliv víceslovného pojmenování lze vyloučit (termální. * pramen[eiu] má 9 nálezů, 2 tvrdé tvary, 7 měkkých), jde o náhodnou odchylku
  8. opus.autor=Y,opus.nazev=Letohradský měsíčník, ročník 1997,opus.rokvyd=1997 Téměř všichni jsme se napili < z pramenu> zdraví (pramen lásky a pramen mládeí byly na zimu zakryty bedněním) , – kvaziproprium

Gsg pupene

Č86 Vývoj laterálního **pupene** na oddenku *Rumex alpinus* (šťovík alpský) (www.krnep.cz); Průměr a velikost **pupene** je dán maxi- málním průměrem (www.sevapharma.cz); Poškození pupen ů vede ke zhn ě dnutí celého **pupene** (www.vulhmop.cz/download/laborator/narovcova_skuhrava.pdf; obkládání typicky českých písmen mezerami je výsledek nejapné konverze z PDF, kde je text bez vad, a nesvědčí proto o jazykových či komputačních dovednostech obou autorek); *Mechanismy vzniku kvasinkového pupene, role G1 cyklinů v zakládání pupene, regulace pozice pupene (septiny jako paměť minulého cyklu, BUD geny). Presentace* (kfrserver.natur.cuni.cz); *oba proteiny spolu kolokalizují ve vrcholu pupene* (www.med.muni.cz – abstrakt článku); *Kolem jed- noho vrcholového (koncového) pupene bylo uspořádáno v „přeslenu“ zpravidla 6 až 7 bočních („přeslenových“, P) pupenů* (www.vulhm.cz); *Prognóza lokálního přemnožení mšic se naplňuje, do fáze květního pupene lze k hubení využít širokospektrální insekticidní přípravky na bázi mikroemulzních olejů.* (www.srs.cz – monitoring škodlivých organismů); *spojený do formy kónické palistové pochvy, která uzavírá mladé listy terminálního pupene* (botanika.bf.jcu.cz/morfologie); *polární tělísko, které hraje významnou roli při iniciaci tvorby pupene* (moss.eu/kvasinky_cs.html); *sada proti borelióze obsahuje výtažky z pupene topolu černého* (www.zbynekmlcoch.cz); *Velikost pupene je zhruba úměrná úrovni alergie na určitý alergen* (www.zdravcentra.cz); *Při sledování potlačení kožního pupene vyvolaného histaminem* (www.causa-subita.cz); *Kmínek bez zdravého terminálního pupene* (portal.gov.cz – Vyhláška ze dne 20. ledna 2004, kterou se provádí zákon č. 149/2003 Sb., o obchodu s reprodukčním materiálem lesních dřevin); *řez ved'te šikmo od pupene* (www.hobbyzahrada.cz); *řežte na silný vnější pupen a řez ved'te šikmo od pupene* (zdravi.dama.cz); *Není-li tělo rostliny na dotyk úplně suché, překvapí nás násadou lístku*

z každého **pupene**. (www.dokonalezeny.cz – o přezimování durmanu); Z něj vyrazí dlouhý výhon a z **pupene** vnějšího, který se nalézá pod ním vyroste krátké, plodné dřevko. (forum.abecedazahrady.cz); *proleptické výhony, rašící z laterálních pupenů při bázi vrcholového pupene* (www.sofronka.cz); *Vývoj zubního výseku v ex vivo kultuře ukazuje morfogenezi moláru od zubního pupene (A) do fáze pozdního zvonku (C)* (www.cas.cz/anotace); *dochází k zastavení růstu listů z růstového středu a vytváření zimního pupene (hibernaculum)* (www.darwiniana.cz); *přečkávání klidového zimního období pomocí přezimovacího pupene neboli hibernakula, velkého až 2 cm* (www.masozravky.com, ale i další adresy); *polární tělísko, které hraje významnou roli při iniciaci tvorby pupene* (cs.wikipedia.org – Kvasinky); *Ošetřujte od fáze pučení do květního pupene* (www.agrovita.cz); *Vyrábí se pouze z terminálních lístků a pupene*. Bílé čaje proto nevynikají barvou (www.cajovnik.cz); *Vyrábějí se pouze z pupene a terminálních lístků. Jako nápoj jsou bílé čaje prakticky bezbarvé* (horuss.sblog.cz/pppp/); *Má plochý list složený z pupene a dvou malých lístků*. (www.cajovna.cz); *vyrůstají společně z koncového pupene* (www.havlis.cz – stránky zahradnictví, magnolie); *s tou horce kořennou chutí rozkousaného pupene* (alice.fiserovi.cz/vypisky-z-knih; vypisovala-li Alice korektně, nachází se Gsg pupene v próze Stepní vlk Hermanna Hesseho; překlad Vratislav Slezák); *Skutečnou dominantou chrámu jsou věže ve tvaru lotosového pupene* (fop.trigas-geo.cz – o chrámu Angkor Wat); *Jemnou fleši je označován čajový výhonek z listového pupenu a dvou lístků, střední fleši výhonek z pupenu a tři lístků a hrubou fleši výhonek z pupene a více lístků. K získání vysoce kvalitních čajů se sklízí pouze jemná fleš*. (www.yard.cz – o pěstování čaje; doklad bezstarostného kolísání; nebo atrakce?); *Sebraná „flesh“ (fleš) sestává z vrcholového pupene a ze dvou až pěti mladých lístků* (web.dragon.cz/~bavor/caj.htm – knížka Čajové minimum, autor J. H. Kocman); *Bílý čaj je navíc vyráběn pouze z terminálních lístků (flešů) a pupene* (www.biotox.cz); *jednak, v případě terminálního pupene, dočasným popřípadě trvalým deformováním kmene. Ohryzem je poškozována spárkatou zvěří* (www.profimysl.cz – stránky Asociace profesionálních myslivců, kteří přinejmenším neumějí moc zacházet s instrumentálem); *nechceme-li přijít o rašení posledního pupene* (www.bonsaicentrum.cz); *rašící z laterálních pupenů při bázi vrcholového pupene* (www.konifery-miniatury.cz); *Ochrana jedliček proti okusu pomocí koudele Na terminál včetně vrcholového pupene? Nebo stačí skončit tak 2-3 cm pod pupenem?* (www.silvarium.cz); *Proto dochází k častému zaschnutí terminálního pupene a aktivizaci výhodněji postaveného pupene proventivního nebo k vidličnatému větvení*. (lesprace.silvarium.cz); *Pokud krmíte rododendronem, tak vždycky ulomte to poupě nebo co to je. Když je totiž delší dobu v terárku (může to způsobit prudká změna teplot), tak právě z toho pupene začne vytíkat míza a na ní se můžou přilepit malé nymfy. Stalo se mi to několikrát u "Rapiderusek"*. (www.strasilky.cz – akvaristika; rubrika vzkazy); *Při vzniku končetiny obratlovců z končetinového pupene během ontogeneze jde o ustavení tří os - proximodistální (hlavní osy končetiny), anterioposteriorní a dorzoventrální*. (www.volny.cz/fledermaus – článek Homeoboxové geny a jejich role v ontogenezi a fylogenezi); *Ono se nejedná o nový kmínek, jde o výhon z pupene, ale nový kmínek z něj lze v případě potřeby zapěstovat*. (www.zahrada.cz); *Ted', jak mám řízek z fíkovníku, tak u pupene vzniká malý další lístek* (www.cuketka.cz); *Z vrcholu pupene krytého šupinami, záhy z jara vykouknou* (www.ekotoxa.cz/arboretum); *lze za jistý druh terminálního pupene považovat i hlavu? ;-* (www.sharkan.net/1554-dendrologicky-slovnicek-terminalni-vyhon); *Jeho pohled upoutá nenápadný, ale významný detail pupene, listu, drobné rostlinky*. (www.kalib.cz – text o oblastní galerii); *Jako se poupátko rozvíjí z pupene, stejně tak se stejným způsobem vyvíjí i krásný příběh lásky dvou lidí*. (www.csfd.cz – poněkud blábolivá informace k filmu Zamilovaný Shakespeare)

řemena**Č87**

ma.: *Nejsem teda plačka, spíš vostrej kluk, ale tohle se mnou hejblo. Když vidim takovýho řemena, kterej ...* (www.lezec.cz)

mi.: **atrakce z autoinzerce:** *cena rozvodového řemena na Colt* (www.autostangl.cz – autoporadna); *po výměně rozv. řemena a náplní* (inzerce z pozoruhodné adresy užitkovaknakladni-auta.extra-auta.cz); *po výměně rozv. řemena a náplní* (vychodo.ceskyinzert.cz, totéž na motor.ceskyinzert.cz); *Výměna rozvodového řemena vyšla na 7000Kč*

(www.autorecenze.cz) – **zápisky autojezdkyň:** *Já nakonec se Slůnětem jela 4x, přičemž tu poslední už bez klínového řemene, který zůstal ležet na startu a celou tuto akci bojkotoval...pro jistotu se stihl ještě rozkouskovat a taky překecal bráchu řemena ke chladiči, ať podpoří jeho bojkotování akci, takže i ten se stihl kolem řemenice solidně zamotat...naštěstí se všude kolem prohánělo tolik hundertů, že se dva noví klíňáci našli, ti dva staří bojkotáři odešli do klíňákového důchodu a Sluníčko jako omluvu dostalo nové přední blinkříky a dálková přídatná světylka i s překrásným obalem...a taky diplom za druhé místo v rychlostkách* (www.skoda110r.cz)

Dsg třmeni

Č88 *Využijte výsledků vašeho GPS Garmin a připevněte ho na vaše kolo, díky tomuto třmeni 010-10446-00. 453 Kč* (www.pixmania.cz); *Mám štěstí, nalézám dvě těžké, silně zrezivělé matice velké jako pěst. Ty připevňujeme ke třmeni v místě, kde se sbíhají ocelová lanka od železného rámu a jsou upevněna k vlečnému lanu. Zátěž bude takto tlačít konec lana i rám ke dnu a síť bude lépe sbírat mořské organismy.* (www.ingema.net)

Lsg břemeně

Č89 *Použití většího počtu přísavek na jednom břemeně* (www.toolshop.mihu.cz – reklama na výrobek jménem přísavka vakuová s páčkou); *3) informace o věcném břemeně na pozemku p. Rybáře – poldr č.2* (www.obcehk.cz – Obce okresu Hradec Králové, obec Sendražice, usnesení z 3. 6. 2003); *Ale konec konců spotřebitel nese v tom břemeně odpovědnost za celou svou spotřebu. Arci risiko práce není v těchto prémiech ...* (www.parliament.cz – parlamentní zápisy z let 1920–1925); *S panem Haladou jsem hrál golf, když on šel vůbec poprvé na hřiště - na Čertově Břemeně - to bylo tuším v roce 2004* (www.golfblog.cz)

Lsg kolenu**Č90****nikoli z tisku**

1. opus.autor=Ulrich, Michels,opus.nazev=Encyklopedický atlas hudby,opus.rokvyd=2001ozvučnicí (hlavicí) , srovnej obr . A , 3) s 22 - 24 klapkami a 6 dírkami , uloženými v tzv . < kolenu > (botě , botce) . V baroku byl fagot významným generálbasovým nástrojem . Kontrafagot
2. opus.autor=Irving, John,opus.nazev=Imaginární přítelkyně,opus.rokvyd=2001 *Robinsonem v tělocvičně v Meadowlandské aréně o přestávce turnaje NCAA v roce 1984 ; v druhém < kolenu > jsem si natáhl šlachy , když jsem zápasil s jedním z členů Brendanova družstva na Vermontské*
3. opus.autor=Šnajdauf, Jiří - Cvachovec, Karel - Trč, Tomáš,opus.nazev=Dětská traumatologie,opus.rokvyd=2002vnitřního menisku - Payrovo znamení . Při Appleyově

testu tlačíme na plošku nohy při flektovaném < kolenu> a rotujeme bérec - tím docílujeme tlak na meniskus a pokud je meniskus roztržen, docílíme

4. opus.autor=Svěrák, Zdeněk - Šebánek, Jiří - Vondráček, Jiří (eds.),opus.nazev=Vinárna U Pavouka,opus.rokvyd=2001 *také přesvědčil zápis v jeho deníku, který jsme objevili, kde se Mistr zmiňuje o tom svém < kolenu> mnohem podrobněji. ŠEBÁNEK: No, dobře, ale co vy teď, pane inženýre, s tím pivem*

z jiné než sportovní publicistiky

Blesk, 25. 10. 2004 *na jedné noze mám potrháné vazivo, šlachy, rozdrčenou česku v < kolenu>. Bolí to. Druhou nohu mám pohmožděnou, " ukazoval přejetý muž v pardubické nemocnici*

ze sportovní publicistiky

1. Blesk, 4. 1. 2002 *Jen dvacet minut trvajících artroskopický zásah v bolavém pravém < kolenu> čekal Romana Hamrlika (27)*
2. Mladá fronta DNES, 20. 5. 2004 *Nehrál kvůli roztrženému postrannímu vazů v pravém < kolenu>. " Už jsem sundal ortézu,*
3. Hospodářské noviny, 20. 3. 2002 *souboji se slávistickým bekem Petrem Martínkem způsobil vážné poranění křížových vazů v pravém < kolenu>*
4. Blesk, 18. 9. 2002 *si v nedělním utkání proti Ingolstadtu vážně poranil křížové vazy v pravém < kolenu> a bude je léčit čtyři až šest týdnů*
5. Hospodářské noviny, 11. 1. 2002 *Fleischer si poranil koleno při tréninku Americký lyžař Chad Fleischer si přetrhl vazy v pravém < kolenu> při včerejším tréninku sjezdu na obávané trati ve švýcarském Wengenu.*
6. Hospodářské noviny, 14. 5. 2002 *defenzivního hráče Chrise Armase, který si v přípravě s Uruguayí přetrhl křížový vaz v pravém < kolenu> a jeho start je vyloučen.*
7. Mladá fronta DNES, 21. 2. 2003 *už v dubnu se zranil. Vážně. Přetrhl si křížový vaz v pravém < kolenu>. Paradoxně se mu to nestalo na hřišti, ale ve škole.*
8. Lidové noviny, 15. 7. 2002,opus.rokvyd=2002 *V sobotu si prý při tréninku stěžovala i na bolesti v levém < kolenu> a kyčli.*
9. Hospodářské noviny, 28. 2. 2003 *Teď chce hlavně hrát, protože kvůli zánětu v levém < kolenu> vynechal podstatnou část zimní přípravy.*
10. Lidové noviny, 9. 10. 2001,opus.rokvyd=2001 *Dopita si poranil vazy v levém < kolenu> a ve stejném místě má ještě vlasovou zlomeninu.*
11. Mladá fronta DNES, 2. 9. 2002 *Má utržený přední křížový vaz v levém < kolenu> a mimo hru bude až do ledna. Dnes ho čeká operace.*
12. Blesk, 27. 1. 2003 *V ostrém zápase nastoupil kvůli naraženému < kolenu> po třech týdnech, v české extralize pak poprvé od roku 1998.*
13. Právo, 29. 4. 2002 *Dopita se omluvil kvůli bolavému < kolenu>, fit nejsou ani Sýkora s Eliášem*
14. Hospodářské noviny, 17. 7. 2000 *Světový rekordman v desetiboji Dvořák si po stovce stěžoval na únavu a bolesti v < kolenu>, kvůli kterým musel v týdnu znovu navštívit specialistu v Německu.*
15. Mladá fronta DNES, 9. 1. 2004 *vypráví Zeman. " Oba zkřížené vazy i meniskus mi ruply. Teď mám v < kolenu> průvan. "*
16. Blesk, 2. 2. 2002 *podrobí terapeutické léčbě, která by měla odstranit bolest v < kolenu>.*
17. Blesk, 20. 8. 2002 *Útočník AC Milán si minulou středu v zápasu Ligy mistrů proti Liberci poranil vazy v < kolenu> a včera se podrobil operaci.*

písmena, -y ž.

Č91

*Při pravém horním rohu jest označení serie dvěma velkými **písmenami** a šestimístné číslo státovky s čárkou za třetí číslicí, vše v barvě černé. – Nahoře nad tímto textem jest šestimístné číslo státovky v barvě rumělkově červené, dále vpravo pak označení serie velkou **písmenou** a dvoumístným číslem v barvě žlutohnědé. (obojí www.eurotopshop.sk – Vyhláška ministra financí ze dne 20. října 1945 o nových platidlech československé měny, zveřejněná pro potřeby starožitníků)*

*pergamen serván i s **písmenou** (kix.fsv.cvut.cz – další stránky pro stáleznovaobhajování pravosti Rukopisů, opět z ČVUT; toto je z textu „JUC. Jana Pernerová, Tři důkazy o RKZ pro každého, zvláště pro bývalé idioty“, 1938)*

*dovést rychle za sebou nalézt vhodná slova počínající se stejnou **písmenou***

(<http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/play.htm> – citát z L. Carrolla, Alenčina dobrodružství v říši divů a za zrcadlem, v „klasickém“ překladu J. Císaře z r. 1931, znovu vydaného 2004);²⁰⁰

*(knížička Katechismus větší o ctění císaře všech Rossií), kterou zde podáváme celou v doslovném překladu, slovo za slovem, **písmenu za písmenou**. Čtenářové budou pozorovati, že jméno císařovo a jméno Boží vždy stejnou velikou literou tištěna jsou, ba že částička "jeho", když se na císaře vztahuje, také tak je tištěna, a když na Boha, jen malou literou, že tedy vlastně ještě větší čest císaři ruskému než Bohu proukázána jest (citanka.cz – K. Havlíček Borovský v Národních novinách 25. ledna 1849; zároveň doklad autorova rozlišování mezi grafickou literou a znakovým písmenem)*

Lsg poleni

Č92 *jen huhulák na **poleni** se řehťá jak pomínutej. Jan instintivně zvedne poleno s obludkou nad hlavu (www.galeriemagda.cz – Multiautorské romány); Oheň bohyně Vesty v Římě byl také živěn dubem, a "oheň potřeby"²⁰¹ je vždy zapalován v dubovém **poleni***

*([/www.taxoft.cz/nemeton/rostliny](http://www.taxoft.cz/nemeton/rostliny) – překlad románu R. Gravesa Bílá bohyně); Jízda na **poleni** Chůze na chůdách (www.netopyri.com – stránky o táboření)*

Gsg polene

Č93 *Nastavitelná délka štípaného **polene** / Průměr **polene**: 52cm / maximální délka **polene** 520 mm (na řadě adres; v popisech domácích štípaček dříví); Nooo... šla jsem kolem... v ruce poleno... a na třetí hod byla dole (...)*Všechny okolní lampy svítěj, jen tahle ne (že by následek **polene**??) (www.poklady.com – zážitky z cesty do Skotska); rozdělá oheň z **polene** pokácí souš na cíl (www.tovpred.ctnactka.cz, tj. turistický oddíl Vpřed – tábornické dovednosti); Když mijelo Dědečkovu hlavu zvedl jednu ruku a zlehka klepl do **polene** zespona**

*(www.chmytykov.cz; popis stránky: Chmatákov online – Chmatoviny); zda by nebylo možné z 1 **polene** vyrobit shaftů aspoň 6 (midkemia.gamepark.cz/web/archive – diskuse s řezbářem); Popel s **polene** se přidal dobytku do vody a také do jarního osiva*

*([/www.mistosetkavani.wbs.cz](http://www.mistosetkavani.wbs.cz) – popis pohanských kultů); protože většina nových domů krb nemá nahrazuje se vánoční poleno dortem ve tvaru **polene** (www.ocestovani.cz – informace o Monaku); Přerážnutím **polene** na polovinu, se mi přesně vejdu do kotle*

*(www.zahrada.cz/forum; věta jak víno); během odhoření **polene** vznikne velká mezera mezi*

²⁰⁰ Za porovnání stojí novější překlady A. a H. Skoumalových a J. Jurečkové.

²⁰¹ Zde je ještě tato závorka: (nodfyr, živý oheň, viz Č. Zibrť: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, pozn. překl.). Kvůli kurzivě ji podávám raději takto.

dalším polenem a tryskou ve dnu komory (biom.cz – Zkušenosti s provozem kotle na dřevoplyn v rodinném domku); *Paroubek věří v údernou argumentační sílu „blábolu“*, tohoto jazykového **polene** (www.tydenika2.cz, tj. týdeník A2)

týmě**Č94**

1. *svoboden je tisk a pravda k nebi vznáší **týmě*** (Nová píseň o konstituci, 1848, rozšířená diachronní excerpce; pravděpodobně tvar vázaný rýmem)
2. *Kalvarie ty příkrá , krvi sycená , náš svědku věčný , smutná Horo Bílá , už tvé se < **týmě**> jarním květem zelená - živť bojovník je opět , Horo Bílá !* (Český student, 1869, korpus DIAKORP, rým účasten není)
3. *že plavby tíže lehce na zad hází, že přes vln **týmě** slabá loď se přenesla, že letí k přístavu bezpečné hrázi* (kix.fsv.cvut.cz – Osobnosti rukopisných sporů, Hálkova báseň Nalezená perla, cit. ve fejetonu Jana Nerudy)

zájmeno: -e, -i, -ě**Č95****zájmeně**

1. *Jaký druh **zájmeně** je slovo všechen?* (www.testpark.cz/testy/cesky-jazyk)
2. *Doplň náležité tvary **zájmeně** já* (www.gymkyjov.cz)
3. *skloňování **zájmeně** já s cvičením* (www.skolaekonom.cz – sídlí v Litoměřicích)
4. *Vynechání vztažného **zájmeně*** (www.helpforenglish.cz)
5. *zvrtných sloves, **zájmeně** "einander" a dalších gramatických jevů* (www.jazycnik.cz/nemcina)
6. *používáním **zájmeně** „ni“ (vy)* (tortura.eu – poznámky ke švédštině)
7. *v pojmenování dnů v týdnu a měsíců v roce, u **zájmeně** »já«* (www.tyotext.cz – rádce k angličtině)
8. *spletla jenom tvar přivlastňovacího **zájmeně**, miluje svého, ne mého skřítku* (marta.galerie-30-ostrych.tyden.cz – blog na serveru tyden.cz)
9. *obvykle rozvíjejí obsah **zájmeně** nebo jména obsaženého v hlavní větě* (cs.wikipedia.org)
10. *tady mi přijde pravopis někdy nelogický, třeba tvary **zájmeně** "já"* (www.pinuli.net)
11. *nesklonná zájmena jsou : jeho, jehož, jejich, jejichž) skloňování **zájmeně** já onanaše* (charakter.blog.cz – text vypadá na skicu elektronického taháku)
12. *Jestliže korektor neví, jaký je správný tvar **zájmeně** pro třetí osobu množného čísla středního rodu, pak bych na vašem místě zvážil, jestli* (www.fotografovani.cz)
13. *pak nebude v řešení úlohy s dopisem sám střídat v psaní osobního **zájmeně** Vy/vy velké písmeno* (www.blisty.cz – Nečisté maturity 2007)
14. *Další pozoruhodností prostřední třetiny je použití **zájmeně** "nás" místo "vás" ve větě "Mnozí z nás jako by dávali stále viditelněji průchod* (www.britskelisty.cz)
15. *ji posunula zase kousek někam, kam si to většina jejich členů, stále spíše než **zájmeně** "já" používajících výrazu "my Japonci", rozhodně nepřála* (chemicke-listy.cz/Bulletin – zážitky chemika ze služební cesty)
16. *obvykle rozvíjejí obsah **zájmeně** nebo jména obsaženého v hlavní větě* (antonym.eu/vta_lingvistika_cs.html; nadpis „Věta (lingvistika)“)
17. *chápu ty problémy se skloňování osobního **zájmeně** JÁ* (www.deratizeri.cz)
18. *vidí ve formě „mene" nejstarší a nejsprávnější genitiv tohoto **zájmeně** (podle „tebe")* (kix.fsv.cvut.cz – z rukopisných bojů)

19. tvar „mi“ se používá pouze jako dubletní varianta „mně“ ve 3. pádě (skloňování **zájmene** já) (www.jiriurban.cz – Zápisky líného grafomana)
20. Český znakový jazyk nerozlišuje u **zájmene** třetí osoby rod (ruce.cz)
21. opakování slov tvou - tvůj, nadbytek zvrtného **zájmene** si a ukazovacích zájmen. Nešlo by to doladit? (www.saspi.cz – rady na literárním serveru)
22. ve španělské větě *Me gusta la música. není podmínkem tvar osobního **zájmene** Yo, nýbrž la música* (www.jazyky.com)
23. *Vaše nedůslednost při skloňování **zájmene** jenž* (www.postreh.com – diskuse k článku o postmoderním paradigmatu vědy)
24. *Jukněte do pravidel nebo si pomozte tvarem osobního **zájmene** TY* (www.blog.converter.cz)
25. *kritérium „dlouhého“ **zájmene*** (utkl.ff.cuni.cz/~skoumal/dissertation)
26. *Vyjadřování dvojčat se vyznačuje zejména těmito znaky: 1) Neužívají **zájmene** 1. os.singuláru a pojmenovávají sebe křestním jménem* (ucjtk.ff.cuni.cz/publikace/1-99/gavlas.htm)

zájmeni

*opravený Béza a další mají plurál ve vztažném **zájmeni** i ve slovesu* (Evangelikální teologický seminář, Vyšší škola teologická a sociální, rozmlouvání o biblickém textu se srovnáváním překladů)

zájmeně

1. *kterážto výslovnost' jest mi ve všech slovech známa, jenom ne ve zvrtném **zájmeně**, jehož výslovnost' právě hledám* (kix.fsv.cvut.cz – z rukopisných bojů; Josef Kalousek, 1886)
2. *připravil jsem Vám nabídku“ a vůbec poprvé za celý den jsem vyslovil velké vé v **zájmeně**, které patřilo jim* (svetlulvstic.xhost.cz/blog)
3. *Chtěl bych vám představit moji webovou stránku (aneb o **zájmeně** svůj)* (www.muweb.cz – blog o jazykových chybách na www)
4. *následuje další překlep a hrubka v **zájmeně*** (www.saspi.cz – literární kritika)
5. *V **zájmeně** les, pokud stojí za imperativem: prends-les* (www.david-zbiral.cz – poznámky k francouzské výslovnosti)

písmenách

Č96

opus.autor=Sills-Fuchs, Martha,opus.nazev=Návrat Keltů,opus.rokvyd=1997 *přivedše jej k desce zabíjeli jej u jejího horního okraje , tak , aby krev stékala po < písmenách> . "*

Indogermáni , lépe řečeno Indoevropané , se zmocnili Evropy ve věku Býka

opus.autor=Y,opus.nazev=Právo, 17. 2. 2000,opus.rokvyd=2000 *jméno místa , na způsob starozákonního Jehovy či Jahveho božské ZD o dvou souhlasných < písmenách> bez přitakání vyslovitelného samohlásku - Zada , Zda , Zde , Zdi či Zed -*

opus.autor=Hemingway, Ernest,opus.nazev=Fiesta,opus.rokvyd=1992 , *aleji podél promenády a po velkých hotelech s bílými verandami a jmény ve zlatých < písmenách> .*

Lpl ramenách

Č97

opus.autor=Y,opus.nazev=Obrázkový slovník - Vesmír,opus.rokvyd=1997 *na vnitřním okraji spirálního ramena nazývaného Orionovo nebo též Místní rameno . V < ramenách/ramenách> jsou mladé hvězdy a mlhoviny . Od galaktického jádra je sluneční soustava vzdálena*

opus.autor=Vaculík, Ludvík,opus.nazev=Poslední slovo,opus.rokvyd=2002 *stejně neunikl zas komentáři : " Měl rydla na < ramenách/ramenách > ? " Rozkazy se ovšem musely splnit , ale na svazácké či stranické schůzi se nadřizený*

opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 13. 12. 2004,opus.rokvyd=2004 *dvě stě kilo uzeného masa . Vzalí jsme si na to dva dny dovolené . Měli jsme kolena v < ramenách/ramenách > , byli jsme utahaní jak koně , " řekl cechmistr Miroslav I . , jinak podnikatel Miroslav*

opus.autor=Grögerová, Bohumila,opus.nazev=Branka z pantů,opus.rokvyd=1998 *pouze při chůzi mně to v < kolenách > nějak vrzá jak ve starých vrátkách*

opus.autor=Urban, Josef,opus.nazev=Poslední tečka za Rukopisy,opus.rokvyd=1998 *mučedníci , jak si ji berou do huby podlidi desetkrát sprostější než on , lezou k ní po < kolenách > jak modlári k panence Marii a přísahaj na ni , nařikajíce , jaká je to ztráta pro národ*

opus.autor=Barkerová, Nicola,opus.nazev=Doširoka otevřené,opus.rokvyd=2001 *Stáhla si nohavice . Na obou < kolenách > měla modřiny , jí to ale bylo jedno . " Jdeš se mnou ? " " Jdi se bodnout ! "*

opus.autor=Dietl, Jaroslav,opus.nazev=Nemocnice na kraji města,opus.rokvyd=1996 *Tatínek však byl jako malé dítě : " Ty se bojíš , že jsem tak slabej v < kolenách > , že to neutlačím ? Cha ! Sedej ! " Doktor si tedy sedl za volant*

opus.autor=Chalupecký, Jindřich,opus.nazev=Expresionisté,opus.rokvyd=1992 *na Šaldovo úmrtní oznámení si Deml připisuje , že za jeho duši sloužil tři mše , a vzápětí , ještě téhož roku , tiskne v nových Šlápějích nenávisť text , že spatřil Šaldu v " v nebeské slasti " , jak " klečel na obou kolenách před židovským pentagrammem " a modlil se k němu : " Má nejsladší Muřinoho .*

opus.autor=Y,opus.nazev=Mladá fronta DNES, 25. 4. 2001,opus.rokvyd=2001 *" Jednoho se však zatím nez bavil : " Cítím v < kolenách > každou změnu počasí . "*

prubířský kámen: tvary

Č98

prubířského kamene

- opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 174/1992,opus.rokvyd=1992 *DVOU POLITICKÝCH SMĚRŮ Srbská otázka Ruska Srbská otázka má pro soudobé Rusko hodnotu < prubířského kamene > . Moskevská diplomacie si v ní z mnoha důvodů počíná toporně , zabeďněně , nesrozumitelně*
- opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 231/1994,opus.rokvyd=1994 *recitálem . Stadler se ujal interpretace Dvořákova Koncertu pro housle a orchestr a moll , < prubířského kamene > houslové virtuozy . Technická vybavenost , nenarážející téměř na žádná omezení , dává*
- opus.autor=Y,opus.nazev=Právo, 2. 1. 2001,opus.rokvyd=2001 *událostí kolem České televize . Vysílání předtočeného Havlova projevu tak dostalo charakter < prubířského kamene > . Ještě na začátku minulého týdne nebylo jasné , zda " projev roku " odvysílají vzbouření*
- opus.autor=Y,opus.nazev=Stavitel, č. 11/2003,opus.rokvyd=2003 *s . Výzkumný projekt Experimentální práce se v roce 2003 soustředily na popis vlastností < zkušebního kamene > (petrografické a chemické složení , propustnost pro vodní páru a mechanické vlastnosti*

prubířském kameni

- opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 247/1992,opus.rokvyd=1992 *náležitou výchovu . Moravisté však tlumočí pocity a nálady v podobě , jaká neobstojí na <*

- prubířském kameni*> sociologa , ekonoma , historika . . . HSD-SMS čeká naštěstí ještě jedna zkouška , při níž
2. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 187/1994,opus.rokvyd=1994. Ze zákona povinné vyrážení punců se provádí po přezkoušení ryzosti šperku na takzvaném < prubířském kameni > , což je černý matný kámen , vlastně metamorfovaná břidlice . Zkoušeným výrobkem se provede
  3. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 53/1995,opus.rokvyd=1995 termín posunuly na polovinu ledna . Milan Uhde (ODS) se o jejich návrhu tehdy zmínil jako o < prubířském kameni > a zkoušce poslanců a uvažoval o spolupodpisu " dámské " předlohy . Unie vydavatelů nesouhlasí
  4. opus.autor=Y,opus.nazev=Hospodářské noviny, 11. 4. 1997,opus.rokvyd=1997 přísné , zejména v Německu , " pokyvuje hlavou J . Kutil . Kadmium při běžném zkoušení na < prubířském kameni > nevynikne . Puncovní úřad musel tedy změnit metodiku zkoušení . K novému vybavení Puncovního
  5. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 44/1997,opus.rokvyd=1997 předmětu . V případě pochybností provedou pobočky úřadu občanům zkoušku . Bud'to na takzvaném " < prubířském kameni > " , což je zvláštní druh břidlice , na níž se črt zlatým předmětem leptá kyselinou , nebo
  6. opus.autor=Y,opus.nazev=Lidové noviny, č. 154/1997,opus.rokvyd=1997 provizoriem , jehož dech se bude krátit s přibližující se volební konfrontací . Právě na tomto < prubířském kameni > , na kterém se utkají nejsilnější partaje bloku KDH a DU , se ukáže , zda je megakoalice
  7. opus.autor=Y,opus.nazev=Hospodářské noviny, 9. 6. 1999,opus.rokvyd=1999 například o mosaz . Za této situace jsou poplatky podstatně nižší . Kvalitativní vyzkoušení na < prubířském kameni > stojí 10 korun za jedno testování . Na kovu nezáleží . Poplatky za puncování nejsou tedy
  8. opus.autor=Linhartová, Věra,opus.nazev=Prostor k rozlišení,opus.rokvyd=1992 nesetkala s člověkem odlišného názoru , vymezeného až k neprostupnosti , na němž jako na < zkušebním kameni > by osvědčila , vychází - li ona snaha z pevnosti vlastního názoru , nebo je - li jen obavou
  9. opus.autor=Y,opus.nazev=Hospodářské noviny, 27. 12. 2000,opus.rokvyd=2000 stojí u jednoho stříbrného kusu 20 korun (zlato 30 , platina 50) . Jedno zkoušení kovu na < zkušebním kameni > stojí 10 korun . Analýza drahých kovů v kovových materiálech bude po 1 . lednu 2001 stát

prubířskému kameni

opus.autor=Y,opus.nazev=Respekt, č. 2/2002,opus.rokvyd=2002 budou pořád , ale vlády na ně přece mohou reagovat seškrtním rozpočtu . Tady se dostáváme k < prubířskému kameni > projektu . Co když se některý stát přestane chovat zodpovědně a dá se do divokého utrácení

prubířském(u) kamenu

opus.autor=Fučida, Micuo - Okumija, opus.autor=Y,opus.nazev=Hospodářské noviny, 6. 2. 1998,opus.rokvyd=1998 a požadoval ukončení " politického dobrodružství " , jemuž prý navíc chybějí finance . " < Prubířskému kamenu > " vzájemných vztahů nenapomohl ke zlepšení ani " dlouhý a srdečný telefonický rozhovor Masatake,opus.nazev=Midway,opus.rokvyd=2001 vlastnosti , jež mu dávaly předpoklady , aby se stal nepředstížitelným vrchním velitelem , na < prubířským kamenu > války se ukázalo , že i admirál Jamamoto měl své slabiny . Podle mého názoru se jasně projevíly

3.3 Bible kralická

MASKULINA

člen, hlen, hřeben nedoloženo

ČB1: ječmen*

1. **Leviticus 27:16** Chomer ječmene kde se vseje, za padesáte lotů stříbra ceněno bude²⁰²
2. **Ruth 2:17** ož sebrala, to vymlátila; i byla téměř míra efi ječmene.²⁰³
3. **Ruth 2:23** sbírala klasy, dokudž nesžali ječmene a pšenice, a bydlela u svegruše své
4. **Ruth 3:2** nebude víti ječmene na humně noci této?
5. **Ruth 3:15** naměřiv jí šest měř ječmene, vložil na ni
6. **Ruth 3:17** Šest měř těchto ječmene dal mi
7. **2 Samuel 17:28** Lůže, číše a nádoby hliněné, též pšenice, ječmene, mouky, krup, bobu, šočovice a pražmy (šočovice?)
8. **2 Samuel 21:9** zbiti jsou při začátku žně, když počínali žíti ječmene.
9. **1 Kings 4:28** Ječmene také a slámy pro koně a pro mezky dodávali k tomu místu
10. **2 Kings 7:1** O tomto času zítra míra mouky bělné bude za lot stříbra, a dvě míry ječmene za lot stříbra v bráně Samařské.
11. **2 Kings 7:16** A byla míra mouky bělné za lot, a dvě míry ječmene za lot vedlé řeči Hospodinovy.
12. **2 Kings 7:18** jakž mluvil muž Boží králi, řka: Dvě míry ječmene budou za lot stříbra
13. **2 Chronicles 2:10** dvacet tisíc měř ječmene
14. **2 Chronicles 2:15** Pšenice však toliko a ječmene, oleje a vína, což řekl pán můj, nechť pošle služebníkům svým.
15. **2 Chronicles 27:5** I dali mu synové Ammon toho roku sto centnéřů stříbra, a deset tisíc měř pšenice, a ječmene deset tisíců.
16. **Job 31:40** místo ječmene koukol
17. **Isaiah 28:25** nerozsívá viky, a nerozmítá kmínu a neseje pšenice přední a ječmene výborného, i špaldy v místě příhodném?
18. **Jeremiah 41:8** máme sklady skryté v poli, pšenice a ječmene, též oleje a medu
19. **Ezekiel 4:9** vezmi sobě pšenice a ječmene, též bobu, šočovice, i prosa, a špaldy (pro změnu šočovice)
20. **Ezekiel 13:19** Nebo zlehčujete mne u lidu mého pro hrst ječmene a pro kus chleba
21. **Ezekiel 45:13** šestý díl efi dáte z chomeru ječmene.
22. **Hosea 3:2** Tedy zjednal jsem ji sobě z patnácti stříbrných a z půldruhého chomeru ječmene.
23. **Joel 1:11** Stydí se orači, kvílí vinaři z příčiny pšenice a ječmene; nebo zahynula žeň polní.
24. **Revelation 6:6** Měřice pšenice za peníz, a tři měřice ječmene za peníz

ječmen

25. **Exodus 9:31** I potlučen jest len a ječmen; nebo ječmen se byl vymetal, len také byl v hlávkách.

²⁰² Chómer je dutá míra, asi 400 l (EB: 387).

²⁰³ Éfa je asi 40 l (tamtéž).

26. **Deuteronomy 8:7-8** Nebo Hospodin Bůh tvůj uvozuje tě do země výborné, země, v níž jsou potokové vod, studnice a propasti prýšící se po údolích i po horách, ⁸ Do země hojně na pšenici a ječmen, na vinice a fíky a jablka zrnatá
27. **2 Samuel 14:30** Shlédněte dědinu Joábovu vedlé pole mého, kdežto má ječmen; jděte a spalte jej. I zapálili služebníci Absolonovi dědinu tu.

ČB2: kamen*

1. **Genesis 31:13** Já jsem ten silný Bůh, kterýž jsem se ukázal tobě v Bethel, kdež jsi pomazal kamene, kdež jsi mi se slibem zavázal
2. **Exodus 20:25** Jestliže mi pak vzděláš oltář kamenný, nedělej ho z kamene tesaného
3. **Exodus 24:10** A pod nohama jeho bylo jako dílo z kamene zafirového
4. **Exodus 28:10** Šest jmen jejich na kameni jednom, a jmen šest ostatních na kameni druhém
5. **Exodus 28:11** Dílem řemeslníka, kterýž řeže na kameni, a kterýž vyrývá pečeti, vyryješ na těch dvou kameních jména synů Izraelských; do zlata je vsadíš
6. **Leviticus 26:1** Nedělejte sobě modl, ani obrazu rytého, aneb sloupu nevyzdvihnete sobě, ani kamene malovaného v zemi vaší nestavějte
7. **Deuteronomy 4:28** A sloužiti tam budete bohům, dílu rukou lidských, dřevu a kameni, ješto nevidí ani slyší, ani jedí, ani čijí.
8. **Deuteronomy 25:13** Nebudeš míti v pytlíku svém nejednostejného kamene, většího a menšího.
9. **Deuteronomy 28:36** sloužiti tam budeš bohům cizím, dřevu a kameni.
10. **Deuteronomy 28:64** budeš tam sloužiti bohům cizím, kterýchž ty neznáš, ani otcové tvoji, dřevu a kameni.
11. **Deuteronomy 32:13** učinil, aby ssál med z skály, a olej z kamene přetvrdého
12. **Joshua 15:6** Odkudž jde meze ta do Betogla, a táhne se od půlnoci do Betaraba; a odtud přichází k kameni Bohana syna Rubenova
13. **Joshua 18:17** sstupuje k kameni Bohana, syna Rubenova
14. **Judges 9:5** zmrdoval bratří své, syny Jerobálovy, sedmdesáte mužů, na jednom kameni; toliko zůstal Jotam syn Jerobálův nejmladší, nebo se byl skryl.
15. **Judges 9:18** zmrdovali jste syny jeho, sedmdesáte mužů na jednom kameni
16. **1 Samuel 6:18** až k kameni tomu velikému, na němž postavili truhlu Hospodinovu
17. **1 Samuel 20:19** pobudeš u kamene pocestných
18. **2 Samuel 20:8** A když byli u kamene toho velikého
19. **1 Kings 1:9** Tedy nabil Adoniáš ovčí a volů a krmného dobytka u kamene Zoholet (*nabil* patrně 'zporážel'; ekumenický překlad je velmi volný: *připravil obětní hod, brav, skot ...*)
20. **1 Kings 6:18** Všecko z cedru bylo, tak že ani kamene nebylo viděti.
21. **Jeremiah 2:27** Kteříž říkají dřevu: Otec můj jsi, a kameni: Ty jsi mne zplodil
22. **Jeremiah 17:1** Hřích Judův napsán jest pérem železným, rafijí kamene přetvrdého
23. **Jeremiah 51:26** A nevezmou z tebe kamene k úhlu, ani kamene k základům; nebo pustinou věčnou budeš, praví Hospodin.
24. **Ezekiel 10:9** jako barva kamene tarsis
25. **Ezekiel 20:32** sloužíce dřevu a kameni
26. **Habakkuk 2:19** Běda tomu, kterýž říká dřevu: Procit', a kameni němému: Probud' se.
27. **Haggai 2:16** Nyní tedy přiložte medle srdce své od tohoto dne až do onoho, jakž přestal kladen býti kámen na kameni v domě Hospodinově
28. **Matthew 7:9** zdali kamene podá jemu?
29. **Matthew 24:2** Nebude zůstaven tuto kámen na kameni, kterýž by nebyl zbořen.

30. **Luke 4:3** Jestliže jsi Syn Boží, rci **kamenu** tomuto, ať jest chléb.
31. **Luke 11:11** zdali **kamene** podá jemu?
32. **Luke 19:44** nenechajít' v tobě **kamene** na **kameni**
33. **Luke 21:6** Přijdouť dnové, v nichžto nebude zůstaven kámen na **kameni**, kterýž by nebyl zbořen
34. **Acts 17:29** Rodina tedy Boží jsouce, nemáet' se domnívati, že by Bůh zlatu neb stříbru neb **kamenu**, řemeslem anebo důvtipem lidským vyrytému, byl podoben.
35. **1 Peter 2:3-4** Jestliže však okusili jste, kterak dobrotivý jest Pán. ⁴ K kterémužto přistupující, jakožto k **kameni** živému, od lidí zajisté zavrženému, ale od Boha vyvolenému a drahému,
36. **Revelation 4:3** podoben byl obličejem **kameni** jaspidu a sardiovi
37. **Revelation 18:12** Koupě od zlata, a stříbra, a drahého **kamene**, i perel, i kmentu, šarlatu, i hedbáví, i brunátného roucha, i všelikého dřeva tyinového
38. **Revelation 21:11** Jehož světlost byla podobná k **kameni** nejdražšímu, jako k **kameni** jaspidu, kterýž by byl způsobu křišťálového

ČB3: kmen*

1. **Numbers 6:4** Po všechny dny nazarejství svého nebude jísti žádné věci pocházející z vinného **kmene**, od zrnka až do šupiny
2. **Deuteronomy 32:32** Nebo z **kmene** Sodomského kmen jejich
3. **Judges 13:14** Ničeho, což pochází z vinného **kmene**, ať neužívá
4. **Song of Solomon 7:8** Nechažť tedy jsou prsy tvé jako hroznové vinného **kmene**
5. **Isaiah 34:4** všecko vojsko jejich sprchne, jako prší list s vinného **kmene**
6. **Jeremiah 2:21** i kterakž jsi mi proměnila se v plané réví cizího **kmene**?
7. **Jeremiah 48:32** Více než plakáno bylo Jazerských, plači tebe, ó vinný **kmene** Sibma. Rozvodové tvoji dostanouť se za moře
8. **Daniel 4:12** A však **kmene** kořenů jeho v zemi zanechejte, a v poutech železných a ocelivých
9. **Daniel 4:20** a však **kmene** kořenů jeho v zemi zanechejte, a v okovách železných a ocelivých
10. **Genesis 40:10** A na tom **kmenu** tři ratolesti
11. **Genesis 49:11** Uváže k vinnému **kmenu** osle své, a k výbornému **kmenu** oslátko oslice své.
12. **Jeremiah 8:13** Nebude žádného hroznu na vinném **kmenu**, ani žádných fíků na fíku, ano i list sprchne
13. **John 15:4** Jakož ratolest nemůže nésti ovoce sama od sebe, nezůstala-li by při **kmenu**, takž ani vy, leč zůstanete ve mně

ČB4: kořen*

1. **Deuteronomy 29:18** ať nebývá mezi vámi **kořene** plodícího jed a hořkost.
2. **Judges 9:12** Řeklo opět dříví vinnému **kořenu**: Podť ty a kraluj nad námi.
3. **Job 28:9** K škrěmeni vztahuje ruku svou, a z **kořene** převrací hory.
4. **Isaiah 40:24** Tak že nebývají štípení ani sáti, aniž **kořene** pouští do země pařez jejich.
5. **Malachi 4:1** neostaví jim ani **kořene** ani ratolesti
6. **Matthew 3:10** A jižť jest i sekera k **kořenu** stromů přiložena
7. **Matthew 13:6** že neměla **kořene**, uschla
8. **Matthew 13:21** Než nemá v sobě **kořene**, ale jest časný, a když přichází soužení nebo protivenství pro slovo, hned se horší.

9. **Matthew 26:29** nebudu píti již více z tohoto plodu vinného **kořene**,
10. **Mark 4:6** protože nemělo **kořene**, uschlo
11. **Mark 4:17** Než nemají **kořene** v sobě, ale jsou časní
12. **Mark 11:20** A učedníci ráno jdouce, uzřeli fik, an usechl hned z **kořene**.
13. **Mark 14:25** pravím vám, žeť již více nebudu pít z plodu vinného **kořene**,
14. **Luke 3:9** A jižť jest i sekera k **kořenu** stromů přiložena
15. **Luke 22:18** pravím vám, žeť nebudu pít z plodu vinného **kořene**, ažť království Boží přijde.
16. **Romans 11:17** vštípen jsi místo nich a učiněn jsi účastník **kořene** i tučnosti olivy.

ČB5: škřemen*

1. **Job 28:9** K **škřemeni** vztahuje ruku svou
2. **Isaiah 50:7** Pro touž příčinu nastavuji tváři své jako **škřemene**; nebo vím, že nebudu zahanben.

křen, lupen nedoloženo

ČB6: plamen*

1. **Exodus 3:2** ukázal se mu anděl Hospodinův v **plameni** ohně z prostředku kře
2. **Judges 13:20** vznesl se anděl Hospodinův v **plameni** s oltáře
3. **Isaiah 13:8** tváře jejich k **plameni** podobné budou
4. **Isaiah 47:14** Aj, jako pleva jsou, oheň popálí je, nevychvátí ani sami sebe z prudkosti **plamene**; žádného uhlí nezůstane k zhřívání se
5. **Isaiah 66:15** aby vypustil v prchlivosti hněv svůj, a žehráni své v **plameni** ohně
6. **Joel 2:5** Jako s hřmotem vozů po vrších hor skákati budou, jako hluk **plamene** ohně zžírajícího strniště
7. **Luke 16:24** pošli Lazara, ať omočí konec prstu svého v vodě, a svaží jazyk můj; nebo se mučím v tomto **plameni**.
8. **Acts 7:30** ukázal se jemu na poušti hory Sinai anděl Páně, v **plameni** ohně ve kři.
9. **2 Thessalonians 1:8** V **plameni** ohně, kterýž pomstu uvede na ty, jenž neznají Boha

ČB7: pramen*

1. **2 Kings 2:21** vyšel k **pramenu** těch vod, vsypal tam sůl
2. **Isaiah 19:7** Tráva okolo potoka a při **pramenu** potoka, i vše, což se seje při potoku, uschne, zmizí a ztratí se.

prsten – žádné zkoumané tvary

přeslen – nedoloženo

pupen – doložen jen pupenec

řemen – žádné zkoumané tvary

třmen, třemen, střemen – nedoloženo

NEUTRA

ČB8: břemen*

1. **Numbers 4:19** synové jeho přijdouce, zřídí je, jednoho každého ku práci a **břemenu** jeho.

2. **Numbers 4:49** sečtl je Mojžíš, jednoho každého vedlé přisluhování jeho, a vedlé břemene jeho
3. **1 Samuel 17:22** Protož David zanechav břemene, kteréž s sebe složil u strážného při břemeních, běžel do vojska
4. **1 Kings 12:9** Co vy radíte, jakou bychom dali odpověď lidu tomuto, kteříž mluvili ke mně, řkouce: Polehč břemene, kteréž vložil otec tvůj na nás?
5. **1 Kings 12:11** Nyní tedy otec můj těžké břímě vložil na vás, já pak přidám břemene vašeho
6. **1 Kings 12:14** Otec můj ztížil jho vaše, já pak přidám břemene vašeho
7. **2 Chronicles 10:4** protož nyní polehč služby otce svého tvrdé a břemene jeho těžkého
8. **2 Chronicles 10:9** Co vy radíte, jakou máme dáti odpověď lidu tomuto, kteříž mluvili ke mně, řkouce: Polehč břemene, kteréž vložil otec tvůj na nás?
9. **2 Chronicles 10:11** Nyní tedy, otec můj těžké břímě vložil na vás, já pak přidám břemene vašeho
10. **Psalms 81:7** Osvobodil jsem, dí Bůh, od břemene rameno jeho
11. **Isaiah 9:4** Když jho břemene jeho a prut ramene jeho, hůl násilníka jeho polámeš
12. **Isaiah 46:1-2** Klesl Běl, padl Nébo, modly jejich octnou se na hovadech a na dobytku. Tím zajisté, což vy nosíváte, budou náramně obtížena až do ustání. ² Klesly, padly spolu, aniž budou moci retovati břemene, nýbrž i oni sami v zajetí odejdou.
13. **Jeremiah 23:36** Břemene pak Hospodinova nepřipomínejte více
14. **Acts 15:28** Vidělo se zajisté Duchu svatému i nám, žádného více na vás břemene nevzkládati, kromě těchto věcí potřebných
15. **Revelation 2:24** Nevzložímt' na vás jiného břemene.

jméno: jmě 0, jinak nezajímavé

koleno: jen tvrdé tvary

písmeno: písmě 0;²⁰⁴ písmen* 0

ČB9: plémě

1. **Numbers 32:14** vy nastoupili jste na místo otců svých, plémě lidí hříšných
2. **Psalms 21:11** Plémě jejich z země vyhladiš, a símě jejich z synů lidských – týž verš ve znění www.bible.cz, které je označeno „v kralickém překladu“: Vyhubíš ze země jejich plod a jejich potomstvo mezi lidmi
3. **Matthew 23:33** Hadové, plémě ještěřcí, i jakž byste ušli odsudku do pekelného ohně?

ČB10: plemen*

1. **Luke 3:7** Plemen ještěřcí, kdo je vám ukázal, abyste utekli před budoucím hněvem?
2. **Isaiah 14:29** z plemen hadího vyjde bazališkus, jehož plod bude drak ohnivý létající a to je vše!!! Daleko víc se o potomstvu užívá símě/semeno.

polen* nedoloženo

rámě 28 (jen 1 z NZ), **rameno** 11 (jen SZ)

ČB11: ramen*

²⁰⁴ Kromě Acts 18:24 Žid pak nějaký, jménem Apollo, rodem z Alexandrie, muž výmluvný, přišel do Efezu, učený v Písmě; to je hledaný řetězec, ale ne hledaný lexém.

1. **Genesis 24:15** věderce její bylo na **rameni** jejím
2. **Genesis 24:45** aj, Rebeka vycházela mající věderce své na **rameni** svém, a sšedši k studnici, vážila.
3. **Exodus 15:16** Případne na ně strach a lekání, pro velikost **ramene** tvého
4. **Deuteronomy 4:34** Aneb zdali se kdy který Bůh pokusil, aby přijda, vzal sobě národ některý z jiného národu s zkušováním, znameními a s zázraky, skrze boje a ruku silnou, v **rameni** vztaženém a v hrůzi veliké
5. **Deuteronomy 5:15** vyvedl tě Hospodin Bůh tvůj odtud v ruce silné, a v **rameni** vztaženém
6. **Deuteronomy 9:29** Však oni jsou lid tvůj a dědictví tvé, kteréž jsi vyvedl v síle své veliké a v **rameni** svém vztaženém.
7. **Deuteronomy 26:8** I vyvedl nás Hospodin z Egypta v ruce silné a v **rameni** vztaženém
8. **1 Samuel 9:2** Ten měl syna jménem Saule, mládence krásného, tak že žádného z synů Izraelských nebylo pěknějšího nad něj; od **ramene** svého vzhůru převyšoval všecken lid.
9. **1 Samuel 10:23** I postavil se u prostřed lidu, a převyšoval všecken lid od **ramene** svého vzhůru.
10. **2 Samuel 1:10** A vzal jsem korunu, kteráž byla na hlavě jeho, i záponu, kteráž byla na **rameni** jeho,
11. **1 Kings 8:42** Neboť uslyší o jménu tvém velikém a ruce tvé přesilné, a **rameni** tvém vztaženém
12. **2 Kings 17:36** kterýž vás vyvedl z země Egyptské v síle veliké a v **rameni** vztaženém
13. **Job 31:35-36** Všemohoucí sám bude odpovídati za mne, a kniha, kterouž sepsal odpůrce můj. ³⁶ Víť Bůh, nenosil-li bych ji na **rameni** svém, neotočil-li bych ji sobě místo koruny.
14. **Psalms 136:11-12** A vyvedl Izraele z prostředku jejich, nebo jest věčné milosrdenství jeho. ¹² V ruce silné a v **rameni** vztaženém, nebo jest věčné milosrdenství jeho.
15. **Isaiah 9:4** Když jho břemene jeho a prut **ramene** jeho, hůl násilníka jeho polámeš, jako za dnů Madianských,
16. **Isaiah 9:6** i bude knížetství na **rameni** jeho
17. **Isaiah 9:20** Jeden každý maso **ramene** svého žrátí bude
18. **Isaiah 10:27** složeno bude břímě jeho s **ramene** tvého
19. **Isaiah 14:25** odejde z nich jho jeho, břímě také jeho s **ramene** jejich sňato bude
20. **Isaiah 46:6-7** Ti, kteříž marně vynakládají zlato z měšce, a stříbro na vážkách váží, najímají ze mzdy zlatníka, aby udělal z něho boha, před nímž padají a sklánějí se. ⁷ Nosí jej na **rameni**, pěstují se s ním, a stavějí ho na místě jeho, i stojí, z místa svého se nehýbaje.
21. **Isaiah 51:5** Na mneť ostrovové čekají, a po mém **rameni** touží.
22. **Ezekiel 12:4-6** Vynesa pak své věci, jakožto ty, s nimiž se stěhovati máš ve dne před očima jejich, vyjdi u večer před očima jejich, jako ti, kteříž se stěhují. ⁵ Před očima jejich prokopej sobě zed, a vynes skrze ni. ⁶ Před očima jejich na **rameni** nes, po tmě vynes, tvář svou přikrej, a nehleď na zemi
23. **Ezekiel 12:7** u večer pak prokopal jsem sobě zed rukou; po tmě jsem je vynesl, na **rameni** nesa před očima jejich.
24. **Ezekiel 12:12** A kníže, kteréž jest u prostřed nich, na **rameni** ponese po tmě a vyjde
25. **Daniel 11:6** Ale neobdrží síly **ramene**
26. **Zechariah 7:11** nastavili **ramene** urputného, a uši své obtížili, aby neslyšeli
27. **Acts 13:17** Bůh lidu tohoto Izraelského vyvolil otce naše a lidu povýšil, když byl pohostinu v zemi Egyptské, a v **rameni** vztaženém vyvedl je z ní.

semeno 10, sémě 0, símě 129

ČB12: semen*

1. **Genesis 12:7** **Semeni** tvému dám zemi tuto.
2. **Genesis 13:15** Nebo všecku zemi, kterouž vidíš, tobě dám a **semeni** tvému až na věky.
3. **Genesis 15:3** Řekl ještě Abram: Aj, mně jsi nedal **semene**;
4. **Genesis 15:18** **Semeni** tvému dám zemi tuto
5. **Genesis 17:7** abych byl Bohem tvým i **semene** tvého po tobě
6. **Genesis 17:8** Nadto dám tobě i **semeni** tvému po tobě zemi
7. **Genesis 17:12** Každý tedy pohlaví mužského osmého dne obřezán bude mezi vámi po rodech vašich, doma narozený i koupený za stříbro, z kterých by koli cizozemců byl, jenž není z **semene** tvého.
8. **Genesis 22:18** požehnání budou v **semeni** tvém všickni národové země
9. **Genesis 24:7** řka: **Semeni** tvému dám zemi tuto
10. **Genesis 26:3** tobě a **semeni** tvému dám všechny země tyto
11. **Genesis 26:4** dám **semeni** tvému všechny země tyto, a požehnání budou v **semeni** tvém všickni národové země
12. **Genesis 28:4** A dejž tobě požehnání Abrahamovo, tobě i **semeni** tvému s tebou
13. **Genesis 28:13** zemi tu, na kteréž ty spíš, tobě dám a **semeni** tvému
14. **Genesis 28:14** požehnány budou v tobě všechny čeledi země, a v **semeni** tvém.
15. **Genesis 35:12** **semeni** také tvému po tobě dám tu zemi
16. **Genesis 47:19** budeme my i rolí naše ve službě Faraonovi; a dej nám **semena**, abychom živi byli a nezemřeli, a rolí aby nespustla. (nejistý Gsg/Apl; srov. další rozvoj textu)
47:23 I řekl Jozef lidu: Aj, koupil jsem vás dnes i rolí vaše Faraonovi; teď máte **semeno**, osívejtež tedy ji.
17. **Genesis 47:24** čtyři díly zůstavíte sobě k **semenu** a ku pokrmu svému
18. **Genesis 48:4** dám také zemi tuto **semeni** tvému po tobě
19. **Exodus 30:21** A bude jim ustanovení toto věčné, Aronovi i **semeni** jeho po rodech jejich.
20. **Exodus 32:13** všecku zemi tuto, o kteréž jsem mluvil, dám **semeni** vašemu, a dědičně obdržíte ji na věky.
21. **Exodus 33:1-2** Jdi, vstup odsud, ty i lid, kterýž jsi vyvedl z země Egyptské do země, kterouž jsem přísáhl Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi, řka: **Semeni** tvému dám ji,
² (A posli před tebou anděla, a vyženu Kananea
22. **Leviticus 15:2** Když by který muž trpěl tok **semene** z těla svého, nečistý bude.

9 dalších výskytů kolokace *tok semene* v téže kap.; navíc ještě:

23. **Leviticus 15:18** Žena také, s kterouž by obýval muž scházením **semene**, oba zmyjí se vodou, a nečistí budou až do večera.
24. **Leviticus 18:21** Nedopustíš, aby kdo z **semene** tvého proveden byl skrze oheň modly Moloch
25. **Leviticus 20:2** Kdo by koli z synů Izraelských a z příchozích, kteříž by byli pohostinu v Izraeli, dal z **semene** svého modle Moloch, smrti umře.
26. **Leviticus 20:3** vyhladím ho z prostředku lidu jeho, proto že z **semene** svého dal modle Moloch, a tak zprznil svatyni mou, a poškrvnil jména svatosti mé.
27. **Leviticus 20:4-5** Jestliže by pak lid země té všelijak přehlídál to na člověku tom, kterýž by dal z **semene** svého modle Moloch, a nezahubil by ho: ⁵ Tedy já postavím

- tvář svou proti muži tomu a proti čeledi jeho, a vyhladím ho i všechny, kteříž smilnice, odcházeli po něm, aby smilnili, následujícíe Molocha, z prostředku lidu jeho.
28. **Leviticus 21:15** nepoškrvní **semene** svého v rodu svém
29. **Leviticus 21:17** Kdožkoli z **semene** tvého po všech rodech svých bude mít na sobě vadu, nechť nepřistupuje, aby obětoval chléb Boha svého.
30. **Leviticus 21:21** Nižádný muž, kterýž by měl na sobě nějakou vadu, z **semene** Arona kněze, nepřistoupí, aby obětoval oběti ohnivé Hospodinu; nebo vada na něm jest.
31. **Leviticus 22:3** Kdo by koli ze všeho **semene** vašeho v pronároděch vašich přistoupil ku posvěceným věcem, kterýchž by posvětili synové Izraelští Hospodinu, když nečistota jeho na něm jest, vyhlazena bude duše ta od tváři mé: Já jsem Hospodin.
32. **Leviticus 22:4** Kdo by koli z **semene** Aronova byl malomocný, aneb tok **semene** trpící, nebude jísti z věcí posvěcených, dokavadž by se neočistil.
33. **Leviticus 27:30** Všickni také desátkové země, buď z **semene** země, aneb z ovoce stromů, Hospodinovi budou
34. **Numbers 5:2** Prikaž synům Izraelským, ať vyženou z stanů každého malomocného a každého trpícího tok **semene**, i každého nad mrtvým poškrvněného.
35. **Numbers 18:19** smlouvou trvánlivou a věčnou před Hospodinem, tobě i **semeni** tvému s tebou.
36. **Deuteronomy 1:8** zaslíbil dáti Hospodin otcům vašim, Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi, i **semeni** jejich po nich.
37. **Deuteronomy 11:9** zemi, kterouž s přísahou zaslíbil dáti Hospodin otcům vašim i **semeni** jejich, zemi mlékem a strdí oplývající.
38. **Deuteronomy 14:22** Ochotně dávati budeš desátky ze všech užitků **semene** svého, kteříž by přišli s pole každého roku.
39. **Deuteronomy 22:9** Neposeješ vinice své směsicí rozličného **semene**, aby nebyl poškrvněn užitek **semene**, kteréž jsi vsel, i ovoce vinice.
40. **Deuteronomy 28:38** Mnoho **semene** vyneseš na pole k rozsívání, a málo shromáždíš, nebo sžerou to kobylinky.
41. **Deuteronomy 28:46** A budou rány tyto znamením a zázrakem na tobě i **semeni** tvém až na věky
42. **Deuteronomy 28:59** Rozmnoží ku podivení Hospodin rány tvé, a rány **semene** tvého, rány veliké a trvánlivé, i nemoci těžké a dlouhé.
43. **Deuteronomy 30:6** A obřeže Hospodin Bůh tvůj srdce tvé a srdce **semene** tvého
44. **Deuteronomy 31:21** tehdy bude jemu tato píseň na svědectví, (nebo nepřijde v zapomenutí, aniž odejde od úst **semene** jeho).
45. **Deuteronomy 34:4** řka: **Semeni** tvému dám ji.
46. **Ruth 4:12** z **semene** toho, kteréž by dal tobě Hospodin s mladící touto
47. **1 Samuel 24:22** přísáhní mi skrze Hospodina, že nevyplníš **semene** mého po mně
48. **2 Samuel 22:51** ten, kterýž činí milosrdenství pomazanému svému Davidovi, i **semeni** jeho až na věky.
49. **1 Kings 2:33** A tak navrátí se krev jejich na hlavu Joábovu, a na hlavu **semene** jeho na věky, Davidovi pak a **semeni** jeho, domu jeho a stolici jeho buď pokoj
50. **1 Kings 11:14** vzbudil Hospodin protivníka Šalomounovi, Adada Idumejského z **semene** královského
51. **1 Kings 11:39** Potrápímť zajisté **semene** Davidova pro tu věc
52. **2 Kings 5:27** Protož malomocenství Námanovo přichytí se tebe i **semene** tvého na věky.
53. **2 Kings 25:25** přišel Izmael syn Netaniáše, syna Elisamova, z **semene** královského
54. **2 Chronicles 20:7** dal jsi ji **semeni** Abrahama, milovníka svého na věky
55. **Ezra 2:59** nemohli ukázati domu otců svých a **semene** svého, že by z Izraele byli

56. **Nehemiah 7:61** nemohli prokázati rodu otců svých a **semene** svého, že by z Izraele byli
57. **Nehemiah 9:8** učinil jsi s ním smlouvu, že dáš zemi Kananejského, Hetejského, Amorejského, Ferezejského, Jebuzejského a Gergezejského, že dáš ji **semeni** jeho, a naplnils slova svá, nebo spravedlivý jsi ty.
58. **Esther 10:3** [Mardocheus] pečuje o dobré lidu svého, a způsobuje pokoj všemu **semeni** svému
59. **Psalms 18:51** činiš milosrdenství pomazanému svému Davidovi, i **semeni** jeho až na věky
60. **Psalms 37:25** Mlad jsem byl, a sstaral jsem se, a neviděl jsem spravedlivého opuštěného, ani **semene** jeho žebrati chleba.
61. **Isaiah 5:10** deset dílců viničných vydá láhvičce jednu, a **semena** chomer vydá efi²⁰⁵
62. **Isaiah 45:19** neříkám **semeni** Jákobovu nadarmo: Hleďte mne.
63. **Isaiah 48:19** A bylo by jako písku **semene** tvého
64. **Isaiah 59:21** slova má, kteráž jsem vložil v ústa tvá, neodejdou od úst tvých, ani od úst **semene** tvého, ani od úst potomků **semene** tvého
65. **Jeremiah 22:30** nepovede se šťastně i tomu muži, kterýž by z **semene** jeho seděl na stolici Davidově, a panoval ještě nad Judou.
66. **Jeremiah 33:26** Také símě Jákobovo a Davida služebníka svého zavrhu, abych nebral z **semene** jeho těch, kteříž by panovati měli nad **semenem** Abrahamovým, Izákovým a Jákobovým
67. **Jeremiah 35:7** domu nestavějte, ani **semene** nerozsívejte
68. **Jeremiah 36:31** trestati budu na něm, a na **semeni** jeho, i na služebnících jeho nepravost jejich
69. **Jeremiah 41:1** přišel Izmael syn Netaniášův, syna Elisamova z **semene** královského
70. **Ezekiel 17:5** Potom vzavši z **semene** té země, vsadila je v poli úrodném
71. **Ezekiel 17:12-13** vzal krále jeho i knížata jeho, a zavedl je s sebou do Babylona.¹³ Vzal také z **semene** královského, a učiniv s ním smlouvu, přísahou jej zavázal, a silně země té pobral
72. **Ezekiel 20:5** zdvihl jsem ruku svou **semeni** domu Jákobova
73. **Ezekiel 43:19** kněžím Levitským, kteříž jsou z **semene** Sádochova
74. **Ezekiel 44:22** panny z **semene** domu Izraelského
75. **Daniel 1:3-4** aby přivedl z synů Izraelských, z **semene** královského a z knížat,⁴ Mládence, na nichž by nebylo žádné poškrvny
76. **Daniel 9:1** Léta prvního Daria syna Asverova z **semene** Médského, kteréhož učiněn jest králem v království Kaldejském
77. **Malachi 2:15** Aby hledali **semene** Božího.
78. **Matthew 13:27** Pane, však dobrého **semene** nasál na poli svém, kdeže se pak vzal koutol? (nasál!)
79. **Matthew 13:37** Rozsevač dobrého **semene** jestiť Syn člověka.
80. **Matthew 22:25** nemaje **semene**, zůstavil ženu svou bratru svému
81. **Mark 12:20** A první pojav ženu, umřel, neostaviv **semene**.
82. **Mark 12:21** také umřel, a aniž ten ostavil **semene**.
83. **Mark 12:22** A tak ji pojalo všech sedm, a nezůstavili po sobě **semene**. Nejposléze pak po všech umřela i žena.
84. **Mark 12:21** aniž ten ostavil **semene**.
85. **Mark 12:22** nezůstavili po sobě **semene**.
86. **Luke 1:55** k Abrahamovi a **semeni** jeho

²⁰⁵ O výnosech; k mírám viz pozn. 202–203.

87. **Luke 20:31** nezůstavivše **semene**, zemřeli.
88. **John 7:42** Zdaž nedí písmo, že z **semene** Davidova a z Betléma městečka, kdež býval David, přijítí má Kristus?
89. **Acts 3:25** řka k Abrahamovi: V **semeni** tvém požehnány budou všechny čeledi země.
90. **Acts 7:5** ač byl jemu ji slíbil dáti k vladařství, i **semeni** jeho po něm
91. **Acts 13:23** Z jehožto **semene** Bůh podle zaslíbení vzbudil lidu Izraelskému Spasitele Ježíše
92. **Romans 1:3-4** zplozeném z **semene** Davidova s strany těla, ⁴ Kterýž prokázán jest býti Synem Božím mocně, podle Ducha posvěcení, skrze z mrtvých vstání
93. **Romans 4:13** ne skrze Zákon stalo se zaslíbení Abrahamovi, aneb **semeni** jeho, aby byl dědicem světa, ale skrze spravedlnost víry
94. **Romans 4:16** zaslíbení všemu **semeni**, netoliko tomu, kteréž z Zákona jest, ale i tomu, jenž jest z víry Abrahamovy
95. **Romans 9:29** A jakož prve pověděl Izaiáš: Byť byl Pán zástupů nepozůstavil nám **semene**, jako Sodoma učinění bychom byli, a Gomoře byli bychom podobni.
96. **Romans 11:1** i já Izraelský jsem, z **semene** Abrahamova, z pokolení Benjaminova
97. **Galatians 3:16** Abrahamovi pak učiněna jsou zaslíbení, i **semeni** jeho. Nedí: A **semenům**, jako by o mnohých mluvil, ale jako o jednom: A **semenu** tvému, jenž jest Kristus.
98. **2 Timothy 2:8** Pamatujž na to, že Ježíš Kristus vstal z mrtvých, jenž jest z **semene** Davidova, podle evangelium mého.
99. **Hebrews 11:11** Věřou také i Sára moc ku početí **semene** přijala, a mimo čas věku porodila
100. **1 Peter 1:23** Znovu zrození jsouce ne z porušitelného **semene**, ale z neporušitelného
101. **Revelation 12:17** I rozhněval se drak na tu ženu, a šel bojovati s jinými z **semene** jejího

slémě, slemeno – nedoloženo

témě, týmě, temeno – nedoloženo

vémě, výmě, vímě, vemen*, vymen* – nedoloženo

vřeteno – jen 1 výskyt Asg (Přísluví)

4 Souhrny a závěry

4.1 Procentní a škálové poměry měkkých a tvrdých tvarů

4.1.1 Pádové pozice jednotlivých substantiv

Procentní poměry mezi měkkými a tvrdými variantami představují grafy v příloze 7.1, str. p1–p6, a to jednak v číselné podobě (legenda), jednak v názornější grafické podobě. Podíl měkkých tvarů je zobrazen modře, podíl tvrdých tvarů fialově; tam, kde má výraznější postavení Lsg -ě, je zobrazen nejkontrastnější, žlutou barvou.

a) maskulina

V Gsg podle grafů u většiny maskulin jasně převažuje měkký tvar. Opačný případ, převaha tvrdého Gsg, je u dvou substantiv, která mají mít podle příruček jen tvrdé tvary:

- *prsten*, kde se přesto našla slabá minorita Gsg -e; toto substantivum ovšem nikdy k n-kmenům nepatřilo a přiklání se k nim právě jen v Gsg, podobně jako substantiva do grafů nepojatá: *pupen*, kde jsme zjistili minoritní postavení Gsg -e, a *křen*, kde je Gsg -e marginální;
- *třmen*, kde podle některých příruček by měly být už jen tvrdé tvary, kde však je Gsg -e v poměrně pevné minoritě (18,9 %).

Relativně vysoký podíl Gsg -u mají také substantiva *hřeben* (37,5 %: minorita tak silná, že se blíží rovnovážnému stavu) a *řemen* (kde je mezi Gsg -e/-u rovnováha).

Relevantní úzus Gsg -a v současných textech nebyl zjištěn u žádného inanimata ani při specializovaných šetřeních. Zaslouhuje být chápán jako tvar mimosystémový.

Pro Dsg vycházejí některé údaje ze slabých dat, tj. z méně než 10 dokladů (srov. níže). Není divu: víme už dlouho, že je to po vokativu nejméně užívaný pád (srov. Jelínek-Bečka-Těšitelová 1961: 86–88). V legendách grafů jsou takové procentní poměry označeny hvězdičkou:

mD křemeni/-u 40 : 60*

V Dsg maskulin se to týká substantiv *hřeben*, *křemen* a *třmen*.

Dsg -i je majoritní u substantiv *kámen*, *kmen*, *plamen*, *pramen*. Rovnovážený stav -i/-u má substantivum *ječmen*, rovnovážený stav -u/-i mají substantiva *kořen*, *křemen*. Dsg -u je v silné

majoritě u substantiv *hřeben* a *řemen*. (U substantiva *třmen* je to tvar jediný, ale toto konstatování vychází ze slabých dat.)

Lsg -i je monopolní u substantiva *plamen* a je silně majoritní u substantiv *kámen* a *kmen*; majoritu má také u substantiv *ječmen*, *kořen*, *křemen*, *pramen*. Rovnovážený stav je u substantiv *hřeben* a *řemen*, přičemž poměr Lsg *řemeni/řemenu* je v největší rovnováze mezi všemi pádovými pozicemi maskulin. Lsg *-i* má jen marginální postavení u substantiva *třmen*.

K marginálnímu postavení Lsg *-ě* u jediného z inanimat – *křemen* – viz oddíl 2.1.8.2; to, že se v grafech vůbec zobrazuje, pokládám nyní, při textaci závěrů, spíš za svou chybu ve zpracování dat. U ostatních inanimat (na rozdíl od některých neuter) má jeho úzus, pokud vůbec byl zaznamenán, zcela nevýznamný podíl. Tato koncovka sice odpovídá vz. hrad, ale nemá smysl připisovat ji substantivům, u nichž se takový tvar neuzívá.

Souhrnně k maskulinům: Šmilauerovo poučení „pro praxi“, že v singuláru nelze chybovat s měkkými tvary (srov. oddíl 1.2.2.3), platí modifikováno tak, že s měkkými tvary se uživatel neodchýlí závažně od úzu, až na některé tvary substantiv *třmen*, *řemen*, *hřeben* – viz grafy v příloze 7.1, str. p1–p3.

b) neutra

Měkký **Gsg -e** má celkovou převahu i u neuter. Monopolní je u substantiv *semeno* a *plemeno*, u substantiv *vemeno*, *písmeno*, *břemeno* a *temeno* je v silné majoritě, majoritu má také u substantiva *rameno*. (Dosud jsem uvedl 7 z 9 neuter prezentovaných v grafech a zároveň 7 z 8 tradičních středních n-kmenů – tedy vlastně všechny; osmé je dnes téměř neužívané *slemeno*: viz oddíl 2.2.9.) Toto zjištění jednoznačně vede k odmítnutí tradované kodifikační preference tvrdého Gsg *-a*, jak ho podávají SSČ a PČPš u všech n-kmenových neuter. Zbývající dva případy jsou substantiva, u nichž příručky měkký tvar dosud nezohlednily. V případě substantiva *koleno* je Gsg *-e* minoritní tvar, který je – ovšem díky sportovní publicistice – s podílem 11 % bezpečně daleko od hranice marginality. U substantiva *vřeteno* jsou Gsg *-a/-e* dokonce v rovnováze.

Obraz **Dsg** je zcela jiný. Majoritu má Dsg *-i* jen u substantiv *plemeno*, *rameno* a *temeno*. Rovnovážený stav vidíme u substantiva *vemeno*, téměř rovnovážný (s převahou Dsg *-u*) u substantiva *semeno*; v obou případech jsou podkladem slabá data. Majorita Dsg *-u* je

u substantiva *koleno* (které by podle příruček mělo mít jen tento tvar), ještě o něco silnější majorita Dsg *-u* je u substantiva *břemeno* (nesuďme však podle *břemena* celou skupinu); silnou majoritu Gsg *-u* mají substantiva *vřeteno* (rovněž má prý jen tvrdé tvary) a *písmeno*.

V Lsg neuter se může zdát, že pozici měkké koncovky *-i* oslabí u neuter výrazněji konkurence hned dvou koncovek tvrdých *-u/-ě*, ale není tomu tak: zatímco u maskulin je průměrná procentní hodnota podílu měkkých tvarů Lsg 60,2 %, u neuter je to dokonce 77,1 %. Lsg *-ě* má u substantiv *písmeno*, *vřeteno*, *rameno* postavení jasně marginální a jen u substantiva *koleno* (s kodifikovanými tvary pouze tvrdými) je to naopak nejfrekventovanější z variant (63 %). U dvou substantiv má Lsg *-i* monopolní postavení: je to *rameno* a *temeno*; majoritu má u substantiv *semeno*, *plemeno*, *vemeno*. Naopak majorita Lsg *-u* se projevuje u substantiv *břemeno* a také *vřeteno* (tam by podle příruček měl být tvarem jediným). Monopolního postavení dosahuje Lsg *-u* jen u substantiva *písmeno*.

4.1.2 Pádové pozice sumárně

Následující tabulky představí stejná data v jiném světle. Po způsobu SSČ, který dovršil unifikaci tvaroslovných údajů k n-kmenům, se nyní podíváme na celkové frekvence tvrdých a měkkých koncovek v jednotlivých pádech. Přitom představím posuny, k nimž došlo částečným přijetím dat podle internetu. Z tabulek je dále možné vyčíst, o jak velké objemy dokladů se opírají frekvenční zjištění pro jednotlivé pády.

Gsg e m	SYN2000	měrná data
<i>hřebene</i>	78	78
<i>ječmene</i>	285	1059
<i>kamene</i>	1151	1151
<i>kmene</i>	1079	1079
<i>kořene</i>	271	271
<i>křemene</i>	78	577
<i>plamene</i>	426	426
<i>pramene</i>	313	313
<i>prstene</i>	1	15
<i>řemene</i>	18	355
<i>třmene</i>	9	52
Σ	3709	5376
% ze Σ G	92,3	86

Gsg u m	SYN2000	měrná data
<i>hřebenu</i>	47	47
<i>ječmenu</i>	1	19
<i>kamenu</i>	9	9
<i>kmenu</i>	23	23
<i>kořenu</i>	39	39
<i>křemenu</i>	0	15
<i>plamenu</i>	7	7
<i>pramenu</i>	23	23
<i>prstenu</i>	115	163
<i>řemenu</i>	29	304
<i>třmenu</i>	16	223
Σ	309	872
% ze Σ G	7,7	14

Tab. 45: Počty dokladů pro Gsg maskulin

Tvrdé tvary Gsg si podle měrných dat proti stavu v korpusu SYN2000 polepšily v procentech téměř na dvojnásobek, ale zůstaly v pásmu minority, kde mají stále blíž k hodnotám marginality než k hodnotám rovnovážného stavu. Rozdíl se zdá odpovídat větší dbalosti o dodržování kodifikace v tištěných, a tedy také v korpusových textech, než jaká je v textech internetových.

Dsg i m	SYN2000	měrná data
<i>hřebeni</i>	1	1
<i>ječmeni</i>	4	11
<i>kameni</i>	56	56
<i>kmeni</i>	83	83
<i>kořeni</i>	17	17
<i>křemeni</i>	0	2
<i>plameni</i>	12	12
<i>prameni</i>	44	44
<i>prsteni</i>	0	0
<i>řemeni</i>	1	2
<i>třmeni</i>	0	0/*2
Σ	218	227
% ze Σ D	76	63,8

Dsg u m	SYN2000	měrná data
<i>hřebenu</i>	7	7
<i>ječmenu</i>	3	8
<i>kamenu</i>	6	6
<i>kmenu</i>	15	15
<i>kořenu</i>	20	20
<i>křemenu</i>	0	3
<i>plamenu</i>	3	3
<i>pramenu</i>	13	13
<i>prstenu</i>	0	19
<i>řemenu</i>	1	26
<i>třmenu</i>	1	9
Σ	69	129
% ze Σ D	24	36,2

Tab. 46: Počty dokladů pro Dsg maskulin

Také v Dsg si tvrdé tvary měrnými daty polepšily, ale zůstaly na minoritním stupni škály. V tabulce je vidět, že např. pro *řemeni/řemenu* nabídl korpus SYN2000 doklady tvarů měkkých : tvrdých v počtu 1 : 1. Maxima korpusové lingvistiky praví „jeden doklad žádný doklad“. Po zkušenostech se srovnáváním dat z menších a větších korpusů (např. SYN2000 vs. SYN) mohu potvrdit, že ze stavu 1 : 1 se může na větších datech vyvinout cokoli, snad kromě nedoloženosti. Proto lze odhlédnout od dat podle korpusu SYN2000 i od rozdílu.

Lsg i m	SYN2000	měrná data
<i>hřebeni</i>	79	79
<i>ječmeni</i>	8	95
<i>kameni</i>	327	327
<i>kmeni</i>	83	83
<i>kořeni</i>	40	40
<i>křemeni</i>	2	29
<i>plameni</i>	117	117
<i>prameni</i>	51	51
<i>prsteni</i>	0	0
<i>řemeni</i>	66	98
<i>třmeni</i>	6	16
Σ	779	935
% ze Σ L	77,8	54,8

Lsg u ě m	SYN2000	měrná data
<i>hřebenu</i>	96	96
<i>ječmenu</i>	2	32
<i>kamenu</i>	12	12
<i>kmenu</i>	15	15
<i>kořenu</i>	17	17
<i>křemenu</i>	3	18
<i>plamenu</i>	3	3
<i>pramenu</i>	24	24
<i>prstenu</i>	31	39
<i>řemenu</i>	17	84
<i>třmenu</i>	5	448
Σ	222	770
% ze Σ L	22,2	45,2

Tab. 47: Počty dokladů pro Lsg maskulin

V Lsg se rozdíl v datech promítl do změny škálového postavení: procento tvrdých tvarů vzrostlo na dvojnásobek, přestaly být minoritní a jsou s měkkými tvary ve stavu rovnovážném, i když jsou nadále frekvenčně slabší. Obrátil se poměr u tvarů *ječmeni* : *ječmenu* a zejména valem přibylo Lsg *třmenu*. Výskyty tohoto substantiva v korpusu SYN2000 jsou ovlivněny výběrem textů (srov. oddíl 2.1.17.1) tak, že to ospravedlňuje přijetí dat podle internetu i s následnou citelnou změnou v počtech dokladů.

U neuter jsou rozdíly menší, takže připojím komentář až za všechny tři páry tabulek.

Gsg e n	SYN2000	měrná data
<i>břemene</i>	259	259
<i>kolene</i>	66	66
<i>písmene</i>	430	430
<i>plemene</i>	232	232
<i>ramene</i>	491	491
<i>semene</i>	179	179
<i>temene</i>	53	358
<i>vemene</i>	18	175
<i>vřetene</i>	67	67
Σ	1795	2082
% ze Σ G	66,9	69,4

Gsg a n	SYN2000	měrná data
<i>břemena</i>	25	25
<i>kolena</i>	532	532
<i>písmena</i>	35	35
<i>plemena</i>	3	3
<i>ramena</i>	198	198
<i>semena</i>	2	2
<i>temena</i>	4	36
<i>vemena</i>	4	13
<i>vřetena</i>	85	85
Σ	888	916
% ze Σ G	33,1	30,6

Tab. 48: Počty dokladů pro Gsg neuter

Dsg i n	SYN2000	měrná data
<i>břemeni</i>	14	14
<i>koleni</i>	9	9
<i>písmeni</i>	2	2
<i>plemeni</i>	20	20
<i>rameni</i>	80	80
<i>semeni</i>	3	3
<i>temeni</i>	9	53
<i>vemeni</i>	2	3
<i>vřeteni</i>	0	3
Σ	139	187
% ze Σ D	62,3	54,4

Dsg u n	SYN2000	měrná data
<i>břemenu</i>	11	49
<i>kolenu</i>	26	26
<i>písmenu</i>	23	23
<i>plemenu</i>	3	3
<i>ramenu</i>	12	12
<i>semenu</i>	5	5
<i>temenu</i>	0	13
<i>vemenu</i>	0	3
<i>vřetenu</i>	4	23
Σ	84	157
% ze Σ D	37,7	45,6

Tab. 49: Počty dokladů pro Dsg neuter

Lsg i n	SYN2000	měrná data
<i>břemeni</i>	5	14
<i>koleni</i>	101	101
<i>písmeni</i>	2	2
<i>plemeni</i>	12	12
<i>rameni</i>	499	499
<i>semeni</i>	11	11
<i>temeni</i>	152	766
<i>vemeni</i>	0	9
<i>vřeteni</i>	17	34
Σ	788	1448
% ze Σ L	74,7	73,2

Lsg u ě n	SYN2000	měrná data
<i>břemenu</i>	4	42
<i>kolenu</i>	204	204
<i>písmenu</i>	64	64
<i>plemenu</i>	6	6
<i>ramenu</i>	26	26
<i>semenu</i>	5	5
<i>temenu</i>	6	28
<i>vemenu</i>	0	5
<i>vřetenu</i>	16	150
Σ	267	530
% ze Σ L	25,3	26,8

Tab. 50: Počty dokladů pro Lsg neuter

Pokud jde o GLsg, rozdíly mezi poměry tvrdých a měkkých tvarů podle dvojích dat jsou nevýznamné. Ke změně postavení na škále došlo u Dsg, kde podíl tvrdých tvarů vzrostl ze 37,7 % (frekvenčně silná minorita, blízká rovnovážnému stavu) na 45,6 % (rovnovážný stav, ale nadále s převahou měkkých tvarů). Příčinou je prostá kvantifikace provedená v korpusu SYN2000 a zahrnující všechny výskyty s měkkým Dsg *věcnému břemeni* proti redukované kvantifikaci internetových dokladů, kde jsem tyto obraty započítal jako jeden výskyt (srov. oddíl 2.2.1.3).

Přestože některá řešení, která vedla k rozdílu v datech, samozřejmě jsou diskutabilní, lze tento přehled uzavřít konstatováním, že rozšíření materiálu o internetové nálezy nevnese do dat chaos, protože nikde nevedlo k obrácení poměru mezi variantami. Přínos dokladů z internetu pro plasticitu obrazu tvarového kolísání je cennější než jejich sice významné, ale nepodstatné statistické ovlivnění poměrů na dvou pádových pozicích ze šesti zkoumaných.

Společným znakem obou škálových posunů je posílení tvrdých tvarů. Zdánlivě je to také posun ve prospěch platnosti unifikovaných popisů v jazykových příručkách, ale pozorný čtenář této disertace nepochybuje, že s takovým záměrem jsem data nemínil. Spíš je pravděpodobné, že realitě současného jazyka jako celku jsou blíže texty z internetu, psané daleko větším okruhem autorů, bez usměrňování v redakcích a navíc odrážející větší významovou šíři zkoumaných substantiv (připomenu *brzdové* a jiné „technické“ třmeny, oddíl 2.1.17.5.2), než jak je tomu v tištěných textech korpusu SYN2000. Zdá se, jako by vydavatelé tištěných textů – přičemž většina korpusových textů vyšla v Praze – inklinovali k měkkým

tvary, takže jejich praxe by byla konzervativnější, než je permissivní kodifikace, která tvrdé tvary různými způsoby podporuje.

4.1.3 Shrnující poznámka: Tvary při různých významech, u derivátů, kompozit a proprií

Části věnované pokusům vystopovat specifickou distribuci pádových variant pro různé lexikální významy zabírají v textu disertace možná víc místa než sám popis kolísajícího subsystému. Je to dáno mj. tím, že vymezení významů je jednak diskutabilní, jednak se proměňuje s dobou (srov. Šimandl 2007d), jednak je závislé na skladbě zkoumaných textů.

Poslední příčina vystupuje u korpusů současné češtiny zvlášť výrazně. Vysoký podíl publicistických textů (v reprezentativním korpusu SYN2000 60 %) způsobuje u celé řady lexémů výrazné frekvenční překrytí základního významu, který se při psaní do novin uplatňuje málo, různým užíváním obrazným, metaforickým, ve frazémech apod. Například se z korpusů dovíme mnoho o horských *hřebenech*, protože číst si o cestování je vítané, ale nedovíme se téměř nic o všední pomůcce k česání vlasů, protože česání je mediálně nezajímavé. WS nám skrze přívlastky ukážou spoustu etnických kmenů, ale málo *kmenů* stromu. Publicistika se rozepisuje o nejkrůznějších *břemenech*, která nás obrazně tíží, v právnických textech se rozebírá *věcné břemeno* jako právní závazek, ale o zvedání fyzických *břemen* se najde jen málo dokladů. Metaforické významy a užívání v plurálu, tj. bez zkoumaných variantních tvarů, převažují i u lexému *kořen*.

Specifickým problémem jsou odborné sféry: je jich příliš mnoho, než abychom mohli očekávat, že je v obecně reprezentativním korpusu najdeme všechny v dostatečné míře a od široké palety autorů. Tak se stane, že máme (s velkou převahou) z jediného zdroje jezdecký úzus *třmenu*, ale velmi málo různých technických *třmenů*; podobně *řemen*, *rameno*, *vřeteno*. Valnou většinu dokladů k *plemenům* zvířat máme z produkce nakladatelství Myslivost. Dokonce se může stát, že pro *vemeno* zcela chybějí texty zootechnické; *vemena* ze čtiva řekněme erotického je suplovat nemohou, už proto, že se užívají prototypicky v plurálu.

Bilance využívání tvarových variant je sice poměrně chudá, ale něco snad přece naznačuje. V obrazných užitích a v ustálených spojeních (včetně tautolexémických obrátů, srov. oddíl 2.3.3) jednoznačně převažují staré měkké tvary. Jejich značná část je starobylá, ale i v nových

obratech měkké tvary převažují, protože se zdají „patřit k věci“, kdykoli se mluví obrazně, frazémicky apod.

Poznámka: Nově zaznamenaný Gsg *kolene* (znal ho sice už Jg, ale pak z jazykových příruček vymizel) se vlastně jeví jako monokolokabilní: srov. *zranění kolene* × *poranění, operace* (oddíl 2.2.3.2). Tento závěr vyvozený z korpusových textů je relativizován kvalitou zastoupených textů a vznáší otázku, zda to, co by „čisté“, „objektivní“, „reprezentativní“ frekvence připsaly jazyku jako celku, není vlastně úzus jediného sportovního redaktora (který psal do těch novin, které se ocitly v korpusu). Naštěstí internet dal i doklady odjinud.

K možnostem zkoumat tvarové varianty při různých významech je třeba dále připomenout, že kromě lexémů bohatých na významy a různé typy užití (*kámen, kmen, pramen, rameno, plemeno*) jsou mezi n-kmeny i substantiva s významem prakticky jediným: *ječmen, plamen, řemen, vemeno*. Význam jsem nezkoumal u řady substantiv zasažených kolísáním jen okrajově, pokud vůbec: *člen, hlen, křen, lupen, přeslen, pupen, jméno, poleno, zájmeno*; výjimku tvoří *slemeno*, kde jsem sice objevil nový lexikální význam, ale užívání apelativa v současných textech se jednoznačně vyjevilo jako zcela okrajové.

Podobné frekvenční disproporce jako u lexikálních významů shledáváme i u míry účasti jednotlivých n-kmenů v kompozitech a derivátech. Nastíním nyní sloupec množin, z nichž každá nižší je podmnožinou vyšší a je méně početná (obecnější podobu představím v oddílu 4.5):

zkoumaná substantiva (29)

jádro n-kmenů bez substantiv kolísajících jen částečně (18)

n-kmeny vstupující do kompozit a derivátů: *kámen, kmen, kořen, plamen, pramen, prsten; plemeno, vřeteno* (8)

n-kmenů, u nichž se našly zkoumané variantní tvary kompozit a derivátů (4)

Uvedu nyní soupis kompozit a derivátů anotovaný podle toho, zda se našel aspoň jeden doklad zkoumaných tvarů:

lomikámen +, *bělokámen* +, *plastokámen* –, *drahokamen* –, *Severo-*, *Západo-*, *Jihokámen* +, *podkmen* –, *prakořeny* –, *pseudokořeny* –, *Sebeplamen* –, *Staropramen* +, *Zlatopramen* +, *Interpramen* –, *Expramen* –, *trojprsten* –, *podplemeno* –, *mikroplemeno* +, *elektrovřeteno* –, *protivřeteno* +

Některé kompoziční a derivační postupy otevírají doširoka možnosti pro okazionální výtvořiny (*pseudopramen, nepísmeno*). I v soupisu vidíme takové výtvořiny; dohledat všechny lze stěží.

Limity zkoumání mají i propria, která jsou s n-kmeny stejně zakončena v Nsg. Především se zdá, že se propriálně nevyužívají neutra: těžko si představit poradenskou agenturu jménem *Daňové břemeno*.²⁰⁶ U maskulin je samozřejmě výrazný rozdíl mezi

a) neživotnými chrématonymy, která mohou n-kmenové kolísání převzít (*Západokámen*), podržet jen v některých významech (*Staropraven*) nebo odložit (*Praven*), a

b) životnými antroponymy, která se chovají po svém (*pan Ječmen/Křemen, dr. Kamen*).

Pokud jde o skupinu (b), tvarosloví takových slov z praktických důvodů zpracováno máme (Knappová 1992). Ve skupině (a) zatím chybí i sběr patrně velmi početného materiálu: místní a pomístní jména (srov. o pomístních jménech s prvkem *kamene/kamena* v oddílu 2.1.5.2), často efemérní názvy hospod apod. Možnosti korpusového výzkumu jsou limitovány tím, že nelze vyhledávat obecně, ale jen jednotky předem známé (podobně jako životný GASg v oddílu 2.1.7.2.1), a do výsledků by se promítla krajně různá míra medializace jednotlivých proprií. Ta pak dokáže významně poznamenat frekvence, jak jsme viděli v případě *galerie U zlatého prstenu* (oddíl 2.1.13); na druhou stranu je spousta živých i neživých nositelů proprií, kteří ničím neprosluli, takže o tom, jak se ohýbá jejich jméno, se z publikovaných textů nedovíme.

Poznámka: Sám námět, totiž (a) morfologické chování kompozit a derivátů v konfrontaci s chováním simplexu, (b) morfologické chování apelativ a proprií s týmž Nsg, by zasluhoval spíše samostatné zpracování na širokém základě, tj. nejen pro n-kmeny. Proto nejsou tyto zmínky systematicky zpracované; zejména jsem nepodnikal soustavná internetová šetření. V disertaci jsem tyto zmínky ponechal jednak jako námět pro pokračovatele, jednak jako memento pro ty, kdo příliš snadno zacházejí s korpusovými nálezy – viz zvl. oddíl 2.1.4.2.

Díličí poznámky k propriím najde čtenář v oddílech 2.1.5.2 – 2.1.6.5.5 – 2.1.12.5.4 – 2.1.13 – 2.1.15.5.4.

²⁰⁶ Nelze ovšem vyloučit, že existuje např. nějaká hospoda *U slepého ramena* nebo *U holého kolene*; srov. níže v textu.

4.1.4 Porovnání škálových hodnot

Podle škály, se kterou soustavně pracujeme (viz oddíl 1.4), vyjádříme nyní podíl tvrdých tvarů, odpovídající grafům v příl. 7.1, hodnotami 1–5, přičemž bude platit:

- 1 – měkká varianta je monopolní, marginální tvrdá má frekvenci $\leq 5\%$
- 2 – měkká varianta je majoritní, minoritní tvrdá má frekvenci $\langle 5,1-39,9 \rangle\%$
- 3 – rovnovážný stav: obě varianty mají ekvipolentní frekvenci $\langle 40-60 \rangle\%$
- 4 – tvrdá varianta je majoritní s frekvencí $\langle 60,1-94,5 \rangle\%$, měkká je minoritní
- 5 – tvrdá varianta je monopolní s frekvencí $> 95,0\%$, měkká je marginální

maskulina	Gsg	Dsg	Lsg	
				-ě
<i>hřeben</i>	2	4	3	
<i>ječmen</i>	1	3	2	
<i>kámen</i>	1	2	1	
<i>kmen</i>	1	2	2	
<i>kořen</i>	2	3	2	
<i>křemen</i>	1	3	1	
<i>plamen</i>	1	2	1	
<i>pramen</i>	2	2	2	
<i>prsten</i>	4	5	5	
<i>řemen</i>	3	4	3	
<i>třmen</i>	4	5	5	
neutra				
<i>břemeno</i>	2	4	5	
<i>koleno</i>	4	4	5	ano
<i>písmeno</i>	2	4	5	ano
<i>plemeno</i>	1	2	2	
<i>rameno</i>	2	2	1	
<i>semeno</i>	1	3	2	
<i>temeno</i>	2	2	1	
<i>vemeno</i>	2	3	2	
<i>vřeteno</i>	3	4	4	

Tab. 51: Hodnocení substantiv podle škály tvrdosti tvarů

Stav je pestrý. Najdeme nejvýš dvojice slov téhož rodu, které jsou na tom v tvarech stejně, a takové dvojice jsou jen tři: maskulina *kámen*, *plamen* (1-2-1), *prsten*, *třmen* (4-5-5), neutra *rameno*, *temeno* (2-2-1). Mezi všemi zkoumanými slovy je jediné, *pramen*, jehož podíl měkkých tvarů v jednotlivých pádech se nemění a zůstává vysoký (2-2-2).

Nyní se podívejme na jednotlivé pády takovýmto pohledem: pokud mají u téhož substantiva dva z pádů stejný stupeň, vyčnívá ten zbývající; pokud jsou stupně vesměs různé, je jeden

z pádů „nejtvrdší“ a jeden „nejměkčí“. Vidíme, že nejměkčí Gsg má pět z 11 maskulin a rovněž pět z 9 neuter; je to tedy i pád nejvíce uchovávací měkké tvary (celkově víc u neuter) – a to se ukazuje i na substantivech, která k n-kmenovému kolísání jen inklinují (v tabulce škálových hodnot je reprezentuje pouze *prsten*) nebo která vykazují slabší příslušnost k n-kmenům (*třmen*). Naproti tomu Dsg vyšel jako nejtvrdší u sedmi maskulin (ta tedy, jak se zdá, tvrdnou v Dsg výrazněji) a dvou neuter. Lsg má poměry nejméně přehledné: u maskulin nevyšel jako extrémní ani jednou, u neuter vyšel třikrát jako nejtvrdší, ale také dvakrát jako nejměkčí.

Je-li tomu tak, potom je zavádějící označovat skupiny substantiv „kámen, břímě“ za (skloňovací) typy, když zároveň – to je případ NoČJ – se typem rozumějí případy, u nichž se vymezená skupina odchyluje od základního vzoru v obecně popsatelných zvláštích koncovek, např. že typ „Váňa“ má koncovky vz. předseda, ale místo *-y* píšeme *-i*.²⁰⁷ Anebo by musela příslušná mluvnická deklarovat, že v případě skupin „kámen, břímě“ rozumí typem něco jiného. Právě představa jakéhosi skloňovacího typu totiž dává základ unifikovanému popisu, který pro n-kmeny neodpovídá – a velmi pravděpodobně nikdy neodpovídal: srov. oddíl 4.4 – realitě jazykového úzu.

Obě skupiny substantiv představují oblast kolísání, ve které není možné dát obecný popis repertoáru a zejména preferencí koncovek tak, aby platil pro všechna maskulina nebo neutra. Bude lépe, když popis v gramatice zůstane obecný (srov. násl. oddíl) a slovník popisuje frekvenční rozdíly zvlášť pro každé substantivum, někdy i pro jeho jednotlivé významy a se zaznamenáním ustálených obrátů, v nichž se z variant užívá jen jedna, zpravidla měkká.²⁰⁸

²⁰⁷ Podobným kandidátem na typ jsou feminina na *-ice* s rozlišením podtypu domácích, kde je Gpl *-ic*, a podtypu přejatých, kde je podle příruček – a nověji i podle Tuškové 2006: 104–105 – Gpl *-ic/-ici*.

²⁰⁸ Výjimkou je tvrdý Lsg *-ě* ve frazému (*dělat něco*) *na kolene*, srov. oddíly 2.2.3.4 a 2.2.3.5.2.

4.2 Nástin popisu pro jazykové příručky

Nejprve uvedu nástin popisu pro gramatiku, potom poznámku k možnému zachycení ve slovníku.

a) maskulina

Skupina substantiv typu *kámen* zahrnuje 10 substantiv *hřeben, ječmen, kámen, kmen, kořen, křemen, plamen, pramen, řemen, třmen*. Není to typ skloňovací; tvary těchto substantiv nelze popsat uvedením vzoru platného pro celou skupinu. V plurálu mají tato substantiva koncovky podle vz. hrad. Pokud jde o singulár, Isg *-em* odpovídá oběma vzorům; Vsg odpovídá vz. stroj; NAsg se zdá odpovídat spíše vz. hrad, ale další tvary mu odpovídají jen částečně.

V GDLsg totiž tato substantiva využívají měkkých koncovek podle vz. stroj (*socha z kamene, náčelník kmene, se psem na řemeni*) a zčásti i tvrdých koncovek vz. hrad (*závada na řemenu*). Jejich vzájemný poměr je různý u jednotlivých substantiv, v jednotlivých pádech, někdy i při různých lexikálních významech. Detailní informace o distribuci tvarů je třeba čerpat ze slovníku. Jádrem této skupiny jsou substantiva starých souhláskových kmenů (*kamy, kamene*), která během staletí buď už ve staroslověně, nebo až ve staré češtině nabyly NAsg *-en* a začala přecházet k nejčastějšímu vzoru tvrdých inanimat, jímž je vz. hrad. Tento proces však nebyl nikdy dokončen a tvar Lsg *-ě* (známý z lidové písně *husy jsou v ječmeně*) se v současném jazyce u maskulin nevyužívá, stejně jako Gsg *-a*. Kolísání v koncovkách je trvalý stav. Vliv trvale kolísajících substantiv se v úzu projevuje slabším kolísáním některých dalších domácích inanimat na *-en* v Gsg (např. *pupen, prsten: pupenu, občas i pupene; prstenu, občas i prstene*).

b) neutra

Skupina substantiv typu *břemeno (břímě)* zahrnuje 8 substantiv *břemeno, písmeno, plemeno, rameno, semeno, temeno, vemen, vřeteno*. Není to typ skloňovací; tvary těchto substantiv nelze popsat uvedením vzoru platného pro celou skupinu. V plurálu mají tato substantiva koncovky podle vz. město. Pokud jde o singulár, Isg *-em* odpovídá oběma vzorům; NAVsg odpovídá jednoznačně vz. město, ale v GDLsg se užívají, mnohdy převážně, tvary podle vz. moře (*váha břemene, ve tvaru písmene U, na rameni měl pušku*); jindy převažuje tvrdý tvar *podobný plemenu horských koz*. Vzájemný poměr obojích tvarů je různý u jednotlivých

substantiv, v jednotlivých pádech, někdy i při různých lexikálních významech. Detailní informace o distribuci tvarů je třeba čerpat ze slovníku. Jádrem této skupiny jsou substantiva starých souhláskových kmenů (*brěmę, brēmene*). Původní krátké podoby NAVsg se uchovaly jen u některých substantiv v ustálených obratech (*proradné ženské plémě, nabídnout dámě rámě*) a v obrazných vyjádřeních (*břímě závazků, rámě spravedlnosti, sémě/símě pochyb*). Proces přijímání tvrdých koncovek, které by odpovídaly Nsg *-eno* a vzoru město, nebyl nikdy dokončen, přičemž koncovka Lsg *-ě* se uplatňuje jen okrajově (*na rameně* vedle mnohem častějšího *na rameni*). Kolísání v koncovkách je trvalý stav. Pod vlivem této skupiny substantiv v úzu částečně kolísá i Gsg některých dalších substantiv na *-eno*, a to většinou v profesní sféře: ve školství *tvary zájmene já* vedle mnohem častějšího *tvary zájmena já*, ve sportu *zranění kolene* vedle mnohem častějšího *zranění, poranění, operace kolena* (pocití uje se tu analogie se substantivem *rameno*, s nímž *koleno* sdílí v plurálu zvláštnosti označení párových částí těla). V úzu také ojediněle dochází k ohýbání krátkých podob, pocitovaných jako jiné slovo, podle vz. moře (*zbavil se tíživého břímě*) nebo dokonce kuře.

Pro **slovníky** mohou jako model základních tvaroslovných informací posloužit podoby nadpisů oddílů o jednotlivých pádech každého substantiva v obsahu; úzus lomítek a závorek je vysvětlen v oddílu 1.4. Zdůrazňuji jednak, že zkoumání prokázalo nepatříčnost uvádění Gsg *ječmena* a Lsg *ječmeně*, jednak že při prezentaci n-kmenových neuter je namístě opustit preferenční uvádění tvrdého Gsg na prvním místě. Ve slovníku najdou také využití pozorování týkající se shod a rozdílů v tvarech při různém lexikálním významu a významné až výhradní role měkkých tvarů v ustálených obratech; tato pozorování nelze shrnout sumárně a v disertaci jsou představena jako specifické jevy lexému, zčásti také v oddílu 2.3.3 (tautolexémické obraty).

4.3 Závěry pro poznávání vývoje jazykového systému

Dnešní pestré kolísání obou skupin substantiv, jak jsem je představil v oddílu 4.1, kontrastuje s jejich mluvnickým popisem, počínaje n-kmeny v mluvnicích staroslověnštiny přes n-kmeny staročeské až k mluvnicím současné češtiny (srov. oddíl 1.2.2). Podle nich nastoupily nové tvary, a od té doby jsou tvary původní – měkké tvary GDLsg – odsouzené k zániku:

(o vývoji *sěmę > sēmā > siemě*) „Kmenotvorné *-n-* tu tedy bylo zasuto hláskovým vývojem, a tak má nominativní a akuzativní kmen jinou podobu než kmen v ostatních pádech. Takové různosti kmene se jazyk ovšem brání,²⁰⁹ a proto byl už ve staré češtině vytvořen nominativní a akuzativní novotvar s nejobvyklejší moncovkou *-o*: *rameno* ... To byl ovšem hřeb do rakve středních n-kmenů.“ (Lamprecht-Šlosar-Bauer 1986: 168)

Formulace je tu sice vyhrocená, ale odpovídá obecné představě a textaci příslušných pasáží i v MČ2 (srov. oddíl 1.2.2.4). Odsunutí krátkých tvarů n-kmenových neuter na periferii nemá smysl popírat, ale neměli bychom z ní pro původně n-kmenové, nyní měkké koncovky zejména Gsg vyvozovat status prostředku překonaného vývojem, ustupujícího, zanikajícího nebo k zániku dřív či později odsouzeného.

Spíš se zamysleme nad představou původního „pořádku“ v n-kmenech. Začněme staroslověnštinou. SJStsl má v příslušných heslech pro maskulina čtyři typy situací:

- (1) Jako lemma je uvedeno *kamy* s poznámkou „vedle *kamenъ*“; 15 dokladů krátkého NAsg pocházejí ze Supraslského kodexu, jeden z makedonského zdroje – mimo „iunctiones“ čili sousloví, např. *kamy dragyj* (drahokam), *ogъльnyj* (úhelný), *slanyj* (kamenná sůl), *žръновъnyj* (žernov), *bělъ* (bílý kamínek, užívaný při soudním hlasování o vině na výraz osvobozujícího názoru); sousloví jsou doložena i odjinud, ale je známo, že právě sousloví mohou podržet i tvary už neživé.
- (2) Jako lemma je uvedeno *plamy* (plamen), ale přímo tento tvar je hapax legomenon, opět v Supraslském kodexu. Diels (1936: 164) uvádí z téhož pramene zmatečný Isg *plamyтъ* podle tvrdých adjektiv (novočeskou analogií: *mladým*); svědčí o tom, že krátký nominativ už ani písař nemusel živě spojovat se slovem pro tak obyčejný jev, jakým je plamen.
- (3) Jako lemma je uvedeno *ječъmy* (ječmen), ale poznamenává se: „forma antiquior nom. sg. n-thematis non attestatur“ (starší n-kmenový tvar Nsg není doložen).
- (4) Jako lemma je uvedeno *remenъ*.

²⁰⁹ To neplatí obecně pro jazyk jako takový: srov. rus. *imja*, *imeni* a další jazyky uvedené v pozn. oddílu 2.2.2.

Jistěže slavisté mohou s *kamy* výhodně spojovat např. polabské *komoj* (Sehnert-Polaňski 1967), ale popis stavu v klasických památkách by byl věrnější, kdyby typů hesel bylo méně: kdyby se krátký Nsg nekonstruoval, není-li doložen, anebo dokonce kdyby se za základní tvar vzal nikoli ten, který předpokládá historická mluvnická, ale ten, který je doložen u všech – tj. Nsg *-en* – a krátké tvary se chápaly (řeceno aparátem této disertace) jako „specifické jevy lexému“.

Následovalo období pračeské, k němuž je pramálo jazykového materiálu (glosy a vlastní jména). Navíc tehdejší primitivní, popř. nedůsledně spřežkový pravopis nerozlišoval spolehlivě *-en* × *-eň*, *-ene* × *-eně*. Předpokládá se, že zmizel jer (*kamenъ* > *kamen/kámen*), ale to by pak musela moravská podoba *kameň* zpětně změkknout; spíš je pravděpodobné, že tvrnutí *-en* nezasáhlo celé území. Možná přece jen existovala po jistou dobu výchozí podoba *kameň/kam'eň*, která byla ve shodě se sousedními západoslovanskými jazyky, a je škoda, že ji staří Čechové nepodrželi; mohli jsme dnes ohýbat staré mužské n-kmeny bez problémů měkce, resp. bez výrazného odlišení tvrdé a měkké deklinace: v polštině se tak skloňují inanimata na *-ień*, ve slovenštině inanimata na *-eň*, v horní lužické srbštině na *-(j)eń*²¹⁰ – ale stalo se, a v případě českých n-kmenů máme pestré kolísání dodnes.

To, co se na začátku staročeského období stalo, je divné ve dvou ohledech:

- (1) S mladogramatickou zásadou „Lautgesetze ohne Ausnahme“ se neslučuje, že zakončení Nsg *kamenъ*, *remenъ* ztvrdla v *kámen*, *řemen* a jejich *-en-* se podržuje ve všech tvarech, zatímco zakončení *stepenъ*, *srěšenъ* (podle Gebauera 1894 to byly původně rovněž n-kmeny) zůstala měkká v podobě *stupeň*, *sršeň* a v jejich *-eň* je *e* pohybné.
- (2) Český Gsg *-ene* jsem v textu disertace pro přehlednost, analogicky s *-eni* a v návaznosti na tradici zpracování n-kmenů v mluvnicích²¹¹ nazýval měkkým tvarem. Opravdu měkký tvar je západoslovanské *-enie* apod., zatímco *-ene* se svým *-e* připojeným k nepalatalizované finále je nejpevnější relikv prastaré deklinace souhláskových kmenů (srov. *kuřet-e*), který se nevčlenil do nové opozice tvrdých

²¹⁰ Hluž. má *kamjeń*, *rjemeń* – *brěmjo*, *symjo*, *wumjo* – k neutřím přešlé *plomjo*, *promjo*. Všude je Gsg *-(j)enja* (Mohelský 1948), přičemž *-a* je univerzální jako moravské *duša* a měkká deklinace je odlišena jen předchozí jotací, která mizí jen po *m*. – K situaci ve slovanských jazycích jsem doufal najít informace v práci Běličová 1998, ale výklady jsou tam tak zobecnělé, že je z nich neskutné něco vytěžit, a navíc jsou zatíženy pojetím, které by odedávna existující smíšenou deklinací chtělo vrátit zpátky k odlišování podle představ o historickém vývoji: „archaické tvary *rámě*, *ramene*, *rameni*..., *sémě*, *semene*, *semeni*..., řadící se k typu *pole*“ (s. 17) – tj. *rámě* se prý skloňuje podle vz. moře, zatímco *rameno* podle vz. město; srov. pojetí MČ2, PSJČ a Jg (viz oddíl 1.2).

a měkkých vzorů (přestože povrchově se s měkkým vzorem shoduje) a přes periferní postavení v deklinačním systému se udržel v živém úzu – na rozdíl od Lsg *-e*, který jako systémová koncovka zanikl.

Poznámky: (1) Měkkost koncovky *-e* u substantiv vzorů stroj a moře je málo patrná. Vnímáme ji buď jako kvalitu finály (*vypínač-e*, *rubáš-e*, *smrž-e*, *žaltář-e*, *boj-e*), nebo jako pravopisný jev přesunu měkkosti na *ě* (*dešť-ě*, *ohn-ě*, *ohnišť-ě*), jen na základě analogie ji můžeme vidět po unifikovaném *l* (*cíl-e*, *pol-e*). Zbývá *c* (*tanc-e*, *srdc-e*), o jehož měkkosti se diskutuje: zatím poslední příspěvek je Daneš 2008. – (2) Lsg *-e* se v češtině uchoval jen ve vazbě na jeden ustálený obrat s jediným substantivem: *ve dne*. Lsg *-ě*, tento měkce znějící tvar tvrdých vzorů hrad a město, je s ním samozřejmě netotožný, a jak jsme viděli, nefunguje ani jako přemostění dnešní tvrdé a měkké deklinace, protože jeho celkové postavení je hluboce marginální, ba u mnoha n-kmenů se pro něj nenašel žádný doklad.

Nevím, zda se při stavu skripce v dochovaných památkách (srov. výše) podaří někdy osvětlit tyto anomálie, které byly pro další vývoj, resp. další kolísání n-kmenů klíčové. Na tomto místě na ně pouze upozorňuji.

Z následujícího historického vývoje vyzdvihnou dva momenty:

1. Skupinu n-kmenů opustila substantiva *stepenʹ* (stupeň), *strženʹ* (stržeň),²¹² *srʹšenʹ* (sršeň), ba i *jelenʹ* (jelen). Z připomenutého stavu ve stsl. je zřejmé, že i tam se skupina konstitovala kolem jakého si centra (*kamy*), aniž vývojové přírůstky přijaly všechny rysy konstituentu (Nsg jen *remenʹ*). V tomto světle nepřekvapuje jistý pohyb, pozorovatelný i v současnosti, kdy některá substantiva se zdají skupinu opouštět, jiná se k ní naopak přiklánějí a hranice n-kmenového kolísání nejsou zcela ostré (s jistotou nejsou tak ostré, jak je podávají jazykové příručky).
2. Celkový stav kolísání se v některých fázích vývoje a v některých textech zdál směřovat k jakémusi úběžníku:
  - a) V BKral je u některých substantiv (zdaleka ne všechny n-kmeny mají v BKral doklady) tendence používat měkký Gsg a tvrdý DLsg (pokud jsou jejich tvary vůbec doložené). Mohla to být deklinace sice smíšená, ale nekolísavá. Takové náběhy jsou

²¹¹ Srov. oddíly 1.2.2.2 – 1.2.2.4 – 1.2.2.5 – 1.2.2.6.

²¹² SSJČ zaznamenal tento archaismus v pozoruhodně širokém spektru významů – zkráceně: **1.** *dřeň*, *jádro* (JŠ: ?); *bílý vršek vředu*; **2.** *průtrž (mračen)*. Význam 'jádro' se shledává v dokladu, který (obrazně?) říká o nekvalitním dřevě *nemá to stržně ani fládru*. Jako výklad se nabízí souvislost se *stržením*: tak lze odstranit měkkou dřeň, vršek vředu, patrně i vrstvy dřeva tvrdší než fládr, a pokud jde o bouřku, ta se i v dnešní češtině *strhne* (a říkávalo se, že mračna/nebesa se při ní *protrhnou*).

u substantiv *kmen, kořen, břemeno*; kolísá *kámen, semeno*,²¹³ jen měkké tvary má *plamen*.

b) Na konci doby střední a ještě v 19. století nacházíme řadu textů, v nichž se užívají jen tvrdé tvary: Fišerovy Knihy hospodářské hospodářství polního (1705), Preslova Lučba čili chemie zkusná (1828), Máchovy prózy (začleněné do korpusu DIAKORP ve znění podle rukopisu), většinou i Český student 1869.

Ale tyto náběhy ke stabilizaci – pokud by reprezentativní vývojový korpus obhájil jejich širší uplatnění v dané době – byly vystřídány novým, opět kolísavým stavem – ledaže i v současnosti lze u části n-kmenů shledat stav podobný onomu v BKral, totiž $Gsg -e \times DLsg -u$.²¹⁴ Příznačné je, že o jakési sjednocení většinou usiloval nějaký okruh autorů: kolektiv překladatelů BKral, obrozenci (Fišer stojí mimo). V návratech ke kolísavému stavu hrají pravděpodobně klíčovou roli ustálené obraty (od biblického nebo ještě staršího *nezůstane kámen na kameni* po nejnovější *odstraňovače zubního kamene*), které fungují jako předlohy aktualizovaných užití – srov. oddíly o frazémeh a ustálených obratech v jednotlivých statích a také bilanci tautolexémických obrátů v oddílu 2.3.3.

Soustředěný pohled také opravuje představy o tom, že n-kmeny jsou uzavřená skupina. Pozorovali jsme, že tvarové zvláštnosti n-kmenů mohou do jisté míry sdílet i jiná stejně zakončená substantiva, zejména maskulina na *-en*. Můžeme-li tuto zkušenost zobecnit, pak se zdá, že jazyk nemá jen jedno centrum (jímž by podle frekvenční převahy byl např. pro inanimata vzor *hrad*) a jednu periferii (kde by tvary všelijak kolísaly). Periferií je mnoho, celý systém obsahuje i subsystémy s vlastními zákonitostmi, každý z těchto subsystémů má vlastní centrum a vlastní periferii – neboli jazyk je polycentrický. Jinak si lze těžko vysvětlit, proč některé bývalé n-kmeny skupinu opustily, proč u některých znaky příslušnosti k n-kmenům slábnou a jiná substantiva mají naopak k n-kmenům afinitu, zkrátka že tato nebyla uzavřená v časech Cyrila a Metoděje, kdy všechna maskulina neměla krátký NAsg, a není zcela uzavřená ani dnes.

²¹³ Dsg substantiva *semeno* vykazuje v BKral dvě anomálie: bohatou doloženost a vysokou převahu Dsg *-i*. K příčinám viz oddíl 2.2.8.3.

²¹⁴ Ověřil jsem dotazem u velmi povolaného pracovníka Domu Bible v Praze 8 (dr. Žilky, protestanta), že příčinou situace „skoro jako v BKral“ není každonedělní čtení textů BKral: v protestantských kostelích se čte ekumenický překlad, na jehož vypracování ostatně měli protestanti hlavní podíl.

O stavu kolísání předpokládáme, že byl vyvolán nějakou změnou a že je přechodný, že „jazyk si vybere“ a nastane nový, nekolísavý stav. Přechodná doba sice může trvat různě dlouho,²¹⁵ ale v zásadě se o ní předpokládá, že někdy skončí, stejně jako někdy začala.

Dospěl jsem k názoru, že období kolísání přechodné být nemusí. Ve vývoji jazyka lze pro změny a kolísání rozpoznat pět typů situací:

1. stav A – změna – stav B;
2. stav A – změna, která vyvolala kolísání – období kolísání – stav B;
3. stav A – změna, která vyvolala kolísání – stav B s tendencí k ustálení – nové kolísání – stav C ... ;
4. stav A – změna, která vyvolala kolísání – trvalé kolísání;
5. kolísavý stav A přetrvávající s výkyvy po celou sledovatelnou dobu.

Moje lingvistické školení mě naučilo očekávat situace typu 1–2. Při pozorování n-kmenů jsem nabyl dojmu, že jejich chování za celou dobu vývoje odpovídá situaci typu 5. Ještě bližší zkoumání, a to zejména historického materiálu, mi ukázalo, že je třeba počítat se všemi typy situací 1–4:

- 1: vymizení n-kmenového Lsg *-e*; odchod substantiva *jelen* od n-kmenů;
- 2: zánik nebo zpříznakovení krátkých tvarů NAVsg neuter;
- 3: poměr variant *kmeni/kmenu*;
- 4: kombinování měkkých a tvrdých tvarů u n-kmenů jako celku;
- 5: n-kmeny jako skupina od dob stsl. po dnešek ne zcela uzavřená.

Hodnotíme-li, zda ta či ona situace má ráz 1–5, hodně záleží na tom, o jak široce pojatém jevu mluvíme, a to jak pokud jde o jeho místo v jazykovém systému (skloňování n-kmenů, skloňování středních n-kmenů, skloňování jednoho konkrétního substantiva, tvary jednoho z pádů tohoto substantiva), tak pokud jde o pozorované pole v ohledu teritoriálním (slovanské jazyky, čeština, východomoravská nářečí), tak časovém (čeština v celém historickém vývoji, čeština předobrozená, čeština doby střední). Marvan 2000 ukazuje slovanskou kontrakci jako proces trvající už po tisíc let, tedy jako proces zčásti dosud probíhající; když ale v tabulce ukazuje, kdy kontrakce zasáhla jednotlivé typy sloves v jednotlivých slovanských jazycích, ukazuje se, že v každém políčku takové tabulky proběhla změna v některém století nezvratně – pokud proběhla.

Poznámka: Typy synchronního kolísání – anebo, jak se v západní literatuře označuje bez potenciálně depreciativního odstínu nekolísavosti, typy synchronní variace – by bylo jistě poučné zkoumat na datech ze sociolingvistických výzkumů, kdyby třeba k českému tvarosloví

²¹⁵ Z historie naší země srov. smlouvu o přechodném pobytu sovětských vojsk na našem území.

existovaly; srov. Chambers 2002. Jako otevřenou otázku pro korpusovou lingvistiku nechávám, jaké jsou perspektivy sociolingvistického vytěžování korpusů psaných textů. (Korpus mluvených textů PMK obsahuje i základní data o jednotlivých mluvčích; pokus pracovat s nimi viz Fried 2008 v tisku.)

Ze srovnání historického a nynějšího stavu skloňování n-kmenů plyne tedy tento závěr: Novotvary nemusí být progresivní, nemusí progredovat, nemusí se z nich stát „hřeb do rakve“ starších tvarů (Lamprecht-Šlosar-Bauer 1986: 168);²¹⁶ jejich vznik a koexistence, dokonce ani tisíciletá, neznamenají nutně, že staré tvary mizejí. To je mylná představa pokrokářské éry, řekněme od osvícenství po příchod postmoderny. Důsledkem takové představy je dojem, že by bylo záslužné napomoci vývoji třeba tím, že tvrdé tvary neuter se budou ve slovníkových příručkách nabízet na preferenčním prvním místě, i tehdy, když v úzu takové místo nemají. Tato disertace si dala skromnější cíl: popsat úzus n-kmenů. Přitom se ukázalo, jak měkké tvary starých n-kmenů obdivuhodně dokážou tzv. pokroku odolávat a jaké místo mají vedle nich tvary novější a nejnovější.

Vývojové procesy v jazyce, přestože se zdá, že míří k finálnímu stavu jasně danému teoretickou úvahou, nemusí být dovršeny ani po tisíci letech. Období, kdy už se zdálo, že převáží nový, tak či onak pravidelný stav, mohou být vystřídána dalším obdobím kolísání. Ukazuje se, že jazyku nevádí jistá míra entropie.²¹⁷ Jazyk nežije dodržováním pravidelných paradigmat flexe, ale spíš reprodukováním vyjadřovacích předloh a ustálených obrátů (frazémů, tautolexémických obrátů apod.), a to i tehdy, když tyto obraty obsahují tvary neodpovídající novějšímu paradigmatu. Novější paradigma pak těžko zastává svou progresivní roli. A proč by muselo?

²¹⁶ Abych předešel nedorozumění: „nemusí“ čti také „mohou“. Nemá smysl popírat, že krátké tvary typu *témě* dávno odešly z centrální pozice na periferní, pokud nezanikly úplně (*písmě* k *písmeno*).

²¹⁷ Srov. Profous 1947–1960 a jeho poznámky o lidovém úzu místních jmen (užívaných obyvateli denně). Jsou tam i případy, kdy lidem nevádí, má-li jméno jeden tvar v rodě mužském, jiný v ženském a ještě jiný je pomnožný.

4.4 Gramatický popis jako modelování jazyka

Nechme stranou představu, že autor gramatiky „naváže na tradici“, vezme dřívější popis a poněkud ho modifikuje podle nových poznatků a/nebo nově cítěných akcentů (srov. oddíly 1.2.2.6–1.2.2.8). Představme si, že přistoupí k datům o úzu bez apriorních představ a čistě podle nich bude vytvářet parolovou gramatiku – ostatně takové vize od vzniku korpusové lingvistiky slyšíme jako výzvu – nebo aspoň její pasáž, jakou v této disertaci představuje popis tvaroslovného chování n-kmenů v oddílu 4.2.

Především se ukáže, že počty dokladů k jednotlivým zpracovávaným jevům jsou různé, od více než tisíce dokladů po hapaxy nebo dokonce až po nedoloženost. Tuto situaci dobře znají všichni, kdo se na úrovni dokladů zabývali starými fázemi vývoje jazyka: repertoár dochovaných textů je omezený, nemají ani takové komunikační spektrum, jaké lze pro danou dobu důvodně předpokládat, takže např. nemáme dost dokladů o úzu slova *hřeben* (srov. vstupní tabulku oddílu 2.1.3.1), nemáme dost staré doklady substantiva *třmen* (o souvislostech daných vývojem hmotné kultury viz oddíl 2.1.17.1), nemáme doklady o tom, jak se používalo substantivum *plemeno* při označování zvířecích plemen, pokud se k tomu vůbec užívalo (srov. přílohu 7.14) apod. A přesto se popisuje jazyk i těchto období.

Ani pro současný jazyk – přestože elektronizace textů převratně rozšířila možnosti jejich pozorování po stránce kvantity textů i kvality jejich prohledávání – nemáme vždy dostatek takových dokladů, které by odpovídaly na otázky kladené výzkumem. Proč takový stav je i např. v reprezentativním korpusu, to rozeberu v následujícím oddílu. Na tomto místě odkážu na všeobecně uznávaný fakt, že potenci daných systémem jazyka využívá úzus nestejně, protože motivací úzu není naplňovat abstraktní systém, ale uspokojovat komunikační potřeby.

Při modelování jazyka vycházíme z toho, že přes jisté prvky entropie lze v úzu vysledovat velké množství zákonitostí; ostatně bez jejich existence by nemohla existovat percepce jazykového kódu (srov. Šimandl 2006b). Pomocí těchto zákonitostí se přenášíme i přes situace, kdy úzus neposkytuje doklady na jevy v úplnosti (srov. Šimandl 2008 v tisku, kde je rozebrán příklad vysokých číslovek). Lze modelovat s maximálním dosažitelným respektem vůči doloženému úzu – a o to jsem se v disertaci snažil. Myslím, že představa parolové gramatiky jako gramatiky důsledně vyvozené z úzu a jmenovitě z korpusu jako jeho výřezu,

je nereálná, a to právě pro habituální rozdíly mezi reálným územ (parole, reprezentovaná korpusovými daty, ale neomezená na ně) a do jisté míry vždy nutně konstruovaným modelem systému (langue podle gramatických tvrzení). Kontrární rysy lze představit takto:

korpus, parole	gramatika, langue
reálnost	konstruovanost
mezerovitost	systemovost
kognitivní a zkušenostní výběr	aspirace na celkový obraz včetně potenci

Tab. 52: Korpus a gramatika – langue a parole

Úzus má ještě jednu důležitou vlastnost: stejně jako nemůžeme přímo nahlížet *langue* (musíme si ji konstruovat nad zaznamenaným územ), nemůžeme ani přímo nahlížet celou *parole*, celý úzus: vždy máme k dispozici jen jeho část, výběr z něho. Gramatický popis založený na datech o úzu, který jsem předložil v oddílu 4.2, je limitován tím, na čem je založen: na tom výběru, který jsem zkoumal. (Výrazně měrou to platí o diachronních datech.) Počet synchronních dokladů prozkoumaných pro tento popis – viz oddíl 4.1.2 – nemá ve zkoumání n-kmenů precedens, ostatně ho nemá pro takovou skupinu substantiv s osobitou deklinací ani samo parolové zaměření gramatického, nikoli lexikálního výzkumu.²¹⁸ Popis může být samozřejmě verifikován nebo falsifikován; právě to jsou popperovské atributy vědeckého modelu, vědecké teorie, vědecké hypotézy. Bylo by ovšem vědecké, kdyby byl verifikován/falsifikován jinými, a třeba lépe shromážděnými daty o úzu, nikoli na základě kompatibility modelu s představami posuzovatele, které ze srovnatelného průzkumu úzu nevzešly.

Zkoumání úzu psaných textů v éře elektronické komunikace má proti minulým dobám specifikum v tom, že vidíme i značné objemy textů, jaké jsme dřív mohli vidět třeba jako vzkaz nechaný na lístku, ale zpravidla jen v okruhu vlastního obydlí, pracoviště apod. Nyní můžeme na síti prohledávat tisíce nepřipravených, spontánních, bez kontroly vytvořených psaných textů, např. na diskusních fórech; i některé blogy jsou takové, ale zdaleka ne všechny, jak upozorňuje Čmejková 2008: 161, pozn. 2. Kvalit takových textů jsme si

²¹⁸ Naším větším slovníkům (PSJČ, SSJČ) nelze vytýkat, že by nebyly založeny na výzkumu *parole*, tj. tištěných textů: o tom se lze přesvědčit jak ze slovníků samých, tak v objemné slovníkové excerpci, kterou jsou zaplněny lístkovnice v místnostech i na chodbách ÚJČ AV ČR a kterou nyní tento ústav elektronizuje, zpřístupňuje – a zčásti už i zpřístupnil (<http://bara.ujc.cas.cz/psjc>). Pokud však jde o gramatickou informaci ve slovnících a gramatický výzkum, viz „pokrok“ od SSJČ k SSČ, reprodukován v oddílu 1.2.1.1. Srov. však také Filipec 1995.

soustavně všímali.²¹⁹ Zeptám se teď, jestli i toto je úzus; otázka je řečnická s odpovědí nutně kladnou. Zeptám se dál, jestli je to úzus relevantní pro popis jazykového systému; i toto je řečnická otázka s odpovědí (doufám nutně) zápornou.

Pak se ovšem ptejme, jak vybírat: jak z úzu vybírají korpusy (k tomu viz násl. oddíl) a jak má vybírat gramatik. Takové tázání není nové. Svou teorií dobrého autora – dále TDA – dal odpověď už Václav Ertl (Ertl 1929). Setkal jsem se už se značně zplanělou a povrchní interpretací, podle které Ertlovi nebyl dost dobrý ani nejlepší autor. Žijeme v době, kdy o základních textech častěji ledacos slyšíme, než že bychom měli čas je studovat. Proto nyní TDA představím, včetně jejího dobového kontextu, a ukážu, že není neslučitelná ani s korpusovou lingvistikou.

Situace, do níž TDA promluvila, bylo doznívající brusičství, které (uvedu extrémní, ale názorný příklad 2. matičního Brusu) s oporou v dávných klasicích žádalo *propéci pánvičku, přes přívory vléci, vysychá mu roh místo nového a pokaženého mít smůlu, přitáhnout za vlasy, mele z posledního* (srov. Ertl 1929: 46). Jako opačný jev Ertl připomíná něco, co pamětníkům popřevratových diskusí o hodnotách spisovného jazyka musí znít povědomě:

„Neblahý výsledek této praxe byl však ten, že se tyto snahy (...) samy zdiskreditovaly, naopak (...) vedly k jakémusi jazykovému nihilismu let devadesátých projevujícimu se v zásadě, že všecko je správné, čemu je rozumět a co si jazyk vytvořil“ (Ertl 1929: 47).

TDA požadovala spatřovat jazykové vzory v písemnictví novočeském, a to moudře ne v jednom autorovi (každý je člověk chybující), ale tak, že od individuálních zvláštností a poklesků se odhlédne a výslednou představu vzorového jazykového úzu vytvoří „všichni dohromady a žádný zvlášť“ (Ertl 1929: 53). Frekvence užívání měla v takto pojatém vzorku rozhodující slovo:

„Pokud v spisovném jazyce převládal u význačných spisovatelů neurčitý způsob s příponou -ti (hleděti), mohla a musila normativní teorie viděti v tomto tvaru tvar normální, spisovně oprávněný a v neurčitém způsobu s příponou -t (hledět) odchylku a tedy se stanoviska spisovatele absolutně dobrého chybu. Jakmile si však tvar odchýlný prokrestil vlastní životní silou cestu do řeči spisovné a stal se rovnocenným soupeřem tvaru původního, nezbylo normativní mluvnicki nic jiného, než konstatovati kolísání spisovné řeči a uznati za normální, spisovné, tvary oba. Zatlačí-li

²¹⁹ Najdou se v oddílech 2.1.1 – 2.1.2 (*hlene místo hlavně*) – 2.1.5.5.2 – 2.1.6.2 – 2.1.7.2 – 2.1.11.2 – 2.1.16.2 – 2.2.1.4 – 2.2.4.1 – 2.2.10.5.1. Mezi četnými příklady v čítance dokladů pokládám za zvlášť ilustrativní Č34, Č52, Č72.

v budoucnosti infinitiv s -t tvary s -ti²²⁰ do minority, stane se normálním, spisovným tvarem infinitiv hledět a infinitiv hleděti bude degradován na odchytku téhož rázu, jakými se nám jeví dnes na př. tvary „od hostě“ (místo „od hosta“), „v člověče“ (místo „v člověku“), „pyču“ (místo „pykám“) a pod., ač jde vesměs o tvary původnější a kdysi správnější.“ (Ertl 1929: 54–55)²²¹

Pokud jde o infinitivy, vývoj dal Ertlovi za pravdu. Pokud jde o jeho TDA, její poplatnost době vzniku je také v roli, jakou přičítá národnímu písemnictví, v čemž první republika navázala na tradici osvícenskou a obrozenskou.²²² Ať se to dnešním spisovatelům líbí nebo ne, jejich role vzorových uživatelů jazyka a „svědomí národa“ citelně zeslábla a z národního písemnictví se stala literatura jako exkluzivní zábava, povolání, popř. byznys. Čte se méně, celonárodně působícím jazykovým formativem je televize. Kdybych chtěl tento nástin jazykové situace vyhrotit, mohl bych uzavřít, že korpus tištěných textů je tak trochu skanzen, z něhož lze odečítat zákonitosti platné zas jen pro skanzen, a to skanzen lidí publikujících; naštěstí je dost hustě obydlen a početné české univerzity připravují dorost.

s

Na závěr se raději pokusím formulovat teze, na kterých se moderní (korpusová) lingvistika může s TDA shodnout:

- pozorujeme dnešní úzus;
- nepozorujeme ho v celé jeho šíři; jednak by to nešlo, jednak by to ani nebylo účelné;
- z úzu vybíráme vzorek, který jako celek může sloužit za vzor;
- v tomto vzorku nerozhoduje shoda s dřívějšími stavy jazyka a jeho poznání, ale frekvenční poměry;
- eliminujeme individuální odchylky a chyby.

Zdá se, že proti původní TDA se z modifikovaného návrhu vytratilo adjektivum *dobrý*. Ať už přiznaně či nepřiznaně, nezmizelo z obzoru. Korpus tištěných textů je ipso facto korpus textů redakčně ošetřených, jakkoli kvalita ošetření může být různá (namátkou: pečlivé edice nakladatelství Torst; čtivo překládané ve velkém z Knižního klubu; Hospodářské noviny; Blesk). Při hodnocení dokladů, ať z korpusu nebo internetu, nelze nepřihlížet k jazykovým kvalitám jednotlivých textů; i já jsem tak soustavně činil. Nad velmi různými doklady také nelze nevidět, že nemáme všichni stejné zobáky: jsou pisatelé, kterým je jedno, jestli do

²²⁰ Ve výtisku z r. 1929 omylem „-to“. Chyba, jaké se vidí i na internetu a v korpusech. Chyba, podle které jistě nebudeme – s odvoláním na V. Ertla – tvořit infinitiv.

²²¹ Aktuálnost Ertlových myšlenek dokládá i pasáž bezprostředně následující: „Je tedy bláhové vytýkati normativní mluvnicí, že svá pravidla časem mění; chyba by byla právě v opaku, kdyby mluvnicé, nedbajíc vývoje spisovné řeči, trvala na formách a výrazech, jichž se spisovný jazyk již vzdal.“ Týká se stěžovatelů na to, že kvůli měnění Pravidel českého pravopisu se musejí několikrát za život přeučovat.

klávesnice nabuší *kmene, kmenu, kmena* nebo *kemene*, a jsou jiní, u nichž něco takového neuvídíte. Po odborné stránce bude plodnější nepřekrýt tuto různost sumární statistikou, ale mapovat ji a hodnotit doklady se stálým zřetelem k této různosti; i to jsem se snažil činit.

Podle takových zásad se dá modelovat; ostatně se tak už dlouho děje. Východiskem modelování nebude úzus sám, byť zastoupený vzorkem, nýbrž data o úzu. Jim je věnován následující oddíl 4.5. Věnujme však ještě pozornost metodě modelování, pro kterou korpusová lingvistika hledá nové cesty.

Příspěvkem k tomuto tématu je Tognini-Bonelli 2001. Svůj protiklad lingvistiky *corpus based* (CB) a *corpus driven* (CD)²²³ představila jako protiklad lingvistické práce, která teoretizuje vně korpusu a korpus používá k tomu, aby své teorie doložila (CB), vůči takové práci, kdy se popis vyvozuje „step by step“ z korpusových dat (CD). Na první pohled vyvolává takto vytčený protiklad rozpaky:

- (1) Úzus je doložen mezerovitě, jak jsem právě připomněl.
- (2) Korpusová data nejsou nedotčena lingvistikou: ve značkových korpusech jsou opatřena lingvistickou informací, která představuje jistou koncepci, jisté vidění jazyka, přičemž z podstaty věci vyplývá, že je to koncepce z doby minulé, někdy dokonce koncepce zastaralá (srov. Šimandl 2007c: 246), neschopná generovat nové poznatky jinak, než že od ní lingvista odhlédne.²²⁴
- (3) Ani badatel není tabula rasa (srov. punkta níže) a byla by přetvářka, kdyby tak chtěl ke korpusovým datům přistupovat.
- (4) Elementární pojmy lingvistického popisu, např. druhy slov nebo mluvnický rod, by bylo velmi obtížné a také neefektivní vyvozovat krok za krokem z korpusového materiálu; proto je (být třeba s výhradami) přijímáme, takže nutně vzniknou rozpaky uvedené v bodu (2).
- (5) Data sama model nevytvoří (podobně jako *parole* nevytvoří *langue*, srov. výše) a už volba zaměření výzkumu, položení první otázky, po němž pak hledáme v korpusu odpovědi, je aktem principiálně jiným než odečítání korpusové evidence.
- (6) V badatelské praxi by byla čistá podoba CD stejně málo plauzibilní jako čistý přístup CB; je dobré uplatňovat součinnost obou přístupů.

²²² Na Podkarpatské Rusi dosud žijí staří lidé, kterým čeští učitelé změnili od základu pohled na svět: „... a vedli nás k četbě.“

²²³ V jednom z možných překladů by to byla gramatika na korpusový pohon (můžeme v tom vidět modelový vztah *The engines drive the ship*). Čermák 2006: 15 mluví o „korpusově-fízeném přístupu“ (modelový vztah by byl *I drive the truck*).

²²⁴ Srov. oddíl 2.1.3.1, pozn. 52 o koncepčně vadném značkování n-kmenů v korpusu SYN2000. Naštěstí už je odstraněno. V době, kdy jsem na ně narazil, neodpovídalo ani stavu poznání z doby značkování, ani stavu poznání z doby dávno před ním (srov. oddíl 1.2). Pokud něčemu odpovídalo, tedy nezodpovědnému amatérismu.

Než budeme v metodologických úvahách pokračovat, zastavíme se u bodu 4, který zasluhuje osvětlit. Představa, jak si některý *armchair linguist*²²⁵ zformuluje explikaci jistého jazykového jevu a teprve ex post opatří svoje vývody několika doklady z některého korpusu, vybranými pochopitelně tak, aby explikaci konvenovaly (úkolem obstarat dokumentaci navíc mnohdy zaměštná někoho ze svých fámulů, takže realitu v korpusech sám ani nezahledne), je nepochybně podivná, ale na různých fórech se s ní setkáváme stále znova; pokud Tognini-Bonelli vystoupila proti takto provozované lingvistice, zasluhuje potlesk. Stále znova se však setkáváme i s opačným extrémem: data, vygenerovaná z korpusu tak, že už první krok je metodicky vadný, se stávají apologií svébytnosti metod korpusové lingvistiky, přestože jejich lingvistická výpovědní hodnota je dokonce spíš záporná než nulová.²²⁶ V tom je nebezpečí přeceňování přístupu CD a pokusů aplikovat ho bez (vy)řešení základních otázek po validitě dat a plauzibilitě interpretací, popř. v domnění, že jsou vyřešeny předem; navíc si připomeňme, že tato předčasná „poháněnost korpusem“ se v dnešní podobě korpusové lingvistiky u nás²²⁷ navíc snoubí se stále nedořešenými problémy vytváření korpusů jako datových souborů.²²⁸

²²⁵ Lingvista spekulující ve svém kresle bez kontaktu s parolovou realitou jazyka. Google hlásí k řetězci *armchair linguist* přes 1500 nálezů. Nechybějí ani stránky seriózní. Např. H. Cyrus nazval jeden z oddílů své prezentace *Morphosyntactic Markup of Corpora* „Armchair vs. Corpus linguistics“ (<http://santana.uni-muenster.de/Seminars/MorphSynMarkupSS07/intro.pdf>)

²²⁶ V příspěvku Šimandl 2007b jsem dokumentoval, jak v práci, která konfrontuje starší poznatky o asociacích s korpusovými daty (Šulc 2006), zaujímá čelné místo frekvenční tabulky kolokací ke slovu *dítě* řetězec 50Dobry (s. 393; o dvě strany dřív najdeme mezi nejčastějšími kolokacemi slova *práce* čísla 288315 a 360760, z lingvistického hlediska hausnumera, byť doložená). Řetězec 50Dobry vznikl vadnou konverzí dat z televizního programu v novinách (deformovaný kontext podle korpusu: *Reklama 17. 45Přehled večerních pořadů 17. < 50Dobry> večer, děti & num; Velryba Decimálka*; nedeformovaný kontext by podle novin pravděpodobně vypadal takto: *Reklama 17.45 Přehled večerních pořadů 17.50 Dobry večer, děti ?oddělovač? jiné písmo? Velryba Decimálka*). Vysokou frekvenci obstaralo řetězci 50Dobry mechanické replikování. Pochybuji, že by takový údaj pokládali za přijatelný psycholingvisté, ale v jazykovědě přijatelný není. Podobně je pro mě těžké přijmout vytipování předložek s nominativem (Blatná 2006) na základě kvanta výskytů typu *na adrese Úvoz 13* nebo *pod názvem Surrealismus dnes* (s nominativem), aniž se zohlední výskytů typu *na adrese Pod Havránkou 3* nebo *s názvem Vpřed / Vydržet / Sbohem, armádo* (s čímkoli, co plní funkci názvu), které všechny by lépe zahrnul pojem introduktorů, po nichž následuje údaj, jehož gramatická struktura je irelevantní.

²²⁷ Srov. mj. konferenci *Čeština v mluveném korpusu*, Praha, FF UK, 12.–14. 9. 2007; sborník příspěvků je v tisku.

²²⁸ Bauer 2002: 110 poznamenává: „A quick glance at many of the collections of papers on corpus linguistics may make it look as though the main interests which corpora present to the linguist are the problems of constructing them in the first place and the problem of parsing them once they are constructed. Both are matters of extreme complexity, and I do not wish to underestimate their importance or difficulty. In the present context, however, what is more important is the descriptive use that can be made of corpora.“

Praxe je zpravidla taková:

- Badatel má díky svému školení a praxi jistou představu o jazyce, zná/má jistý model fungování jazyka vcelku, ale zejména dílčí modely fungování jazykových prostředků. Myslím, že od kvality této představy se odvíjí úspěšnost dalších kroků.²²⁹
- V úzu – a může být reprezentován třeba korpusem²³⁰ – upozoruje inovaci, která s původní představou není ve shodě.
- Badatel zkoumá úzus a dospívá k nové, korigované představě, kterou se pak pokusí vyjádřit jako nový, korigovaný model.

Přitom stálé ptaní, zda jsme zjistili, co jsme zjistit chtěli, je průvodním jevem a podmínkou vědeckého výzkumu; kdybychom se ho volbou „pohonu“ předem vzdali, přestali bychom pracovat vědeckými metodami.

Oddělování CB a CD je tedy možné teoreticky a je chvályhodné jako varování před apriorismy, které nemají oporu v úzu, ale praxe vypadá a má vypadat jinak. Modelování je souhra nezbytného respektu vůči datům s tvůrčí intuicí. Obojí se uplatňuje zároveň, obojí je v dialektickém protikladu (řečeno jazykem marxistů), obojí má být v součinnosti, v synergii (řečeno výrazivem bližším dnešku). Nebylo to zřejmě nadarmo, že se v antice mluvilo o *ars grammatica*, o gramatice jako o umění nebo aspoň jisté velmi specifické dovednosti.

---

²²⁹ S korpusem přístupnými po internetu kdekoli na světě vyvstává možnost, že korpusová bádání o češtině bude provozovat studentka třeba na Filipínách, s češtinou obeznámená na úrovni základního kurzu. Pod rozumným vedením by se při tom mohla hodně naučit, o korpusech i o češtině, a tato dostupnost je velká vymoženost korpusů. Jsem však skeptický vůči přínosu takového bádání do odborného diskurzu a odmítám ho vidět jen v pokrokovosti metod čili v práci s korpusem. Když už jsem uvedl extrémní příklad zahraniční studentky, představme si, jestli by ji vůbec něco napadlo nad nevinně vypadajícími náročnějšími jevy, jako je výskyt tvaru *koleni* (pozn. v textu oddílu 2.1.5.3) nebo *Písmě* (pozn. 204 v oddílu 3.3).

²³⁰ Srov. užívání *témě* ve významu ‘téma’, oddíl 2.2.10.5.1.

4.5 Relevance dat o jazykovém úzu

Motto:

*My jsme jenom chtěli,
aby pan premiér dostal
ta správná data.*

představitel autodopravců v besedě na Radiožurnálu,
18. 7. 2008

V této disertaci jsem vytvořil obraz současného stavu skloňování n-kmenů na základě dat z různých zdrojů. Čtenář disertace může být právem zvědav, zda a jak tento problém reflektuji.

a) korpusy

Především připomenu, že kdyby byl obraz vytvořen jen na základě reprezentativního korpusu SYN2000, byl by mj. obsahoval řadu neplauzibilních tvrzení o neexistenci některých tvarů. Většina statí v části 2 má vstupní tabulku výskytů v různých zdrojích dat. Ve sloupcích pro korpus SYN2000 se nula objevila 11× za situace, kdy z jiných zdrojů (pozdější korpus, velký korpus, internet) příslušný tvar doložen je: bylo to 11 příležitostí, jak na základě reprezentativního korpusu tvrdit o současné češtině nepravdu, samozřejmě kdybychom nesprávně chápali povahu korpusu i jeho reprezentativnosti.

Pět charakteristik korpusu –

„Korpusová data lze vzhledem k jejich mimořádnému rozsahu obvykle charakterizovat jako (1) typická, nenáhodná a věrná ve vztahu k tomu, jak lidé užívají jazyka; dále jako (2) aktuální, resp. skutečně odrážející svou dobu; , (3) neselektivní a objektivní, (4) dostatečná a (5) s pomocí počítače snadno získatelná a rychle přístupná.“ (Čermák–Schmiedtová 2004: 152)

– může platit pro korpus jako celek. Sami propagátoři těchto obecných vlastností dodávají:

- (korpus) „skládá se zpravidla z jednotlivých textů a **jako celek** si činí nárok na reprezentativnost vzhledem k vytčenému cíli“ (tamtéž, s. 153, zdůr. J. Š.);
- „Je obecně známo, že reprezentativnost neroste lineárně s pouhým zvětšováním rozsahu, ale že vždy závisí především na tom, co sledujeme, na pravděpodobnostních charakteristikách (rozloženích) výskytů sledovaných prvků nebo jevů. V případě korpusu jde však o prvky a jevy v takovém množství, že statistické (pravděpodobnostní) konstruování struktury zdrojů – i rozsahu – korpusu tak, **aby byl naprosto všestranně reprezentativní, je vyloučeno.**“ (tamtéž, s. 156, zdůr. J. Š.)

Verifikovat tyto proklamace a tvrzení souhrnně je mimo záběr této disertace; k posouzení, jak je to s rysem „dostatečná“ při výzkumu konkrétní skupiny substantiv, přesto obsahuje podklady a pozornost zaslouží i rys „neselektivní“.²³¹ Je však v záběru disertace zamyslet se nad příčinami, pro které jí reprezentativní korpus ne vždy posloužil a proč bylo nutné obstarávat data z jiných zdrojů.

O velikosti vzorků a výběrů srov. Králík 2006:

„Korpus je proto třeba vidět spíše jako **soubor** odhadů, než jako celistvý prostor, z něhož by mohla plynout souhrnná interpretovatelná hodnota nějaké kvantitativní charakteristiky.“ (s. 207, zvýr. J. K.)

Přiblíženo úvahám o této disertaci, představme si sloupec množin, v němž každý nižší člen je podmnožinou vyššího:

jazykové jevy současné češtiny
 tvary ohebných slov
 tvary substantiv
 tvary n-kmenů
 variantní tvary n-kmenů
 variantní tvary jednoho z n-kmenů
 konkrétní variantní pádová pozice konkrétního n-kmenu (např. Dsg)
 konkrétní pádová varianta konkrétního n-kmenu (např. Dsg *-u*)
 konkrétní pádová varianta konkrétního n-kmenu při jednom z jeho lexikálních významů; řídce užívaná pádová varianta

V horní části sloupce jsou rozdíly i několika řádů. Např. korpus SYN2000 obsahuje 32479355 grafických slov rozpoznaných jako tvary substantiv, vyjádřeno čitelněji 32,5 milionu, a jen 9.267 zkoumaných variantních tvarů n-kmenů. Dsg *-u* má u 11 zkoumaných maskulin dohromady 69 výskytů, Dsg *třmenu* je hapax, neschopný vypovídat o distribuci variant při různých lexikálních významech (*třmen* má nejméně dva, ale jsou i slova bohatší na významy; srov. v příl. 7.14 tabulku na str. p98). Pokud jde o nízkodokladové varianty, mohou být automaticky generované statistické údaje přímo zavádějící, protože ony slabé varianty mohou být chybami v textech, anebo ještě hůř, mohou představovat podoby, jaké v udaném textu nejsou a do korpusu se dostaly tím, že chybové zpracování elektronické podoby text deformovalo: srov. oddíl 2.1.5.5.2.

²³¹ V diskusích nad kodifikační „reformou“ 1993/94 bylo připomenuto, že jazyková příručka preskribuje už samotným faktem, že něco uvede či neuvede ve své deskripci, takže bychom se neměli tvářit, že nekodifikujeme/nepreskribujeme nebo že kodifikovat/preskribovat nechceme. Podobně je-li korpus výběr, nemůže být neselektivní. To vyplývá z pojmu; uvedu příklad z praxe na příručce JZsNV. ÚČNK údajně dostal

Obecně reprezentativní korpus tedy nebyl reprezentativní vůči předmětu zkoumání. Výtka, že jsem porovnával údaje z reprezentativního korpusu s jinými, nerepresentativními zdroji dat (subkorpus SYNod2000, velký korpus SYN) nebo dokonce s daty podle „tekutého“ internetu, by tedy byla lichá: všechny tyto zdroje dat byly vůči předmětu zkoumání nerepresentativní.

Pusťme se přece aspoň na kraj úvahy ještě obecnější, totiž jak to je s reprezentativností reprezentativního korpusu jako celku. Struktura a objemy textů byly vyvozeny z knihovních výpůjček a příspěvek Šulc 2001 je moudře nazván Tematická reprezentativnost korpusů, nikoli snad reprezentativnost jazyková. Přesto byl při budování struktury vzat v potaz možný jazykově formativní dopad, který mají právě texty čtené, nikoli velký objem nejružnějších textů vydávaných. Ano, ale srovnatelný dopad mohou mít (a není nástroj, jak zjistit, nakolik opravdu mají) jen na čtenáře knihoven. Přitom klienti veřejných, a dokonce pražských knihoven jsou malou a specifickou podmnožinou všech uživatelů (psané) češtiny: je dost lidí, kteří píšou i čtou, ale do knihoven přicházejí jen občas, vedeni cíleným zájmem.

Pokud jde o možnost vypořádat čistě z korpusových dat formativnost, pak i to je problematické předpokládat pro jednotlivé výrazy. Uvedu hypotetický příklad z výzkumu jazyka éry normalizace (označení ve své době oficiální) a tzv. zahrňujícího socialismu (označení neoficiální), pro který se zatím ani nesbírám materiál ve větším objemu.²³² Heslo socialistického Československa *Se Sovětským svazem na věčné časy* bylo na počátku normalizace (jednak pro svou obnošenost, jednak vzhledem ke zkušenostem roku 1968) rozšířeno do podoby *Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak*. Frazém *na věčné časy a nikdy jinak* potom nacházel širší, ironická využití o ledačem a ledakom (*s Husákem; s prověrkama; s OPBH*²³³ apod.), přičemž pro ironizaci byla výhodná jak pleonastičnost, tak jeho původní užívání v prorežimní propagandě. Nyní si představme, že bychom už měli reprezentativní korpus éry normalizace a že bychom v něm kvantifikovali výskyty zmíněného frazému. Mohla by být formativnost hesla přímo odečtena z frekvence frazému? Nikoli, protože heslo tehdy viselo „na všech sloupích“ (na nástěnkách, na transparentech ...), v korpusu nebudou výskyty z těch „sloupů“ a ani nezjistíme jejich počet. Mohla by být na

---

k dispozici elektronickou verzi jistého objemu periodika Teologické texty, ale dosud ho nevčlenil do žádného korpusu, ani do velkého SYN; nemá v korpusech zastoupeno žádné odborné teologické periodikum.

²³² Poslužit by zčásti mohly dobové texty beletristické, vřazené do korpusů SYN2000 a zvláště SYN2005: srov. oddíl 1.3.3. Manko je zejména v publicistice té doby. Připomenu, že soustavnější lexikografická excerpe prováděná ÚJČ ČSAV skončila v letech sedmdesátých.

²³³ Zejména v Praze všeobecně zavedený Obvodní podnik bytového hospodářství, proslulý úplatností a liknavou péčí o chátrající domovní i bytový fond.

základě korpusových frekvencí porovnává formativnost onoho hesla a třeba některé cimrmanovské hlášky? Nikoli, protože ta hláška na všech sloupích nevisela a její znalost se šířila cestami, které v textech publikovaných za normalizace sledovat nelze.

Podobně je těžké přičítat šesti dokladům některého Lsg větší váhu tehdy, pocházejí-li z reprezentativního korpusu, a šesti Lsg z internetu. Ty pro mě rovněž reprezentují současný úzus; jak si čtenář jistě všiml, odlišoval jsem doklady starého jazyka a doklady úzu omezeného na některou komunikační sféru jak na internetu, tak v korpusech. Veškerých zdrojů jsem využíval s vědomím jejich primární nepřiměřenosti sledovanému cíli, ale také s vědomím, že jiné, přiměřené, k dispozici nemám.²³⁴

Dosud jsem se zamýšlel nad reprezentativností korpusu (singulár) jako obecně chápané instance k posuzování frekvencí jednotlivých prostředků jazyka. Už nyní, ale ještě víc do budoucna bychom si však měli vyjasnit, jak chápat různost údajů různých korpusů (plurál), už proto, že jen během zpracování této disertace stoupl počet zveřejněných synchronních korpusů ÚČNK: k SYN2000 přibyly postupně PMK a BMK, KSK-DOPISEY, SYN2005, SYN2006pub, korpus ORAL a některé další derivované korpusy jako FSC2000 nebo velký korpus SYN.

Obecně platí Králíkovo pojetí „souboru odhadů“ (srov. výše). Neměli bychom také přehlížet, jaké zkušenosti jsou s různými korpusy pro jazyk, který je formou korpusů zpracován v největším objemu.

Bauer 2002: 102–104 se pokusila zvážit, jak zní nadpis jednoho oddílu jejího příspěvku, „Benefits and Problems Provided by Public Corpora“.²³⁵ Prospěch i problémy ukazuje na renomovaných korpusech, např. Brown, WCWNZE, Frown, FLOB, Helsinki Corpus, The Bank of English (v úplnosti uvádí 9 korpusů na s. 111). Problémy vyplývají z jejich různého objemu i složení, na němž mají podíl také „different publishing traditions“ v různých anglicky mluvících zemích. Bauer se mimo jiné ptá:

„Does the 55.6 percent figure for *whose* in nonrestrictive relative clauses with inanimate antecedents really tell us about New Zealand English, or just about the

²³⁴ Je stále běžnější, že internetem si pomáhají i jiní badatelé, když korpusové doklady nestačí nebo vůbec nejsou: srov. Rejzek 2008.

²³⁵ Oceňuji obrat *provided problems*; myslím, že ho ocení každý, kdo se s korpusy potýkal, pokud jeho výchozím i koncovým stanoviskem není nekritická víra v jeden, ten „jeho“ korpus.

Wellington Corpus of Written New Zealand English (WCWNZE, reflecting language in 1986)? Even if the Brown corpus was deliberately constructed to reflect printed American English in 1961, is there any guarantee that a different sample of actual texts built on the same framework for the same variety of English and in the same year would give the same results for any (let alone all) of the linguistic variables? We do not know what the margin of error is in linguistic corpora of these types.“ (s. 103)

Poznámka: Laurie Bauer je novozélandská anglistka světového renomé s řadou prestižních publikací o anglické *morphology*: *English Word-formation*, Cambridge: CUP 1983; *Introducing Linguistic Morphology*, Edinburgh: EUP 1988; heslo *Productivity* v Asherově encyklopedii, o níž viz Joseph 1994; *Morphological Productivity*, Cambridge: CUP 2001. Příspěvek Bauer 2002 je poněkud znehodnocen snahou autorky prezentovat jako typ korpusu také seznamy slov (word lists: s. 100–102), přičemž takovým seznamem slov konkrétně míní Jonesův slovník anglické výslovnosti, se kterým sama v jedné své stati pracovala. (Celý *The Handbook of Language Variation and Change* je věnován Labowovi. Vzato do důsledků, mohl si William Labow klidně ušetřit svoje dotazování v obchodním domě a na ulici, všechnu práci s nahráváním a přepisováním odpovědí, mohl sedět doma a jako *armchair linguist* pročítat svůj výtisk Jonese. Jen bychom pak těžko měli k dispozici jeho metodologicky převratné a ve vztahu k předmětu zkoumání objevné sociolingvistické práce.) Přesto soudím, že otázky, jaké Laurie Bauer klade, je velmi záhodno si klást na cestě od korpusové lingvistiky k lingvistice všeobecně respektované.

K tomu, že nevíme o prahu chybovosti, který by ukázaly dva korpusy sestavené podle týchž kritérií z textů téže doby a teritoria: Do roku 1986 nebo dokonce 1961 je těžko se vracet. Ale jakkoli je budování korpusů náročný podnik, tyto neznámé, které vedou k vrtění hlavou i nad korpusy označovanými za reprezentativní, by se aspoň osvětlily např. vybudováním dvou korpusů SYN2010A a SYN2010B podle týchž kritérií a s týmž procentuálním zastoupením aspoň základních žánrů.

Zatím nic podobného nemáme. Ale i kdybychom už měli, bude dost jiných, různých korpusů a zdrojů dat, a pokud je budeme porovnávat, stejně vždy budeme porovnávat ne zcela porovnatelné. A i kdybychom data podle korpusů chápali jako zcela objektivní, výsledný model stejně vytvoří intuice lingvisty. Ta je a bude z povahy věci vždy do nějaké míry subjektivní. Její výsledek nelze zvažovat v kategoriích „objektivně ano – objektivně ne“ (zvláště když jsou důvody pochybovat o takovém hodnocení i v případě vstupních dat pro takové modelování), ale měřítky plauzibility a konsenzu.

Na závěr ještě poznámku k validitě dat podle historického materiálu. Zásadní slovo k této věci jsem předeslal v oddílu 1.3.5. Po zkušenostech předvedených v disertaci poznamenávám, že reprezentativní diachronní korpus pro celý vývoj češtiny nebo pro některé období by nereprezentoval češtinu ve vývoji nebo češtinu v některém období, ale jen dochované

a zpracované texty. Uvedu příklad praktických důsledků. Máme *Herbář* Mattioliho, ale neexistuje srovnatelný text z doby Karlovy a je otázka, máme-li nějaký třeba z konce 19. století. Už jen proto budou i v reprezentativním korpusu počty tvarů „bylinářských“ slov jako *kořen*, *semeno* vychýlené ve prospěch těch, které užili Mattioli a Hájek z Hájku v polovině 16. století. Do jisté míry lze tento problém s korpusovými daty omezit průměrnou redukovanou frekvencí (FSC: 15); musela by však fungovat spolehlivěji – srov. s. 42.

b) WordSketches

S korpusy je spojen i nástroj WordSketches: pracuje na základě některého korpusu. Tento nástroj byl vyvinut pro lexikografii; testoval jsem jeho použitelnost pro rozkrývání významů zkoumaných substantiv v naději, že se objeví rozdíly ve významu, které se promítají do volby mezi tvarovými variantami. Při tomto testování nástroj vícestranně selhal. Přestože tato část mé práce může zastarat nejrychleji – dokonce předpokládám, že nynější stav WS není jejich posledním vývojovým stádiem, a přeju si, aby jím nezůstal²³⁶ –, pokusím se tato selhání pojmenovat:

1. V době zpracovávání této disertace mohl tento nástroj prohledávat jen celé korpusy, nikoli subkorpusy parametricky definované uživatelem, jak to umí manažer Bonito; po technické stránce nemůže být práce se subkorpusy vážný problém, ale nebyl dosud odstraněn, ba možná ani vznesen. Případná specifika kolokací v některém možném výběru textů tak nelze sledovat; to se promítá i do obrazu významů, kde na celém materiálu velkého korpusu mohou zanikat specifika oborová nebo specifika kratších období (kdy např. probíhala nějaká kampaň).
2. WS podávají informace jen k lemmatu jako celku, ne k jeho jednotlivým tvarům nebo souborům tvarů, jak by bylo potřebné pro výzkum kolísajících tvarů singuláru s vyloučením tvarů plurálu. Jistě i lexikografové by ocenili, kdyby si mohli např. oddělit kolokace singuláru *služba* od kolokací pomnožného *služby*. Podobně bych já byl ocenil možnost vybrat si kolokace singuláru *kořen*, *plamen*, *vřeteno* (zpravidla technické) s vyloučením frekvenčně velmi silných *kořenů*, *plamenů*, *vřeten* (zpravidla těstovinových).

²³⁶ Zpráva ze srpna 2008: Na Slovensku prý už je v provozu „lingvističtější“ verze WS. Jedním z jejích rysů je, že nepřebírá z korpusu problematickou lemmatizaci; adaptovány byly i vyhledávané rysy a způsob jejich vytipování.

3. Na první, zběžný pohled se zdá, že WS umějí pracovat se syntaktickými strukturami (srov. příl. 7.12–7.13, str. p75–p96). Ve skutečnosti dědí chyby morfologických značek (srov. zvl. oddíl 2.2.8.5.3) a jejich tipování struktur jde mimo syntagmata (srov. oddíl 2.1.3.5.2).
4. Z korpusů, na kterých pracují, dědí WS také mediální opakování aviz různých akcí, takže pokud by se WS používaly jako lexikografická pomůcka, z trouby hlásné by se stal podklad pro lexikografii – pokud lexikograf nepojme podezření a nepodívá se, co za ohlášenou frekvencí je. Podívejme se na WS lemmatu *kámen* (str. p75–p80) a položme si otázku, který lexikograf bude všechny ty frekvenční údaje otvírat a prověřovat, zda frekvenční údaj je relevantní. Samo propojení WS s korpusem a možnost snadno vidět kteroukoli z nalezených kolokací podaných v přehledu i její širší kontext – to je ovšem nezpochybnitelný výtěžek.
5. Nejpovážlivější stránku práce WS vidím v tom, že lexikografovi předloží diktát vysokých frekvencí: vyberou se nejčastější ze struktur a v nich pak nejčastější kolokující lemmata. Přitom slovníky otvírá kvůli nejčastějším významům leda cizinec, zatímco rodilý mluvčí potřebuje ověřovat spíš ty méně běžné. Ostatně totéž se týká i kohonenovských sítí a jejich korpusově lexikografické aplikace užívané v mannheimském projektu *Usuelle Wortverbindungen*:²³⁷ pro německé *Ei* ‘vejce’ je nejvíc vidět to, co „leží na ulici“, totiž *weiss a gelb*, zatímco *das Ei des Kolumbus* chybí nebo je marginalizováno.²³⁸ K zamyšlení předkládám, jakou šanci by měl nijak nepředpojatý lexikograf „řadující o frekvencích“, že podle výpisů WS přijde na to, že i přes mediálně silně zastoupené *hřebeny hor* je daleko méně frekventovaný, všední význam ‘nástroj na česání vlasů’ přece jen význam číslo jedna (srov. Hanks 2002). Co s takovými nástroji hrozí, je banalizace lexikografie, která dostane podklady k tomu, co každý ví, ale to, kvůli čemu se slovníky používají, v nich bude nadále leda přičiněním lexikografovy intuice.

Co se z WS dovídáme v nejlepší kvalitě, jsou informace typu „která jsou nejčastější *semena*“²³⁹ nebo „o kterých etnických *kmenech* se nejvíc píše“. Inspirační zdroj ne v lingvistice, ale v informačních technologiích naznačuje myslím nejlepší uplatnění WordSketches. Pro lingvistu jsou jejich údaje použitelné, ale poskytnutou směs údajů

²³⁷ Podrobnosti včetně bibliografie viz www.ids-mannheim.de/ll/uvwv.

²³⁸ Tuto kritiku příkladu *Ei* vnesl na přednášce JS ČR a PLK dne 10. 4. 2008 K. Oliva.

meritorních, očividně nemeritorních a nemeritorních až při bližším pohledu musí prohnat vlastními filtry a získané údaje porovnat s jinými zdroji jazykově relevantních informací.

c) internet

Internet²⁴⁰ bezpochyby má svá specifika. Dokázal bych si představit daleko pokročilejší způsob jeho vytěžování (srov. níže o korpusech ad hoc). Nepřehlížím vážné výtky, jaké lze vznést proti takto získaným datům. Pozorování nejsou opakovatelná; přesněji řečeno ani nevíme, jak se vyhledávač Morfeo při opakovaném vyhledávání chová:

„I v manuálu (viz www.morfeo.cz) se např. dočteme, že vyhledávač si u každého uživatele „pamatuje“ dotazy, takže při jejich pozdějším opakování (i za týden? za měsíc? za rok?) neprohledává nově, ale obnoví starý výsledek; autoři výslovně upozorňují, že aktualizace webových stránek se z tohoto důvodu do výsledku nepromítnou. To ovšem znamená, že zopakuje-li někdo jiný, z jiného počítače, moje vyhledávky po půl roce (po měsíci? po třech dnech?), výsledek bude – na rozdíl od vyhledávky v syn2000 – netotožný a závěry z vyhledávky vyvozené budou (přínejmenším zčásti) neverifikovatelné.“ (Šimandl 2004a: 52)

K nevyzpytatelnosti toho, co vyhledávač vlastně ukazuje, srov. pozn. k Č18.

Počty nálezů zkresluje fakt, že na internetu není žádnou vzácností dvojí nebo několikeré zveřejnění téhož textu, paralelní text k prohlížení a pro tisk, zacyklované odkazy, skrytý slovník (aby se stránka vyhledala, ať jste zadali cokoli, tj. aby se navýšila její navštěvovanost a atraktivita pro reklamu), nestandardní formátování (takže ze stránky se místo nalezeného kontextu vypíše seznam jejích rubrik apod.) a jiné nešvary sítě, která vznikla a vzniká do značné míry živelně a jejíž podstatná část je zkomercializovaná. Metoda práce s internetovými doklady, jak jsem ji vyložil v části 1.3.2 a jak ji ilustruje příloha 7.16, str. p100nn., však tato specifika „ruční prací“ eliminuje. Sami správci Morfea se snaží potlačovat nečisté praktiky;²⁴¹ ale i nejnovější výpisy svědčí o tom, že se jim to daří jen částečně.

S čím sotva půjde co dělat, je zabezpečování webových stránek proti vyhledávání. Je to už skutečně dávno, co mi Morfeo ukázalo něco ze zpravodajství. Ty tam jsou také časy, kdy po jedenácté hodině dopolední bylo možné číst na internetu kompletní text denního vydání LidN nebo MFD; objevují se začátky textů, prezentované s funkcí nalákat na zakoupení papírového

²³⁹ Jak je vidět na str. p94, patří mezi ně i *durman*, frekventovaný na rumišťích a ve zprávách o otravách mezi mládeží. Jeho semena (všechny doklady mají podle očekávání nezajímavý plurál *semena*) totiž někteří mladí zkoušejí jako halucinogen. Opět se z WS dovídáme, o čem se píše v novinách.

²⁴⁰ Nyní, v závěrech, už nebude třeba odlišovat ho od *internetu; srov. oddíl 1.3.2.

²⁴¹ Srov. informace o vyhledávači na adrese uvedené v pramenech, oddíl 5.1.

výtisku nebo placených síťových služeb. Bude-li se poměr mezi texty na internetu a texty přístupnými vyhledávačům dále vyvíjet tímto směrem (a pravděpodobně bude), zbudou k prohledávání jen komerční upoutávky, texty obecně prospěšných hnutí a veřejné správy plus nějaké ty blogy školaček, kterým kamarádi ještě neporadili, jak stránky zabezpečit; z informační dálnice²⁴² se stane trpěná pěšinka mezi ohradami.

Internetovým dokladům – přes všechny výhrady k jejich sběru – vděčím za náhradu dokladů, které nebyly k dispozici a bez nichž by obraz dnešního stavu skloňování n-kmenů zůstal neúplný. Vděčím mu také za některé korekce frekvenčních poměrů naměřených na korpusu SYN2000: viz oddíly 2.1.16.1 a 2.2.1.1. Dokonce mě ve zpětném pohledu mrzí, že jsem na internetových dokladech neprovedl víc a systematictějších šetření k významům. Prováděl jsem je totiž s odstupem od prvotní studie Šimandl 2006a, kdy původní nálezy už nebyly dostupné. Ale i z toho by mohlo být východisko – viz násl. pasáž.

O využívání korpusů ad hoc v komerční (softwarové) lexikografii jsem se doslechl v r. 2004; bližší podrobnosti patentově chráněné procedury jsem nezískal, jen ústní nástin fungování, který vypadal zhruba takto:

Firma potřebuje terminologii používanou v současné biochemii. Zadá se prohledávání internetových textů se zaměřením na vytipované výrazy, o nichž je známo, že jsou pro tento obor specifické víc než pro jiné obory. Počítač z nalezených textů sestaví protokorpus up-to-date. Zkušený pracovník výběr textů prověří a nepatřičné texty odstraní. S výsledkem je možné pracovat jako s neznačkovaným korpusem a lze ho samozřejmě uložit a opakovaně prohlížet.

Pokrok jde dál, takže mohu odkázat na aktivity počítačové skupiny v Surrey, která se věnuje zpracování jazyka, umělé inteligenci (Artificial Intelligence) a získávání informací (Information(al) Retrieval). Dokument

https://www.cs.tcd.ie/Khurshid.Ahmad/Autonomous_Corpora_Synopsis.pdf

je abstrakt jedné z přednášek prof. Ahmada Khurshida,²⁴³ v níž je představen výzkum „of the special language of nuclear physics, sewer engineering, philosophy of science, and art & dance criticism“ provedený na korpusech ad hoc. Nevíme, jak dlouho zůstane taková tvorba korpusů v lingvistice hudbou budoucnosti; je jisté, že zatím jí u nás je.

²⁴² Takto byl internet prezentován např. v éře amerického prezidenta Clintona.

²⁴³ O něm viz http://www.computing.surrey.ac.uk/AI/PROFILE/khurshid_CV.html.

Byl bych velmi rád pracoval s korpusem ad hoc v případě substantiva *vemeno*, při sledování technických *třmenů*, pro kolokace typu *délka ramene břemena*²⁴⁴ ve školské i jiné fyzice. Ale nebyly a nejsou k dispozici. Doklady z internetu je i přes nízkou reliabilitu aspoň zčásti nahradily.

4.6 Filologie v éře korpusové lingvistiky

Mohla by vyvstat nejasnost, co vlastně filologií míním; např. ESČ takové heslo ani neobsahuje. Ocitujme naposled jeden ze slovníků, a to NASCS:

filologie, -e ž <ř> **1.** věda zkoumající jazyk, literaturu a ústní lid. slovesnost někt. národa (národů) na základě liter. a jiných kulturněhistorických děl a památek: *slovanská, germánská f.; klasická f.* věda o řec. a lat. literatuře; *moderní f.* věda o moderních jazycích a literaturách: *ruská, anglická f.* **2.** věda zabývající se zkoumáním jazykového materiálu v liter. textech, výkladech a edicích textů liter. děl **3.** řidč. jazykověda

Jakkoli je ztotožnění filologie s jazykovědou/lingvistikou řidší a vytvářelo by z filologie nadbytečný termín, zastavme se u takového pojetí. Podle něho je korpusová lingvistika speciálně orientovaným oborem filologie/lingvistiky. Je to obor mladý, obzvlášť u nás, na rozdíl zejména od anglicky mluvících zemí. Potřeboval se emancipovat a průvodním jevem každé emancipace bývá manifestované odvržení některých principů, které se zdály platit za univerzální až posvátné, ale bez jejich odvržení by k emancipaci nemohlo dojít. S dospíváním oboru pak představy z doby vzniku doznávají korekcí²⁴⁵ a dětské nemoci odeznívají.

O nejrůznějších obtížích růstu (našich) korpusů i (naší) korpusové lingvistiky tato disertace nemlčí. Dívám se však na ně s optimismem. Leckteré z nich už nejsou tak urgentní jako třeba před deseti lety.²⁴⁶ Zkušenostmi roste kvalita konverze textů, takže ve stále menší míře vidíme v korpusech texty ve stavu, v jakém je nepochybně nikdo nepublikoval (srov. oddíl

²⁴⁴ To snad bylo moje první setkání s variabilitou n-kmenů, a dodnes nevím, jak to v úzu s takovými případy vypadá, přestože jsem ve velkém korpusu SYN zadával sekvence **ena* **ene* apod. Dodnes tedy trvá můj názor školáka, že je jaksi hloupé, když jsou za sebou dvě stejné koncovky, a že když to v tomto případě jde, je vkusnější, když se prostřídají.

²⁴⁵ Jako příklad emancipace uvedu vznik Československa. Není pochyb o tom, že dnešní, smířlivější a vyváženější chápání významu Rakouska-Uherska pro rozvoj našeho národa je velmi kontrastní vůči chápání v roce 1919.

²⁴⁶ Tehdy jsem v korpusu (nemýlím-li se, byl to korpus čnk2) našel text, v němž byly celé plochy sekvencí jako *xoxoxoxox* nebo *xoXox* (opus se jmenoval kondor). Ne všechno vadně zkonvertované je odstraněno nebo nahrazeno (srov. Šimandl 2007a), ale významný pokrok nelze nevidět.

2.1.5.5.2). Výrazné zlepšení kvality značkování nabízí pravidlová disambiguace: srov. Květoň 2006, Petkevič 2006, Petkevič 2008; tento pokrok demonstrují přílohou 7.7, str. p49nn. Jako velký přínos hodnotím i guesser, přestože je omylný (Hlaváčová 2007: 84).²⁴⁷ Jsou tu rezidua klientského chápání vztahu filologů ke korpusu – představeno poněkud vyhroceně: korpus děláme my, vy nám do toho nemluvte, máte nanejvýš dovoleno používat, co jsme vybudovali. Byly však už publikovány i díky adresované uživatelům korpusů, kteří upozorňují na chyby (srov. Hlaváčová 2007: 77 a 85), vytvářejí zpětnou vazbu a pomáhají tím korpusy vylepšovat. S nadějí lze očekávat, že filologové a korpusoví lingvisté budou jedni druhým partnery.

Neškodí snad připomenout, jaké „věno“ mohou filologové do soužití s korpusovou lingvistikou přinést. Tím v interpretaci údajů NASCS přistupujeme k významům 1–2. Jejich společným jmenovatelem je zkoumání širokého spektra textů, a abych připomněl historickou dimenzi: filologie tak činí od časů alexandrijské knihovny. Za dlouhá staletí mohl o ní vzniknout dojem, že nehierarchicky, pozitivisticky hromadí fakta (srov. věcné i jazykové poznámky k edicím antických klasiků, jejichž objem představoval někdy mnohonásobek objemu vydávaného textu). Nepřehlížejme však přínos metody, která hledí sebrat co možná všechny dostupné informace, jež mohou přispět k osvětlení toho, jak se zachází s jazykovými prostředky. Kdyby moderní lingvistika méně abstrahovala a do svých modelů promítala i fakta z jistého hlediska okrajová (přičemž je jen věc volby perspektivy, kolik se toho vyčlení na nesledovaný okraj, a čím víc se toho vyčlení, tím lépe se pak odečítá, ale také tím plošší bývá výsledek), byly by její modely plastičtější než při pouhém statistickém odečítání. To platí i pro zacházení s daty o jazykovém úzu podle korpusů: není-li v korpusech celý úzus – není a nebude –, pak je pro filologii legitimní přihlížet i k informacím o úzu odjinud, zejména mají-li informace rovněž povahu dat.

Úsilí filologů se zaměřovalo dvojím směrem: k modelování jazyka a k zásadám korektní reprezentace textů. V obou oblastech jsem už několikrát naznačil, v čem a jak se mohou ke svému prospěchu korpusová lingvistika a budovatelé korpusů poučit ze zkušeností filologie. Zdůrazním jeden klíčový moment: je jím – ve filologii už dva tisíce let opuštěná – orientace na jednotlivá grafická slova a ignorování víceslovných jednotek: srov. jednoslovně

²⁴⁷ Před 4–8 lety jsem se zabýval slovesnými adjektivy na *-ící/-oucí*. Tehdy byl v korpusu stav takový, že pokud příslušné adjektivum nebylo výslovně uvedeno v SSJČ (a to bylo téměř pravidlem, pokud nenabývalo nestandardních významů nad rámec verbálního adjektiva, chcete-li po kuryłowiczovsku, nad rámec syntaktické derivace), nebylo rozpoznáno, přestože příslušné sloveso v korpusu doloženo bylo a přestože na základě snadno

orientovanou lemmatizací separované pomocné sloveso *být*, které dokáže poznamenat i výsledky práce WordSketches (viz např. oddíl 2.2.4.5.2). Tento problém řeší korpusová lingvistika všude na světě. U nás máme k řešení slibně nakročeno hned ze dvou stran:

(1) Provádí se experimentální značkování frazémů, při kterém dostane značku jak každý jeho konstituent, tak i celek. (2) Při značkování korpusu PMK jsme s úspěchem používali způsob vyvinutý N. Savickým ml.; tento způsob umožnil jednak označit příslušnost k víceslovnému výrazu (i v kontextech, kde byl víceslovný výraz proložen jinými slovy), jednak označit jedno ze slov jako řídicí/klíčové pro potřeby dalšího zpracování. Bylo by ovšem třeba vyvinout rutinu široké a v efektivní míře nemanuální aplikace na data podstatně větších korpusů, než je PMK.

Víra v samospásné automatické rutiny disambiguace a značkování je doufejme také jedna z dětských nemocí budování korpusů. Filolog si je vědom, že texty jako lidské výtvořiny mají zákonitě prvky (např. inovace a chyby), jejichž interpretaci nikdy nepůjde beze zbytku automatizovat. Veškeré seznamy slov a jejich tvarů²⁴⁸ budou zákonitě za jazykem pokulhávat stejně jako kodifikační příručky, jimž se to vytýká. Aniž podceňuji nezbytnost základního automatického zpracování, bez něhož by se obrovské objemy dat v dohledném čase a dostupnými prostředky zvládat nedaly, nemohu než přimluvit se za to, aby zpracování korpusů vždy a na různých fázích počítalo s manuálním předladováním a doladováním (srov. cizojazyčné kontexty v oddílu 2.3.1). Protože se tak v dostatečné míře nedělo, máme nyní velmi vyspělé obslužné programy, které z chybových dat vytvářejí chybné obrazy; kdo v disertaci četl pasáže o WS, toho nemusím unavovat příklady. Lze si jen přát, aby infaustní kombinaci málo vyspělých matematických modelů a pololaické lingvistiky vycházející ze zastaralých jazykových příruček (tato kombinace poznamenala pionýrské časy korpusové lingvistiky) nahradily vyspělejší, stochastické modely, které by zužitkovaly dnešní, v některých případech dokonce i velmi dávný, stav lingvistického/filologického poznání.

Konečně připomenu fenomén, který se s korpusy a korpusovou lingvistikou objevil nově. Zatímco po věky a ještě před patnácti lety neměla práce filologa jinou alternativu než pracně sbírat a excerpovat materiál, pak ho třídit a skládat z lístků výsledný obraz, korpusy mu obstarají sumáře v několika vteřinách. Na ošidnosti s tím spojené jsem upozornil v příspěvku

---

identifikovatelné formy těžko mohlo být něčím jiným. Dnešní stav značek je mnohem blíž stavu v jazyce, kde se taková adjektiva volně tvoří k naprosté většině nedokonavých sloves.

²⁴⁸ Srov. typ *maila*: oddíl 2.1.7.2.1 a Č76.

Šimandl 2007a. Připomenu, že filologie má ještě jednu trvale platnou výzvu: neztráct ze zřetele zdrojové texty a jejich kvality – neboli důsledně sledovat, čím jsou dány výsledné frekvence, zejména pokud jsou nápadně vysoké. Vzhledem k charakteru korpusových textů, podílu novin a zatím ještě málo selektivní prezentaci jejich nepřínosných pasáží²⁴⁹ je zejména třeba ohlídat data zkreslená opakováním aviz v novinách (viz mj. oddíl 2.1.8.5) a obecněji přítomnost *biased data* v sumářích. V tom může věkovitá filologie spolupracovat i s tak novou disciplínou, jako je *information retrieval*.

Nebylo by korektní, kdybych se nezmínil také o „věnu“ korpusové lingvistiky. Je jí poskytování dat o úzu v bezprecedentním objemu a při bezprecedentní dostupnosti. Filologii tím vzniká úkol naučit se je zvažovat a interpretovat. Příklad takového vážení a interpretování představuje i tato disertace. Jistě nepředstavila jediný možný způsob, tak jako sama korpusová data jsou spíš soubory odhadů než souhrnné hodnoty (srov. Králík v oddílu 4.5).

Disertaci jsem nepsal jako korpusový lingvista, který by popis jazyka metodicky čistě vyvozoval jen z korpusových statistik; jak jsem ukázal, data to ani neumožňovala. Psal jsem ji jako filolog, který pracuje (mimo jiné) s korpusy a hledí dovědět se o zkoumaných jazykových prostředcích co nejvíc. Ledacos jsem potřeboval pro tuto práci formulovat nově: popisný aparát, oddíl 1.4; teoretické zázemí, oddíly 4.4–4.5. Proto je disertace objemnější než práce, která to všechno může předznamenat odkazem.

Zhodnocení, nakolik taková práce vyhovuje požadavkům v oboru korpusová lingvistika – filologie, nakolik její poznatky obohatily poznání dnešní variability n-kmenů a jejího vývoje či spíš nevývoje, nakolik je využitelná pro zkvalitňování korpusů a korpusových nástrojů, popř. nakolik může být příkladem širě uplatnitelných metod, ponechávám na oponentech.

---

²⁴⁹ Eliminují se už tabulky nebo cizojazyčné pasáže: srov. Čermák–Schmiedtová 2004: 159–160. Zatím není zpráva o eliminaci aviz různých akcí, televizních programů apod.

5 Prameny a literatura, soupis tabulek a obrázků

Prameny

korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2006pub, SYN, DIAKORP spravované Ústavem českého národního korpusu; viz <http://ucnk.ff.cuni.cz>

internet prohledávaný vyhledávačem Morfeo, viz <http://morfeo.centrum.cz/webmasters.php>

BKral: *Bible svatá* aneb všecka svatá písma Starého i Nového zákona. Podle posledního vydání *kralického* z roku 1613. Biblické dílo, bez vr. a bez udání místa, fototypická edice – elektronická verze podle Bible Works 5.0, © 2001

Literatura

Balhar 1995: J. Balhar, “Spisovní” Slezané. *Čeština doma a ve světě* 4/95, s. 253-255

Bartoň 2008: J. Bartoň, *Moderní český novozákonní překlad. Nové zákony dvacátého století před Českým ekumenickým překladem*. Disertační práce, HTF UK, obh. 6/2008

Bauer 2002: L. Bauer, *Inferring Variation and Change from Public Corpora*. In: Chambers et al. 2002, s. 97–114

Berger 2004: T. Berger, Osud nepravidelných substantiv v češtině. In: Z. Hladká ed., P. Karlík ed., *Čeština – univerzálie a specifika 5*, Praha: bez udání nakl. (NLN) 2004, s. 246–254

Bermel 1993: N. Bermel, Sémantické rozdíly ve tvarech českého lokálu. *NŘ* 76, 1993, s. 192–198

Bermel 2007: N. Bermel, What can corpora tell us about centre and periphery in Czech morphology? In: Štícha–Šimandl 2007, s. 7–17

Běličová 1998: H. Běličová, *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum 1998

Blatná 2006: R. Blatná, *Víceslovné předložky v současné češtině* (Studie z korpusové lingvistiky, sv. 3). Praha: NLN a ÚČNK 2006

Brus 1877: *Brus jazyka českého, jež sestavila kommise širším sborem Matice České zřízená*. Praha: Th. Mourek

Concord: kol. jezuitů, *Concordantiarum universae Scripturae Sacrae thesaurus*. Paris: Lethielleux 1896 (podle schválení Lvem XIII.)

Čermák 2006: F. Čermák, *Korpusová lingvistika dnešní doby*. In: Čermák–Blatná 2006, s. 9–18

Čermák 2007: F. Čermák, *Frazeologie a idiomatika : česká a obecná / Czech and general phraseology*. Praha : Karolinum 2007

Čermák a kol. 2007: F. Čermák, A. Adamovičová, J. Pešička, P. Savický, J. Šimandl, J. Šonková, *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha: Karolinum 2007

Čermák–Blatná 2005: F. Čermák ed. a R. Blatná ed., *Jak využívat Český národní korpus*. Praha: NLN 2005

- Čermák–Blatná 2006: F. Čermák ed. a R. Blatná ed., *Korpusová lingvistika: Stav a modelové přístupy* (Studie z korpusové lingvistiky, sv. 1). Praha: NLN a ÚČNK 2006
- Čermák–Klímová–Petkevič 2000: F. Čermák ed., J. Klímová ed., V. Petkevič ed., *Studie z korpusové lingvistiky* (AUC Philol 3–4, 1997). Praha: Karolinum 2000
- Čermák–Schmiedtová 2004: F. Čermák, V. Schmiedtová, Český národní korpus – základní charakteristika a širší souvislosti. *Národní knihovna* 15, 3/2004, s. 155–168
- Čermák–Šulc 2006: F. Čermák ed. a M. Šulc ed., *Kolokace* (Studie z korpusové lingvistiky, sv. 2). Praha: NLN a ÚČNK 2006
- ČJA2: J. Balhar, P. Jančák a kol., *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia 1997
- ČJA 4: J. Balhar a kol., *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia 2002
- ČM: B. Havránek, A. Jedlička, *Česká mluvnice*. Praha: SPN 1963
- Čmejrková 1997: S. Čmejrková, *Čeština v síti: psanost či mluvenost?* *NŘ* 80, 1997, s. 225–248
- Čmejrková 2006: S. Čmejrková, E-čeština. *Čeština doma a ve světě* 1-4/2006 (příspěvky z konference Čeština na internetu, 17. 10. 2005), s. 4–15
- Čmejrková 2008: S. Čmejrková, Ulítávat na něčem? *NŘ* 91, 3/2008, s. 161–165
- ČpU: J. Hubáček, E. Jandová, J. Svobodová, *Čeština pro učitele*. Místo neuvedeno, nakl. VADE MECUM BOHEMIAE³2002
- ČŘJ: M. Čechová a kol., *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV²2000
- Daneš 2008: F. Daneš, O písmenku c a o písmenech a hláskách vůbec. *NŘ* 91, 3/2008, s. 127–134
- Diels 1932: P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*. Heidelberg 1932
- Dressler–Gagarina 1999: W. U. Dressler, N. Gagarina, Basic questions in establishing the verb classes of contemporary Russian. In: L. Fleishman ed., M. Gasparov ed., T. Nikolaeva ed., A. Ospovat ed., V. Toporov ed., R. Vroon ed., A. Vigasin ed., A. Zaliznjak ed., *Essays in Poetics, Literary History and Linguistics: Presented to Viacheslav Vsevolodovich Ivanov on the Occasion of His Seventieth Birthday*. Moscow: Ob'edinjonnoje Izdatel'stvo 1999, p. 754–760
- EB: M. Stubhann a kol., *Encyklopedie Bible*. Něm. orig. © 1985, cit. podle překladu Praha: Gemini 1992
- Ertl 1929: V. Ertl, Dobrý autor; Co dělat? (Několik poznámek k „Dobrému autoru“). In: V. Ertl, *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praha: nákladem Jednoty československých matematiků a fyziků 1929 (ediční řada vysokoškolských extenzí; text sám pův. fejeton v *Nár. listech*), 42–58, 59–67
- ESČ: P. Karlík ed., M. Nekula ed., J. Pleskalová ed., *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002
- Esvan 2007: F. Esvan, *Vidová morfologie českého slovesa* (Studie z korpusové lingvistiky, sv. 5). Praha: NLN a ÚČNK 2007
- Filipec 1995: J. Filipec, Ještě nad 2. vydáním SSČ a zvláště tvarosloví. *NŘ* 78, 1995, s. 179–182
- Fried 2008 v tisku: M. Fried, Dative possessor: delimiting a grammatical category based on usage. In: F. Štícha ed., M. Fried ed., *Grammar & Corpora / Gramatika a korpus*

2007. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference v Liblicích, 25.–27. 9. 2007. Praha: Academia 2008
- FSČ: F. Čermák, M. Křen a kol., *Frekvenční slovník češtiny*. Praha: NLN 2004
- Gebauer 1894: J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*. Díl III. Tvarosloví. I. Skloňování; cit. podle ²1960, Praha: Nakl. ČSAV
- Gebauer–Trávníček 1930: J. Gebauer, F. Trávníček, *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*, 4. vyd., Praha: Česká grafická unie 1930
- Havránek 1979: B. Havránek, *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: SPN 1979 (skripta FF UK)
- Hanks 2002: P. Hanks, Mapping Meaning onto Use. In: M.-H. Corréard ed., *Lexicography and Natural Language Processing: A Festschrift in honour of B. T. S. Atkins*. Euralex 2002
- Hlaváčová 2007: J. Hlaváčová, *Korpusové chyby*. In: Štícha–Šimandl 2007, 77–86
- Horálek 1998: J. Horálek, *Vztahy prostoru a kvality v některých pojmenováních*. Přednáška v Kruhu přátel českého jazyka, Praha 15. 4. 1998
- Chalupová–Šimandl 2007: P. Chalupová, J. Šimandl, Genitiv třech, čtyřech – kodifikace a úzus. *SaS* 68, 2/2007, 117–129
- Chambers 2002: J. K. Chambers, *Patterns of Variation Including Change*. In: Chambers et al. 2002, p. 349–372
- Chambers et al. 2002: J. K. Chambers ed., P. Trudgill ed., N. Schilling/Estes ed., *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell Publishers 2002
- Chromý 2006: J. Chromý, Vachkovo pojetí psaného jazyka v kontrastu s běžnou (nejen internetovou) komunikací. *Čeština doma a ve světě* 1-4/2006 (příspěvky z konference Čeština na internetu, 17. 10. 2005), s. 53–57
- Jachnow 2004: *Russisch (Indogermanisch: Slawisch)*. In: *Morphologie/Morphology 2004*, p. 1300–1310
- Jedlička 1978: A. Jedlička, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: UK 1978
- Jelínek–Bečka–Těšitelová 1961: J. Jelínek, J. V. Bečka, M. Těšitelová, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů*. Praha: SPN 1961
- Jg: Jungmann J., *Slownjk česko-německý*. Praha 1835–1839
- Joseph 1994: J. E. Joseph, *Saussurean Tradition in Twentieth-century Linguistics*. In: Asher, R. E. ed., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford / New York / Seoul / Tokyo: Pergamon Press 1994, vol. 7
- JZsNV: J. Šimandl, O. Mádr, J. Bartoň, J. Hlavsová, *Jak zacházet s náboženskými výrazy. Psaní, výslovnost, tvary, význam*. Praha: Academia 2004
- Kaderka et al. 2008 (v tisku): P. Kaderka, M. Havlík, Z. Svobodová, N. Peterek, E. Havlová, J. Klímová, P. Kubáčková, Minulost, současnost a budoucnost korpusu DIALOG. In: F. Štícha ed., M. Fried ed., *Grammar & Corpora / Gramatika a korpus 2007*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference v Liblicích, 25.–27. 9. 2007. Praha: Academia 2008
- Kennedy 1998: G. Kennedy, *An Introduction to Corpus Linguistics*. London / New York: Longman 1998

- Knappová 1992: M. Knappová, *Příjmení v současné češtině*. Liberec: AZ KORT 1992
- Kocek et al. 2000: J. Kocek ed., M. Kopřivová ed., K. Kučera ed., *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. Praha: FF UK, ÚČNK 2000
- Kopečný 1964: F. Kopečný (et al.), *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: etymologické pracoviště ČSAV v Brně ¹1964 (bez označení autora, jen s předmlouvou F. Kopečného); Praha: Academia ²1981 (se spoluautory E. Havlová, H. Plevačová, A. Mátl, s výkladem zkratk, jinak fototypicky)
- Kopřivová 2006: Kopřivová M., *Valence českých adjektiv* (Studie z korpusové lingvistiky, sv. 4). Praha: NLN a ÚČNK 2006
- Kraus–Kučař–Stich–Štícha 1981: J. Kraus, J. Kuchař, A. Stich, F. Štícha, Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *SaS* 42, 1981, s. 228–238
- Králík 2001: J. Králík, Vyvážení zdrojů Synchronního korpusu češtiny SYN2000. *SaS* 62, 2001, s. 38–53
- Králík 2006: J. Králík, Zamyšlení nad velkými výběry. In: Čermák–Blatná 2006, s. 205–209
- Kučera 1999: K. Kučera, Diachronní složka Českého národního korpusu: obecné zásady, kontext a současný stav. *Listy filologické*, 1999, roč. 121, s. 303–313
- Kurz 1969: J. Kurz, *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: SPN 1969
- Květoň 2006: P. Květoň, Rule-Based Morphological Disambiguation (Towards a Combination of Linguistic and Stochastic Methods). PhD thesis. Praha: MFF UK 2006
- Lakoff–Johnson 1980/2002: G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory, kterými žijeme* (přel. M. Čejka). Brno: Host 2002
- Lamprecht–Šlosar–Bauer 1985: A. Lamprecht, D. Šlosar, J. Bauer, *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN 1985
- Machek 1971: V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1971
- Mathesius 1911: V. Mathesius, *O potencialitě jevů jazykových*. Věstník Král. čes. společnosti nauk 1911
- MČ2: *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia 1986
- Mohelský 1948: V. Mohelský, *Mluvnice hornolužické srbštiny a slovník hornosrbsko-český*. Olomouc: Kroužek přátel Lužických Srbů 1948
- Moldanová 1983: D. Moldanová, *Naše příjmení*. Praha: MF 1983
- Morphologie/Morphology 2004: G. Booij ed., Ch. Lehmann ed., J. Mugdan ed., S. Skopeteas ed., *Morphologie/Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An International Handbook of Inflection and Word-Formation*. Berlin / New York: Walter de Gruyter 2004
- MSC: F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha: Slovanské nakladatelství 1951
- NASCS: J. Kraus a kol., *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia 2005
- Nebeská 1996: I. Nebeská, Jazyk – norma – spisovnost. *AUC Phil, monographia CXXVI*. Praha: UK 2006
- Němec 1980: I. Němec, *Rekonstrukce lexikálního vývoje*, Praha: Academia 1980
- NoČJ: V. Šmilauer, *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN 1971

- Novák 1913: J. V. Novák, O filologické erudici Jana A. Komenského. *Sborník filologický* 4, 1913, s. 1–31
- Olivová–Nezbedová et al. 1995: L. Olivová–Nezbedová, M. Knappová, J. Malenínská, J. Matúšová, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia 1995
- Ouředník 1994: P. Ouředník, *Aniž jest co nového pod sluncem. Slova, rčení a úsloví biblického původu*. Praha: MF 1994
- Petkevič 2006: V. Petkevič, *Složitě předložkové skupiny (kolokace předložek a jmen)*. In: Čermák–Šulc 2006, s. 262–310
- Petkevič 2008: V. Petkevič, Structure of the Nominal Group in the Czech National Corpus and its Part-of-Speech and Morphological Disambiguation. In: Zybatow Gerhild et al. eds., *Formal Description of Slavic Languages: The Fifth Conference, Leipzig 2003.*, Frankfurt/M: Peter Lang 2008, p. 53–67
- PČPš: *Pravidla českého pravopisu – školní vydání*. Praha: Pansofia 1993; Praha: Fortuna 1999
- PMČ: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN ¹1995, ²2000
- Profous 1947–1960: A. Profous, *místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. (I–IV A. Profous a J. Svoboda, V J. Svoboda a V. Šmilauer.) Praha: nakl. ČSAV 1947–1960
- Procházková 2007: Ž. Procházková, Kámen – paměť místa (Pomístní jména se slovem „kámen“). *Čeština doma a ve světě* 1+2/2007, s. 30–33
- PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého*, Praha: Státní (pedagogické) nakl. 1935–1957
- Rejzek 2001: J. Rejzek, *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda 2001
- Rejzek 2008: J. Rejzek, Punktovat (se). *NŘ* 91, 3/2008, s. 165–167
- Rusínová 1989: Z. Rusínová, *Současná česká morfologie*. Brno: UJEP ¹1989; Brno: MU ²1993
- Rusínová 1992: Z. Rusínová, Některé aspekty distribuce alomorfů (genitiv a lokál sg. maskulin). - *SPFFBU* č. A 40, 1992, s. 23–31
- Saussure 1989: F. de Saussure, *Kurs obecné lingvistiky*. Přel. F. Čermák. Praha: Odeon; nověji Praha: Academia ³2007
- SČFI: F. Čermák a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Academia, Praha 1983–1994
- Sedláček 1995: M. Sedláček, Dvě kapitolky z formálního tvarosloví češtiny (2. Obdivovat se očkám a ouškám?). *NŘ* 78, 1995, s. 76–79
- Sehnert-Polański 1967: J. A. Sehnert, K. Polański, *Polabian-English Dictionary*. Mouton, The Hague – Paris 1967
- SJStsl: *Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Euroslavica, Praha 1966–1997
- Slavičková 1975: E. Slavičková, *Retrogradní morfemický slovník češtiny*. Praha: Academia 1975
- SMČ: B. Havránek, A. Jedlička, *Stručná mluvnice česká*. SPN, Praha ¹1956; Fortuna, Praha ²⁶1998

- SNespČ: kol., *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf 2006
- SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha ¹1978, ²1994
- SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého*. Academia, Praha 1960-1971
- StČS 16: *Staročeský slovník*, sešit 16, Academia, Praha 1987
- Šmilauer: viz NoČJ
- Šimandl 1995: J. Šimandl, Nad 2. vydáním SSČ, zejména o tvarosloví. *NŘ* 78, 1995, s. 18-25
- Šimandl 2000: J. Šimandl, Morfologická problematika v jazykové poradně (4 části). *NŘ* 83, 2000, 57-76, 113-131, 169-192, 225-242
- Šimandl 2003: J. Šimandl, *Od čtvrtku do pátku*. *NŘ* 86, 2003, s. 161-164
- Šimandl 2004a: J. Šimandl, Korpus jako (jediný) zdroj? In: *Čeština – univerzália a specifika* 5, ed. Z. Hladká a P. Karlík, NLN, Praha, s. 50-57
- Šimandl 2004b: J. Šimandl, Kolísání infinitivu v korpusech a na internetu – pilotáž a sondy. In: J. Blatná ed., V. Petkevič ed., *Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám F. Čermáka*. ÚČNK FF UK Praha 2004, s. 153-169
- Šimandl 2004c: J. Šimandl, *Jak se šíří vychytávání*. *NŘ* 87, 2004, s. 57-75
- Šimandl 2006a: J. Šimandl, Zůstane z gramatiky kámen na kameni? Dnešní stav skloňování substantiv tazvaných typů kámen a břímě. In: F. Štícha ed., *Možnosti a meze české gramatiky*. Praha: Academia 2006, s. 39–87
- Šimandl 2006b: J. Šimandl, *O adjektivu zaumný; mezi řečí i ke slovům kameňák, sofistikovaný*. *NŘ* 89, 2006, s. 105–109
- Šimandl 2007a: J. Šimandl, *From the Corpus as Open Source for Investigation to Commercial Products*. In: F. Štícha a J. Šimandl ed., *Gramatika a korpus / Grammar and Corpora 2005*. Praha: ÚJČ AV ČR 2007, s. 243–249
- Šimandl 2007b: *Perspektivy korpusové gramatiky*. Přednáška v Kruhu přátel českého jazyka, 2. 5. 2007 (pozn.: položka Šimandl 2007c vyřazena pro duplicitu)
- Šimandl 2007d: J. Šimandl, Proměny pohledů na slovo *plemeno* (a trochu i na reprezentativní korpusy). *NŘ* 90, 5/2007, s. 237–246
- Šimandl 2008 (v tisku): J. Šimandl, Problém doloženosti – případ tvarů číslovek. In: F. Štícha ed., M. Fried ed., *Grammar & Corpora / Gramatika a korpus 2007*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference v Liblicích, 25.–27. 9. 2007. Praha: Academia 2008
- Šmilauer 1966: V. Šmilauer, *Novočeská skladba*. Praha: SPN ²1966
- Šonková 2008: Šonková J. (2008), *Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza*. (Studie z korpusové lingvistiky, sv. 6). Praha: NLN a ÚČNK
- Štícha 2007: F. Štícha, Knížka o valenci českých adjektiv. *NŘ* 90, 2007, 258–259
- Štícha 2008 (v tisku): F. Štícha, Úzus, funkčnost a systémovost jako kritéria gramatičnosti (K jednomu typu morfologické derivace: *udělajíc – udělající*). *SaS* 69, 2008, v tisku
- Štícha–Šimandl 2007: F. Štícha ed., J. Šimandl ed., *Gramatika a korpus / Grammar & Corpora 2005*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference v sídle AV ČR, 23.–25. 11. 2005. Praha: ÚJČ AV ČR 2007
- Šulc 2001: M. Šulc, Tematická reprezentativnost korpusů. *SaS* 62, 2001, s. 53–61

- Šulc 2006: M.Šulc, Slovní asociace versus korpusové kolokace. In: Čermák–Šulc 2006, s. 374–401
- Tognini-Bonelli 2001: E. Tognini-Bonelli, *Corpus Linguistics at Work*. SCL 6, Amsterdam – Philadelphia: Benjamins 2001
- Tušková 2006: J. M. Tušková, *Variantní a dubletní tvary v současné deklinaci apelativních feminin*. Brno: MU 2006
- Trávníček 1935: F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich 1935
- Trávníček: viz též MSC
- Uličný 1993: O. Uličný, Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993). *Čeština doma a ve světě* 2/1993, s. 64–70 (první podnadpis: Nová pravidla i pro výslovnost a tvarosloví)
- Váša–Trávníček 1937: P. Váša, F. Trávníček, *Slovník jazyka českého*. Praha: Fr. Borový 1937
- Vážný 1970: V. Vážný, *Historická mluvnice česká*, II: Tvarosloví, 1: Skloňování. SPN, Praha
- ZMČJ: V. Styblík, M. Čechová, P. Hauser, E. Hošnová, *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: SPN 2004

Soupis tabulek a obrázků

Vstupní část

Obr. 1: Tvary substantiv typu *břímě* (v pravé části); MČ2, s. 318 _____ 23

Maskulina

Tab. 1: Výskyty tvarů substantiva <i>hřeben</i> _____	46
Tab. 2: Tvary substantiva <i>hřeben</i> při různých významech _____	49
Tab. 3: Výskyty tvarů substantiva <i>ječmen</i> _____	51
Tab. 4: Výskyty tvarů substantiva <i>kámen</i> _____	55
Tab. 5: Lsg substantiva <i>kámen</i> se dvěma z předložek ve dvou korpusech _____	61
Tab. 6: Zastoupení kolísajících tvarů při jednotlivých významech lexému <i>kámen</i> _____	66
Tab. 7: Variantní tvary lexému <i>kámen</i> ‘konkrement’ _____	67
Tab. 8: Doložené nepřímé pády kompozita <i>lomikámen</i> v korpusu SYN _____	70
Tab. 9: Variantní tvary frazému <i>kámen úrazu</i> _____	74
Tab. 10: Výskyty tvarů substantiva <i>kmen</i> _____	76
Tab. 11: Gsg <i>kmenu</i> a třikrát stejně tolik Gsg <i>kmene</i> z korpusu SYN _____	80
Tab. 12: Výskyty tvarů substantiva <i>rodokmen</i> _____	82
Tab. 13: Výskyty tvarů substantiva <i>kořen</i> _____	83
Tab. 14: Tvary substantiva <i>kořen</i> při různých významech v korpusu SYN2000 _____	88
Tab. 15: GDLsg propria <i>Litoměřický kořen</i> _____	90
Tab. 16: Výskyty tvarů substantiva <i>křemen</i> _____	91
Tab. 17: Variantní tvary substantiva <i>křen</i> _____	96
Tab. 18: Výskyty tvarů substantiva <i>plamen</i> _____	97
Tab. 19: Výskyty tvarů substantiva <i>pramen</i> _____	101
Tab. 20: Tvary substantiva <i>pramen</i> při různých významech _____	105
Tab. 21: Výskyty tvarů substantiva <i>prsten</i> _____	109
Tab. 22: Výskyty tvarů substantiva <i>pupen</i> _____	113
Tab. 23: Výskyty tvarů substantiva <i>řemen</i> _____	113

Tab. 24: GDLsg substantiva <i>řemen</i> v korpusu a na internetu	114
Tab. 25: Výskyty tvarů substantiva <i>třmen</i>	118
Tab. 26: Tvary substantiva <i>třmen</i> při jednotlivých významech	123

Neutra

Tab. 27: Výskyty tvarů substantiva <i>břemeno</i>	127
Tab. 28: Dsg <i>břemenu</i> : <i>břemeni</i> v korpusu SYN2000 a na internetu	127
Obr. 29: Kontexty pro „břímě is subj of“ z WS	133
Tab. 30: Výskyty tvarů substantiva <i>koleno</i>	138
Tab. 31: Procentní údaje ze dvou zdrojů pro Lsg <i>kolen-ě/-i/-u</i>	139
Tab. 32: Kontexty pro „prec kvůli“ + <i>koleno</i> z WS	143
Tab. 33: Výskyty tvarů substantiva <i>písmeno</i>	144
Tab. 34: Výskyty tvarů substantiva <i>plemeno</i>	149
Tab. 35: Výskyty tvarů substantiva <i>rameno</i>	155
Tab. 36: <i>Délka a nosnost ramene/-a</i> na *internetu	160
Tab. 37: Výskyty tvarů substantiva <i>semeno</i>	162
Tab. 38: Frekvenční distribuce tvarů prvního slova v konkordanci „ <i>semeno něčeho</i> “	168
Tab. 39: Výskyty tvarů substantiva <i>slemeno</i>	169
Tab. 40: Výskyty tvarů substantiva <i>temeno</i>	171
Tab. 41: Distribuce předložek s Lsg <i>temeni</i> podle korpusu SYN2005	173
Tab. 42: Výskyty tvarů substantiva <i>vemeno</i>	176
Tab. 43: Výskyty tvarů substantiva <i>vřeteno</i>	182
Tab. 44: Výskyty tvarů substantiva <i>zájmeno</i>	186

Souhrny a závěry

Tab. 45: Počty dokladů pro Gsg maskulin	249
Tab. 46: Počty dokladů pro Dsg maskulin	250
Tab. 47: Počty dokladů pro Lsg maskulin	250
Tab. 48: Počty dokladů pro Gsg neuter	251
Tab. 49: Počty dokladů pro Dsg neuter	251
Tab. 50: Počty dokladů pro Lsg neuter	252
Tab. 51: Hodnocení substantiv podle škály tvrdosti tvarů	256
Tab. 52: Korpus a gramatika – <i>langue a parole</i>	267

Přílohy

Příloha 7.1 obsahuje 12 grafů, přílohu 7.9 tvoří 2 obrázky, příloha 7.10 obsahuje 13 číslovaných obrázků.

Charakter vyobrazení mají dále přílohy 7.12 a 7.13 (celkem 22 stran).

Stránky příloh udává obsah, s. 3–8.

6 Resumé – Summary

RESUMÉ

V češtině existují dvě skupiny substantiv, mezi neživotnými maskuliny typ *kámen*, mezi neutry typ *břemeno/břímě*, které kolísají mezi tvrdým a měkkým skloňováním. Jádrem obou těchto skupin jsou staroslověnské n-kmeny. Odrazem starobyklých koncovek souhláskových kmenů jsou tvary v dnešní češtině pokládány za měkké. Během vývoje nabyly dřívější n-kmeny také koncovek tvrdých, pro plurál všeobecně, pro singulár v různém rozsahu. Získávání nových koncovek našlo odraz v jazykových příručkách, kde se však dlouhodobé procesy někdy přecenily a předjímal se vývoj, k němuž dosud nedošlo.

Předložená disertace se snaží popsat stav kolísání podle dostupných dat o současném úzu. Zdrojem dat je reprezentativní korpus současné češtiny SYN2000, doplňkově další korpusy (včetně uživatelského subkorpusu SYNod2000) a internet. Vývojový aspekt kolísání zčásti osvětlují doklady z diachronního korpusu DIAKORP (doplněné elektronickou excerpcí z dalšího diachronního materiálu), stejně jako elektronická excerpce z Bible kralické (1613).

Vstupní část disertace podává komentovaný přehled zpracování n-kmenů v jazykových příručkách, popisuje způsob zpracování v disertaci – včetně zacházení s doklady a terminologického aparátu vyvinutého během práce pro popis kolísání – a vysvětluje, jak je práce členěna.

Hlavní část tvoří stati o jednotlivých substantivech, nejprve o maskulinech, pak o neutrech. Většinu statí (s výjimkou statí o substantivech kolísajících jen zčásti, substantiv už nekolísajících nebo zastaralých) otvírá vstupní tabulka počtu nálezů; následuje komentář k doloženosti v různých zdrojích dat a k volbě měrných dat. Dále je popsána situace v jednotlivých sledovaných pádech (genitiv, dativ a lokál singuláru). Poslední část statí, specifické jevy lexému, obsahuje analýzy významů zaměřené na možné kolísání variant podle lexikálního významu, včetně propriálních užití a užívání derivátů a kompozit; zobrazení kolokability lexému pomocí nástroje Word Sketches; roli substantiva ve frazémeh; u neuter také užívání krátkých tvarů jako *břímě*.

Připojeny jsou tři poznámky o obecných jevech: o vokativu singuláru maskulin, o lokálu plurálu n-kmenů a o tautolexémických obratech (typu *kámen po kameni*).

Čítanka dokladů je vytištěna na žlutém papíře.

Souhrny a závěry nejprve porovnávají kolísání vlastních n-kmenů vcelku a interpretují vstupní grafy příloh. Následuje rozbor celkové situace v jednotlivých pádech; shrnutí získaných informací o tvarech n-kmenů při různých významech, v propriálním užití, o tvarech derivátů a kompozit; porovnání škálových hodnot, z něhož je patrný značně pestrý stav kolísání a nemožnost popsat skloňování n-kmenů v singuláru udáním vzoru.

Vyvrcholením práce je nástin popisu tvarů n-kmenů na základě úzu pro jazykové příručky. Tuto pasáž zde reprodukuje:

a) maskulina

Skupina substantiv typu *kámen* zahrnuje 10 substantiv *hřeben, ječmen, kámen, kmen, kořen, křemen, plamen, pramen, řemen, třmen*. Není to typ skloňovací; tvary těchto substantiv nelze popsat uvedením vzoru platného pro celou skupinu. V plurálu mají tato substantiva koncovky podle vz. hrad. Pokud jde o singulár, Isg *-em* odpovídá oběma vzorům; Vsg odpovídá vz. stroj; NAsg se zdá odpovídat spíš vz. hrad, ale další tvary mu odpovídají jen částečně. V GDLsg totiž tato substantiva využívají měkkých koncovek podle vz. stroj (*socha z kamene, náčelník kmene, se psem na řemeni*) a zčásti i tvrdých koncovek vz. hrad (*závada na řemenu*). Jejich vzájemný poměr je různý u jednotlivých substantiv, v jednotlivých pádech, někdy i při různých lexikálních významech. Detailní informace o distribuci tvarů je třeba čerpat ze slovníku. Jádrem této skupiny jsou substantiva starých souhláskových kmenů (*kamy, kamene*), která během staletí buď už ve staroslověnštině, nebo až ve staré češtině nabyly NAsg *-en* a začala přecházet k nejčastějšímu vzoru tvrdých inanimat, jímž je vz. hrad. Tento proces však nebyl nikdy dokončen a tvar Lsg *-ě* (známý z lidové písně *husy jsou v ječmeně*) se v současném jazyce u maskulin nevyužívá, stejně jako Gsg *-a*. Kolísání v koncovkách je trvalý stav. Vliv trvale kolísajících substantiv se v úzu projevuje slabším kolísáním některých dalších domácích inanimat na *-en* v Gsg (např. *pupen, prsten: pupenu, občas i pupene; prstenu, občas i prstene*).

Je třeba zdůraznit: informace o substantivu *ječmen: ječmena, ječmeně* je zastaralý omyl. Unifikovaný popis tvarů n-kmenů téhož rodu nevystihuje úzus žádného z popisovaných substantiv.

b) neutra

Skupina substantiv typu *břemeno* (*břímě*) zahrnuje 8 substantiv *břemeno, písmeno, plemeno, rameno, semeno, temeno, vemen, vřeteno*. Není to typ skloňovací; tvary těchto substantiv nelze popsat uvedením vzoru platného pro celou skupinu. V plurálu mají tato substantiva koncovky podle vz. město. Pokud jde o singulár, Isg *-em* odpovídá oběma vzorům; NAVsg odpovídá jednoznačně vz. město, ale v GDLsg se užívají, mnohdy převážně, tvary podle vz. moře (*váha břemene, ve tvaru písmene U, na rameni měl pušku*); jindy převažuje tvrdý tvar *podobný plemenu horských koz*. Vzájemný poměr obojích tvarů je různý u jednotlivých substantiv, v jednotlivých pádech, někdy i při různých lexikálních významech. Detailní informace o distribuci tvarů je třeba čerpat ze slovníku. Jádrem této skupiny jsou substantiva starých souhláskových kmenů (*břemě, břemene*). Původní krátké podoby NAVsg se uchovaly jen u některých substantiv v ustálených obrazech (*proradné ženské plémě, nabídnout dámě rámě*) a v obrazných vyjádřeních (*břímě závazků, rámě spravedlnosti, sémě/símě pochyb*). Proces přijímání tvrdých koncovek, které by odpovídaly Nsg *-eno* a vzoru město, nebyl nikdy dokončen, přičemž koncovka Lsg *-ě* se uplatňuje jen okrajově (*na rameně* vedle mnohem častějšího *na rameni*). Kolísání v koncovkách je trvalý stav. Pod vlivem této skupiny substantiv v úzu částečně kolísá i Gsg některých dalších substantiv na *-eno*, a to většinou v profesní sféře: ve školství *tvary zájme já* vedle mnohem častějšího *tvary zájmena já*, ve sportu *zranění kolene* vedle mnohem častějšího *zranění, poranění, operace kolena* (pocíťuje se tu analogie se substantivem *rameno*, s nímž *koleno* sdílí v plurálu zvláštnosti označení párových částí těla). V úzu také ojediněle dochází k ohýbání krátkých podob, pocíťovaných jako jiné slovo, podle vz. moře (*zbavil se tíživého břímě*) nebo dokonce kuře.

Je třeba zdůraznit: První možnost ve slovnících, *semeno: semena*, je ta méně vhodná, protože genitiv je převážně *semene*.

Navazují nové pohledy na možnosti vývoje jazyka, vzešlé ze zkoumání minulého a dnešního kolísání n-kmenů. Vývojové procesy v jazyce, přestože se zdá, že mají předem určený výsledek, nemusí být dovršeny ani po tisíci letech. Období, kdy se zdá, že převládá nový, pravidelnější stav, může být vystřídáno dalším obdobím kolísání. Jazyk se nebojí jisté míry entropie. Jeho život není v dodržování skloňovacích paradigmat, ale spíš v reprodukování starých vyjadřovacích způsobů, starých ustálených obrátů, přestože obsahují tvary novějšímu paradigmatu neodpovídající.

Disertaci uzavírají tři metodologické úvahy, jejichž témata jsou: gramatický popis jako modelování jazyka a konstruování saussurovské *langue* nad *parole*; relevance dostupných dat o jazykovém úzu; dnešní a budoucí vzájemný vztah korpusové lingvistiky a filologie.

Do příloh jsou zařazeny ukázky pracovních materiálů, které jsou objemné a/nebo které vyniknou lépe v barevném tisku. Českému čtenáři je přístupný jejich soupis v obsahu na s. 8.

SUMMARY

There are two groups of noun in Czech – the type *kámen* ‘stone’ among inanimate masculine nouns, and the type *břemeno/břímě* ‘burden’ among neuters – that vary between the “hard” and “soft” declension. The kernel of both groups was n-stems in Old Slavonic. Their ancient endings are reflected as soft endings in present-day Czech. During the development, former n-stems acquired also hard endings, for the plural commonly, for the singular to a various extent. Acquiring newer endings was reflected in language handbooks; however, long-term processes were sometimes overestimated and a development was anticipated that in fact still did not happen.

The thesis submitted tries to describe the state of form variation according to approachable data about the present usage. The data source was the representative corpus of present-day Czech SYN2000, as a supplementary source other corpora (incl. user-defined subcorpus SYNod2000), and the Internet. Findings from the diachronic corpus DIAKORP, supplemented by electronic excerpts from further diachronic texts, partly illuminate the development of the variation observed, as well as electronic excerpts from Kralice Bible (1613).

The opening part of the thesis gives an annotated overview how n-stems are treated in language handbooks; describes treatment of n-stems in the thesis, incl. dealing with findings from various sources and with the terminological apparatus which was invented during the work; and explains the layout of the thesis.

The main part is entries about single nouns, about the masculine nouns first, then about the neuters. An opening number table of findings stands at the start of most entries (exc. entries for nouns varying only partly, not more, or obsolete ones); a comment about being attested in various data sources and about the choice of decisive data follows. Further, the state in cases observed (singular genitive, dative and locative) is described. The last part of entry, Specific phenomena of the lexeme, covers analyses of meanings concerning the possibly form variation according to meaning, also when being used as a proper noun or as a part of derived and compound nouns; the representation of collocability through the Word Sketch engine; the role of the noun in idioms and in proper nouns; for the neuters, also the usage of shorter forms, such as *břímě*.

Three articles about general phenomena are added: about the singular vocative of masculine nouns, about the plural locative of n-stems, and about the tautolexic noun phrases, such as *kámen po kameni* ‘stone by stone’.

The reader of findings is printed on yellow paper.

Summaries and conclusions, first, compare the variation of proper n-stems overall and interpret opening diagrams in attachments. Then, the situation in single cases is discussed; information about n-stem forms for various word meanings, in derivatives, compound nouns and proper nouns is summed up. The scale values are compared; they give a rather bright depiction of the variation, so that it is not possible to give a paradigm for the n-stem singular.

The top of the thesis is a usage-based description sketch of n-stem forms for language handbooks. The passage for grammars deserves to be reproduced here:

a) inanimate masculines

The group of nouns as *kámen* includes 10 nouns: *hřeben* ‘comb/crest’, *ječmen* ‘barley’, *kámen* ‘stone’, *kmen* ‘trunk/tribe’, *kořen* ‘root’, *křemen* ‘quartz’, *plamen* ‘flame/blaze’, *pramen* ‘source’, *řemen* ‘strap/sling/belt/leash’, *třmen* ‘stirrup/clamp’. It is no declension type, as it is not possible to cover the variation giving a common paradigm for the whole group. In plural, the endings are of the hard type. In singular, the instrumental *-em* is common both for hard and for soft declension. The vocative *-i* corresponds to the soft declension. The nominative and accusative are rather as in the hard declension; other cases, however, share this feature only partly. In the genitive, dative and locative, the endings used are often or mostly soft (*socha z kamene* ‘a stone carving’, *náčelník kmene* ‘tribe chieftain’, *se psem na řemeni* ‘with a dog on the leash’), partly hard (*závada na řemenu* ‘trouble with the belt’). The proportion of both endings varies for single nouns, for single cases, sometimes for different word meanings. A detailed information is to be obtained from dictionary entries. The kernel of the group was the Old Slavonic n-stems (*kamy*, *kamene*); during centuries, some already in Old Slavonic, the nouns acquired a new nominative (and accusative) *-en* and started to take hard endings. This process has never been finished and the locative ending *-ě* (as *ječmeně*, well known from a Czech folk song) is not more in use, and the genitive *-a* as well. The variation is a permanent state. An impact on some other inanimate masculines ending in *-en* can be observed: there appears a variation in the singular genitive, e.g. *pupen* ‘bud’, *prsten* ‘ring’: most frequently *pupenu*, *prstenu*, occasionally *pupene*, *prstene*.

To be stressed: The information about *ječmen*: *ječmena*, *v ječmeně* is an obsolete mistake. To describe forms of all n-stem of the same gender in an unified manner hits the usage for none of single nouns.

b) neuters

The group of nouns as *břemeno* (*břímě*) includes 8 nouns: *břemeno* ‘burden’, *písmeno* ‘letter’, *plemeno* ‘race/breed’, *rameno* ‘shoulder’, *semeno* ‘seed/sperm’, *temeno* ‘top’, *vemeno* ‘udder’, *vřeteno* ‘spindle’. It is no declension type, as it is not possible to cover the variation giving a common paradigm for the whole group. In plural, the endings are of the hard type. In singular, the instrumental *-em* is common both for hard and for soft declension. The nominative, accusative (and vocative) *-o* correspond unquestionably to the hard type. In the genitive, dative and locative, however, soft endings are in use, somewhere predominantly: *váha břemene* ‘weight of the burden’, *ve tvaru písmene U* ‘in U-form’, *na rameni měl pušku* ‘he was carrying a rifle over his shoulder’. Another time a hard form *podobný plemenu horských koz* ‘like a breed of highland goats’ prevails. The proportion of both endings varies for single nouns, for single cases, sometimes for different word meanings. A detailed information is to be obtained from dictionary entries. The kernel of the group was the Old Slavonic consonant stems (*brěmę*, *brěmene*). The original shorter forms for the singular nominative, accusative (and vocative) remained only by a smaller group of these neuters in some old phrases, such as *proradné ženské plémě* ‘the perfidious women’s race’, *nabídnout dámě rámě* ‘to offer a lady one’s shoulder’, and in figurative expressions (*břímě závazků* ‘burden of obligations’, *rámě spravedlnosti* ‘the shoulder of justice, a policeman’, *sémě/símě pochyb* ‘seed of doubts’). The acceptance of hard endings, according to the nominative ending in *-eno*, has never been finished, whereby the locative ending *-ě* has still only a marginal position (*na rameně*, much more frequently *na rameni*). The variation is a permanent state. An impact on some other neuters ending in *-eno* can be observed, mainly in some of profession groups: in the school system *tvary zájmene já* ‘forms of I-pronoun’ besides the predominant *tvary zájmena já*, at sports *zranění kolene* ‘knee injury’ besides the predominant *zranění/poranění/operace kolena*. In the use, sometimes, people try to decline short forms as

different nouns according to the soft paradigm *moře* (*zbavil se svého břímě* instead of *břemene* ‘he threw off his burden’), occasionally even according to the paradigm *kuře*.

To be stressed: The first possibility in dictionaries, *semeno*, *semena*, is the less suitable, for the genitive predominantly is *semene*.

The following part of conclusions presents new views of language development, based on observations of the former and present-day n-stem variation: The development processes in language, may they seem to be bound for a clear final state, may not have been finished after thousand years. A period in which a new, more regular state seemed to prevail soon can be changed by another period of variation. The language does not fear some extent of entropy. Its life is not in fulfilling declension paradigms, but rather in reproducing old patterns of speaking, old set phrases, may they contain forms which do not correspond to a newer paradigm.

Three methodological essays conclude the thesis. They canvass the grammar description as modelling the language and constructing the Saussurean *langue* over the *parole*; the relevance of approachable data about language usage; and the present and future mutual relation between corpus linguistics and philology.

Among the attachments, the first are variation diagrams of each noun in each case observed. Further parts are: several corpus concordances; a disambiguation analysis of the homonymous form *břemena* in two corpora; frequency distribution and concordance of a certain noun phrase that stands close to idioms; diagrams of distribution of concordance lines in corpus; several Word Sketches and Sketches Differences for selected lemmas; summary of my recently published paper; the text concerning n-stems from the Internet language manual published by Language Consulting Service, Czech Language Institute, Academy of Sciences of Czech Republic; data about a user-defined subcorpus SYNod2000 and about the diachronic texts.